

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SÁRAI SZABÓ KATALIN

**A REFORMÁTUS NŐ A 19. SZÁZAD VÉGÉTŐL
AZ 1930-AS ÉVEKIG – A BELMISSZIÓIMOZGALOM
HATÁSA A NŐK EGYHÁZI MŰKÖDÉSÉRE**

Történelemtudományi Doktori Iskola
Székely Gábor DSc. Doktori Iskola vezetője
Művelődéstörténeti Doktori Program
Kósa László MHAS. Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Elnök: Kósa László MHAS., egyetemi tanár

Bírálok: Kiss Réka PhD.; Tőkéczki László CSc., habil. egyetemi docens

Titkár: Kertész Botond PhD.

További tagok: Kovács István Gábor CSc., egyetemi docens; Kövér György DSc., habil. egyetemi docens; Kiss Gy. Csaba CSc., habil. egyetemi docens

Témavezető és tudományos fokozata: Fábri Anna CSc.

Budapest, 2010

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	4
A NŐK ÉS A PROTESTÁNS EGYHÁZAK KAPCSOLATÁRÓL SZÓLÓ HAZAI ÉS KÜLFÖLDI SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE	7
1. A NŐK SZEREPÉNEK, HIVATÁSÁNAK ÉS EGYHÁZI MŰKÖDÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSE AZ EGYHÁZI KÖZVÉLEMÉNYBEN	15
A NŐMOZGALMAK	15
A REFORMÁTUS NŐ	19
A NŐI EMANCIPÁCIÓ KÉRDÉSE AZ EGYHÁZI SAJTÓBAN	21
A NŐNEVELÉS PROBLEMATIKÁJA	29
NŐ ÉS VALLÁS, NŐ ÉS EGYHÁZ	33
AZ „ÚJ VILÁG” ÉS A REFORMÁTUS NŐK	35
AZ IDEÁLIS REFORMÁTUS NŐ	42
NŐK A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN	45
2. A BELMISSZIÓ, EREDETE, FOGALMA, TÖREKVÉSEI ÉS HATÁSA A NŐK EGYHÁZBAN BETÖLTÖTT SZEREPÉRE	47
A BELMISSZIÓ	47
A BELMISSZIÓ MAGYARORSZÁGON	51
A NŐK ÉS A BELMISSZIÓ	54
NŐK A MAGYARORSZÁGI BELMISSZIÓBAN	58
AZ <i>OLAJÁG</i>	61
AZ IRODALMI EVANGELIZÁCIÓ	63
A BELMISSZIÓI MOZGALOM NŐI GENERÁCIÓI	64
AZ EGYHÁZI „TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG SZERKEZETVÁLTOZÁSA”	73
3. NŐI PÁLYA- ÉS SZEREPLEHETŐSÉGEK A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN	74
3.1. A LELKÉSZNÉK	75
<i>A hagyományos és az új papnéideál</i>	75
<i>A Papnék könyve</i>	78
<i>A lelkésznék és a divat kérdése</i>	86
<i>A papné feladatai a gyülekezetben</i>	87
3.2. REFORMÁTUS LELKÉSZNÉK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE	89
<i>Az egyesület megalakulása</i>	89
<i>Az R.L.O.SZ működése</i>	94
<i>Az özvegy lelkésznék</i>	98
<i>Az Órszentmiklósi Szeretetotthon</i>	102
<i>A Szociális Misszió</i>	106
<i>A R.L.O.Sz. munkája</i>	108
<i>A Református Lelkésznék Lapja</i>	109
<i>Az R.L.O.Sz. utolsó évei</i>	112
3.3. A DIAKONISSZÁK	114
<i>A diakonisszakérdés</i>	114
<i>A diakonisszaintézmény Magyarországon</i>	119
<i>A diakonisszahivatásról szóló magyarországi diskurzus</i>	123
3.4. A TEOLÓGUSNŐK	130
<i>A női lelkészség kérdése</i>	130
<i>A nők teológiai képzésének szabályozása</i>	132
<i>A Budapesti Teológiai Akadémia nőhallgatói 1917–1940 között</i>	137

4. ESETTANULMÁNYOK	141
4.1. VARGHA GYULÁNÉ SZÁSZ PÓLA ÉLETÚTJA.....	145
<i>A család</i>	146
<i>Neveltetés</i>	152
<i>Önművelés</i>	154
<i>Családi kapcsolatok, barátságok</i>	157
<i>Párválasztás</i>	158
<i>A házasság</i>	162
<i>A gyerekek</i>	168
<i>Egyedül</i>	169
<i>A Szász család vallási élete</i>	170
<i>A „megtérés”</i>	174
<i>Az egyesületekben</i>	176
<i>Irodalmi tevékenysége</i>	185
<i>Előadások</i>	188
<i>Személyes bizonyágtevés</i>	190
<i>A belmissziói munka hatása életére</i>	191
4.2. DESSEWFFY EMMA ÉLETÚTJA	199
<i>A család</i>	199
<i>Genfi évek</i>	203
<i>Hazatérés</i>	205
<i>„Családanya”</i>	206
<i>Emma „másik” hivatása</i>	211
<i>Vallásossága</i>	219
<i>„Egyedül”</i>	226
4.3. VARGHA TAMÁSNÉ MAGAY MÁRIA ÉLETÚTJA.....	229
<i>Neveltetés</i>	229
<i>Házassága</i>	233
<i>„Megtérése”</i>	234
<i>Az új kegyességi formához való viszonya</i>	236
<i>Családi élet – lelkésznői szerep</i>	239
<i>„Az író”</i>	243
<i>„A modern nő”</i>	246
<i>„Mamám”</i>	251
4.4. NOVÁK OLGA ÉLETÚTJA	254
<i>Neveltetése és „asszonykorszaka”</i>	255
<i>A belmisszió hatása</i>	257
<i>Teológusnő</i>	259
<i>A megtérés</i>	260
<i>Egyházi munkája</i>	261
<i>Személyisége</i>	263
<i>Az egyedülálló nő problémái</i>	265
ÖSSZEGRZÉS.....	270
BIBLIOGRÁFIA	276

Bevezetés

Magyarországon a nők egyházi szerepének elemzésével, értelmezésével – különösen úgy, hogy ezt egy felekezet esetében vizsgálja –, nemigen foglalkozott eddig a nőtörténetírás. Doktori disszertációm célja, hogy végigkövessem azt a folyamatot, amelynek során a református egyházi társadalomban megváltoztak a nőiségről, a női szerepekről vallott nézetek, a nők számára fokozatosan megnyíltak az egyházi nyilvánosság terei, s az egyházi életben is megindult a női emancipáció. A nők térnyerése, a női szerepértelmezésekben történő változások szoros összefüggésben álltak a világi társadalomban történő folyamatokkal, és azzal az útkereséssel, amellyel az egyház a polgári társadalomban betölthető új feladatait, lehetőségeit, státuszát próbálta megtalálni. Mindezzel párhuzamosan felerősödtek az egyház belső megújulási törekvései – elsősorban a belmissziói mozgalom – amelyek nagyban elősegítették, hogy a női szerepvállalásról, a női hivatásról, a nők egyházban betöltött szerepéről új elgondolások szülessenek és nyerjenek teret. Kutatásomban ennek a hatásait kíséreltem meg feltárni, a belmisszió elvi és gyakorlati hatásait próbáltam számba venni.

Véleményem szerint a nőtörténet egésze számára fontos lehet, hogyha a női emancipáció általános törekvéseinek és hatásának vizsgálata mellett különböző vallási-, és társadalmi csoportokon belül is elemezzük a női szerepek megítéléséről vallott nézetek, irányzatok, általános és egyedi jellegzetességeit. Hogy lássuk, az egyes vallási- és társadalmi csoportokon belül miként próbálták befolyásolni a nemi szerepeket meghatározó vélekedéseket, és tágítani az ezeket (be)határoló kereteket. Úgy vélem, árnyalja az eddig kialakult elképzeléseket, ha közelebbről megvizsgáljuk, hogy olyan alapvetően és értelemszerűen konzervatív közösségekben, mint amilyenek a történelmi egyházak, esetünkben a református egyház: miként lehetett elfogad(tat)ni, főként a teológiai érvrendszer ellenében a nemi szerepek változásáról alkotott nézeteket, vagyis hogyan indult el, s ment végbe – ha sokszor úgy is tűnik „látensen” vagy lassabban – az emancipáció folyamata.

A disszertáció időhatárait az egyházban végbemenő női emancipációs folyamat lényeges korszakaihoz kötöttem. Kezdetét az 1890-es években jelöltem ki: ekkor lépett fel az első női generáció, amely tekintélyes részt vállalt a belmisszió munkájában és egyre nagyobb szerepet játszott az egyházi nyilvánosságban. A két világháború közötti időszakot, pedig két okból tekintem végpontnak. Egyrészt, mert ezekben az években felerősödött az egyház azon törekvése, hogy integrálja és irányítsa az egyház női munkáját, másrészt mert már egyértelműen kialakultak azok a határok, amelyek kijelölték a nők lehetőségeit az egyházi társadalom tereiben. A hivatalos egyház központosítási folyamata valójában ezeket a kereteket erősítette meg.

A kutatás során különböző forráscsoportokat használtam fel. A téma feltárásához a korabeli egyházi sajtó és a belmissziói irodalom szolgált kiindulásul, tanulmányozásukkal lehetőség nyílt arra, hogy az egyház véleményformálóinak nyilvánosság elé szánt nézeteit megismerjem, miközben az is plasztikusan kirajzolódott, hogy milyen álláspontok voltak jelen az egyházi közvéleményben. A másik forráscsoportot a különféle levéltári anyagok – hivatalos iratok és személyes dokumentumok – jelentették.

Értekezésemet három részre tagoltam. Az elsőben az egyházi sajtóban megjelenő diskurzust elemeztem, amely a nőiségről, a nemi szerepekről, a nők hivatásáról folyt. Kutatásom elsődlegesen a nőkérdéssel kapcsolatban az egyházi közvéleményben megnyilvánuló sajátos érvek, illetve a kizárólag csak ebben a körben felvetett nőket érintő témák feltárására irányult. Mindezek rendszerezése és elemzése pedig lehetővé tette, hogy az egyházi véleményformálók körében, illetve a szélesebb közvéleményben végigkövessem a női szerepről alkotott elképzelések megváltozásának folyamatát. A társadalomban zajló emancipációs törekvések hatásának bemutatásához néhány ponton összevettem az egyházi diskurzust a világi sajtóban folyó eszmecsereikkel, vitákkal.

A magyarországi belmissziói irodalom elemző vizsgálatából azt a következtetést szűrtem le, hogy a társadalmi hatások mellett a vallásos megújító törekvéseknek, elsősorban magának a belmissziónak volt döntő szerepe. A kutatást tehát ebben az irányban folytattam tovább, azt a kérdést állítva középpontba, hogy a belmisszió indítékai miként hatottak az új női szerepértelmezésekre, maga a mozgalom milyen érvekkel, milyen cselekedetekkel vált mozgatórugójává a nők egyházi életben való térnyerésének, és milyen hatása volt a nők egyházban végzett munkájára. Ebben a részben olyan általános kép megrajzolására törekedtem, amely értelmezési keretét adhatta a további részletesebb elemzéseknek.

A disszertáció második részének középpontjába három női csoportot állítottam: a lelkésznék, a diakonisszák és a teológusnők csoportjait. Bár a választott csoportok tagjait sem vallásos identitásukat, sem származásukat, sem tanultságukat, sem pedig társadalmi állásukat tekintve nem tekinthetjük homogénnek, az egyházi diskurzus és a szakirodalom az egyházi életben betöltött sajátos státuszuk, szerepük alapján csoportként definiálta őket. Mivel a rendelkezésemre álló források szisztematikus prozopográfiai elemzést nem tettek lehetővé, ezért annak feltárására törekedtem, hogy milyenek konstruálták meg ezeket az egyházi női szerepeket, s milyen elvárások, esetleg kritikák fogalmazódtak meg velük kapcsolatban. Továbbá: az egyes csoportokhoz való tartozás milyen státuszt, milyen női szereplehetőségeket, illetve női identitást tett lehetővé s milyen egységesítő törekvésekkel próbáltak egyensúlyt teremteni a szerepfelfogásokban, a társadalmi státuszban, a vallásos identitásban, stb. meglévő sokféleségekben. S végül, hogy a kijelölt és kialakult

„csoportszerepek” mennyiben feleltek meg az általánosan megfogalmazott református női ideálnak, illetve miben tértek el tőle. E kérdések megválaszolásához is fontos forrásom volt az egyházi sajtó és egyházi irodalom, amely elsősorban természetesen a közvélemény különböző köreinek véleményét közvetítette, de olykor – legalábbis a sajtó – felvállalta az egyéni szempontok megjelenítését is, s teret adott a nők oldaláról, a megélés nehézségeiről, konfliktusairól tudósító személyes hang(ok)nak is. Az egyes fejezetekben felhasznált levéltári források és személyes dokumentumok (a Református Lelkésznek Országos Szövetsége történetének megírása és a női teológiai képzés kezdetének feltárása során) pedig még több lehetőséget nyújtottak az egyéni problémák, a személyes motivációk megismerésére.

Az értekezés harmadik részében – amely négy esettanulmányt, négy női életút elemzését foglalja magában – az új női szerepválasztások személyes oldalát vizsgáltam, és teljes egészében az egyént állítottam középpontba. Nem életrajzokat írtam, sőt néhány általánosan érvényesített szemponttal határozottan szűkítettem az életutak re/konstruálásának lehetőségeit. Mindenekelőtt azt kívántam bemutatni, hogy miként élték meg a nők a számukra a társadalmi- és az egyházi életben egyaránt változást hozó folyamatokat, s hogy ezek hogyan alakították (át) életüket, kapcsolataikat, életmódjukat, vallásos- illetve női identitásukat.

Az esettanulmányokon dolgozva szembesültem leginkább a források esetlegességének problémájával, minthogy egyházi levéltárakban igen ritka a női magánirat-anyag, főként az olyan típusú, amely nagyszámú levelezést, naplót, visszaemlékezést tartalmaz, s így lehetővé tenné az életút kronologikus sorának rekonstruálásán túl az illető személyiségének, identitásának, értékrendjének elemzését is, elsősorban magángyűjteményekben kellett (nagy időráfordítással) felkutatnom az ilyen típusú irategyűtéseket. Az alkalmas források megtalálása pedig végső soron megerősítette vagy módosította az esettanulmányok „hőseinek” kiválasztását.

A dolgozat megírásában nyújtott segítségéért elsősorban témavezetőmnek Fábri Annának szeretnék köszönetet mondani. Hálás vagyok mindazoknak, akik lehetővé tették, hogy családi iratanyagaikban kutathassak: Alföldy-Boruss Dezsőnek, (aki sajnos már nem érthette meg dolgozatom befejezését), Czege Attilának, Percz Klárának, Soós Józsefné Vargha Idának és Zábránszkyné Pap Klárának. Köszönettel tartozom dr. Berecz Ágnesnek, a Ráday Gyűjtemény igazgatójának, hogy támogatásával segítette munkámat, Szatmári Juditnak pedig a német nyelvű szövegek fordításában nyújtott segítségéért.

A nők és a protestáns egyházak kapcsolatáról szóló hazai és külföldi szakirodalom áttekintése

A 19. század végétől a társadalmi egyenlőségért folytatott küzdelemben kulcskérdés volt a nők számára a saját történelem, a saját múlt létrehozása, s ennek fő színtere a történetírás és történetoktatás lett. A történeti kérdésfelvetés a „nő” meghatározásától a nemiség történetének vizsgálatáig haladt. Nőtörténetírásról alig negyven éve beszélhetünk, történetét három korszakra és megismerési modellre osztotta Joan Wallach Scott. Az elsőt az ún. kompenzációs vagy szeparatista iskolának nevezte, amelynek elsődleges célja a nők láthatóvá tétele a történelemben, ennek érdekében születnek a női életrajzok, a női intézmények, egyletek, iskolák történetei, a női munkavállalás kialakulásának, a család, a családmodellek és a reprodukció története. A második az ún. integrációs iskola, amely a nőket, mint társadalmi csoportot vizsgálja, a harmadik pedig a társadalmi nem (gender) elemzésével foglalkozik.¹ A társadalmi nem a „kulturális konstrukciók” jelölője, olyan társadalmilag létrehozott elképzeléseké, amelyek kijelölik a megfelelő női és férfi szerepeket.²

A nőekkel és a protestáns egyházak kapcsolatával foglalkozó szakirodalom rendkívül széleskörű. Az 1980-es évektől kezdve elsősorban a gender-kutatás és a feminista teológia volt hatással ezekre a kutatásokra. A hagyományos megközelítésű életrajzok a reformátorok feleségeiről, egy-egy meghatározó, a jótékonykodás különböző területein tevékenykedő nőkről, azaz az „Érdekes Nőkről” születtek.³ Ezek az életrajzok elsősorban azzal a szándékkal íródtak, sok esetben írónak még ma is, hogy bemutassák a női képességek tárházát, követendő példát állítsanak, néhány asszony tetteiből kiindulva érveket sorakoztassanak fel annak bizonyítására, mi mindenre képesek a nők.⁴

Emellett számos mű foglalkozik – különféle megközelítésben – azzal a kérdéssel, hogy milyen hatással volt a protestantizmus a női szerepértelmezésre, a nők helyzetére, az egyházi életben betöltött helyzetükre. Sean Gill összefoglaló munkája például a 18. századtól tekinti át a nők egyházi tevékenységét Angliában, s ráirányítja a figyelmet a kutatás néhány alapvető problematikájára. Az egyik fontos kérdés: ha az egyházban működő nők történetének elsődleges célja – mint a kompenzációs nőtörténetnek –, hogy láthatóvá tegye őket az egyháztörténetben, a munka könnyen ahistorikussá válhat. Ezért tartja az osztály- és gender szempontot elengedhetetlennek a kutatásban. Példaként említi, hogy ha az anglikán egyház

¹ PETŐ Andrea: *Társadalmi nemek és a nők története*. In: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Bp., Osiris Kiadó, 2003, 514–532.

² SCOTT, Joan Wallach: *Társadalmi nem (gender): a történeti elemzés hasznos kategóriája*. In: uő. (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Bp., Balassi Kiadó, 2001, 131.

³ H. BAINTON, Roland: *Woman of the Reformation in Germany and Italy*, Minneapolis, Minn. 1971; uő.: *Woman of the Reformation in France and England*, Minneapolis, Minn. 1973.

⁴ DAVIS, Natalie Zemon: „Nőtörténelem” átalakulóban: az európai helyzet. In: Joan Wallach SCOTT (szerk.): i. m. 95.

nőkről szóló tanításait vizsgáljuk felmerül a kérdés, hogy vajon melyik női csoportot szólították meg: a vezető közép-, illetve felsőbb osztálybeli nőket vagy azokat, akik éppen ezen csoport jótekonyságának haszonélvezői voltak – a munkásnőket. Hangsúlyozza azt is, hogy a rendelkezésre álló forrásokkal kapcsolatban is számos probléma felmerülhet. A legfontosabb ezek közül, hogy mit is reprezentálnak valójában, hiszen elsősorban azoknak a nőknek a levelezései, naplói, visszaemlékezései maradtak fenn, akik különleges szerepet tölthettek be, és elsősorban a közép-, illetve a felső osztályhoz tartoztak. Ennek kapcsán előkerül az a dilemma is, hogy a kivételes nők tapasztalatait mennyiben tekinthetjük tipikusnak. Már szerzők is hangsúlyozzák, hogy a nőknek leginkább az az aktív része vizsgálható, akik a privát életben és a nyilvánosság előtt egyaránt sokat írtak, akik után naplók, magánlevelezések, cikkek, különféle vallásos művek maradtak fenn.⁵ Gill problémaként veti fel a feminista kritika hatását is, amely nemcsak azzal a pozitív eredménnyel járt, hogy előtérbe kerültek a marginális tapasztalatok, hanem ezzel együtt megteremtődött annak veszélye is, hogy eltolódjon a hangsúly a férfiközpontúság leleplezésére és visszautasítására, amely valójában a történelem leegyszerűsítését jelenti. Gill véleménye szerint a prédikációk és az egyházi irodalom forrásként való használatában is körültekintőnek kell lennie a kutatónak, itt ugyanis azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy vajon az ideológia hogyan viszonyul a realitáshoz. Mint említi a szószékről például gyakran hallhatták a nők az intést, hogy legyenek engedelmes feleségek és anyák. Azt azonban nem tudjuk, hogy azért prédikáltak-e erről a papok, mert úgy gondolták, hogy a nők így fogják követni a mintát, vagy éppen ellenkezőleg azért, mert annyira kevés nő volt képes és hajlandó e szerint élni, hogy ezekben a prédikációkban valójában „ostorozták” őket. A teológia társadalmi meghatározottságának problémájával is szembekerül a kutató, ebben az esetben arra utal Gill, hogy a nők természetéről, hivatásáról, a női- és férfivilág szembenállásáról vallott teológiai nézetek és a társadalmi viszonyok meghatározzák egymást.⁶

A gender, a társadalmi nem szempontjait szemelőtt tartva született meg az a három kötetes mű, amely Észak-Amerika összes vallását vizsgálta. Szisztematikusan elemezte a nők szerepét a különböző vallási tradíciókban, feltárva, milyen befolyással bírtak, milyen határokat jelöltek ki számukra, hogyan fogadták el, erősítették, illetve használták vagy

⁵ M. CRAWFORD, Patricia: *Woman and religion in England 1500–1720. Christianity and Society in the Modern World*. London, Routledge, 1993.; PERROT, Michelle: *Les femmes ou les silences de l'Histoire*. Flammarion, 1998.; FRAISSE, Geneviève – PERROT, Michelle: *Ordres et libertés*. In: uő.: (sous la dir.): *Histoire des femmes en Occident. Le XIXe siècle*. 11–18. Plon, 2002.

⁶ GILL, Sean: *Woman and the Church of England. From the Eighteenth Century to the Present*. London, 1994.

utasították el a nekik szánt szerepeket, illetve hogyan és miért változtak ezek a szerepek az idők folyamán.⁷

A nők és a vallásosság közötti kapcsolat kutatásában általában véve hangsúlyos szerepet kap a reformáció és az azt követő protestáns vallási mozgalmak időszaka. Ezekben a megközelítésekben az alapkérdés minden esetben az, hogy milyen hatással voltak az új vallási törekvések a nők helyzetére, a nő és férfi viszonyára, a nőkről vallott nézetekre, valamint a nők egyházi munkájára.

Városi nők és vallási változások című tanulmányában Natalie Zemon Davis azt vizsgálja, hogy a városi nők életében milyen változást hozott a reformáció. Arra a végső következtetésre jut, hogy bár előmozdította a társadalom egyfajta deszexualizálást, a kommunikációs formák vallásos semlegesítését, s ezzel új eszközöket adott a nők kezébe és új tapasztalatokat jelentett, emellett azonban veszteségekkel is járt. Ilyen veszteségnek tartja például, hogy az evilági aszkézis megszüntette a közös rekreációs ünneplés világát. Véleménye szerint a 16. század végétől a 18. századig a katolikus és a protestáns nők egyaránt szenvedtek a hatalom hiányától, ezért a katolikus Franciaországban és a protestáns Angliában egyaránt az volt a fő törekvésük, hogy elismertessék magukat.⁸

Azok a kutatások, amelyek a reformáció, a protestáns egyházak megújító szerepére irányulnak, a modernizmussal, a női emancipációval és a feminizmussal való kapcsolatát is elemzik. A reformáció jelentőségét ezekben a kutatásokban abban látják, hogy megváltozott a nő szerepe a családban: azzal hogy az anyai – főként vallásos nevelése – hangsúlyossá vált, felértékelődött a családban betöltött hivatása is. Másrészt a vallásos gyakorlatnak új formái, például a biblia- és a vallásos irodalom olvasása elősegítették az analfabétizmus megszüntetését a nők körében, a laikusok vallási szerepének növekedésével pedig a nők számára a nyilvánosság előtti megszólalás, tanítás is lehetővé vált.⁹

A kutatók egy része azon a véleményen van, hogy bár elismeri ezeket a pozitív hatásokat, mégis úgy látja, hogy a férfi és női szerepek kettéválasztására mégsem gyakoroltak döntő befolyást. Jean Baubérot kiemeli annak jelentőségét, hogy a laikusok szerepének felértékelődése a nők helyzetére is hatott, ennek egyes eredményeit vizsgálja a 19. században. Másfelől azonban arra a megállapításra jut, hogy a férfi és női szerepek éles kettéválasztása továbbélt a protestáns országokban is. Véleménye szerint a változásokban elsősorban az

⁷ Edited by KELLER, Rosemary Skinner – RUETHER, Rosemary Radford: *Encyclopedia of Woman and Religion in North America*. Bloomington, Indiana University Press, 2006.

⁸ DAVIS, Natalie Zemon: *Városi nők és vallási változások*. In: uő.: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Bp., Balassi Kiadó, 2001, 71–93.

⁹ POUJOL, Geneviève: *Un féminisme sous tutelle. Les Protestantesses françaises (1810–1960)*. Les éditions de Paris – Max Chaleil, 2003.; Avant-propos par PERROT, Michelle. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*. Tome 146. (2000). 9–14.

„ébredési” mozgalmaknak volt szerepe, és a nők nagyobb térnyerését ott fedezi föl, ahol az angolszász puritanizmus és a német pietizmus hatása erős volt. Külön vizsgálja a protestáns nők egyes csoportjait így a papnékat, a diakonisszákat, és a protestáns feminizmus hatására megindult folyamat eredményeként azokat a lelkésznéket, akik papi szolgálatot is végeztek a gyülekezetekben.¹⁰

Geneviève Poujol egy protestáns leányszervezet történetének vizsgálatán keresztül jutott arra a megállapításra, amelyet műve címe is sugall: a nők az egyházon belül a férfiak gyámsága alatt működtek csak, s minden törekvés ellenére az adott keretek továbbéltek, a reformáció keltette kezdeti lökés nem vezetett egyenes úton az egyházon belül a női emancipáció elfogadásához. Mindennek okát abban látja, hogy az egyházi életet is a társadalomban meglévő korlátok jellemezték.¹¹ Poujol és mások is vizsgálták a protestáns nők úttörő szerepét a modern nevelésben, börtönügyben, egészségügyben és a szociális munkában.¹²

Patricia Crawford művében, amelyben a nők szerepét elemzi az angol egyházban 1500 és 1720 között, cáfolja azt az elképzelést – amely végigkíséri és jellemzi a női vallásosságról szóló diskurzust –, hogy a nők női mivoltukból fakadóan rendelkeztek egyfajta sajátos vallásos attitűddel. Bár abból indul ki, hogy a nők és a férfiak vallásossága valóban különbözött, ezt azonban úgy értelmezi, hogy a különbség életmódjukból, társadalmi helyzetükből adódott, tehát társadalmi jelenséggént magyarázható, és gender szempontból értelmezhető. Elismeri, hogy a nők vallásosságára jellemző egyfajta sajátos női kegyesség és teológia, de állítása szerint a vallási- életben, gyakorlatban való részvételüket, spirituális elmélyülésüket társadalmi helyzetük határozta meg. Bizonyítékul kifejti, hogy elsősorban a közép- és felsőbb réteghez tartozó nők számára volt választható út a vallásosságban való elmélyülés, ugyanis tanultabbak voltak és rendelkeztek szabadidővel, s így volt lehetőségük vallásos irodalmat olvasni. A nők körében elterjedt vallásos irodalom művelése pedig öntudatuk erősítésének eszközévé is vált. Azzal, hogy a protestantizmus bevezette a családi élet mindennapjaiba a házi istentisztelet, a bibliaolvasás szokását – amelyben a nők is aktív résztvevőkké váltak –, szintén növekedett szerepük¹³

A protestáns egyházakhoz való csatlakozást többen abban az értelmezési keretben elemezték, hogy az új vallási irányzatok jobban megnyitják a nők számára a nyilvánosságot,

¹⁰ BAUBÉROT, Jean: *De la femme protestante*. In: (sous la dir.): FRAISSE, Geneviève – PERROT, Michelle: *Histoire des femmes en Occident IV. Le XIXe siècle*. Plon, 2002, 241–259.

¹¹ POUJOL, Geneviève: i. m.

¹² ROCHEFORT, Florence: *Féminisme et protestantisme au XIXe siècle, premières rencontres, 1830–1900*. In: *Bulletin de la Société de l’Histoire du Protestantisme Français*. Tome 146. (2000) 69–91.; DIEBOLT, Évelyne: *Femmes protestantes face aux politiques de santé publique*. In: ua. 91–133.

¹³ M. CRAWFORD, Patricia: i. m. 73–98.

segítik a konvencionális keretek átlépését.¹⁴ Egyes kutatók szerint a nők a családban és a társadalomban meglévő alárendelt szerepük miatt érezték felszabadulásnak az új vallási törekvéseket.¹⁵ Más szerzők éppen ellenkezőleg vélekednek, és inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy az erőteljes vallási szerepvállaláshoz már eleve szabadabb társadalmi státuszban kellett lenniük a nőknek, ezért sem véletlen, állítja Patrick Collinson, hogy nemesasszonyok és kereskedő asszonyok csatlakoztak nagy számban a puritanizmushoz Angliában, vagyis olyan a nők, akik bizonyos szintű oktatásban már részesültek, társadalmi életük szabadabb volt, s ez a körülmény elősegítette számukra az új törekvések befogadását.¹⁶

A feminizmus(ok) és a protestantizmus kapcsolatának vizsgálata az 1980-as 90-es évektől kezdve kapott nagy hangsúlyt. Catherine Prelinger összefoglaló munkája a német nőmozgalmakat az 1848-as forradalomtól kezdve vizsgálja. Kutatása elsősorban arra irányult, hogy feltárja: a forradalmat követő időszakban milyen női stratégiák jelentek meg az egyes politikai és vallásos női mozgalmakban és ezek milyen kapcsolatban álltak egymással. Prelinger véleménye szerint Németországban különösen két tényező hatott a feminista ágendára: a német protestantizmus hagyománya teret engedett a nők nyilvános szférában való megjelenésére, másrészt a konzervatív nők nagy számban a protestáns ébredés hatására jelentek meg a filantrópia területén. Az egyes irányzatokat a női hivatás, illetve professzionalizálódás szempontjából tekintette át, elsősorban mint különböző modelleket, középpontba állítva a meghatározó személyiségeket.¹⁷ Florence Rochefort szerint a feminista és a protestáns filantrópia egymásra hatása befolyásolta jelentősen a női jogokért folytatott mozgalmat.¹⁸

A Jean Delumeau által szerkesztett kötet tanulmányai a nők vallásos szerepének hitközvetítő aspektusával foglalkoznak.¹⁹ Patrice Veit a 17. századi francia halotti prédikációkat tanulmányozta abból a szempontból, hogy milyen vallásos női példaképet konstruáltak és állítottak a hallgatóság és a következő generáció elé.²⁰

A protestáns egyházakban működő különböző női csoportok is számos elemzés tárgyát képezik.²¹ A lelkésznékkal, a lelkésznőkkel, a diakonisszákkal, a külmiszióban résztvevő

¹⁴ ua. 210.

¹⁵ WEBER, MAx: *Vallásszociológia. A vallási közösségek típusai*. Helikon Kiadó, 2005. 134.

¹⁶ COLLINSON, Patrick: *The Role of Women in the English Reformation Illustrated by the Life and Friendships of Anne Locke*. In: uő.: *Godly people: Essays on English Protestantism and Puritanism*. London, 1983, 275.

¹⁷ M. PRELINGER, Catherine: *Charity, challenge, and change. Religious Dimension of the Mid-Nineteenth-Century Woman's Movement in Germany*. Contribution in Woman's Studies, Number 75. 1984.

¹⁸ ROCHERORT, Florence i. m.

¹⁹ Sous la direction par Jean DELUMEAU: *La religion de ma mère. La role des femmes dans la transmission de la foi*. Les Éditions du CERF. Paris, 1992.

²⁰ VEIT, Patrice: *Les „nouvelles” Sara, Marthe et Marie*. In: DELUMEAU, Jean i.m. 193–208.

²¹ BAUBÉROT, Jean i. m.; GILL, Sean i.m.

nőkkel több szerző is foglalkozik.²² Martine Millet tanulmánya három lelkésznő generációt vizsgált, és többek között arra is választ keresett, hogy létezik-e sajátosan lelkésznői típus.²³ Ezekben a művekben az egyes csoportokat, a női egyházi munkát gyakran az egyház feminizálódási folyamatának keretében értelmezik.²⁴

A kanadai protestáns nőkről megjelent tanulmánykötetben, előkerül a férfiak és nők vallásos aktivitásának különbsége is. E szerint az álláspont szerint a nők vallásos aktivitása ugyanabból az indíttatásból eredt, mint a férfiaké, de a nőknek nemcsak a házon belül és kívül kellett összeegyeztetni munkájukat, hanem mindeközben tekintettel kellett lenniük az őket körülvevő előítéletekre és meg kellett felelniük a társadalmi és egyházi elvárásoknak is, amelyek megszabták vallásos tevékenységük határait.²⁵

Egyes esettanulmányokban elemzik a szerzők a protestantizmus mindennapi életre gyakorolt hatását. Lucia Bergamasco például két papkisasszony kapcsolatát mutatja be a 17. századból, akiket apjuk komoly pietista szellemben nevelt, igen nagy hangsúlyt fektetve intellektuális és spirituális nevelésükre.²⁶ Az életutak vizsgálatában is felmerülnek új szempontok, például Catherine M. Prelinger Amelie Sievekingről és az általa alapított női egyesületről írott tanulmányában. Ebben Sieveking életét és működését nem hagyományos megközelítésben vizsgálja, azaz nem az általa alapított intézmény jelentőségét állítja középpontba, hanem azt a törekvését, amellyel megteremtette Németországban a nők kapcsolathálójának modelljét. Ez az ismeretek átadásában, a kölcsönös segítségnyújtásban, egy új stratégiában, – amely a nőket vezető szerephez juttatta – és a nők öntudatra ébredésében öltött testet.²⁷

A magyar nőtörténetírásban elvéve találkozunk egy-egy felekezethez tartozó női csoport vizsgálatával. Az egyháztörténetírásban elsősorban női életrajzok, intézmény- és egyesülettörténetek jelentek, jelennek meg. A 20. század elején megjelenő életrajzok elsődleges célja a nők láthatóvá tétele és a példaképállítás volt. Szilágyi Sándor Lorántffy Zsuzsannáról²⁸, Bodrogi János Károlyi Zsuzsannáról²⁹ szóló életrajzai meghatározták azt a módot, ahogyan a későbbi hasonló életrajzok íródtak. Ezt a hagyományt folytatta Hegyaljai

²² BUTTON PRICHARD, Rebecca: *Woman in Reformed Churches*. In: Edited by SKINNER KELLER, Rosemary – RADFORD RUETHER, Rosemary i. m. 341–352.

²³ MILLET, Martine: *Le ministère pastoral des femmes dans le protestantisme français*. In: DELUMEAU, Jean i. m. 342–361.

²⁴ Edited by GILLAN MUIR, Elizabeth and FÄRDIG WHITELEY, Marilyn: *Changing roles of woman within the Christian Church in Canada*. University of Toronto Press Incorporated, 1995.

²⁵ ua.

²⁶ BERGAMASCO, Lucia: *Female education and spiritual life: the case of minister's daughter*. In: Edited by ANGERMAN, Arina (et all.) *Current issues in woman's history*. London, 1989, 39–60.

²⁷ M. PRELINGER, Catherine: *Prelude to Consciousness. Amalie Sieveking and the Female Association for the Care of the Poor and the Sick*. In: Edited by C. FOUT, John: *German Woman in the Nineteenth Century. A social history*. New York – London, 1984.

²⁸ SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsánna. Történeti család- és jellemrajz*. Pest, 1872.

²⁹ BODROGI János: *Károlyi Zsuzsánna fejedelemsasszony*. Nagyenyed, 1899.

Kiss Géza 1924–25-ben megjelentetett *Nagyasszonyok a magyar reformációban*³⁰ című két kötete, amely Károlyi Zsuzsannától Lorántffy Zsuzsannán, Bethlen Katán keresztül Thelegdy Borbáláig közölt női életrajzokat. Azokat a nőket választotta ki a történeti palettáról, akik megítélése szerint sokat tettek azért, hogy „*hogy a reformáció új virágzást hozzon őseink földjére*”³¹ és akikről úgy vélekedtek, hogy a nemzeti panteonban is helyük van. A *Protestáns Házi Kincstár* sorozatban adta ki Kenessey Béla erdélyi püspök először a *Biblia női alakjai*,³² majd a *Női jellemképek*³³ című kötetét, amelyek német munka nyomán születtek. Mindkét mű eszményeket kívánt a nők elé állítani, a *Jellemképek*-ben a külföldi protestáns egyháztörténetben szereplő nőalakokat kívánta olvasói elé vinni. Tervezte egy harmadik kötet megjelentetését is a magyar protestáns egyház „legkiválóbb női jellemképei”-ről³⁴, de ez végül nem valósult meg. Az egyházban tevékenykedő nőkről, női csoportokról azóta is kevés munka született. A két világháború közötti időszakban: Bodoky Richárd az anyaházi diakóniáról³⁵ írott összefoglaló munkája foglalkozik egy női csoporttal, illetve Forgács Gyula belmissziói útmutatójában³⁶, Sebestyén Jenő pedig *A református nő lelki világa*³⁷ című művében szentel egyes részeket a nők egyházi szerepvállalásának.

Kunst Irénről³⁸ és Molnár Máriáról³⁹, – akik mindketten a külmisszióban dolgoztak – szintén a két világháború között született életrajz. Ebben elsődleges szerepet játszhatott az is, hogy több szempontból is különlegesnek számítottak. Nemcsak azok a helyszínek voltak egzotikusak és érdekesek, ahol dolgoztak, hanem az a szerep is, amelyet a külmisszióban dolgozó nőként vállaltak, nevezetesen, hogy egy idegen világban teljesen önállóan, minden férfitámasz nélkül folytatták munkájukat.

A magyarországi egyházi életben fontos szerepet betöltő nők közül Zsindelyné Tüdős Kláráról Dizseri Eszter egy dokumentum kötetet állított össze⁴⁰, Kósa László pedig tanulmányt⁴¹ írt róla. Tüdős Klárának megjelent ezenkívül két önéletrajzi kötete is.⁴² Az a

³⁰ HEGYALJAI KISS Géza: *Nagyasszonyok a magyar reformációban*. I. kötet. Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT. Kiadása, 1924. II. kötet, 1925.

³¹ ua. I. kötet. 5.

³² Dr. KENESSEY Béla: *Biblia női alakjai*. Bp., Hornyánszky, 1894.

³³ uő.: *Női jellemképek*. Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1913. (A Protestáns Irodalmi Társaság Házi Kincstára V.)

³⁴ ua. 6.

³⁵ BODOKY Richárd: *Anyaházi diakónia az egyházban*. Bp., 1942.

³⁶ FORGÁCS Gyula: *A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve*. Pápa, 1925.

³⁷ Dr. SEBESTYÉN JENŐ: *A református nő lelki világa*. I–III. Sylvester Kiadás, [1925.]

³⁸ GÁNCSS Aladár: *Kunst Irén élete és munkássága*. Bp., 1935; GYÖRFFY Béla: *Kunst Irén emléke*. Győr, 1944.

³⁹ IVANYOS Lajos – MOLNÁR Mária: *Hét év a kannibálok földjén*. Bp., 1935.; MOLNÁR Mária: *Hogyan lettem misszionárius?* Debrecen, 1935.

⁴⁰ DIZSERI Eszter: *Zsindelyné Tüdős Klára. Életrajz – dokumentumokban 1895–1980*. Bp., Kálvin János Kiadó, 1994.

⁴¹ KÓSA László: *Zsindelyné Tüdős Klára és az Országos Református Nőszövetség*. In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1*. Bp., 2006. 741–755.

néhány nő, akinek kiadták (vagy maga kiadta) az önéletrajzát egy-egy női csoportot is reprezentál. B. Kiss Julianna⁴³ önéletrajzi írásaiból összeállított kötet a két világháború közötti leányitkár alakját, Szabó Imréné Szabó Éva *Süt a nap!*⁴⁴ című autobiográfiája a teológiát végzett lelkésznét is megjeleníti csakúgy, mint a kelenföldi lelkész özvegyével, Sebestyén Andornéval készített interjúkötet.⁴⁵ Géra Eleonóra az első diakonissza életútját mutatja be tanulmányában; levelezésén keresztül vizsgálja, hogy hogyan illeszkedett be Biberauer Hermína a kaiserwerthi diakonisszaintézetbe, és ezáltal egy új női szerepbe.⁴⁶ Pásztor Jánosné anyja, Matolcsy Miklósné, a vakbiblia első kiadójának életrajzáról adott ki egy kis kötetet.⁴⁷

Korábban az egyesületekről elsősorban az évfordulókra kiadott emlékkönyvekben írtak. Az utóbbi években az egyháztörténeti kutatás az egyesülettörténet felé fordult, így egy-egy női egyesületről is megszületett az alapvető munka. A *Református Budapest* című összefoglaló kötetben megjelent a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület és a Filadelfia Egyesület története.⁴⁸ Az ifjúsági egyesületek közül a Leányegyesület történetét Barcza Józsefné írta meg.⁴⁹ Több helyi nőegyesület- és intézménytörténetet is kiadtak az elmúlt időszakban.⁵⁰

Az egyház női szerepértelmezéséről Juliana Brandtnak jelent meg egy tanulmánya, amelyben a gender szempontot is felvetve vizsgálja az imakönyvek nőképét.⁵¹

⁴² ZSINDELYNÉ TUDÓSS Klára: *Csizma az asztalon*. Bp., Harmat Kiadó, 1998.; uő.: *Isten markában*. Bp., Kálvin Kiadó, 2008.

⁴³ KISS B. Júlia visszaemlékezései nyomán összeállította Dr. SZABÓ Lajos: „Hittem, azért szóltam...” *Adalékok a magyar református leánymunka-szervezés történetéhez*. Debrecen, 1992.

⁴⁴ SZABÓ Imréné SZABÓ Éva: *Süt a nap! Életem*. Open Art, 2006.

⁴⁵ MIHÁLY Emőke: *Mint a csillagok e világon. Beszélgetések Sebestyén Andornéval*. Koloszvár, Koinónia, 2001.

⁴⁶ GÉRA Eleonóra: „Kérd az Urat, hogy tegyen téged végre igazán kicsivé és szerénnyé!” *Protestáns vallásos érzület, női szerepek, család a 19. században*. In: Budapesti Negyed. 2010. nyár 68. sz. 120–141.

⁴⁷ PÁZTOR Jánosné: *Matolcsy Miklósné: A vakok misszionáriusa*. Bp., 2001.

⁴⁸ GÉRA Eleonóra Erzsébet: *A Bethesda Kórház és a filadelfia-diakonisszák*. In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Bp., 2006. 943–997.; uő.: *A Lorántffy Zsuzsanna Egylet és intézményei*. In: KÓSA László (szerk.). 2006. 1015–1048.

⁴⁹ BARCZA Józsefné: *A Magyar Keresztény Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége és a Református Keresztény Leányegyesületek Szövetsége*. In: TENKE Sándor (szerk.): *Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. Bp., 1993. 84–99.

⁵⁰ Dr. PÁL József: *Szegedi protestáns nőegyletek (1890–1945)*. Szeged, 2005.; NÁDASDY Lajos: *Fejezetek a Pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből*. Pápa, 1988.; PETŐ Lajosné (szerk.): *A Debreceni Diakonisszaintézet*. Debrecen, 2001.

⁵¹ BRANDT, Juliane: „Egy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtve.” *A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe*. In: GYÁNI Gábor – SÉLLEI Nóra (szerk.): *Nők a modernizálódó társadalomban*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006.

1. A nők szerepének, hivatásának és egyházi működésének megítélése az egyházi közvéleményben

A nőmozgalmak

A 18. század végétől a hosszú 19. század végéig terjedő korszakot Európától Amerikáig erőteljesen meghatározták a nők emancipációs törekvései. A feminizmus, mintegy emblematikusan azokat a fontos strukturális változásokat jelöli, amely eredményeként a nők megjelentek a közélet színpadán. A modernizáció hatására átrendeződtek a hagyományos keretek, a családi életben, a munkavállalásban; megjelentek a feszültségek az otthoni élet ideálja és a valóságos társadalmi szükségletek között. A létfenntartás problémája, az új oktatási rendszer, a lakóhely, az életkeretek, az életmód megváltozása egyaránt hatással voltak erre. Michelle Perrot a 19. századot olyan történelmi pillanatnak tekinti, amelyben a nők élete, pontosabban a női élet perspektívája megváltozott.⁵²

Azok a viták, amelyek a korszakban ezekről a kérdésekről folytak a nyilvánosságban a református közvéleményt is foglalkoztatták.

A női egyenjogúság kérdése a 18. századtól kezdve elsősorban, mint természetjogi követelés jelent meg. Bár a nők politikai és művelődési jogaikért folytatott küzdelem első dokumentumai Angliából, a 17. század végéről származnak, a francia forradalom eszméihez, az egyenlőség, az emberi szabadságjogok megfogalmazásához kapcsolódott a női emancipációról folyó diskurzus kezdete is. A francia forradalom nem hozta meg a várt és a kezdetekben feltételezett változásokat: a nők nem kaptak politikai jogokat.⁵³ Mégis a nőkről való vitát a 19. század folyamán tematizáló kérdésfelvetések ekkor terjedtek el széles körben. Az egyik alapkérdés az volt, hogy mi is a nő: mennyiben determinált biológiailag, melyek azok a sajátosan női képességek, jellemvonások, pszichológiai meghatározottságok, amelyek kijelölik helyét és szerepét a családban és a társadalomban. Ezek fényében tárgyalták azt is, hogy milyen jogokat lehet (és szükséges) számára biztosítani.

A teljes 19. századot és a 20. század első felét is meghatározó diskurzus a nő tanuláshoz, művelődéshez, illetve az otthon világából való kilépéshez, hivatalviseléshez, széleskörű munkavállaláshoz való jogáról szólt. A századelőtől felerősödő emancipációs mozgalmat többféle törekvés jellemezte. Hagyományosan az alapirány a nők művelődési jogaiért szállt síkra. Elsősorban a nők hagyományos hivatásának (feleség, anya, a háztartás irányítója) betöltéséhez tartották fontosnak a nők oktatását, leginkább a gyermeknevelésben betöltött meghatározó szerepüket hangsúlyozva, másrészt jelen volt az a törekvés is, hogy a nők a férfiakhoz hasonlóan hivatást választhassanak, és a férfiakkal azonos eséllyel vegyenek

⁵² FRAISSE – PERROT 2002. 11.

⁵³ Ez történt 1848-ban Magyarországon is, az 1848 évi V. törvény 2.§ egyértelműen kizárta őket a választásokból.

részt a társadalmi életben. Az iskoláztatás egyetemi szintig való megnyitása a nők előtt ennek a küzdelemnek volt az eredménye. A másik irány, amely a politikai jogokért, a női választójogért küzdött, Magyarországon a század utolsó harmadában vált erőteljesebbé. Mindkét irány segítségül hívta a történelmet is oly módon, hogy megalkotta a maga női panteonját, azoknak a nőknek a sorát tette láthatóvá, állította példaképül, akiknek fontos közéleti szerepet tulajdonítottak a múltban.

Az egyenjogúság kérdéséről szóló diskurzust meghatározta az a problémafelvetés, amelyet a feminista irodalom Woolstonecraft-dilemmaként emleget, és bár elsősorban a politikai követelésekkel kapcsolatban fogalmaz meg, de az egész nőkérdés kiindulópontjának tekinthető. A férfiakkal azonos jogokért, politikai, társadalmi értelemben egyenlő szerepekért vagy elsősorban a férfiatól eltérő női különbségek elismertetéséért harcolnak-e a nők?

A nőkérdéssel foglalkozó irodalom Magyarországon az 1790-es években vette kezdetét. Megindultak a viták arról, hogy a nőknek milyen (új) szerepeket, feladatokat szánunk a családban és a társadalomban. Markánsan jelent meg az az oldal (férfiak és nők egyaránt), amely a művelődés (ezen belül is a nemzeti művelődés) felől közelített a kérdéshez. Mivel a nők egyik legfontosabb szerepét a gyermeknevelésben látták, és ennek a felelősségteljes – a nemzet jövőjét meghatározó – feladatnak az ellátásra csak a művelt asszonyokat tartották alkalmasnak, erre kívánták felkészíteni őket a leányneveléssel, leányoktatással. Az új női eszményről elsők között Takács Éva⁵⁴ értekezett, akinek „...*nevelési eszménye a széleskörű ismeretekkel bíró, önálló ítéletalkotásra képes, önérzetes és munkás nő volt. Olyan, aki a maga családanyai, háziasszonyi feladatait hozzáértéssel, felkészülten végzi. Női mivoltát nem tagadja meg, de emiatt alávetettséget nem tűr el, ha kell, önálló életet is tud élni. Gyermekait is így neveli: önálló, egyszersmind elkötelezett embereknek, akik nemcsak maguknak és családjuknak, hanem hazájuknak is felelőséggel tartoznak.*”⁵⁵ Ő vetette fel először, hogy azoknak a nőknek, akik megélhetési gondokkal küzdenek, szükségük lenne valamilyen szakképzésre.⁵⁶

A magyar nyelvért folytatott küzdelem korszakában a nyelv- és nőkérdés ügye párhuzamosan haladt, hisz az anyanyelv átadásában a nőknek szánták a főszerepet. Fáy András egyike volt azoknak, aki – hasonlóan a századvég és századelő korának uralkodó

⁵⁴ Takács (Takács) Éva, Karacs Ferencné (1779–1845) író. Takács Ádám református lelkész, egyházi író és Bessenyei Éva leánya. Apja halála után kétkezi munkával és kézimunka-tanítással tartja el a családot, 1802-ben házasságot köt Karacs Ferenc rézmetszővel. Lánya Karacs Teréz (1808–1892) nőpedagógus. 1846–1859 között a miskolci református leányiskola és nevelőintézet igazgatónője.

⁵⁵ FÁBRI 1996. 36.

⁵⁶ ua. 37.

felfogásához – bár a nőknek nem szánt alkotó szerepeket a kultúrában, a befogadás és továbbörökítés nagy és fontos feladatát a nők hivatásának tekintette.⁵⁷

A női irodalom kérdése körül zajló polémia a 18. század végétől szintén erőteljesen jelen volt. Az a szemlélet, amely szerint a nők autentikus helye az otthon, a nők irodalmi szerepét is ebből a szempontból ítélte meg. Mivel az irodalom művelése a nyilvánosság elé való kilépést jelentette, tekintélyes volt az ellenzők tábora. Azok között is, akik támogatták a nők irodalmi tevékenységét kialakult a témáknak és a műfajoknak nemek közötti munkamegosztása, amely egyben hierarchiát is jelentett.⁵⁸ A női szerzők számára a lírai megnyilatkozást tartották elsősorban elfogadottnak, amit a nekik tulajdonított érzékenységgel magyaráztak. Fábri Anna ezirányú kutatásaiból jóval árnyaltabb képet kapunk a magyarországi nőirodalomról. 1795–1905 között 51 írónőt vizsgált többek között abból a szempontból is, hogy az írással foglalkozó nők milyen műfajokban alkottak. Ennek alapján látható, hogy azok mellett, akik a költészetben jeleskedtek, kiemelkedő volt a közhasznú- és ismeretterjesztő irodalmat művelő nők száma is, és az írással foglalkozó nők között felülreprezentáltak voltak a reformátusok.⁵⁹

A női emancipációért folytatott küzdelemnek a kulturális egyenjogúságért küzdő irányzata – amely a nőkérdés és „kultúrkérdés” közé egyenlőséglelet tett –, a század folyamán az oktatási reformok területén ért el komolyabb eredményeket. A lányok oktatására, művelődésére már a reformkortól kezdve léteztek leánynevelő intézetek, de a nőoktatás szabályozása, rendszeressé tétele a kiegyezést követően indult meg, az 1868. évi népoktatási törvénnyel (1868/38. tc.). Ennek értelmében a népiskolai szervezet elemi népiskolából, felső népiskolából, polgári iskolából és tanítónőképzőből állt. A törvény nemcsak a fiúk, hanem a lányok számára is tankötelezettséget vezetett be, 6-12 éves koruk között az elemi iskolát, 13-15 éves koruk között az ismétlőiskolát voltak kötelesek látogatni, ha nem tanultak tovább valamely más típusú iskolában.⁶⁰ A polgári leányiskolát a hat osztályos fiúiskolával szemben négy osztályosra tervezték, és a képzés a családban élő nő ideáljából indult ki. 15 éves korukban a lányok tanítónőképzőben, különböző szaktanfolyamokon folytathatták tanulmányaikat, bár ezek száma a korszak elején még nem volt számottevő. Az első állami tanítónőképző 1869-ben, Budán nyílt meg, Zirzen Janka vezetésével. 1869-ben a Veres Pálné kezdeményezésére létrejött Országos Nőképző Egyesület megnyitotta első, magasabb szintű képzést biztosító leányiskoláját. Ez az iskolatípus eredeti koncepciója szerint a női nem

⁵⁷ FÁY 1841. 94–95.

⁵⁸ HORVÁTH Gy. 2007. 25.

⁵⁹ FÁBRI 1996. 235.

⁶⁰ MÜLLER 2000. 132.

sajátosságainak megfelelő képzést, de a fiúiskolákkal azonos szintű műveltséget volt hivatott nyújtani.

A leányközépiskolák iránti igény az 1880-as években merült fel s ezzel kapcsolatban kétféle felfogás létezett. Az egyik álláspont a lányok részére a fiúkkal azonos szintű oktatást kívánt, a másik a hagyományos nőideált megtestesítő felsőleányiskolát tartotta elfogadhatónak. Hosszú viták után az ONE (Országos Nőképző Egyesület) első leánygimnáziuma 1896-tól ideiglenesen egy évre, majd 1901-től hosszabb időre nyilvánossági jogot kapott, az első leánygimnáziumi érettségi vizsgára 1900-ban került sor.⁶¹ A középfokú oktatást végül az 1916-os miniszteri rendelet szabályozta, ez háromféle leány-középfokú iskolai típust határozott meg, amelynek következményeképpen az érettségi bizonyítvány nemcsak az egyetemi felvételre jogosította a lányokat, hanem mindazon hivatali pályákat is megnyitotta a nők előtt, amelyet érettségijükhöz kötöttek.⁶²

1895-től az egyetemi képzésben is részt vehettek, az orvosi, a gyógyszerészeti és a bölcsészeti karon, és betölthettek diplomás állásokat.

A nők egyre nagyobb arányú munkavállalása a századforduló környékén elősegítette a magyarországi feminista mozgalom megerősödését is, amely a nők emancipációs célkitűzéseit általánosan fogalmazta meg, egyaránt küzdött, a munkáért, művelődésért és a politikai jogokért, emellett az elesett női rétegek védelmét is megfogalmazta (pl. prostituáltak). 1896-ban az irodában dolgozó nők érdekvédelmi szervezete, a Nőtisztviselők Országos Egyesülete,⁶³ 1904-ben pedig a Feministák Egyesülete jelzi a feministák szerveződésének állomásait. Kezdetben rendkívül heterogén volt az a kör, amely az egyesülethez csatlakozott. 1905 után egyre nagyobb hangsúlyt kapott a mozgalomban a női választójogért folytatott küzdelem.⁶⁴ A szociáldemokrata nőmozgalom, a korszak másik jelentős mozgalma elsősorban a munkásnők érdekvédelmével foglalkozott, a nők munkáját érintő jogkövetelésekkel lépett fel, másrészt az általános választójogért küzdött.⁶⁵ A harmadik markáns nőmozgalmi irányzat a 20. század elejétől a keresztény nőmozgalom volt, amely elsősorban a vallásos, nemzeti és jótékonyági egyesületek tevékenységében gyökerezett. Működésüket elsősorban a társadalmi bajok orvoslására és a nevelésügyre összpontosították.⁶⁶ Többféle törekvés különült el a konzervatív nőmozgalmon belül is, ezek egyike volt a Prohászka Ottokár vezette keresztény

⁶¹ MÜLLER 2000; KORNIS 1927. 57–94; NAGYNÉ SZEGVÁRI 1969; OROSZ 1962.

⁶² N. SZEGVÁRI 1981. 127–129.

⁶³ Az első női munkavállalók érdekvédelmét ellátó szervezet az 1885-ben alapított Mária Dorottya Egyesület volt.

⁶⁴ N. SZEGVÁRI 1981. 103.

⁶⁵ ua. 100.

⁶⁶ ua. 105.

feminizmus. 1918-ban a konzervatív irányok közös platformot hoztak létre és megalakították a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, amelynek számos református nő is tagja volt.

A két világháború között az egész Európában felerősödő újkonzervativizmus megerősítette a konzervatív feminizmust, amely fontosnak tartotta a hagyományos női szerepeket: elsősorban az anyai (ebbe beleértve nemzetvédő) és a házastársi hivatást. Másrészt azonban sokmindent átvett a századelő feminista mozgalmából, nem ellenezte, sőt általában véve támogatta, hogy a nők kilépjenek otthonaikból, fizetett munkát vállaljanak és a közügyekkel is foglalkozhassanak. Ez az irányzat leginkább az „úri” középosztály lányait és asszonyait nyerte meg.⁶⁷ Emellett hangsúlyos irányzatként jelentkezett a konzervatív antifeministáké is, akik kizárólag a tradicionális női szerepeket tartották elfogadhatónak, annak valamiféle, a nemzetre „kiterjesztett” értelmezésével.⁶⁸

A református nő

A női emancipáció folyamata, a női hivatásról vallott nézetek változása a református egyházat sem hagyta érintetlenül. A kiegyezéstől a második világháború kitöréséig eltelt időszak református sajtójának elemző áttekintése⁶⁹ képet adhat arról az élénk és folyamatos diskurzusról, amely a nő, pontosabban a református nő hivatásáról és az egyházban betölthető szerepéről folyt.⁷⁰

A lapok szerkesztői püspökök, teológiai tanárok, az egyházi elit tagjai voltak, a cikkírók azonban természetesen az egyházi társadalom jóval szélesebb rétegeiből kerültek ki: lelkészek, tanítók, tanárok, világiak (az 1900-as évektől nők is), tehát mindazok az értelmiségiek, akik az egyházi élet irányításában, az egyházi értékrend kialakításában szerepet játszottak. Az újságok olvasottságával, népszerűségével kapcsolatban nincsenek adataink, arra azonban egy-egy lelkipásztorokat, tanítókat ostromozó cikkből következtethetünk, hogy a közvélemény formálásnak ezt az új eszközt meglehetősen lassan fogadta el az egyházi társadalom: a papok és tanítók elmarasztalásának ugyanis visszatérő oka volt, hogy nem rendelték meg az újságokat, nem tájékozódtak az egyház közügyeiben. Az egyháztagok közönyét is több ízben kipellengézték, márcsak azért is, mert a lapok anyagi helyzete sokszor fordult válságosra az előfizetők kis száma miatt.

⁶⁷ SIPOS 2005. 11–39; BÓDY 2008. 93–113.

⁶⁸ PETŐ 1997. 268–279.

⁶⁹ SÁRAI SZABÓ 2001.; úó: 2009b

⁷⁰ Elemzésem tárgyául a következő lapokat választottam: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (1842–1918), Sárospataki Lapok (1881–1905), majd Sárospataki Református Lapok (1905–1948), Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező (1870–1878), Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő (1879–1887), majd Debreczeni Protestáns Lap, Dunántúli Protestáns Közlöny (1885–1890), majd Dunántúli Protestáns Lap (1890–1945), Erdélyi Protestáns Közlöny (1871–1881), Erdélyi Protestáns Lap (1898–1907), majd Református Szemle (1908–1918), Református Élet (1934–1944), Református Figyelő (1940–1944), Református Jövő (1940–1944), Kálvinista Szemle (1920–1933).

A két világháború közötti időszakban a cikkírók már jóval szélesebb körből kerültek ki, és a dualizmuskori egyházi sajtóval ellentétben – igaz, főként a nőknek tartott témákban – a szerzők között nagy számban találunk nőket is. A női olvasóknak – mint ahogy általában a folyóirat-kiadók – az egyházi sajtó is fontos szerepet szánt, s ők maguk is igyekeztek ennek megfelelni. A *Református Szemle* terjesztésére megalakult például 1935-ben a „Sajtó Női serege”: „Ha meg lehetne csinálni a hetilapok olvasóinak statisztikáját, bizonyára meglepné a szerkesztőket, hogy az első kéz, amelyik érkező újságjukhoz hozzányúl, mindig női kéz. Ez bontja föl, ez adja tovább az érkező lapot. Roppant felelőssége az olvasó nőnek az, hogy milyen lelki táplálékot ad a családjának... A Református sajtó Női serege baráti és testvéri társaság. Alapszabálya nincsen. ...A munkája az, hogy ismerősök, egyháztagok között terjeszti az újságot [a Református Életet]. Néhol a lap templomi árusításáról gondoskodik. Mint olvasó, visszhangot ad a cikkekre, tanácsol, helyesel, kifogásokat emel, a szeretet éles szemével olvassa végig a lapot.”⁷¹

A nőkről szóló egyházi diskurzus elemzése során az első felmerülő kérdés az, hogy kikre vonatkoztatták a *református nő* fogalmát, azaz kit tekintettek célközönségnek a lapok szerzői. A dualizmus korában a reformátusnak keresztelt, a református hagyományba beleszületett, abban szocializálódott nők csoportját foglalta magába, s közülük elsődlegesen a középosztálybeli, tovább szűkítve a református egyház magját képező lelkészek, tanítók, református értelmiségiek, hivatalnokok körének nőtagjait kívánták megszólítani a folyóiratok (férfi) szerzői.

A „*református*”, illetve „*kálvinista*” jelzőt a századfordulóig ritkán használták abban az értelemben, amely a tudatosan felvállalt, hitvalló felekezetiiséget jelentette a hagyományos „beleszületettséggel” szemben. Ebben lényeges szerepet tulajdoníthatunk a 19. századi egyházi gondolkodást meghatározó liberális teológiának. Ennek következményeképpen „jó” reformátusnak tekinthette magát valaki hazafisága és nemzeti érzése tudatában, s környezete is annak tartotta, még akkor is, ha csak az élet nagy fordulóján vette igénybe egyháza közreműködését.⁷² A két világháború közötti időszakra az egyházi beszédmódban „*református nő*” fogalma már a tudatos felekezetiiség felvállalását is tartalmazta. Az új teológiai irányok hatására elvárás lett a református felekezethez tartozás hitvalló, demonstratív vállalása, az egyházi életben való aktív részvétel. A belmisszió követői elsősorban a „*keresztyén nő*” fogalmát használták, ezzel kívánták jelezni, hogy nem a felekezethez tartozást tartották elsődlegesnek, hanem az „újjászületett életet.”

⁷¹ Szerkesztők: *A nő és az újság*. RÉ, 1935. szeptember 28. 315.

⁷² KÓSA 1993. 131.

A női emancipáció kérdése az egyházi sajtóban

A református egyház többsége számára a nőemancipáció elsősorban a nők művelődéshez való jogának elismerését és biztosítását jelentette. A lapok által közvetített női eszménykép elsődlegesen a női példaképekről szóló írásokban konstruálódott. Ezeket a cikkeket elemezve szembetűnővé válik, hogy az ideális református nő alakja nem tért el a korszakban megalkotott ideális középosztálybeli magyar keresztény nőétől. Bár nem hangsúlyozták református voltukat, az eszményített nők nagyobb részben reformátusok voltak. A példaképek között persze megjelentek a Biblia nőalakjai, egy-egy női szerepet vagy tulajdonságot szimbolizálva, de az ideális nő megtestesítői történelmi személyiségek voltak, akik közül is kiemelkedtek a reformáció nőalakjai, a református magyar nagyasszonyok, s a nőnevelés területén munkálkodók. Az egész korszak emblemikus női példaképévé Lorántffy Zsuzsanna vált, ugyanis nemcsak a családi életben, hanem ezzel párhuzamosan a társadalmi és az egyházi életben betöltött szerepe is olyan elemeket tartalmazott, amelyeket hangsúlyozva minden irányzat azonosulni tudott alakjával. A vizsgált időszak elején a családi életben betöltött hivatása, vallásossága és honleányi mivolta került előtérbe. *„Élete és példája egy eszményképpé magasztosult, hogy örökké ragyogjon a magyar nők előtt, buzdítva, intve őket az egyszerűség, háziasság, családiasság, vallásosság, jótékonyág és a hazaszeretet erényére.”*⁷³

A református női példakép-állításban a „nagyasszony”, – ahogy általánosságban a magyar keresztény középosztálybeli női példakép-állításban is – mint átfogó női eszménykép jelent meg. A „nagyasszony”, ha fogalomtörténeti szempontból vizsgáljuk, éppen a 19. század második felében a nemzettudat kialakulásával és közvetítésével egy időben vált konkrét társadalmi rangot (fejedelemasszony, nemesasszony), illetve korosztályt (ebben a körben: idősebb asszony) jelölő szóból⁷⁴ olyan fogalommá, amely értéktartalommal töltődött fel: követendő mentalitást, szemléletmódot közvetített – mondhatjuk, az eszményi magyar asszony szinonimája lett. Elősegítették ezt a 19. század második felében nagyobb számban megjelenő történeti munkák: női- életrajzok, leveleskönyvek, amelyek a történeti személyiségek panteonjába beemelték azokat az asszonyokat és lányokat, akik a 17–19. században, leginkább a függetlenségi harcok idején játszottak szerepet. Természetesen elsősorban férjük oldalán, de a sajátos történelmi helyzet következtében (és megfelelő erények, rátermettség birtokában) ún. férfiszerepekbe kényszerültek és abban is helytálltak (irányították a gazdaságot, harcoltak, szervezték a maguk és mások életét). A korabeli

⁷³ KÖTSE István: *Lorántfy Zsuzsanna*. SL, 1901. március, 11. p.

⁷⁴ CZUCZOR – FOGARASI 1866. IV. kötet. 695.; BENKŐ 1970. II. kötet. 995.; *A magyar nyelv értelmező szótára*. 1980. V. kötet. 102.

történetírásban többek között Szilágyi Sándor Lorántffy Zsuzsannáról,⁷⁵ Acsády Ignác Széchy Máriáról,⁷⁶ Deák Farkas Forgács Zsuzsannáról⁷⁷ írott életrajzi munkái nemcsak beemelték ezeket a nőket a történeti emlékezetbe, hanem elősegítették azoknak a toposzoknak az elterjedését is, amelyekkel a magyar nagyasszony, mint eszménykép telítődött. Az ideális nagyasszonyt a sajtóban több kortárs politikai feleség portréján keresztül is megjelenítették, például Tisza Kálmánról is mint ennek az eszményképnek egyik megtestesüléséről emlékeztek meg. *„A magyar kálvinista nagyasszonyok, akik a múltban a magyar nemzet nagy férfiai nevelték s egyházuknak és szent vallásunknak buzgó hívei és patrónái valának. A Tisza Kálmánné nevét a Lorántffy Zsuzsánna neve mellé írjuk.”*⁷⁸ *„Nem csupán a magyar református keresztyén nőnek, de a magyar nagyasszonynak tökéletes mintaképe... fennkölt szellemű hitves... anya, aki a római Corneliaként gyermekeit tekinti legdrágább ékszerének és aki a magyar nemzetnek a férj államépítő munkáját tovább folytató fiút adott; ... istenfélő nő... minden magyar kulturális és közjótékonyági munkának főalkatrészévé vált... az az igazi nő, aki a mindenki tiszteletét kikényszerítő puritán egyszerűségnek, a felvilágosultságnak, a női bölcsességnek, a lelki gyöngédségnek és nemességnek, a szívjóságnak, az odaadó hűségnek, az önfeláldozásnak, az élet nagy megpróbáltatásai között is a krisztusi türelemnek, egyszóval a legnemesebb értelemben vett női hivatásnak megtestesítőjeként élte le földi életét... megérdemli, hogy a magyar nők őt a magyar nő egyik eszményképeként tekintsék.”*⁷⁹

A nagyasszonyok eszményített női erényekkel megtestesítették az odaadó, szellemileg, műveltségben egyenrangú társat, aki férjének lelkiileg is kiegyensúlyozott, kényelmes, nyugodt otthont teremtett (természetes ezekben az esetekben ideális férjéről van szó, akik feleségüket tisztelték, egyenrangú félnek tekintették, bevonták őket saját világukba). Gyermekeit gondosan vallásosságra és hazafiságra nevelte ő maga is vallásos volt és jó honleány, aki ezenkívül még számos nőknek tulajdonított lelki adottsággal rendelkező, mint szerénység, gyöngédség, figyelmesség, a háttérbe húzódás képessége, jólelkűség, s az érzelmek gazdagsága. Emellett aktív volt a nőktől elvárt jótékonyág gyakorlásában, iskolákat alapított, egyházát elsősorban anyagilag támogatta. Ezek az erények és példamutató cselekedetek a 19. század általános felfogását tükrözik a nővel szemben állított követelményeket illetően.

Az új női szerepekkel kapcsolatosan felmerülő ellenvélemények is illeszkedtek a közgondolkodást egészét jellemző álláspontokhoz. A viták itt leggyakrabban a művelődés fontosságának kérdése körül zajlottak: elveszítheti-e a nő nőiességét, ha „tudákos” lesz?

⁷⁵ SZILÁGYI Sándor: *Lorántffy Zsuzsánna. Történeti család- és jellemrajz.* Pest, Eggenberger, 1872.

⁷⁶ ACSÁDY Ignác: *Széchy Mária 1610–1679.* Bp., Méhner, 1885.

⁷⁷ DEÁK Farkas: *Forgács Zsuzsánna 1582–1632.* Bp., Méhner, 1886.

⁷⁸ sz.n.: *Tisza Kálmánné emlékezete.* DPL, 1914. április 25. 267.

⁷⁹ NÉMETHY Károly: *Tisza Kálmánné emlékezete.* DPL, 1914. május 9. 289–290.

illetve a nő családon kívül betölthető szerepével kapcsolatban merültek föl. Vállalhat-e a nő saját hivatást, milyen lehetőségei vannak az egyedülálló nőnek? A nőkérdésnek ezekre a sarkalatos pontjaira a református lapok szerzői megpróbálták „református módon” válaszokat találni. Az egyházi közvéleményben is jelen voltak azok az ellenzők, akik a nők „túlzott iskoláztatásában” veszélyeket láttak: úgy vélték, hogy a műveltséghez, széles látókörűséghez hiúság, elbizakodottság és túl nagy igények társulnak, és a nő igazi rendeltetése háttérbe szorul. Az ő meggyőzésükre tette közzé véleményét például Czinke István: *„most is azt állítom – s ez szent meggyőződése, – hogy bármely házasság, csak úgy lehet szerencsés, a férjre nézve soha megunttá váló édes kötelék, ha neje, egyéb tulajdonságai mellett, neki műveltség tekintetében is egyenrangú társa. Éppen Lukán, meg Hotykán, ... , a hol az ember teljesen neje társaságára van utalva, válik kétszeresen szükségessé, hogy a nőnek is magasabb műveltsége legyen. És ez nem zárja ki azt, hogy azért jó gazdasszony és kifogástalan házinő is ne lehessen.”*⁸⁰ A nők műveltséghez való jogának elismerői az egyházi közvéleményben is elengedhetetlennek tartották, hogy a nő tanult legyen, hiszen az anyai nevelés minőségét nem csak a család, hanem az egész nemzet jövője szempontjából döntőnek ítélték. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain olvashatjuk ezzel kapcsolatban: *„A gyermek azzá lesz, a mivé neveltetik... A nő a gyermeknek első és leghivatottabb nevelője... A gyermekek tudtokon kívül anyjuk modorához, beszédéhez, magaviseletéhez s életrendszeréhez idomulnak! Szokásait eltulajdonítják, s jelleme szemmel láthatólag testesül meg bennök. Az anya az emberi nemünk látható gondviselése, általa lesz a család, a nép, a nemzet. Befolyása tartós és egyetemes.”*⁸¹

Mindezek a viták és érvelések a világi sajtót már a század 20-as éveitől áthatották. Újra és újra feltámadt a vita arról is, hogy a nők rendelkeznek-e azokkal a képességekkel, amelyek lehetővé teszik számára is a tanulást, hogy az elvont gondolkodás mennyiben sajátja a nőnek. Számos szerző annak a véleményének adott hangot, amely szerint a „nők értelmi ereje” nem elegendő magasabb képzésre, illetve ha el is ismerték, hogy értelemnek nincs híján a nő, úgy érveltek, hogy az más jellegű, mint a férfié, másra is predesztinál. A nőt érzelmi túltengése, ösztönössége, felületessége nem teszi alkalmassá arra a szellemi tevékenységre, amely a férfi sajátja.⁸² Az ellenérvekben nemcsak ennek az előítéletnek a cáfolata jelent meg, hanem a nőkérdés tárgyalásakor jelenlévő társadalomkritika is. E szerint mivel a nőktől mindig megvonták a tanulás lehetőségét, és az otthon falai közé zárták őket, egy-egy esettől

⁸⁰ CZINKE István: *Levél egy anyához – Könyvismertetés*. PEIL, 1881. április 24. 542.

⁸¹ HÖRK József: *A nőről és a hármass hivatásáról – töredék*. PEIL, 1886. március 7. 302.

⁸² BÖHM Károly: *Az asszony lélektanáról*. Magyar Philosophiai Szemle 1883. jan. 22–54. In: FÁBRI (et al.) 2006. 16–24.; BIHARI Péter: *A nő*. Magyar Szemle 1883. nov. 413–439. In: i. m. 29–34.

eltekintve nem volt terük bebizonyítani, hogy mire képesek.⁸³ Sokáig főként azzal érveltek, hogy a nők családban betöltött hivatásához elengedhetetlen a műveltség megszerzése, mint feleségnek, anyának és háziasszonynak is. A gyermekek nevelését, oktatását az iskoláskort megelőzően elsősorban az anyák feladatának és felelősségének tartották, de a szellemiek mellett nagy hangsúlyt kapott a gyermekekről való testi gondoskodás is. A háztartás kapcsán arról értekeztek, hogy bár a technika (és a tudomány) fejlődésével egyszerűsödött a házimunka, de hangsúlyozták, hogy a háztartás vezetésének minősége a házasság és az egész család jelenét és jövőjét meghatározza, ezért a család gazdálkodásában is egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak a nőnek. A családi élet belső nyugalmanak, kiszámíthatóságának, az otthon biztonságának, kiegyensúlyozottságának megteremtését mindenekelőtt a nőtől várták, aki mindezt a tisztaság, a rend, a komfortosság, a kényelem biztosításával érthette el.

Az egyházi sajtóban az anyákat elsősorban gyermekeik vallásos nevelésének fontosságára emlékeztették. Emellett a családban betöltött szerepük lényeges részének tekintették, hogy vallásosságuk megélésével és példájával olyan családi életet teremtsenek, amely a világgal szemben biztonságot, vigaszt nyújtó menedékké váljon minden családtag számára.

A világi sajtóban már az 1870-es években találkozunk olyan írással, amely felveti a kérdést, hogy az úgynevezett nőiesség valóban sajátja-e minden nőnek, valóban veleszületett tulajdonság-e, vagy pedig nevelés eredménye.⁸⁴ Az egyházi lapokban is fellelhető az a liberális álláspont, amely a nők és férfiak egyenlőségéből kiindulva nemcsak a nők képzése, hanem hivatalviselése mellett is állást foglalt. (A munka világa csak a közép- és felsőréteg asszonyait érintette, hiszen az alsóbb társadalmi csoportokban általános volt a női munkavállalás). A szerzők nagy része természetesen teológiailag magyarázta a két nem egyenjogúságát: a Teremtésben megnyilatkozó isteni szándékban látta bizonyítottnak, hogy a két nem egymást kiegészítő, elválaszthatatlan egész, és hogy – ebből következően – a női hivatás különbözik a férfiétól. Ebben a megközelítésben is voltak azonban véleménykülönbségek, ugyanis továbbra is többen azt az álláspontot képviselték, hogy a két nem hivatásbeli különbsége teljességgel ki is zárja a nőket mind a társadalmi életből, mind pedig a munka világából. Józsa Zsigmond a Genesisből kiindulva fejtette ki véleményét és érvelt amellett, hogy a nő igazi hivatását csak és kizárólag a családban töltheti be. „A liberálisizmusnak nagy barátai vagyunk; a józan haladást, az észszerű reformokat szintén pártoljuk, de teljességgel nem tudunk kibékülni azzal a túlzott liberalitással, mely a női

⁸³ Egy „firkáló hölgy” (HARRER Paula): *Az asszony lélektanáról*. Nemzeti Nénevelés 1883. VII. 272–276. In: FÁBRI (et al.) 2006. 24–28.; HARRER Paula: *Ismét a nőről*. Nemzeti Nénevelés. 1883. VIII. 771–776. In: i. m. 34–37.

⁸⁴ VÖRÖS Vidor: *A nőiességről*. Nők Lapja 1871. márc. 8. 48–49. In: FÁBRI (et al.) 2006. 15–16.

emancipáció egy némely barátainál észlelhető. A legnagyobb mértékben elfogultnak kell tartanunk azt a gondolkozást, a mely nem akarja belátni, hogy a nő hivatása oly végtelenül különbözik a férfétól. A nőnek, a Teremtő végzése szerint, rendeltetése az, hogy anyává legyen; ...Természetének alapvonása a gyöngédség, a háziasság. A férfi szerepe más. Ő a család alapítója és hogy úgy mondjuk: az utána következő generációnak plántálója. Ő hordozza az élet terheit: államot, egyházat és társadalmat kell teremtenie, kormányoznia és rendeznie; egy életpályát kell alkotnia, igen gyakran óriási erőmegfeszítést igénylő küzdelemmel. Szellem-világának hatalmánál és testi szervezetének erejénél fogva, rendeltetése az, hogy legyen a nőnek, a szó intelligens értelmében ura, de egyszersmind gyöngéd támasza, hűséges oltalmazója.”⁸⁵ „Azt az alaptalan meggyőződést táplálják, hogy a nőt szellemi képességei feljogosítják a magasabb kultúrának a férfival teljesen egyenrangú tényezőjévé lenni. ...Arra mutatnék, hogy lássék bár a nő néha, a természet különös aberrációja folytán, a férfi missziójára teljesen alkalmasnak, mégis csak addig marad igazán nő... míg a családban marad, míg oly nevelést nyer, melyet az anya és házi nő fontos hivatása tőle megkövetel.”⁸⁶

Természetszerűleg jelen volt a nőről vallott nézeteknek az eredendő bűnnel való összekapcsolása is, amelyet általánosan is érvként használtak a nő alárendelt szerepének magyarázatára. A kereszténység lényeges szerepét abban látták, hogy kiemelte a nőt ebből a helyzetből, s a nőknek tulajdonított nagyobb vallásos buzgalmat és mélyebb vallásos érzelmet – amelyet lelki sajátosságként tartottak számon –, egyes szerzők a nők hálájaként is értelmezték. „A kereszténység az, mely kiemelte a nőt azon alárendelt helyzetből s a társadalom egyenjogú tagjává tette, de viszont a nők is Krisztus megjelenése óta igyekeztek az ős anya hibáját jóvá tenni... a női kebel készebb, hajlékonyabb a krisztusi szelíd tanok befogadására s a kereszténységben rejlő valódi emberiségnek, humanizmusnak gyakorlására s terjesztésére.”⁸⁷

Az 1890-es évek végétől kiemelkedett és egyre fontosabbá vált a nő vallásmegtartó, az egyház jövőjét építő szerepe. Azt a folyamatot ugyanis, amelynek során a férfiak tömegesen otthonukon kívül vállaltak munkát egyszersmind elvilágiasodásuk folyamatoként értelmezték többen, s ezért az otthon maradó nőt, mint a családi élet és a vallásosság megtartóját egyre nagyobb jelentőséggel ruházták fel.

Korszakunk elején, az 1890-es évekig, a nők tevékenységi körét – amelynek alapját az érzékenyebb, fogékonyabb lelki alkattal magyarázták – szűk körre korlátozta az egyházi sajtó túlnyomó része, s többen úgy vélték, hogy azok a képességek, amelyek a nőket jellemzik csak közvetve a férfiakon keresztül (férj, gyermek) válhatnak a társadalom hasznára. A nő

⁸⁵ JÓZSA Zsigmond: *Az első emberek IV.* PK, 1889. július 11. 257.

⁸⁶ uo. 257–258.

⁸⁷ FARKAS József: *Lorántffy Zsuzsánna.* PEIL, 1894. december 20. 807.

társadalmi szerepét mindenekelőtt a hazafiságra nevelésben látták. „*Lelkes, honszeretettől hevülő keblű anyák adták a nemzeteknek a legnagyobb hősöket és államférfiakat, a kiknek dicsőségében méltán osztoznak ők. A míg egy nemzet nőinek kebelében él a honszeretet, addig a nemzet mindig megőrzi önállóságának, jogainak öntudatát, őseinek nyelvét, szokásait, de a mint a nők idegen szellem, idegen műveltség hatalma és befolyása alá kerültek, a nemzeti öntudat, az önállóság és szabadság napja azonnal hanyatlani kezd.*”⁸⁸ Míg az elméleti cikkek inkább ezt a – hagyományos – irányt képviselték, a gyakorlati élettel, példaképek bemutatásával foglalkozó írások fokozatosan szakítottak vele.

A 90-es években többen is értekeztek a nők közhivatalokba bocsátásáról, társadalmi szerepvállalásáról. Egyfelől – egyre élesebb jelzőket használva – óvták a nőt attól, hogy megváljon eredendő hivatásától. „*A nők hivatalba bocsátása nemzeti öngyilkosság*”⁸⁹ – állították. Másfelől a valós társadalmi helyzetet elemezve, kezdték elfogadni, hogy az a középosztály, amelynek erejét valamiféle egységes értékrend kialakításában, megtartásában és továbbadásában látták – s amelyben az anyáknak egyre nagyobb szerepet tulajdonítottak –, mindinkább kénytelen lányai számára akár az önálló kenyérkeresetet is biztosítani. Azzal a világi sajtóban már az 1860-as évektől kezdve hangoztatott véleménnyel azonban nem találkozunk, amely szerint a nőknek nem csak szükség esetén kellene munkát vállalniuk. E nézet képviselői egyébként egyszerűen előítéletnek tartották, hogy a nők nem dolgoznak, hanem hagyják magukat eltartani. Másfelől pedig felvetették, hogy a középosztálybeli lányoknak sem lenne szégyen, ha munkába állnának, hogy a munka büszkévé teheti őket, hiszen így nem kell tétlenül vagy kegyelemkenyéren élniük. Felhívták a szülők figyelmét is arra, hogy ne „szalonbábokká” neveljék gyermekeiket, hanem az életre.⁹⁰ Találunk egy másik megközelítési módot is, amely nemzetgazdasági szempontból tárgyalta a női munkavállalás kérdését, ennek képviselői úgy ítélték meg, hogy a nemzet egésze és a családok szempontjából pazarlás, ha a női munkaerőt, a női tehetséget nem használják ki megfelelően.⁹¹

A református sajtóban azok a szerzők is, akik nem elleneztek a nők munkavállalását, csak mint szükséges rosszat fogadták el. Több cikkben is számbavették azokat a kialakult (vagy kialakulóban lévő) pályákat, amelyek közmegegyezés szerint nem jelentenek veszélyt a nők számára, mivel ezeknek a hivatásoknak a gyakorlása közben nem veszítik el női erényeiket, sőt kifejezetten nőiesnek tekinthetők. „*Megnevezhetünk némely munkakört, melyre*

⁸⁸ sz.n. *Ünnepi beszéd, a dunántuli ev. ref. egyházkerület pápai felsőbb leányiskolája felavatása alkalmával.* DuPL, 1901. szeptember 15. 624.

⁸⁹ GULYÁS István: *Leánynevelésünk és a felsőbb leányiskolák II.* DPL, 1896. február 15. 82.

⁹⁰ KOMÁROMY Lajos: *Budapest jótékony intézetei. Az országos nőiparegylet.* Vasárnapi Újság, 1874. aug. 2. 489–490. In: FÁBRI (et al.) 2006. 300.; VADNAY Károly: *A női munka kérdéséről.* Fővárosi Lapok, 1867. máj. 23. 474–475. In: ua. 189–191.; LENGYEL Dánielné: *Észrevételek a női munkaképesítés körül – Az anyák figyelmébe ajánlva* – Nők Lapja, 1871. ápr.5. 86. In: ua. 192–193.

⁹¹ SZARVAS Gáborné: *Dolgozzunk!* Nemzeti Nőnevelés 1889. jún. 283–295. In: ua. 198–205.

a női egyéniség egyáltalában nem alkalmas. Ilyenek... a katonáskodás, ...politikai szereplés, melynek izgalmi egészen kivetkőztetnék a nőt jelleméből, az ügyvédkedés, s jórészt a bírói pálya stb. Ellenben nagy sikerrel működhetnek ott, ahol, üdvös a cselekvőnek alanyisága, s általában ahol szenvedélytelen, csöndes foglalkozásról van szó, mint pl. a távirdai, postai, s bizonyos vasúti és kereskedelmi állomásokon, némely ipar körében, vagy a szeretetteljes bánásmódot igénylő gyermeknevelés és oktatásnál, még a gyógyításnál is. A művészeti ágak közül a színészetben már is egy fokon állnak a férfiakkal, kevésbé a zenében, még kevésbé előhaladtak a festészet és szobrászatban. Az irodalmi működéstől s a tudomány művelésétől nincs okunk a nőket visszatartani.”⁹² Az elvi állásfoglalások mellett a gyakorlatban felmerülő nehézségekről is írtak, elsősorban a legnépesebb, legismertebb tanítónői pálya kapcsán.

Az 1900-as évek elején a tanítónőkkel kapcsolatos viták széles körben folytak. Az egyházi sajtóban a tanítónők kérdés sajátos megközelítésben merült fel, nevezetesen: az alacsony fizetés miatt fellépő református tanítóhiány gondját úgy kívánták megoldani, hogy nagyobb számban alkalmaztak tanítónőket. Ez azonban nem volt minden esetben könnyű, főként a falusi egyházközségek és presbitériumok előítélete miatt *„A falusi presbitérium, mint általában minden falusi magyar konzervatív. Nehezen megy bele az újításokba. Őket fitanító oktatta, azzal küzdöttek és küszködtek, ebbe beleszoktak, tehát a tanítónőktől idegenkednek. Úgy vélik a falusi társadalmi élet veszítene. Hiányos lenne a lakzi, a disznótor, névnap stb. Azt meg pláne el sem hiszik, hogy egy tanítónő úgy tudjon tanítani, mint egy férfitanító. ...Városban is sűrűn találkozunk tanítónő ellenes irányzattal. Oka ott is a tanítani tudás iránti bizalmatlanság, egyik-másik szerencsétlen tanítónő nagyságának túlzása a viselkedésben, érintkezésben s néha a kötelességérzet hiánya.”⁹³ A másik problémát (s erről már a világi és egyházi sajtó egyaránt cikkezett) a női és férfi munkavállalók közötti feszültség jelentette: a tanítónők „túltermelése” miatt többen úgy gondolták, hogy a férfiak elől veszik el a helyet.*

Az I. világháború új helyzetet teremtett: egyrészt felértékelődött a nők konkrét gyakorlati segítsége (betegápolás, gyűjtés, katonák számára ruhaneműk készítése), másrészt a megüresedett hivatalokban szükségessé vált alkalmazásuk. Így a nők munkavállalása, családon kívüli szerepe is új megítélés alá került. Egyre növekedett az a tér, ahol elfogadható, sőt kívánatos lett megjelenésük, de ezzel párhuzamosan a háború okozta krízis nyomán ismét felerősödtek azok a vélemények, amelyek túlhangsúlyozták a nő családban betöltött szerepét. *„A múlt és jelen kapcsát meg kell teremtenünk; azért kell család, azért kell anya, ki a gyermek lelkébe beleoltja: íme mi mindnyájan dolgoztunk!... az új társadalom, ez a családi regeneráció a dolgozó nő által valósulhat csak meg, ki köt, varr, foltoz és ugyanakkor szép és*

⁹² ua. 109.

⁹³ Sz.K.: *A tanítónői oklevelek értéke*. DPL, 1911. szeptember 23. 75.

*jó könyveket olvas, a családnak lelke, férjének elosztatja homlokáról a borút, együtt hurcolja sorsát fényben, árnyban, fennkölt lény, magasztos erény, aki a nemes megadással való lemondást beleviszi a családba és megtanítja rá a haza kertjének bimbóit.*⁹⁴

Az egyházi sajtóban a nők társadalmi szerepével foglalkozók közül néhányan hozzászóltak a női választójog kérdéséhez is, s egy-két cikk a feminista mozgalomra hivatkozva, a választójog mellett foglalt állást. A radikalizmustól azonban elhatárolták magukat s érveikben a család és a nemzet védelmének elsődleges szempontjait hangsúlyozták. Úgy gondolták a választójog kiterjesztésével, a nők parlamenti képviseletével azok a kérdések is felszínre kerülnének és támogatásra találnának, amelyek képviseletére a férfiak éppen férfiszerepükénél fogva alkalmatlanok. A Sárospataki Református Lapok cikkírója például a háborúk megszüntetését olyan parlamenttől várta, amely felerészben nőkből áll. A nők szavazati jogától elsősorban azt remélte, hogy begyógyítják a férfiak okozta civilizáció sebeit. „...a női munka és kereset szervezése, az anyaság védelme, a leánykereskedelem betiltása, az alkoholizmus korlátozása, s megakadályozása annak, hogy a férfiak heti keresményüket a korcsmában dorbézolják el, míg családjuk éhezik”⁹⁵ mind olyan problémaként merült fel, amelyek megoldását a nőktől várták. A családi élet érdekeinek szempontjait tekintetbe vevő politikát, amelyet szintén a nők képviselhetnének, pedig egyúttal a nemzetvédelem zálogának tekintették. „Nyíltan ki lehet mondanunk a vádat, hogy az eddigi parlamentek a család ügyével s mindazokkal a... problémákkal, amelyek a családi élet szilárd fennállására, nyugodt virágzására oly végtelen fontosságúak, – nem sokat törődtek. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy a tiszta családi élet az erkölcsiség alapja, az államok és nemzetek fennállásának legszilárdabb fundamentuma.”⁹⁶ Sebestyén Jenő is szintén az általános választójog mellett foglalt állást, ő is a férfi-igazságtalanságok megszüntetését remélte attól, ha a nők, akik minden szép és nemes iránt lelkesednek, a fennkölt idealizmus ügyét képviselhetnék a politikában.⁹⁷ Ugyanakkor élesen kritizálta az egyháziak közömbösségét, a feministák kongresszusán ugyanis egy-két kivételtől eltekintve nem látta ott az egyház képviselőit. Ezt azért is nehezményezte, mert meggyőződése szerint a 19. század ideáljai a 20. századra elavultak, és hogy az új társadalmi igényeket nem lehet szem elől téveszteni. Főként emiatt nem tartotta elfogadhatónak, hogy a lelkészek, a tanárok, az egyházi tisztségviselők mintegy homokba dugják a fejüket, és nem tájékozódnak ezekről az általa fontosnak ítélt társadalmi eseményekről. Sebestyén Jenő, akit a történelmi kálvinizmus⁹⁸ atyjaként tartanak számon, azt a holland mintát képviselte, amely a

⁹⁴ GAÁL Mózes: *A magyar nő munkája*. DuPL, 1915. április 25. 133.

⁹⁵ sz.n. *A feminista kongresszus után*. SRL, 1913. július 6. 235.

⁹⁶ uo.

⁹⁷ SEBESTYÉN Jenő: *Feministák között*. PEIL, 1913. június 29. 411.

⁹⁸ Sebestyén Jenő, teológiai tanár, a történelmi kálvinizmus – Kuyper holland teológus dogmatikai és politikai elveire támaszkodó, teológiai irányzat – magyarországi képviselője volt, amelynek legfőbb törekvése, hogy a

társadalmi élet minden területén, így a politikában is elsőrendű fontosságot tulajdonított a keresztény értékek képviselőinek.

A nőnevelés problematikája

A dualizmus időszakában a nőkérdéssel kapcsolatos írások zöme a nőneveléssel, a leányoktatással volt kapcsolatos. A világi sajtóban a 19. század utolsó harmadában a napilapoktól az irodalmi- és a szakfolyóiratokig minden fórumon állandóan napirenden tartották a témát.⁹⁹ Egyházi körökben is általánosan elfogadottá kezdett válni, hogy a nők természetadta szerepének betöltéséhez elengedhetetlen a lányoktatás. Gyakran felvetődött a külföldi nevelőnők kérdése, amelyet a korszakban a leánynevelés egyik fontos problémájaként tartottak számon. Megfogalmazódott a jövő nemzedék, a jövő hazafiak felelős nevelése, amelyre az idegen nevelőnőket és a különféle leányintézeteket nem tartották megfelelőnek. Megsokasodtak a református leányiskolákról szóló tudósításokat, a leánynevelés fontosságát tárgyaló értekezéseket, és a leánynevelés iránt megnyilatkozó közönyt ostorozó cikkek. Dóczi Gedeon, későbbi debreceni leányiskola igazgató, a nőnevelés ügyét az egyház legfontosabb kérdései között tartotta számon: *„A nőnem gondos nevelése nem kevésbé fontos, mint a finemé. ...Minden nevelés végcélja Isten országa létesítése... Jézus tanítványokat választott a nőnemből is, és hogy akarta azokat célja munkásaivá tenni nemük s hivatásuk szerint, mutatják eme szavai: »Itt nincsen sem férfi, sem asszony, mert ti mindnyájan egy vagytok a Jézus Krisztusban.« (Gal. 3.28) ...Magában evangéliumunkban van tehát e kötelesség, melynek egyikét is nem teljesítve lelki nyugalunkat, Isten országa felé haladásunkat gátoljuk.»*¹⁰⁰ Dóczi a Bibliára hivatkozva, evangéliumi parancsként értelmezte a nőnevelés ügyét és így próbálta meg felkelteni az egyházi társadalom felelősségérzetét, emellett azonban ráirányította a figyelmet a lelkészek és tanítók anyagi helyzetére is, akik számára nehézséget jelentett leányaik taníttatása, a társadalmi elvárásnak megfelelő nevelés biztosítása.

1868-ban a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egyik szerzője is az ellen a felfogás ellen emelt szót, amely szerint a nők művelése nőiségük elvesztéséhez vezet. *„A nő háza falai közé zárta a közvélemény, a családi élet körvonalán belül határozódott a nő világa, melyen túl nőiségének elvesztése nélkül nem léphetett. ...a családi életen kívül feltűnő nőről azt hiszi a világ, drágán vásárolták meg a helyet, mit a nyilvános életben elfoglalnak, mert legtöbb esetben a hírkoszorúért a boldogságról kell a nőnek lemondani, s ezért inkább megütközéssel*

maga speciális és teológiai alapelveit az egész élet minden jelenségére alkalmazza, minden életmozzanatot igei, hitvallásos módon befolyásoljon: a családi-, a kulturális- és a politikai életet egyaránt. KONCZ 1942. 120.

⁹⁹ SZARKA 2006. 85. In: FÁBRI (et al.) 2006.

¹⁰⁰ DÓCZI Gedeon: *Felszólamlás a magasb nőiskolák ügyében*. PEIL, 1861. szeptember 1. 1139.

*mint szeretettel tekint reájuk a világ, mint eredeti útjától eltérő üstökösre.*¹⁰¹ A lányok, főként a középosztálybeli lányok nevelésében a gyakorlati képzést tekintette elsődlegesnek, hogy önerejükben is képesek legyenek fenntartani magukat, ha támasz nélkül maradnak. Nemcsak a konkrét problémára hívta föl a figyelmet, hanem általánosságban is rávilágított a nők helyzetének egyik legjellegzetesebb vonására, nevezetesen, hogy nem cselekvő részesei saját sorsuk alakításának, hanem csak elszenvedői. *„Szerintem oly nevelést kell adni leányainknak, hogy ők szellemi kiképzettetésük által biztosíthassák jövőjüket, önerejükre támaszkodhatván sorsuk szálaikat vezethessék. A nőnek helyzetében szomorú ama körülmény, hogy sorsában csak szenvedőleges szerepre van utalva, sorsa alakulásaira döntő befolyást nem gyakorolván, mint hullámhányt horgony nélküli sajka, a körülményektől vitetik.*”¹⁰²

1877-ben jelent meg Molnár Aladár tervezete a felsőbb leányiskolák céljáról és szervezeti felépítéséről, amely a képzés módjának leírásán keresztül a középosztálybeli nő hivatását is meghatározta. Ezt követően a református felsőbb leányiskolák ehhez igazodtak. E felsőbb leányiskolák előnyének tekintették, hogy nem viselik magukon a magánintézetek és zárdák hiányosságait, hibáit, amelyekről nagy számban jelentek meg kritikák a lapokban. *„A magán intézetekben a családi élet csak némileg pótolható. Azáltal hogy az intézet tulajdonosnőjét mamának hívják, s egy csoport leányka az elsavanyodott kedélyű gouvernante fegyelme alatt él együtt, a családi élet nem kárpótolható, s annyival kevésbé mert mindenütt kirí, hogy az intézet üzlet, melynek végcélja a jövedelem fokozása... Úgy látszik az egész képzés oda irányul, hogy a leányt a társaságban megjelenésre, vagy épen férjhezmenetelre szellemileg kistafírozzák, a miért is a külső ügyességekre s azon tulajdonok elsajátítására törekednek, melyekkel aránylag rövid idő alatt sokat lehet mutatni. ...A zárdák a leányokat családjuk köréből egészen kiveszik s a világtól mesterségesen elzárva nevelik, elannyira, hogy a legtöbb helyen még csak az ablakhoz sem szabad menniök. Emellett olyanok nevelik őket, kikre nézve a családélet idegenné vált, kik arról mint szerintök tökéletlenről egy tökéletesebb szent életért végképp lemondtak.*”¹⁰³

A református lapok cikkírói gyakran ostorozták az egyházat és az egyházi közvéleményt a leánynevelés ügyében tanúsított közönyössége miatt; rendszeresen közöltek statisztikákat a nőnevelési intézményekről s ezekben a református iskolák csekély számát hangsúlyozták. A katolikus leánynevelés intézményeivel való összehasonlításokban minduntalan hangot kapott a félelem és az aggodás a katolikusok túlsúlya miatt, de amiatt is, hogy a református középosztály tagjai (lelkészek is és tanítók is) kénytelenek voltak katolikus iskolában taníttatni leányaikat. Ennek a rétegnek a számára komoly problémát jelentett a már

¹⁰¹ TRSZTYENSZKY Gyula: *Nőnevelés*. PEIL, 1868. november 8. 1445.

¹⁰² ua. 1447.

¹⁰³ BALLAGI Aladár: *Nőképzésünk és Molnár Aladár*. PEIL, 1877. január 21. 82–83.

meglévő iskolák drágasága is, s ezt internátussal összekötött olcsó intézetek felállításával kívántak megoldani. A katolikus veszélyt nem csak az oktatásban elért túlsúlyukban látták, hanem a betegápolásban és a nőegyesületeken keresztül a közéletben elért meghatározó szerepükben is. *„A katolikus egyház buzgósága a nőnevelés terén abból a felismert érdekből fakadt, hogy az egyház építése során a nők szerepe a vallásos nevelésben elengedhetetlen, a nőkön keresztül lehet a családok vallási életére a legnagyobb hatást gyakorolni. Tehát nemcsak a család nyer, ha felkarolják az ügyet, hanem az egyház is. ...A klérus tudja azt, hogy a vallásosság leginkább a női nem oltára s ha a nők érzését, hitét és gondolkodását céljának megfelelően praeperálta, akkor övé a jövő, a családban és társadalomban is övé a vezetés – nők által.”*¹⁰⁴

Az egyházi sajtó a református nőnevelésben kiemelt szerepet szánt a hazaszeretetre nevelésnek, amelyet református örökségként, református felelősségként értelmeztek. A katolikusokkal szembeni kritika egyik jellemző vonása „hazafiatlanságuk” hangsúlyozása volt, nevezetesen az, hogy kizárólag egyházuk érdekeit tartják szem előtt, a haza- és nemzetjobbítás nem lényeges számukra.

Ezzel szemben a világi társadalmi viták középpontjában a képzés gyakorlati oldala, a tananyag, a tanterv, az egyes iskolatípusok, a lányoktatás női természetéhez való igazítása állt. Míg az egyházi közvéleményben a nőnevelés támogatói egyértelműen elfogadták a felsőbb leányiskolát, a leánygimnáziumok megnyitásával ők is a nő eredendő hivatását látták veszélyeztetve, a nők gimnáziumi és egyetemi továbbképzése véleményük szerint is a család, a társadalom alapjának megrendülését idézi elő. *„A teljes nő-emancipatio, a társadalom legelső alapját, a családi életet támadná meg... Az emancipált nő minden lehet, csak gyermekeinek nevelője nem; mindent tudhat, csak gyermekeit nevelni nem... Két úrnak szolgálni lehetetlen.”*¹⁰⁵ Szóts Farkas a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap szerkesztője bár lapját a nőnevelés mindenkor barátjának tartotta, a leánygimnáziumok kérdéséről, mintegy az egész „folyóirat nevében” úgy nyilatkozott: *„A nőnevelés azon túlhajtott és félszeg alakjával, mely a leánygimnázium idétlen eszméjében felszínre került, sehogy sem tudunk megbarátkozni... A nevelés főelve az, hogy a fiukat és leányokat természetüknek, hivatásuknak, viszonyainknak megfelelő pályára, feladatra neveljük. A nő természetes hivatása pedig nem lehet más, mint az hogy hitves, családanya, honleány és művelt nő legyen, a leánygimnázium pedig kiragadja a nőt e hivatása köréből, midőn célul a legmagasabb fokú tudományos képzettséget, az egyetemi pályát tűzi ki.”*¹⁰⁶

¹⁰⁴ CZINKE István: *A protestáns leánynevelés kérdéséhez*. SL, 1896. december 26. 1018–1020.

¹⁰⁵ PÉTER Mihály: *A leánygimnázium és nőnevelés kérdéséhez*. SL, 1893. január 16. 54.

¹⁰⁶ SZÓTS Farkas: *Leánygimnázium Budapesten*. PEIL, 1892. augusztus 4. 516.

A leánygimnázium eszméjét ostromozó cikkek mellett találunk egy-egy kivételt is. A Sárospataki Lapok hasábjain Mátrahegyi aláírással jelent meg a leánygimnáziumok mellett állást foglaló írás. *„A leánygimnázium eszméje mégsem lesz oly abszurdum gondolat, ... mint e lapok közönségének észjárását ismerem, magok az olvasók is sokan gondolják... magasabb műveltség és tudományosság, az emberiség szellemi előrehaladásában való tevékeny és áldásos részvétel nemhez van kötve. Nem hasonló-e ez a régi korok kasztrendszeréhez?”*¹⁰⁷ A cikkíró a kialakult korabeli helyzet tarthatatlansága miatt a nőket is okolta, amiért belenyugodtak helyzetükbe. *„Annyival csudálatosabb – és ez az emberiségre nézve ez idő szerint nagyon szomorú dolog, – hogy a nők, legnagyobb részben helyzetükkel elvileg, meg vannak elégedve. Egy nagymiveltésű hölgytől hallottam azon elvet, hogy a nőnek sorsa az önmegtartózkodás. Ezzel körülbelül egész nemök nézetét fejezte ki.”*¹⁰⁸ Ez a megjegyzés különösen azért érdekes, mert kevés utalást találunk a dualizmus kori egyházi sajtóban arra nézve, hogy a nők maguk hogyan is gondolkoztak ezekről a kérdésekről.

A leánygimnáziumok felállításának kérdését a társadalomban folyó diskurzusban már az 1890-es évektől kezdve összekapcsolták a nők – lehetséges – egyetemi oktatásának kérdésével. A vita akörül zajlott, hogy a nőknek szüksége van-e magasabb szintű oktatásra, mennyiben szűkíti ez férjhezmenési esélyeiket, el tudják-e látni családi kötelességeiket a tudós pályára lépő nők. A leánygimnázium pártolói azon a véleményen voltak, hogy a magasabb képzettség nem távolítja el a nőt „természeti hivatásától”. A gimnáziumi, egyetemi képzéssel kapcsolatban felmerült az egyedülálló nők problémája, illetve a tehetség kibontakoztatásának, a társadalmi (nemzeti) hasznosságnak a kérdése is.¹⁰⁹

A századfordulót követően a gimnáziumok kérdésében az egyházi diskurzusban is közelítettek egymáshoz a különböző álláspontok. 1913-ban pedig már egy református leánygimnázium felállítását látják szükségesnek, hiszen ugyanúgy, mint a felsőbb leányiskolák esetében korábban, a katolikus egyház megnyitotta a maga leánygimnáziumait és a református leányok számára az állami intézményeken kívül ismét csak ezek látogatása volt lehetséges. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap ugyanebben az évben közölte egy női szerző cikkét, aki azt az álláspontot képviselte, hogy a református egyház feladata lenne a nőnevelés minden szintjét megszervezni. *„Olyan képzést kell nyújtatunk a nők részére, a milyent nyújtunk a férfiak részére... Nem akarom kétségbe vonni, hogy a női és férfi-lélek természetrajzában lehet némi eltérés, de ha a cél ugyanaz, a hozzávezető út is mért ne lehetne*

¹⁰⁷ MÁTRAHEGYI: *A leánygimnázium kérdéséhez*. SL, 1892. augusztus 15. 718.

¹⁰⁸ ua. 719.

¹⁰⁹ FELMÉRI Lajos: *A leánygimnázium*. Nemzeti Nőnevelés, 1892. szept. 285–292. In: FÁBRI (et al.) 2006. 135–138.; GYÖRGY Aladár: *A női gimnázium mint kultúrszükséglet*. Nemzeti Nőnevelés, 1892. szept. 295–300. In: ua. 139–142.; *Miniszteri rendelet a nőknek egyetemre bocsátása tárgyában*. Orvosi Hetilap, 1895. dec. 29. 616–617. In: ua. 176–179.

ugyanaz? Gimnáziumokat állítsunk fel leányaink részére, ... Tisztában vagyunk vele, hogy veszedelmesebb a félig művelt, áltudású ember, mint az igazi mély tudományú. Ha ez így áll a férfiakra, így áll a nőkre is... A legalsóbb fokú iskolától a legfelsőbbig, az egyetemig igen sok a teendőnk... A társadalom most is megmutatta, mi kell neki; s mi hiába leszünk konzervatívok, a világ mégis haladni fog, a leányok mégis mennek egyetemre, ha mi nem is akarjuk. Az idő kerekét fel nem tarthatjuk, legfeljebb lemaradunk róla; ő tovább halad, mi tért veszítettünk.”¹¹⁰

Nő és vallás, nő és egyház

Azon a szerepen kívül, amelyet a nőnek a család vallásos életében kellett betöltenie a jótékonyság és a cura pastoralis gyakorlásában határozták meg másik feladatkörét. Ezt is úgy értelmezték, hogy erre való képessége is nőiségében gyökerezik „Különösen jellemző a nők vallásosságában az a vonás, hogy meggyőződésüket nagy sikerrel tudják terjeszteni. Köztudomású tény, hogy a nők vallás-erkölcsi hatása a férfiakra, a férjekre, a gyermekekre sokkal nagyobb és sokkal intenzívebb, mint megfordítva... Az apostolkodást, térítést, sőt a »cura pastoralis«-t is az erős vallásos meggyőződésű nők nagyon sikeresen tudják gyakorolni.”¹¹¹ A cikkírók egy része a református egyház megtartó erejének tekintette a nőket. Azok, akik a katolikus egyház és az elvilágiasodás veszélyétől féltették egyházukat, illetve a terjedő belmissziós irányzat képviselői egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a nők egyházi életben betöltött szerepének. Egyre inkább elterjedt az a hang, amely szerint „el kell már egyszer vetnünk magunktól azt a veszedelmes előítéletet, hogy a hitélet fölébresztése és erősítése, a lelkeknek az Istenhez való vezetése csupán a papok dolga... százezren és százezren járnak Isten nélkül, a bűn útjain. S tudnunk kell azt is, hogy e százezrek felerészben nők, és hogy a nők szívéhez hozzáférközni, nekik lelki segítséget és erősítést nyújtani a nők vannak hivatva.”¹¹²

A nők aktív egyházi részvételében a nőegyletek megalakulása jelentette az első hatékony lépést. A nőegyletek segítették a lelkészeket a szegények, árvák, gondozásában, s nemegyszer teljesen átvették tőlük ezt a feladatot. Az 1900-ban megalakult Sárospataki Nőegyletet a szegények segítése mellett, a katolikus ultramontanizmus elleni védelemre is felhívta a harcias stílusú cikkíró. „Köztudomású dolog az, hogy a mi halálos ellenségünk, az ultramontanizmus férfi- és nő-társulatokat létesít mindenféle... Köztudomású dolog, hogy a rózsafüzér, az olvasó-, a szent asszonyok féle egyesületek nem egyébért létesülnek, mint kizárólag azért, hogy mint szervezett testület a hitben gyengéket elejtsék s szaporítsák velők a

¹¹⁰ BÖSZÖRMÉNYI Gézáne KERESTÉLY Irma: *Református nőnevelés*. PEIL, 1913. január 13. 36–37.

¹¹¹ SZÓTS Farkas: *Nők az ekléziában*. PEIL, 1893. november 16. 724.

¹¹² VARGHA Gyuláné: *Fölvívás a magyar nőkhöz*. DPL, 1904. márc. 12. 173.

setétség országának tagjait. – Az is köztudomású, hogy a modern reversalis hajszában az ultramontanizmus épen a nők által éri el a legnagyobb sikert! A prot. nőegyletek... hivatása egyik legnemesebb részének tartozik tekinteni azt, hogy a protestantizmus oltalmát vegye munkálatban, minden egyes tagja úgy tekintvén magát, mint őrállót, a veszélyeztetett pontokon! Ne mondja azt senki, hogy nem a nő hivatása a harc s a védelem! Ha féltő gonddal őrködik a nő bölcső felett, féltő gonddal tartozik őrködni vallása felett is, a melyet anyai tejével csepegtet gyermekébe!”¹¹³

A nők „őrálló” szerepét, vagyis a nők nők általi evangelizálását állította cikke középpontjába Vargha Gyuláné, Szász Póla a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület lapjának, az *Olaj*ának első cikkében. Ezzel egyidőben mind nagyobb számban jelentek meg a nők az egyházi életnek azon területein, amelyekről úgy tartották, hogy megfelelő lehet a női természetének és hivatásának. De sem lelkészi, sem presbiteri szolgálatra nem alkalmazták a nőket, és eltiltották őket, ha egy-egy helyen kántori teendőket végeztek. Az 1910-es évek második felében azután, ebben az irányban is megindult a változás. Napirendre került a kántortanítók és nőteológusok kérdése. 1916-ban örömmel üdvözölték a belső-somogyi egyházmegyében hozott határozatot, miszerint kántortanítói állásra nőt is lehet választani. A cikkíró, Darab Lajos kántortanító a feminizmus egyik vívmányaként interpretálta a határozatot és úgy látta: *„nincs már messze az az idő, mikor a feminizmus célt ér és a nő sürgetés, gyűlésezés, agitálás nélkül is meg fogja majd kapni az őt megillető jogokat nem csak a világi, de egyházi téren is! Ha a nő lehet kántortanító, lehet, sőt hivatalából kifolyólag presbiter is, s mint presbiter, határozathozó joga is megvan az egyház bel- és küléletében, ami vallási életünk fejlesztésre nézve csak előnyös, de hátrányos semmi körülmények között nem lehet! Hiszen a nő már magába véve a vallásos érzemény szimbóluma.”¹¹⁴*

A nőteológusokról, főleg a külföldi példák nyomán a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hasábjain írtak. 1918-ban két pesti teológus hallgatónő, Novák Olga és Katona Viktória is hozzászólt a kérdéshez és megfogalmazták céljaikat: nem liturgikus szolgálatra készülnek, a teológia elvégzését azért tartják fontosnak, hogy egyházi munkájukhoz megszerezzék a „*lelki fegyverzetet*”. Mint mások ők is kiemelték, hogy az egyház és a nép konzervativizmusát nem lehet szem elől téveszteni, ezért a tanításban és a gyógyításban jelölték meg feladatukat.¹¹⁵

¹¹³ Cz.: *Gondolatok egy protestáns nő-egylet alakulásakor*. SL, 1900. január 22. 59.

¹¹⁴ DARAB Lajos: *A nő, mint kántor*. DuPL 1916. július 9. 221.

¹¹⁵ NOVÁK Olga – KATONA Viktória: *A nőteológusok kérdéséhez: a nőteológusok*. PEIL, 1918. augusztus 4. 250.

Az „új világ” és a református nők

Míg a dualizmus kori egyházi sajtó a nőkérdésről szóló diskurzusban a női hivatást, a nőemancipációról kialakult véleményeket, (hangsúlyosan a nőnevelés ügyét) és a nők vallási szerepét állította középpontba, addig a két világháború közötti időszak folyóirataiban mindezek mellett elsősorban azokkal a társadalmi jelenségekkel és új női típusokkal foglalkoztak, amelyekről úgy vélték, hogy veszélyeztetik az újkonzervatizmus által erősíteni kívánt hagyományos női szerepeket. A női világot úgy értelmezték, mint a különféle női minták „harcának színterét”. A világi diskurzust is meghatározta az új típusú, a kenyérkereső nőnek a megjelenése, aki jellemzően nagyvárosban, családi keretbe illeszkedve vagy azt nélkülözve, középosztályinak minősülő életet élt. A századfordulóra a női munka egyre nagyobb méreteket öltött, s nemcsak az iparban, hanem a szolgáltató szektorban és az irodai munkahelyeken is növekedett a számuk. A női iskoláztatás javulásával pedig bizonyos értelmiségi pályákon jelentek meg egyre nagyobb arányban. Ennek a folyamatnak volt a kísérője egy sajátos női cölibátus térfoglalása, ugyanis a legnépesebb női értelmiségi hivatásokban a férjhezmeneteli arány igen alacsony volt. A tanítónőknek például a századfordulón 70%-uk, az 1930-as években még mindig 54,5%-uk volt hajadon. (Bár eleinte csaknem feltétel volt, hogy hajadonok legyenek.) Ezzel párhuzamosan megindult az ellenkező folyamat is, amelynek során kezdett megvalósulni az értelmiségi kereső hivatásnak a családi szerepekkel való összehangolása.¹¹⁶

Az 1930-as évtizedre a kereső nők között egyre növekedett a férjezettek aránya: 1910 és 1935 között 12,4 %-ról 22 %-ra nőtt. A munkavállaló nők foglalkozási szerkezete is átalakult. Látványosan megnövekedett a tisztviselőnők számaránya, az 1930-as évtized végére számuk csaknem háromszorosára nőtt, meghaladta az iparban, és elérte a cselédként dolgozó nőké.¹¹⁷ A világi női sajtóban az új női eszményt elsősorban a dolgozó nő jelentette, akinek öltözködése, testápolása, szabadidős tevékenysége személyes preferenciáit tükrözte, s tulajdonképpen már a fogyasztói társadalom logikájának megfelelően maga alakította ki középosztályi státuszát. Akár divatról, akár öltözködésről, szépségápolásról, lakberendezésről, háztartási tanácsokról volt szó, a „mai”-t szembeállították a korábbival. Ez azokat a lapokat is jellemezte, amelyek a hagyományos női szerepeket preferálták. A modern nő, ha kellett vagy akart dolgozott, házasságában pedig egyenrangú társ volt.¹¹⁸ A házasságban a felek partnerségére és mindkét fél kenyérkereső munkájára alapuló házasságnak az ún. Kameradschaftsehe-nek (pajtásházasság) a pártolói is megszólaltak. Mindemellett kitértek

¹¹⁶ ua. 377–378.

¹¹⁷ NAGY 1994. 168.

¹¹⁸ BÓDY 2008. 101.

azokra a nehézségekre is, amelyek a családanyai és a dolgozó női szerepek összeegyeztetéséből adódtak.¹¹⁹

A korszak egyházi sajtójában a cikkírók között már nőket is nagy számban találunk. A nőkről, a női hivatásról szóló diskurzusban a kiindulópontot, mint más kérdések tárgyalásakor is, a háború utáni teljes gazdasági, társadalmi és erkölcsi összeomlás alapélménye határozta meg. Az egész társadalmat átható hiányérzet mélyén az az élmény állt, hogy minden korábban biztosnak tartott fogódzó elveszett. Írók, újságírók válságjelenségként írták le mindazt, ami az I. világháborúból és 1918–19-ből következett: Trianon traumája, a szétszakított nemzet tragédiája, a család intézményének „összeomlása”, az egyértelműnek gondolt és ábrázolt nemi szerepek összezavarodása, az egyházi élet válsága jelentette azt az alaphelyzetet, amelyből a világi és az egyházi sajtó kereste a kiutat. Ezeket a jelenségeket rendszerint egymással szorosan összefüggőnek ábrázolták. *„Amilyen a családok erkölcsi állapota a nemzet életében, olyanná válik a nemzet erkölcsi élete... Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.”*¹²⁰ Így tehát a válság nyugalmat, és biztonságot szimbolizáló ellenpólusát a hagyományos női szerep, a hagyományos család ideálja a jelentette.

A két világháború közötti református sajtóban megkonstruált református női ideálban, női identitásban a hagyományos női szerepek (anya, hitvestárs) újra megerősítést kaptak. Ez kiegészült az egyház azon igényével, hogy valamilyen módon minden nőnek aktívan részt kell(ene) vennie az egyházi életben, illetve „kifelé” képviselnie kell(ene) a református értékeket. Az egyházi női „csoportként” definiált nőknek (diakonisszák, lelkésznék) pedig ennél jóval felelősségteljesebb szerepet tulajdonítottak.

Máshonnan közelítve azt mondhatjuk, hogy a szilárd, változatlan alapú hagyományos meggyőződéshez új megközelítések, új hatások járultak. Egyrészt ezek között említhetjük a belmissziót, amely révén az egyházi életben bővültek a nők szereplehetőségei, másrészt a női oktatás általánossá válását, magasabb szintjét (és ezzel együtt színvonalának emelkedését), amely ugyancsak változásokat hozott a nők megítélésében. Az első világháború után az egyházban egyre természetesebben fogadták, hogy a nők konferenciákra járnak, bibliaórát tartanak, hirdetik Isten igéjét, teológiai tanulmányokat folytatnak, folyóiratokat jelentetnek meg, és rendszeresen publikálnak az egyházi sajtóban. A dolgozó nő is (bár gyakran negatív hangvételben írtak róla) egyre elfogadottabbá vált, ha másként nem, szükséges rosszként.

A társadalom változásainak tagadása teljesen értelmetlennek tűnt. Az isteni teremtés szerinti szerepmegosztás alapelvét azonban mindez nem érintette, az anyai szerepkör óvó, védő, önfeláldozó attidüdjének kiterjesztése az egyházi életre továbbra is kívánatosnak

¹¹⁹ ua. 100–101.

¹²⁰ KOMJÁTHY Aladár: *A családi élet védelme*. KSz, 1933. április 1. 105.

tetszett. Továbbra is társadalmi nemi sajátosságként ábrázolták a nők mélyebb hitéletét, érzékenységét, hitelességét, és úgy értékelték, hogy ezek azok a női tulajdonságok, amelyek segítségével „Krisztus országának terjesztésében” hatékonyabban tudnak közreműködni és képesek megújítani az egyházi- és megtisztítani a társadalmi életet. Mindez nem volt új, csak felerősödött a két világháború közötti időszakban.

A református nő (a keresztyén nő) számára az egyik legnagyobb kihívást az új viszonyokhoz jól alkalmazkodó *modern nő* típusa jelentette, amelyet a női emancipációs mozgalmak „eredményeként” ábrázoltak. A modern nőt a különféle megjelenítésekben a dolgozó nővel azonosították, és nem egy ízben, mint áldozatot szerepeltették. Máskor épp ellenkezőleg, mint az „öncélból kereső nő” jelent meg, minden külsejére jellemzőnek tartott negatív toposzával együtt: a modern nő festi az arcát, cigarettázik, körömlakkot használ, manikűröztet, divatos ruhákat, kalapokat hord. Jellemzője továbbá a cikkírók szerint, hogy lemond a családi életről, beszűkült, elavult életformaként gondol az anyaságra, a hagyományos női létre.

Bernát István, a Dunamelléki Egyházkerület világi tanácsbírája, felsőházi beszédében azt kutatta, hogy vajon boldogabbak lettek-e a nők új szerepkörükben – és vajon nyert-e ezzel a közélet? Mindeközben a női szerepek válságának egyik okaként a nők egyetemi képzését jelölte meg: *„A régi ideál, a szemérmes, félénk Gretchenek, a bin weder Fraulein, noch schön-féle szegyenlős, piruló leányok helyébe önálló, maguk keresetéből élő, önérzetes föllépésű és persze cigarettázó hajadonok serege lépett. Ezeknek nem csak külső megjelenése más, mint volt elődeiké, hanem, és ez az igazán fontos, más ideálok előtt is hajolnak meg. Szűk lett nekik a családi tűzhely, örömei túl egyszerűek és szerények. Az egyenlőséget hangoztatva követelik az élvezetek, az érvényesülés lehetőségét és ami ehhez szükséges, a szabadságot is. Ez szerintük a haladás, a kor követelménye, a divat, tehát kötelező.”*¹²¹ A cikkekre egy női szerző válaszolt: a belmissziói mozgalomban tevékenykedő szerkesztőnő, Orth Ambrusné Szegedy-Maszák Viola. Véleménye szerint a probléma kapcsán arra is választ kell találni, hogy mennyiben kényszer és mennyiben választás kérdése az új női szerep elfogadása és elfoglalása. (Eközben egyértelműen leszögezte, hogy szerinte ezzel csak nyert a közélet.) Úgy vélte a férfiak nagy része már nem tud eleget tenni a hagyományos családfenntartói szerepnek, másrészt azt a 19. század óta létező dilemmát is felvetette cikkében, hogy vajon szabad-e meggátolni a tehetség kibontakozását: *„...boldogabbak-e a nők, azok, akik az új utakért a régiékről letértek? Itt azt kell megjegyeznem, hogy nem boldogságot, hanem átlag csak boldogulást kerestek az új utakon. Vagyis megélhetést, elhelyezkedést, életcél, miután a régi szép, virágos út és cél: a boldog családi otthon, a feleség és anya sugaras révbe érése*

¹²¹ BERNÁT István: *A női lélek válsága*. RF, 1932. december 17. 1.

nagyrészt kicsúszott a lábuk alól, elveszett szemük elől. És amennyiben az a tény, hogy kenyeret tudnak találni (mert sokan hiába keresik azt ma mind a két nemen belől!) elősegítette azt, hogy meg merik kérni őket feleségül a kis jövedelmű férfiak, és így boldog családot alapíthatnak a nők – mindenesetre sokaknak jelenti a boldogságot is. Akiknek pedig nagyobb tehetségük, kivételes képességeik érvényesülése, vagyis azok kifejtetése szempontjából volt kívánatos, pl. az egyetemek megnyitása előttük, azoknak bizonytalanságot jelent is némi kielégülést ennek az elérése.”¹²²

A dolgozó nő a református sajtóban általában azért jelent meg áldozatként, mert sokan úgy vélték, hogy a gazdasági helyzet, a férfiak házassági kedvének és lehetőségének megcsappanása kényszerítette őket munkavállalásra. Gyakran egy-egy „esettanulmánnyal” is erősítették ezt a képet. Egy gimnazista fiú például elpanaszolta az egyik cikk írójának, hogy mennyire boldogtalan az élete, mennyire magányos, ugyanis szülei tanárok, s bár mindent megkap tőlük, soha sincs idejük vele beszélgetni, és hiányoznak neki a meghitt családi együttlétek.¹²³ A dolgozó nők áldozatként való bemutatásakor általában azt hangsúlyozták, hogy elvették tőlük a család és az otthon biztonságát, eltaszították őket a tűzhely mellől, és mindehelyett a világban kell megállniuk a helyüket: *„A tüntető, különc, világháborúk előtti »sufragettek« komikus esernyőjükkkel, ma már nyitott ajtókat döngöztetnek. A nő hirtelen nagykorúvá lett. Egyszerre százezer Nóra hagyta el az otthont, vagy nem is érkezett el a küszöbéig.”¹²⁴* A másik „esettanulmány” szereplője, egy 27 éves hivatalnoknő, arról is beszélt, hogy a dolgozó nő nehezen vált „vissza” a hagyományos női életre. A vele készített interjúban azt is elmondta: nem mindegy, hogy valaki gépies, monoton, érdektelen munkát végez csupán a megélhetésért, vagy éppen ellenkezőleg, tehetségét bontakoztatja ki:

„–Tehát véleménye szerint nem helyes, ha egy nő kenyérkereső?

– Ezt nem mondom. Ha hivatása van, akkor gyönyörű az élete. De a gépies munka, amely nem kívánja az ember lelkét és érzéseit, elégtelenséget teremt. Számokat írni egy papírra s közben egy kisbabára emlékezni, akit az anyja az ölünkbe adott tegnap egy pillanatra s arra gondolni, hogy jövő hónapban már 27 leszek – ez valahogy nincs rendjén.

– Mi hát a megoldás maga szerint?

– Olyan világot szeretnék – mondja –, mint régen, ahol a férfi tartja el a családját s az asszony lelke a háznak, gyermekeinek, otthonának él. Járjanak gyárakba, műhelyekbe, hivatalokba férfiak s csak az a nő dolgozzék, akit Isten egy feladat elvégzésére rendelt.

¹²² ORTH Ambrusné: *A női lélek válsága*. RF, 1932. december 31. 424.

¹²³ KOVÁCSNÉ HUSZÁR Jolán: *A nő a válság viharában*. RÉ, 1934. július 7. 223.

¹²⁴ MURAKÖZY Gyula: *A nő saját sorsával szemben*. RÉ, 1943. február 13. 1–2.

*Régimódi vagyok, s úgy érzem, hogy az én feladatom nem a hivatal. És még sokan vannak hozzám hasonlók.*¹²⁵

A cikkírók – a református etikának megfelelően – azt egyértelműen elutasították, ha egy nő csak a luxusért, a jobb ruháért, a finomabb ételért, a szebb lakásért vállalt munkát, és emiatt hanyagolta el anyai, illetve hitvestársi feladatait. A dolgozó nőket – általában – az alábbiak szerint tipizálták: kényszerből dolgozó nő, tehetségét kibontakoztató nő, családot és munkát egyaránt vállaló nő (ez mindkét előbbi esetben is lehetséges). Ennek a három típusnak (és a kizárólag családi életet választó nőnek) ellenpólusát jelentette a csak a luxusért munkát vállaló nő. Szentmihályiné Szabó Mária író nő éppen ezért különbséget tett a dolgozó nő és a modern nő között: „[A divatos nők között] szürke egéreké gyanánt átfut ugyan a dolgozó nő sokkal nagyobb hányada, de ezek úgy eltűnnek a selymek, prémek, ékszerek, divatos fürdődresszek, pyjamák és parfümök forgatagában, hogy nem is látszanak.”¹²⁶ A „dolgozó nők” nem a szabadságért hagyták el az „otthont”, hanem azért, hogy legyen családjuknak kenyerük, hogy jusson iskolás gyermeküknek és férjüknek a kenyérhez „egy darabka vaj” is. Szentmihályiné arra is felhívta olvasói figyelmét, hogy a családos dolgozó nőknek két szerepkörben kell egyszerre helyt állniuk, hiszen a fizetett munka után otthon várja őket a családanyai kötelesség is, s mindez óriási „lemondásokkal” jár. Új fogalmat talált ki erre a jelenségre: a *korszerű nő* fogalmát, amely a divatos (modern) nőtől több szempontból eltért: „Az asszonyok legnagyobb része még emlékezik arra az időre, mikor férje keresetéből élt, vagy édesatyja tartotta el. Így nem találja természetellenesnek, hogy jövedelme most ugyanígy a család közös létalapjához csatolódott. Az egyedül élő kereső nő is a legkritább esetben fordítja magára egésze jövedelmét. Csaknem mindegyiknek van segítségre szoruló, közeli hozzátartozója. Ezeket csodálkoznak azután legjobban a másik tábor asszonyai, mikor látják, hogy mennyire nem »divatosak«. Határtalan önzésükben sehogy sem értik meg másokért dolgozó asszonytársaikat. Ők csak azokat értik meg, akik dolgoztatnak magukért. S nem gondolnak arra, hogy bár a kor külső formáiban folyton alakíthatja, változtathatja a nőt – benső formájában legigazabb jellemzője mindenkor az áldozatosság marad. A korszerű nő legfőbb tulajdonsága éppen ez az ősi, ez a kiirthatatlan áldozatosság, mely párosul az igazi, mélyről jött vallásossággal. A főcél is ugyanaz, mint a tegnapiaké volt: a boldogítás és boldogság.”¹²⁷

A gazdasági kényszer nemcsak a nők életét változtatta meg, hanem a fiatal férfiakét is, akik alacsony jövedelmükből képtelenek voltak családot alapítani. Ezért számukra egyfelől vonzóbbnak tündek a kenyérkereső nők, másfelől azonban megmaradtak velük szemben fenntartások miszerint munkájuk mellett nem tudják megfelelően betölteni a hagyományos:

¹²⁵ MARTON Lili: *Hivatalnoklány*. RÉ, 1943. október 2. 7.

¹²⁶ SZENTMIHÁLYINÉ SZABÓ Mária: *A modern női lélek*. RÉ, 1934. június 9. 190–191.

¹²⁷ ua.

hitvesi, anyai hivatásukat. Némely szerző azonban azt hangsúlyozza, hogy a nő maga is hibás, ha nem tölti be hitvestársi, anyai szerepét – mert ilyen esetben valójában nem is törekszik arra, hogy lehetősége legyen ezeknek eleget tenni. Úgy érveltek, hogy ennek nem mindig a gazdasági kényszer az oka, hanem sok esetben az az erkölcsi hanyatlás, amely a nők életét is megmérgezte. Tasnádi Nagy András közoktatásügyi államtitkár, a kormánypárt, a Nemzeti Egység Párt elnöke például egyenesen a nőemancipációt jelölte meg a válság okaként, azaz hibás elgondolásnak tartotta a férfi–női egyenjogúságot. *„Ami pedig a nőemantipatiót illeti, amely helyes az a törekvés, hogy leányaink, s asszonyaink is a lehető legkomolyabb s legmélyebb műveltséget nyerjék, amely kívánatos, hogy tanultságuk ne maradjon el a férfiaké mögött, sőt bizonyos irányban, női hivatásuk körében, azt túlszárnyalja, éppen olyan elhibázott volt az emantipatio mozgalomnak az a célkitűzése, amely a nő és férfi formális egyenjogúsítása felé törekedett. Ez a törekvés és ennek sikeressége bontotta meg a családi élet ősi, természetes rendjét. A családfő biztos vezetését benn a családban megszüntette s helyére egy folytonos kompromisszumok közt vergődő modus vivendit tett, melynek se határozott színe, se biztos iránya nincs.”*¹²⁸

A munkába álló lányokat sokan – sztereotip módon – nem szabadnak, hanem szabadosnak ábrázolták. Ez a megjelenítés abban gyökerezett, hogy a nő, kilépve az otthon világából, már nem áll a férfi felügyelete alatt, és a munkahelyén önállóan kell megállnia a helyét. Volt olyan szerző, aki a válások növekvő számának okát is abban látta, hogy a munkahelyeken együtt dolgoznak nők és férfiak, és a „kedves fiatal nők” – akikkel sok időt együtt töltenek férfimunkatársaik és velük oly sok mindent meg tudnak beszélni – eltérítik a férfit a családjától. Czeglédy Sándorné¹²⁹ a korszellem káros hatásaival nő alapvető és hagyományos értékeit állította szembe: *„Isten a nőt nem uralkodásra, hanem szolgálatra teremtette. Mert nem önmagának és nem önmagáért teremtette. Ez a szolgálat korántsem rabszolgaságot és alárendeltséget jelent, hanem tehetségeinknek, tudásunknak, erényeinknek, egész lényünknek önkéntes, szíves, a szereteten alapuló odaadását. Olyan áldozatot, amely boldoggá és tartalmassá teszi életünket. A férjhezment nő kell, hogy feláldozza magát családjáért s a házasságon kívül élő nő, mint aki több szabadsággal és nagyobb függetlenséggel rendelkezik, kell, hogy feláldozza magát a társadalomért. Kell, hogy szolgáljon, kell hogy másokért éljen, mert élete boldogságát és teljességét csak az önfeláldozásban találhatja meg. ...A világháború hozta korszellemet valami könnyelmű, felületes felfogás jellemzi, csak a mának és a látszatnak élő színezet; jellemzi az egyéni jellemisség: jellemzi az elvtelenség és jellemzi a test kultusza, amely teljesen háttérbe szorítja*

¹²⁸ TASNÁDI NAGY András: *A megrontott családi élet*. RÉ 1934. április 14. 126.

¹²⁹ Szül. Kósa Margit (1882–1958) Czeglédy Sándor ref. lelkész, teológiai tanár felesége.

a lélek értékeinek a keresését.”¹³⁰ Az volt a véleménye, hogy a vallásos nevelés lehet megoldás arra az erkölcsi válságra, amely a lányokat könnyelművé, elvtelenné teszi. Fontos szerepet tulajdonított az olvasmányoknak, a szórakozásnak és a társaságnak, emellett a vallásos leányegyesületek munkájának, ahol a lányok a bibliaórákon, a vasárnapi iskolában, a diákkonferenciákon saját korcsoportjukban könnyebben terelhetők rá az evangéliumi útra, mint ha az anyáknak egyedül kell megküzdeniük ezzel a feladattal.

A lánynevelés ügyével szorosan összefüggött a református leányiskolák kérdése is. Továbbra is fennállt az az előző korszakból jól ismert probléma, hogy a református egyház nem biztosít ugyanolyan lehetőségeket leányai számára, mint a katolikus (hiányoztak a leánykollégiumok, a megfelelő számú leányközépiskola), és így az „intelligencia”, amely adni akar leányai nevelésére, sok esetben továbbra is arra kényszerül, hogy apácákhoz írassa be leányait. Az iskoláztatás kapcsán a két világháború között megjelenő vélemények azonban eltértek a dualizmus időszakában megfogalmazott álláspontoktól: ekkor a többség már természetesnek vette, hogy a lányok tanulnak, s jobbára azt is, hogy egyetemre járnak – legfeljebb arra figyelmeztettek egyesek, hogy ezt milyen nehéz körülmények között teszik, mennyivel nehezebb a helyzetük, mint fiútársaiké: *„A leányoknak ...éppen az egyetemi évek alatt van különös szükségük a gondozásra. Felserdült korukban sokkal több veszedelemnek vannak kitéve. ...A leányok számára azonban egyik egyetemi székhelyen sincs internátus... Szomorúan tapasztalom, hogy az évről-évre növekedő számú leány egyetemi hallgatók elhelyezésével milyen sok gond. Drága is a lakás nagyon. Szegényebb sorsú hallgatónő alig bírja ...Aztán, ha még ezt súlyos költségek árán elő tudja is teremteni, hiányzik a felügyelet, amit a leánynak nem éppen az erkölcsi épsége kíván meg, hanem a társadalmi helyzete. Valami szerény szórakozásra a fiataloknak szükségük van. A fiú könnyebben eljárhat, ha néhány koronája van erre a célra, színházban vagy más tisztes szórakozási helyre. A leánynak nagyon bajos ez. Nem azért, mintha káros volna az erkölcsére, ha magában megy el valahová, hanem, azért, mert a mostani közfelfogás nem zárja ki, hogy súlyos inzultusoknak legyen ilyen esetben kitéve. Szomorú, sivár a bútorozott szobában élő leány élete...”*¹³¹

Az anyák leányaikkal szembeni felelősségét igen erőteljesen hangsúlyozták a református sajtóban. Egyöntetű volt a vélemény miszerint a kor erkölcsromboló kihívásaival szemben védelmet jelenthet a lányok megfelelő nevelése, amelyre az anyáknak nagyon tudatosan oda kell figyelniük. Az új életviszonyokban azonban pozitívumokat is felfedezett néhány szerző. A két generáció (az első világháború előtt felnövekvő anyák és a háború alatt, illetve főként utána született leányaik) közötti viszonyról és különbségről Czeglédy Sándorné

¹³⁰ CZEGLÉDY Sándorné: *A lánynevelésről*. RF, 1928. december 8. 136–137.

¹³¹ KUN Béla: *Leány-Kálvineum*. DPL, 1924. augusztus 23. 253–254.

egy valós történet kapcsán fejtette ki nézeteit. Elbeszélése szerint egyik barátnőjének lánya mindig azt mondta: „*Anyuskám, nem ismered te az életet!*” Ő először mosolygott ezen a megjegyzésen, majd rádöbrent mélységes igazságtartalmára. Összehasonlította magában a háború előtti női generáció védett, kiszámítható életét, amelynek célja a férjhezmenés, a családalapítás volt. A szülők óvták, gondoskodtak róla, majd férje tette ugyanezt, így egészen saját kis női világának szentelhette magát. Ezzel szemben az új generáció egészen fiatalon megtanult „*törekedni, küzdeni, az élet viharában megállni a saját lábán*”. Czeglédy Sándorné szerint az „új” lánygeneráció vallásos tagjai az új életformát mély hittel élik meg, összehasonlítva saját generációjáéval életüket, sokkal tartalmasabbnak ítélte.¹³²

Az ideális református nő

Több nézőpontból is elemezte folyóiratában, a *Kálvinista Szemlében* Sebestyén Jenő a kérdést: milyen az ideális református nő. Külön rovatot indított „*Református női élet*” címmel. A rovatban rövid híreket olvashatunk a különböző női egyesületekről, az egyházon belüli női munkákról, s hosszabb cikkeket, egy-egy nőket érintő problémáról. A Sebestyén Jenő képviselte teológiai irányzat, a történelmi kálvinizmus¹³³ szemben állt az általános keresztyénség gondolatával. Álláspontja szerint létezik egy tisztán kálvinista szellem, gondolkodásmód, világszemlélet, életfelfogás, életmód, amely különbözik a többi felekezetétől, és ennek minden tekintetben érvényesülnie kell, felismerhetővé kell válnia a református ember (nő) életében. Ezt az elvet szigorú következetességgel vallotta, ezért magától az egyháztól, (az egyesületektől és az iskoláktól) minden református nőtől és férfitől egyaránt, ennek a szellemnek a meglétét, közvetítését várta el. Kritikáját minden esetben ennek érdekében fogalmazta meg. Úgy vélte a női egyesületeknek nem a jótékonykodásban és „egyletieskedésben” kell elsősorban előljárniuk, hanem a református szellem terjesztésében, a református nőnevelés előmozdításában: „*A mai magyar református nő lelki szemei előtt tehát újra magasra kell tartani az ismét megtalált, a Szentírás alapján újra megrajzolt kálvinista asszonyideált... Tudjuk, hogy a keresztrefeszített Idvezítőt végül mindenki elhagyta, csak az asszonyok nem. Ők mindvégig kitartottak. S az Úr azzal jutalmazta e hűséget, hogy kijelentéseinek legmélyebb titkait asszonyi lelkekre bízta s feltámadása után először asszonynak jelent meg s ő reája bízta, hogy a csodálatos örömhírt megjelentse az apostoloknak. Ilyen lelkeknek kell lenni a református asszonyoknak is! Kereszt alatt álló*

¹³² CZEGLÉDY Sándorné: *Anya és leánya. – A tegnap és a ma.* Kálvinista Szemle, XIV: évf. 13. sz. 102–103.

¹³³ Ld. 97. jegyzet.

*lelkeknek, akik hűségesek és szolgálók, még akkor is, ha mindenki elhagyta az Urat s hisznek benne még akkor is, ha többé már egy nő sem hinne.*¹³⁴

Rovatában cikksorozatot írt a sajtóban és a közvéleményben megkonstruált modern nő jegyeiről: az illatszerek és az arcfestékek használatáról, a divatról és a dohányzásról. A többi lapban a modern nőre jellemző külsőségeket, mint általánosan elítélendőket mutatták be, Sebestyén Jenő azonban alaposan körüljárta mindegyik témát: *„...az illatszerek használatával is úgy van az ember, mint a külső megjelenéssel általában, hogy t. i. az hitvallást is jelent egyszersmind. Ha tehát valaki nem elégszik meg az abszolút tisztaság illatával és valamilyen illatszert akar használni, akkor keresztyén nő létére legyen ízlése is ahhoz, hogy azt meg tudja választani. Ne legyen tehát számára az illatszert használata megbélyegző, ne legyen az illat riktó, nyugtalanító, bűnös gondolatokat ébresztő, kábító, titkos tendenciákat szolgáló, vagy legalább is olyan benyomásokat keltő.*”¹³⁵ Véleménye szerint a kellemes illatot, a szép lelkület és szép egyéniség szimbólumaként is fel lehet fogni. Ilyen szempontból – jegyezte meg – az a „tétel áll meg”, hogy csak a keresztyén nőnek lenne szabad használnia ilyen illatokat.¹³⁶ A divat kapcsán kifejtett nézetei két tételen nyugodtak. Az egyik, amelyre más cikkírók is utaltak, hogy a fiatal nők eszményképei a filmsztárok lettek, akiknek – Sebestyén szerint – foglalkozása, életkörülményei megkívánták a divat követését, de ezt egy „középosztálybeli intelligens nőnek” sem vagyoni helyzete, sem társadalmi állása nem engedte meg. A fiatal nőknek a testedzés, a külsejük ápolása helyett inkább a lelki szépség ápolására és az erkölcsi jellem fejlesztésére kellene fordítaniuk a figyelmüket.¹³⁷ Az arcfestésről egészen elítélően nyilatkozott: *„...mekkorát kell süllyedni a keresztyén nőnek, ha meggondolatlanságában, hiúságában, bűnös önimádatában, ilyen »csábító eszközök« használatára vetemedik.*” Úgy gondolta, hogy a komoly férfi megveti, és ösztönösen undorodik az efféle „kendőzés” láttán: *„A keresztyén nőnek tehát ezen a téren is, éppen úgy, mint az elnöietlenedés vagy az alnőiesség minden modern területén is, a legöntudatosabban fel kell venni a harcot ezek ellen a jelenségek ellen. Mert itt is, e szokás külső esztétikai ellenszenvességén túl, azért is gyűlölnie kell az ilyen – a női lelket megmérgező – divatot, mert az mindig szimbóluma az antikrisztianus világnak, jelbeszéde a Krisztus-ellenes nőiességnek [...] Ugyanis kifejezetten a férfi érzéki elcsábításának eszköze.*”¹³⁸

A cigarettázó nőt önmagában véve nem lehet erkölcstelennek nevezni – vélte Sebestyén –, már csak azért sem, mert akkor hasonlóképpen kellene megítélni a dohányzó férfit is. Mégis úgy gondolta, hogy a keresztyén nőnek mellőznie kellene ezt a szokást, mivel

¹³⁴ SEBESTYÉN Jenő: *A mai magyar református nő*. KSz, 1928. szeptember 8. 298–300.

¹³⁵ uő.: *Illatszerek használata*. KSz, 1929. augusztus. 31. 289.

¹³⁶ uő.: *Illatszerek használata*. KSz, 1929. szeptember 7. 297.

¹³⁷ uő.: *Divat és vallásosság*. KSz, 1933. december 9. 402–403.

¹³⁸ uő.: *Arcfestés, ajakfestés*. KSz, 1928. augusztus 18. 275.

egyrészt az újításokra, könnyelműségre kapható vagy „feminista hajlamú” nőktől indult, tehát elitelendő szellemiség áll mögötte. Ugyanakkor – és ezt a férfiakra is érvényesnek tartotta – a dohányzás szokása a gyengeség, a rabság és az önuralom hiányának jele. Végezetül mind a két nemre érvényes módon megállapította: *„Egyénenként azonban, ha a megfelelő lelki motívumokat nem ismerjük, senkit sem szabad ezért személyében erkölcsileg megítélni, bántani, vagy megbélyegezni és zaklatni. Viszont azonban a keresztyén társadalom és társaságok levegőjét oly mértékben kell tisztán tartani, hogy abban a nők dohányzása ne csak, hogy polgárjogot nyerjen, hanem még a férfiak dohányzása is lehetőleg megszűnjék, mint ahogy meg kell szűnnie minden oly rossz szokásnak, divatnak és felfogásnak, amely megakadályoz bennünket abban, hogy a magunk életét minél teljesebben tudjuk a magunk ideáljai szerint berendezni, szolgálni.”*¹³⁹

Sebestyén Jenő cikkei mellett *A református nő lelki világa*¹⁴⁰ című háromkötetes művében, amelyet tulajdonképpen „életmódtanácsadó” könyvnek is tekinthetünk, megpróbálta a női lét minden aspektusát szisztematikusan számbavenni és ezzel megkonstruálni az ideális „református nő” alakját. Az első kötetben a református nő lelkivilágáról, a másodikban családi életéről, és az egyházi életben betöltött szerepéről, a harmadikban pedig társasági- és társadalmi életéről – a politikától a szórakozásig – értekezik.

Az ideális református nő alakjáról vallott nézeteit Ravasz László püspök is kifejtette több írásában és beszédében. Mivel a nőiség alapvonásának az anyaságot tekintette, a nő minden tevékenységét ebben az anyai keretben értelmezte, ezért vetett el minden olyan nőmozgalmi törekvést, amely szerinte az asszonynak ezt a legfőbb életparancsát negligálni akarta. *„Nem az anyaság alól kell a nőt felszabadítani, hanem az anyaságra kell felszabadítani, mert egyetlenegy gyermeknek megszülése nagyobb pedagógiai hőstett, mint tizenkét vaskos kötetnek a megírása.”*¹⁴¹ Nem tartotta elfogadhatónak, hogy a tehetséges és az átlagos nők hivatása között különbséget tegyenek; a tehetségesek természetes női hivatásukat elvesseék, a hagyományos női szerep, pedig csak az átlagasszonyoknak jusson. Véleménye az „igazi” nőkérdésről az volt, hogy: *„...nemcsak követelni, hanem biztosítani kell a nőnek a hitvesi és anyai hivatást. Jelenti azt, hogy a nőiség ne legyen gazdasági érték, amelynek ellenében egzisztenciát vásárol a nő, hanem legyen a nőiség áldozati ajándék... Azután jelenti azt, hogy a női lélek érvényesülése elé ne vessen gátat az, hogy nő; legyen szabad a nőnek géniusznak lennie, ha tud! Nemcsak szabadsága, hanem kötelessége legyen az asszonynak mindazt megszerezni, akár ismeret, akár munka, akár jog, ami őt anyasága érdekében különbbé képes fejleszteni... Különb világot a gyermekeink érdekében! Minden nőnek ez az ősi*

¹³⁹ uő.: *A nők dohányzása*. KSz, 1928. július 28. 251–252.

¹⁴⁰ Dr. SEBESTYÉN Jenő: *A református nő lelkivilága I–III. kötet*. Bp., Sylvester Kiadás, [1927.]

¹⁴¹ RAVASZ 1924. 75.

*követelése, ez az ősi joga. Ezért kell a nőmozgalom, ezért kell a nőknek szavazati jog, erre való az igazi feminizmus, a nőiség örök szent valóságának a hirdetése és követelése.*¹⁴²

Nők a református egyházban

Az egyház a két világháború közötti időszakban sok területen számított a nőkre. A református sajtóban ekkor is elhangoztak olyan vélemények, melyek szerint az egész egyház jövője tőlük, az ő tevékenységüktől függ. Az érvelés a 19. századtól általános toposz volt, egyrészt a férfiakénál mélyebb vallásosságuk miatt, másrészt a jövő generáció nevelőjeként – beleértve a nemzetvédelmet is – számítottak rájuk. A nők részvételétől a hitélet fellendülését és az erkölcsi tisztaság térnyerését remélték. Az érvelések ebben a tekintetben gyakran azonosították az egyházi életet a családi élettel, és ebben a keretben ábrázolták a nők anyaszerepét – az egyházban és otthon egyaránt. Ahogy Ravasz László fogalmazta: „Az egyház anyja, az anyaság titok, anyaságra termett szív érti meg az egyház anyaságát, azt a nagy titkot, hogy az anyaság: hinni, szeretni, szolgálni.”¹⁴³

Az egyház fennmaradásához tehát elengedhetetlennek tartották a női szolgálatot. A vizsgált korszakban e tekintetben a legfontosabb feladatnak a női egyházi munka összefogását, összehangolását vélték. Egyre többen gondolták úgy, hogy az egyesületi munka jelen formájában már nem hatékony: a megváltozott körülmények, az általános válság, a nők „egy táborba gyűjtését” és egyházi irányítását igényeli. Ezt a feladatot célozta a Női Tábor megszervezése. A női „tábor” vagy női „sereg” gyakori emlegetése a református sajtóban (az előbbivel a katolikus egyházban is találkozunk) azt sugallta, hogy az egyház ellenséges „seregek” (romlott erkölcs, modernizmus stb.) ellen harcol. Ebben a harcban a nőkre a közkatonára vagy az őrangyal szerepe várt, és a református értékrend erőteljes képviselőjét várták mind többüktől – azoktól a református nőktől is, akik addig passzívan vagy nem gyakorolták vallásukat. Az egyházi munkában éles határt húztak a női és férfi munka között. Ravasz László szerint „Az egyházban azonban a keresztyénség különbséget tesz a férfi és a nő között. Ahogy a családban Isten a maga teremtettségéből családfejt állít és annak kell döntenie némely dologban, ahogy az asszony viseli a férfi nevét, úgy az egyházban Isten szuverenitásának szolgálatát, az igehirdetést, a sacramentumok kiszolgáltatását, az egyházkormányzást Isten a férfire bízta. Az asszony ott van a gyülekezetben, az imádságban, bizonyosságtevésben, szeretetszolgálat ezer módjában.”¹⁴⁴

¹⁴² ua. 77.

¹⁴³ *A nő az egyházban. A református nők egyházi munkára megszervezésének értekezletén dr. Ravasz László püspök előadása.* RÉ, 1934. december 14. 403–405.

¹⁴⁴ sz.n.: *Férfi és nő az egyházban.* RÉ, 1942. február 21. 4.

A nők és férfiak közötti különbségtétel kapcsán különösen érdekes Novák Olga, az első teológus véleménye, aki tanulmányai megkezdésétől kezdve hangoztatta álláspontját: a nők ne azért végezzenek teológiát, hogy lelkészek legyenek, hanem azért, hogy képzetebben tudják egyházukat szolgálni azokon a területeken, ahol nőként helyük lehet. A *Kálvinista Szemlében* ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy a teológiai tudás elsajátításához mindkét nemnek egyformán joga van, a különbség a tényleges egyházi tevékenység során jelentkezik: „*A voltaképpeni egyházi munka tehát ott kezdődik, amikor a megismert hit- és erkölcsi igazságokat tovább adjuk, közöljük másokkal szó, tudatos példaadás, vagy cselekedetek által. Itt aztán fennáll a határmesgye a nő számára kvalitás tekintetében is! Mert a nő úgy fizikuma, mint lelki konstrukciója tekintetében más, mint a férfi, tehát még ha ugyanazt a munkát végzi is, ugyanolyan hitbeli és erkölcsi alapelvek szerint (pl. nevelés, tanítás, karitatív munkák), mégis más az íze és színe a munkájának. Az anya valahogy más módon tart fegyelmet, mint az atya, még akkor is, ha az anya a »szigorú« és az atya »kényeztet«.* A férfi szavának még akkor is van súlya és hatása, ha a példa nem egészen földi a szót. Viszont a nő példája akkor is mély hatást tesz, ha a szónak nem mestere, és a logikával hadilábon áll.”¹⁴⁵ Úgy gondolta, hogy az egyházi szolgálat négy területe közül az elsőt, az igehirdetést nők is végezhetik, ugyanis ígét hirdetni nemcsak a templomi prédikációban lehet, hanem a mindennapi élet példájával, hitvallással is. A másodikban, a szakramentumok kiszolgáltatásában azonban a nőknek nincs keresnivalójuk. Ennek az érvnek az indoklása is érdekes: „*Megokolni nem igen tudom [hogy miért nincs], de egész valómmal így érzem. (Női vonás, amit a teológiai végzettség csak még inkább megerősített.) Itt a mi osztályrészünk kizárólag csak az elfogadás. Hiszen még férfit is megpróbál ennek a felsőes hivatásának: a Krisztus által rendelt szentségek kiszolgáltatásának a teljesítése! Nem is értem, hogy külföldi kolléganőim kedélye hogy bírja el.*”¹⁴⁶ A harmadik feladatkörben, a diakóniai szolgálatban mindkét nem részt vehet, a negyedikben, az egyházvezetésben azonban szerinte a nőknek nincs helyük, mert ez kemény küzdelemmel jár: „*Elvek, becsületes meggyőződések, temperamentumok sajnos néha még személyes érdekek is kerülnek szembe egymással. A nőket még a viták hallgatása is megviseli, nemhogy a bennük való részvétel... Itt tehát a határmesgye: az otthon küszöbe.*”¹⁴⁷

A két világháború között a református sajtóban a nők egyházon belüli aktív részvételével kapcsolatosan nem találkozunk ellenzőkkel. Úgy tűnik az egyház véleményformálói erre az időszakra egyértelműen elfogadták és kijelölték a nő helyét és szerepét az egyházi közéletben, nyilvánosságban és fő törekvésük az volt, hogy minél szélesebb körben vonják be őket az egyházi munkába.

¹⁴⁵ NOVÁK Olga: *A nők egyházi munkájának határmesgyéje*. KSz, 1928. augusztus 11. 266.

¹⁴⁶ uo.

¹⁴⁷ ua. 267.

A sajtó elemzésével rámutattunk arra, hogy az a nőkérdésről szóló diskurzus, amely vizsgált korszakunk társadalmi életében meghatározó volt a református egyházban sem maradt visszhang nélkül. A szerzők megközelítése sok esetben eltért a világi diskurzustól, hiszen egyrészt a teológiai érvek, másrészt a református egyház sajátos érdekei befolyásolták, hogy egy-egy kérdésben milyen álláspontot képviselt a többség. A társadalomban zajló folyamatok mellett, amely a nőiségről, a női hivatásról vallott nézetekben változást eredményezett, döntő befolyása annak a vallási megújulási mozgalomnak volt, amelyet belmisszióknak nevezünk, s amelynek hatására megindult a nők egyházi szerepének újraértelmezése. A belmisszió is, mint minden új mozgalom az addigi struktúrában változásokat idézett elő, lehetőséget adott új mozgásteretek kialakítására, s minthogy számukra is új lehetőségeket nyitott meg, a nők erőteljesen támogatták. A hitvalló szerepbe való belehelyezkedés megkérdőjelezhetetlen hitelességet jelentett, s ez elősegítette az egyházi nyilvánosságba való egyre szélesebb térnyerésüket is.

2. A belmisszió, eredete, fogalma, törekvései és hatása a nők egyházban betöltött szerepére

A belmisszió

Nyugat-Európa protestáns egyházai – főként német és angolszász területeken – már a 19. század elején felismerték, hogy nemcsak a *nem* keresztény népek térítése, a külmisszió fontos, hanem belmisszióra is szükség van. Ezt alkalmas eszköznek találták a saját társadalomban terjedő laicizálódási folyamat megállítására és a kapitalizmus következményeként fellépő súlyos szociális problémák megoldására egyaránt. A szegénység, a nyomor, az iskolázatlanság, az alkoholizmus, a bűnözés, az árvák problémájának enyhítésére alapították a belmisszió képviselői az első szeretetintézményeket: árvaházakat, különféle otthonokat, diakonissza intézeteket, kórházakat. Németországban a napóleoni háborúkat követő súlyos szociális helyzet orvoslására jöttek létre azok a karitatív egyesületeket, amelyek a belmisszió alapját képezték.

A korszak egyházi gondolkodását elsősorban a liberális teológia határozta meg, amely a tudomány érvényesítését jelenti a teológiában.¹⁴⁸ A fejlődés gondolatát és az emberi ész mindent meghatározó rendeltetését használja fel elvei kiépítésében.¹⁴⁹ Képviselői a vallás lényegét a vallási individualizmusban látják, amelyben az erkölcsi eszmény érvényesülése a

¹⁴⁸ „Ennek alapjául a racionalizmus szolgál, főleg a hegeli és schleiermacheri idealizmus formájában.” KONCZ 1942. 72.

¹⁴⁹ MÁRKUS 1939. 27.

lényeg, ennek az eszménynek a példajaként tekintenek Jézusra is, akit nem különböztetnek meg más vallásalapítóktól. Tagadják Jézus istenvoltát és a Szentháromságot.¹⁵⁰ Az erkölcsi eszmény megvalósításának célját a földi boldogság és közjó előmozdításában látják.¹⁵¹ Nagyszámú folyóirat és könyvsorozat jelent meg, és számos egyházi szervezet alakult a liberális teológia működése nyomán.

A liberalizmus racionalizmusával, „sivárságával” szemben lépett fel a belmissziói mozgalom, amely többféle az egyházat kritizáló, megújítását célzó ébredési mozgalomban gyökerezik, többféle irányból, többféle hagyományból eredeztethető. Emiatt nem is beszélhetünk úgy a belmisszióról, mint egységes irányzatról.¹⁵² Európában a 16. századtól Angliából induló puritanizmust, majd az azt követő több hullámban, különböző centrumokból kiterjedő, nagyon heterogén összetételű vallásos törekvéseket nevezik ébredési mozgalmaknak. A puritanizmus mellett a 18. század elején német területeken fellépő pietizmus az ébredés másik meghatározó gyökere. A pietizmus fogalmának meghatározása a kutatásban a mai napig vitatott, azonban lényegét tekintve a pietizmus a vallási élet individualizálását és bensőségessé tételét jelentette, a személyes kegyesség és a közösségi élet új formáit alakította ki és átfogó reformokat eredményezett a teológia és az egyházi élet területén.¹⁵³

A 19. században megjelenő neopietizmus a racionalizmussal szemben lépett fel, a vallásosság érzelmi oldalát erősítve. A romantika elemeit, az idealizmus egyes tanait is magában foglalta.¹⁵⁴ A felvilágosodás és a racionalizmus hatása az ébredési mozgalmakban elsősorban a nevelés fontosságának hangsúlyozásában jelent meg. Pedagógiai elkötelezettségében találkozott a felvilágosult filantrópiával, amely számára a nevelés jelentette az eszközt a morális integritás megvalósításához. A „felébredtek” számára a vallásos nevelésen keresztül készítették elő a lelket arra, hogy képesek legyenek részt venni az Isten országán való munkálkodásban.¹⁵⁵

Az ébredés ideájától áthatott emberek egymással viszonylag sűrűszövésű kapcsolati hálót alkottak, amelynek középpontjait egyrészt egyes személyek, egyes helyek vagy egyesületek, másrészt a tradíciók képezték.¹⁵⁶

¹⁵⁰ KONCZ 1942. 87.

¹⁵¹ KONCZ 1942. 72.

¹⁵² Bár a belmisszió elválaszthatatlanul összefonódott a különféle ébredési mozgalmakkal a két kifejezést fontos elhatárolni, ugyanis belmisszió korhoz kötötten, a kapitalizmus nagyvárosi viszonyai között létrejött vallási-egyházi megújulási törekvéseket értünk, az ébredés pedig konkrét történeti korszakoktól függetlenül jelölhet egy-egy vallási törekvést. KISS R. 2006. 1345.

¹⁵³ WALLMANN 2000. 12.

¹⁵⁴ *Theologische Realenzyklopadie*. 1987. Innere Mission 166–175. 168.

¹⁵⁵ SCHMIDT 1998. 34.

¹⁵⁶ SCHMIDT 1998. 33. Ilyen személyiségei voltak például a német belmisszióknak Amelie Sieveking, Theodor Fliedner, Wichern, Friedrich von Bodelschwing és centrumai az általuk létrehozott intézmények: Sieveking

Az elnevezést a hagyomány a németországi J. H. Wichern (1808–1881) nevéhez kapcsolja, aki egy 1836-ban megjelent művében, majd a nagyközönség előtt 1843-ban használta.¹⁵⁷ Meghatározása szerint „...a belmisszió... a hívő szeretet mentő törekvéseinek és munkáinak összességét jelenti s mint ilyen, tárgyát tekintve nemzetközi és felekezeti.”¹⁵⁸ Lényegét tekintve tehát a belmisszió gyakorlati magatartás és az általános keresztyénség jellemzi.

A belmisszió azokra irányult, akik meg voltak keresztelve, de az egyháztól és az evangéliumtól elidegenedtek, távol álltak.¹⁵⁹ Az egyetemes papság bibliai elve egyes szerzők szerint legtermészetesebben a belmisszióban érvényesülhetett.¹⁶⁰

Képviselői különféle teológiai irányzatokhoz tartoztak (liberális teológia, ortodox kálvinizmus, stb.), a különböző belmissziói egyesületekben egy-egy irányzat túlsúlyba is juthatott, illetve változhatott az idők során.

A belmisszió elsődleges munkaterületének a várost tekintették, ahol a falusi lakosság beáramlása, az ipari munkásság szociális problémái, a köztük terjedő ateista szellemi irányzatok következményeképpen széles tere nyílt a misszióknak.

Feladatát Theodor Schäfer *Leitfaden der inneren Mission* című művében a következőkben állapította meg: a belmisszió „a XIX. század azon egyházi reformmozgalma, mely az által vállalkozik az egyház belső állapotának javítására, hogy úgy a könyörületesség műveit, mint pedig az evangéliumnak szabad hirdetését az egyház életébe tagjaként s állandóan beékelni s benn működővé tenni akarja”¹⁶¹ Itt is megjelenik a belmisszió és a hivatalos egyház kapcsolatának kérdése. Többféle viszony létezett, mert bár a belmisszió munkáit elsősorban egyesületi keretek között, a hivatalos egyházon kívül végezték, de voltak olyan intézmények, amelyek nem voltak függetlenek az egyháztól, és maguk a résztvevők egy része is lelkes volt. Maga Wichern is úgy látta, hogy a különféle egyesületek munkáját az evangélikus egyháznak kellene összehangolnia, integrálnia. Az ellenzők részéről az a vád érte a belmisszióban résztvevőket, hogy megbontják az egyház, a gyülekezetek egységét, kivonják a legaktívabb egyháztagokat, elzárkóznak, utat engednek a szektásodásnak. Mások inkább a túlzott kegyességet, pietizmust vetették a szemükre. Mindezzel együtt a hivatalos egyházak is felismerték, hogy a belső megújuláshoz szükség van a belmisszió integrálására, tapasztalatainak, eredményeinek felhasználására.

nőegyesülete, Fliedner diakonisszaintézete, Wichern menedékhelye a züllésnek indult gyermekek számára a Rauhes Haus, Bodelschwing munkanélkülieknek felállított intézményei és az epilepsziás betegek ellátását szolgáló Bethel. uo.

¹⁵⁷ GÉRA 2006a. 13.

¹⁵⁸ Idézi: MAKKAI 1938. 229.

¹⁵⁹ HORVÁTH J. 1948. 12.

¹⁶⁰ uo. 14.

¹⁶¹ Idézi: Dr. MAYER 1896. 43.

Wichern ugyanakkor a belmisszió társadalmi és nemzeti feladatát is erősen hangsúlyozta. Nemzet- illetve társadalomjavító feladatnak tekintette például a börtönmissziót, a cselédgondozást, a prostitúció, a szennyirodalom, az alkoholizmus elleni küzdelmet. A társadalmi bajok megoldását a család, a tulajdon és a munka védelmén keresztül képzelte el, ebbe a körbe tartozott többek között a szegénygondozás, a gyermekmentés és a munkásevangelizáció. A vallásos élet megújítását az evangelizáción keresztül gondolta megvalósíthatónak,¹⁶² amelynek lényegét később a magyarországi belmisszió alapmunkájában Forgács Gyula a következőképpen fogalmazta meg: *„Az evangélium missziói demonstrálása. Tehát nem maga a belmisszió, hanem annak egyik, és pedig lényeges eleme... Az evangelizálás nem is csak igehirdetés, tehát nemcsak kérégma, mely az evangélium igazságainak közlésére fekteti a súlyt, hanem az evangéliumnak, mint lelkeket mentő hatalomnak szóban, nyomtatásban, cselekvésben való demonstrálása.”*¹⁶³

Az evangelizáció különböző alkalmakon történhetett: idetartoztak a vallásos esték, ahol az éneklésen és az imádságokon kívül vagy egy evangelizáló beszéd (bibliamagyarázat) hangzott el, vagy előadás, felolvasás az egyháztörténetből illetve valamilyen hasznos közérdekű témakörben. A bibliaóra egy-egy bibliai rész megbeszélésének volt az alkalma, amelyen a hívek aktívan részt vettek, azaz saját gondolataikat, kérdéseiket is megoszthatták egymással. A bibliaóra vezetője az alapvető szavak értelmezésével, földrajzi, történeti adatok magyarázatával segítette a megértést. A bibliaóra korcsoportok és nemek szerint általában külön történt, így a résztvevők sajátos szempontjai is felvetődhettek. Az imaórák (közös imaalkalmak) vagy a szeretetvendégség, – *„Az evangéliumi értelemben vett társas életnek alkalma és mintája”*¹⁶⁴ – amelyeken előadások, irodalmi, zenés részek és közös „lakoma” együtt volt, a családi áhitat, a különféle egyesületi konferenciák, gyűlések szintén lehettek az evangelizáció alkalmai.

A személyes találkozásokon túl a könyv- és iratterjesztést tekintették az evangelizálás másik hatékony eszközének. *„A nyomtatott betű által szólhatunk olyanokhoz is, akik tőlünk távol vannak és szólhatunk egyszerre sokaknak, taníthatunk, nevelhetünk, inthetünk, nemes szórakozást nyújthatunk, ébreszthetünk, Krisztushoz vezethetünk sok embert, sőt egy egész társadalmat irányíthatunk a sajtó hatalmával.”*¹⁶⁵ A vallásos kiadványok közé tartoztak a traktátusok, a rövid, nyomtatott formában kiadott vallásos iratok, köztük evangéliumi keresztyén elbeszélések, életrajzok, jellemképek, vallásos versek és népszerű stílusban írt egyháztörténet, amelyek szerzői között nagyszámban jelen voltak a nők.

¹⁶² HORVÁTH J. 1948. 40.

¹⁶³ FORGÁCS 1925. 336.

¹⁶⁴ HORVÁTH J. 1948. 118.

¹⁶⁵ FORGÁCS. 1925. 372–373.

A belmisszió másik nagy munkaterülete a karitatív tevékenység, a diakónia volt. Kálvin a gyülekezet legfontosabb feladatának tekintette az elesettek felkarolását. A diakónia jelentette az árvák, a szegények, az aggok, a züllésnek kitett gyerekek, a felnőttek segítését, a betegek ápolását, az egészségvédelmet, a munkások, a cselédek életszínvonalának emelését, a börtönmissziót, a prostitúció, az alkoholizmus és az erkölcstelenség elleni küzdelmet. A szegények számára iskolákat, árvaházakat, különböző otthonokat, kórházakat létesítettek. Ennek a segítő munkának tulajdonképpen két célja volt: a rászorulókat támogatása, a züllésnek indulók fegyelmezése és visszairányítása a társadalmi normáknak megfelelő életkeretek közé.

A belmisszió Magyarországon

Magyarországon a kiegyezést követő időszakban jelentkeztek azok a társadalmi, szociális kérdések, amelyek az urbanizáció, a modernizáció, az iparosodás következményeként egyre inkább felszínre kerültek, illetve a liberális teológiának¹⁶⁶ az egyházi élet kiüresedését előidéző hatásai. A liberális teológia ellenhatásaként már a század 60-as éveitől kezdve megjelent a tradicionális teológia, amelynek képviselői a kijelentés igazságaihoz illetve a hittételek hagyományaihoz, és elsősorban a magyar református múlt örökségéhez ragaszkodtak.¹⁶⁷ A belmissziói mozgalom az 1880-as évektől – a nyugat-európaihoz képest némi késéssel – kezdett egyre szélesebb körben elterjedni.

Révész Imre szerint a nyugat-európai ébredési hullámokhoz képest Magyarországon jóval visszafogottabban és ritkábban jelentkeztek az új vallási törekvések. Az első hazai ébredési mozgalmaknak a református egyházban a 17. században megjelenő puritán-presbiteriánus mozgalmat és az evangélikus egyházban a 18. század elején terjedő pietizmust tekintette. Ezt követően a 19–20. század fordulójáig Magyarországon nem találkozunk azokkal az igazán széles körben terjedő új vallási mozgalmakkal, amelyek Nyugat-Európában és Amerikában sok esetben új egyházi- illetve szekta „alakulatokat” eredményeztek.¹⁶⁸

A magyar ébredésnek három központja volt, a budapesti, a debreceni és a dél-alföldi, ezek egymástól független forrásokból táplálkoztak, gyakran egymással rivalizáló, sokszínű megújulási törekvéseket jelentettek. Az 1860-as években induló debreceni ébredés a puritán örökség szellemével gazdagított új ortodoxiából nőtt ki és elsősorban Balogh Ferenc, Csiky Lajos nevéhez köthető, akik a helyi kegyességi hagyományokat ötvözték a skót és angol

¹⁶⁶ Magyarországon három csoportot lehet megkülönböztetni: a kecskeméti ill. bp.-i teológiai tanárokét és lelkészekét (Ballagi Mór, Kovács Albert, Szász Károly, Szeremlei Sámuel), az erdélyiekét (közéjük tartozott Makkai Domokos nagyenyedi tanár, Szász Domokos, Bartók György püspökök) és a sárospataki tanárok körük csoportját. KONCZ 1942. 74–75.

¹⁶⁷ A magyarországi tradicionális teológia négy irányát különbözteti meg a teológiatörténet: a modern ortodoxiát, az egyházas kálvinizmust, a történeti kálvinizmust és a lelki kálvinizmust. KONCZ 1942. 110.

¹⁶⁸ RÉVÉSZ Imre 1943. 12.

törekvésekkel. A skót ébredés hatásai nyomán alakult egy regionális ébredési hullám a Dél-Alföldön, amelynek vezető alakjai Szalai József és Kecskeméti Ferenc lelkészek voltak. Csohány János szerint ez a mozgalom elsősorban a helyi paraszti ecclesiolák hagyományára épülhetett. Révész Imre a dél-alföldi mozgalom kapcsán Alexander Neil Somerville, a Skót Szabad Egyház lelkészének, evangelizátornak 1887–1888-as magyarországi útját döntő hatásúnak ítélte.¹⁶⁹

A budapesti ág a református belmisszió nagyvárosi változatát jelentette, amely angol, német, skót újpietista mintákra, később az angol, a svájci, a francia és a német gyakorlati keresztyénség és a holland történelmi kálvinizmus hatására formálódott. Gyökerei az 1840-es évek elejére nyúlnak vissza, és elsősorban a Skót Misszió megjelenéséhez (1841) köthetők.¹⁷⁰ A Misszió a tevékenységét – főként a nyelvi különbségek miatt – csak szűk körben tudta kifejteni, ennek ellenére lényeges hatása volt a belmisszió terjedésében. A fővárosi belmisszió másik bölcsőjét a Pesti Német Református Leányegyház (1863) jelentette, amely elsősorban az itt élő német polgárok egyházaként jött létre. 1891-től a Skót Misszió Hold utcai iskolájában már tartottak magyar nyelvű istentiszteleteket és evangelizációt is.

A vasárnapi iskolák¹⁷¹ szervezése, az 1880-as¹⁷² években terjedt el, elsősorban a Skót Misszió hatására.¹⁷³ A Németajkú Gyülekezet egyik alapítójának Theodor Biberauernek a lánya, Irma (később Szabó Aladárné) is tartott a szülei lakásán vasárnapi iskolát. A fővárosban a magyar nyelvű vasárnapi iskolák „hálózatát” néhány teológus szervezte meg,¹⁷⁴ törekvéseikhez elnyerték Szóts Farkasnak, a Teológia igazgatójának és Szász Károly püspöknek a támogatását is.

A budapesti körből az egyháziak közül kiemelhetjük Szabó Aladár¹⁷⁵, Szóts Farkas és Bilkei Pap István budapesti teológiai tanár, Kenessey Béla budapesti majd kolozsvári teológiai tanár, később püspök, Kecskeméthy István kolozsvári teológiai tanár, Biberauer Richárd Bethesda-lelkész nevét. A világi vezetők közül, pedig kiemelkedik Szilassy Aladár személye. Testvére révén 1872-től rendszeresen látogatott Genfben, ahol megismerhette a svájci

¹⁶⁹ ua. 43–44.

¹⁷⁰ Részletes munkát írt a Skót Misszióról: KOVÁCS Á. 2006a

¹⁷¹ A vasárnapi iskolai mozgalom Angliában született, Robert Raikes indította el 1780 körül Glouchesterben. Vasárnap a gyerekek elsősorban bibliai oktatásban részesültek, ezt kiegészítette később a vallásos gyermekirodalom, gyermekfolyóiratok, tankönyvek segédeszközök használatával. Az oktatás kis csoportokban, „interaktív” módszerekkel történt. KOVÁCS Á. 2006b. 997–999.

¹⁷² Bár az adatok szerint Magyarországon már az 1840-es években megjelent. KOVÁCS Á. 2006b. 997.

¹⁷³ A Skót Misszió az 1880-as években három vasárnapi iskolát működtetett.

¹⁷⁴ Köztük volt: Szabó Aladár, akire Moody, a Skót Misszió lelkésze volt nagy hatással, Kenessey Béla, aki hollandiai útja során szerzett tapasztalatokat a belmissziói munka területén, Módra István, Farkas Sándor, Bitay Béla. GÉRA 2006a 30.

¹⁷⁵ Szabó Aladár (1860–1944) református lelkész, teológiai tanár. A belmisszió számos egyesületének megalításában aktívan közreműködött, szerkesztett, misszionáló újságcikkeket írt. A Bethánia Egyesület elnöke volt. A budapest-józsefvárosi egyházrészét ő szervezte és ennek lett lelkésze. Önéletrajzi műve: *Kegyelem által* címmel 1941-ben jelent meg. KÖSA, 2006a.

evangéliumi-belmissziói életet. Ott nyert tapasztalatait és kapcsolatait kamatoztatta itthon is.¹⁷⁶

Szabó Aladár, akit a „belmisszió atyja”-ként tartanak számon, 1896-ban kiadta a magyar belmisszió programadó kötetét *Új Óramutató* címmel. Életművének jelentőségét Kósa László többek között abban látja, hogy a nyugat-európai hatásokra épülő belmisszió az ő kezdeményezései nyomán megmagyarosodott, lelki tőkeként” felismerte a puritán-pietista, sőt a reformáció korából származó hazai hagyományt. Véleménye szerint hatása annak is volt köszönhető, hogy működése egy olyan korszakra esett, amelyben a polgári társadalomban helyét kereső egyház életében elegendő tér nyílt az új kezdeményezésekre.¹⁷⁷

A belmissziói munka egyesületi keretek között szerveződött meg.¹⁷⁸ Az egyesületek létrehozásában a külföldi minták lényeges szerepet játszottak, és sok esetben az alapítás egyben a nemzetközi szövetséghez való csatlakozást is jelentette.¹⁷⁹ A külföldi kapcsolatrendszer – főként a személyes kapcsolatok –, mindvégig lényeges szerepet játszottak a belmissziói munkában, s ez nemcsak szellemi hatást, gyakorlati tapasztalatokat, hanem sok esetben anyagi támogatást is eredményezett.

Magyarországon a kezdeti szakaszban a hivatalos egyház és a belmissziói egyesületek viszonyában nem találkozunk komoly ellentétekkel. (Például Szász Károly püspök, a szabadelvű protestantizmus egyik alakja is többször vállalt szereplést egyes belmissziói alkalmakon, illetve vállalt tiszteletbeli tisztséget is).¹⁸⁰ A belmissziót kritizáló vélemények természetesen megfogalmazódtak egyházi körökben, az egyesületek azonban nyíltan nem bírálták az egyházat, sőt céljaik között szerepelt annak erősítése is. A *„formálisan vallásos híveket és lelkészeket, valamint főleg a missziói munka hiányát tették szóvá. Igaz, az*

¹⁷⁶ Szilassy Aladár (1847–1924). Tanulmányait a losonci majd a budapesti ref. gimnáziumban folytatta. Ezután jogot tanult, 1872-ben tette le az ügyvédi vizsgát. 1886-tól pénzügyi közigazgatási bíró, majd az általános közigazgatási bíróság tanácselnöke, majd másodelnöke, valóságos belső titkos tanácsos, felsőházi tag. Az 1880-as évek elején kapcsolódott be a belmissziói mozgalomba. Testvére közül Gyula Genfben élt, itt ismerkedett meg a svájci ébredéssel. Személyes kapcsolatban került Charles Fermaud-val, (a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Vlágszövetségének titkárával), akinek magyarországi útja idején, 1883-ban alakult meg a magyarországi KIE is. Ennek elnökéül Szilassy A.-t, titkárául Szabó Aladár választották. 1887-től apósa után a tolna egyházmegye gondnoka, a fővárosi gyülekezet presbitere (1884–1898), majd gondnoka, 1898–1921 között több ciklusban számszéki elnöke. A Lónyay Gimnázium igazgatótanácsának elnöke, az 1894-ben induló Egyházkerületi Értekezletek elnöke 1906-ig. A Teológia új épületbe költöztetésében fontos szerepe volt, a Teológia Választmányának tagja és elnöke is volt. 1878-ban kötött házasságot *papiVizsolyi Máriával*. PRUZSINSZKY 1922; KOVÁCS B. 2002. 11–24; WERTÁN 2006. 696–686.

¹⁷⁷ KÓSA 2006a. 520.

¹⁷⁸ Ezek közül legkorábbinak az 1859-ben alapított Pesti Evangéliumi Legényegyletet és a Protestáns Országos Árvae egyesület tekinthetjük. A későbbi fontos állomásokat jelzi: a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (1883) és a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület (1892) megalakulása. 1903-ban szerveződött a Bethánia Egylet és a Filadelfia Diakonissza Egyesület, 1904-ben a Vasárnapi Iskolai Szövetség és a Magyar Evangéliumi Nőegyesületek Szövetsége (1924-től Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége), 1907-ben pedig a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség.

¹⁷⁹ KÓSA 2006c. 1094.

¹⁸⁰ ua. 1102.

*egyesületek pusztá léte, még inkább tevékenysége már önmagában egyházkritika volt.*¹⁸¹ Az összeütközések akkor kezdődtek, amikor az egyház belátva a belmisszió fontosságát integrálni kívánta azt. A problémák elsősorban az egyesületek mozgalmi jellegéből, a belmisszió sajátos munkamódszereiből és idegen eredetéből adódott.¹⁸²

Az első kezdeményezés arra, hogy az egyház hivatalos keretei közé vonja a belmissziót az 1900-ban alapított Belmissziói Országos Egyesület volt, amely kimondta, hogy az addigi tapasztalatok alapján, a belmisszió munkáira és egyesületeire szükség van, és abban részt kell vennie a hivatalos (református és evangélikus) egyházaknak is. 1910-ben a Konventi gyűlésen felmerült, hogy a belmissziót, mint tantárgyat oktatni kell a Teológiai Akadémiákon. Tisza István, a Dunántúli Egyházkerület gondnokának indítványát fogadták el a tanrend körül kialakult vitában. 1912-ben Szabó Aladár kezdeményezésére pedig az ORLE (Országos Református Lelkészegyesület) keretén belül megtartották az első belmissziói kurzust. 1920 után Ravasz László püspöksége idején kezdett érvényesülni az a koncepció, miszerint az egyházat missziósítani, a missziót egyházasítani kell. 1922-ben az Egyetemes Konvent felállította a belmissziói bizottságot, majd 1926-ban az ifjúsági munkák egyháziasításáról döntöttek. 1927–28-tól évente megjelentették a Belmissziói Útmutatót, amelyben a különböző munkaágakról értekeztek. 1930-ban az Egyetemes Zsinat elfogadta a missziói szabályrendeletet, majd 1931-ben arról hoztak határozatot, hogy a belmissziói munka az egyházban mindenki számára kötelező. Ettől kezdve a munkát az Egyetemes Konvent Missziói Bizottsága fogta össze, és egységes munkatervet dolgozott ki. 1933-ban megszületett az egyház missziói munkájáról szóló törvénycikk III. tc., amely *„A missziói munka végzését, az abban való részvételt és annak támogatását az egyház minden tisztviselőjére és alkalmazottjára, valamint az egyház tagjaira nézve is kötelezőnek nyilvánítja.*”¹⁸³ A meglévő egyesületek egy részét azonban – mivel ragaszkodtak függetlenségükhöz – nehezen tudta integrálni a hivatalos egyház.¹⁸⁴

A nők és a belmisszió

Az ébredési mozgalmakról, belmisszióról szólva az egyháztörténészek kiemelik azt a tényt, hogy hatására a nők egyre több lehetőséget kaptak az egyházi életben, az egyházi nyilvánosságban. Természetesen ez nem választható el azoktól a 19. század folyamán végbemenő gazdasági és társadalmi változásoktól, amelyek a nemi szerepek újraértelmezéséhez és átalakulásához vezettek. Sean Gill a női egyházi munkáról szóló

¹⁸¹ uo.

¹⁸² ua. 1102–1103.

¹⁸³ MREtv. 1933. 115.

¹⁸⁴ KÓSA 2006c. 1103–1107. GÉRA 2006a 24-29.

művében hangsúlyozta, ennek a hatásnak a köcsönös voltát: példaként említette, hogy az angol középosztály életstílusának, értékrendjének kialakításában az egyház is lényeges szerepet játszott, mivel erősítette a munka és otthon világának egyértelmű szétválasztását.¹⁸⁵

A nyilvános diskurzusban a nőket felruházták a kegyesség és önmegtartózkodás különleges képességével, amelyet a háztartás és az anyaság feladatainak ellátásához elengedhetetlennek tartottak.¹⁸⁶ E sajátos kvalitások társadalmi hasznát elsősorban a karitatív munkában látták. A nők évszázadok óta résztvettek a jótékonyág gyakorlásában: szegényeket, börtönökben sínylődőket, betegeket látogattak, segítettek, ezeket az útjaikat elfogadta a társadalom és megszentelte az egyház. A 19. századra azonban – hosszú folyamat eredményeképp – a női jótékonyág értelmezési keretei megváltoztak. A „*társadalmi anyaság*” terminussal írható le az a női részvétel, amely egész Nyugaton jellemzővé vált: a háborúk és annak sebesültjei, a gazdasági krízisek és az azzal járó munkanélküliség, járványok, a sajátos városi problémák, mint az alkoholizmus, tüdővész, prostitúció mind mobilizálták a nőket. Ezt a szeretetmunkát a nők fizetség nélkül végezték. „Városi takarítást” végeztek, és ugyanúgy ingyen tették, mint otthonaikban.¹⁸⁷ A magyar szakirodalomban is találkozunk a jótékony egyesületek szerepének hasonló értelmezésével: „*A jótékony egyesületek céljait az »anyai keretben« fogalmazták meg, a hangsúlyt a nők anyai, családmegtartó szerepére fektetve. Ugyanakkor ezt összekapcsolták a nemzet jólétével is, mintegy nagycsaládként értelmezve a nemzetet. Az »anyai keret« összekapcsolása a »nemzeti kerettel« biztosította, hogy a nőegyletek kedvező fogadtatásra találtak a társadalom hangadó rétegeiben.*”¹⁸⁸ A nőket tömörítő vallásos egyesületek ehhez még hozzákapcsolták a vallásos misszió céljait is.¹⁸⁹

Az egyházakban egyre aktívabbá váló nők elsősorban a középosztályból és a felsőbb társadalmi rétegből kerültek ki, patronáltjaik pedig az alsó rétegek asszonyai, lányai voltak, akiket társadalmilag és erkölcsileg kívántak „felemelni”. A társadalmi határokat érvényben tartották az új vallási mozgalmak képviselői is mind az egyesületekben, mind a megalakuló intézményekben. Az az emancipációs folyamat, amely az egyházban a nők szerepének átértékelését eredményezte, ugyanúgy, mint a világi társadalomban az egyházi társadalom nőtagjait sem érintette egyformán. Ez a lefelé való irányultság, felemelő attitűd, amely a hagyományos jótékonytságot jellemezték, mindvégig meghatározták a belmisszió karitatív munkáját is. Az evangelizálás elvileg társadalmi állástól függetlenül a lelkek megmentését, Jézushoz való (vissza)vezetését jelentette, mégis amint az a disszertáció későbbi fejezeteiben,

¹⁸⁵ GILL 1994. 6.

¹⁸⁶ ua. 76–77.

¹⁸⁷ PERROT 1998. 228.

¹⁸⁸ PETŐ – SZAPOR http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/705_belso.htm

¹⁸⁹ uo.

az egyes életutak elemzésekor látható lesz, a társadalmi határok erősen meghatározták a női egyházi társadalmat is, nemcsak a kegyességi irányok, hanem a társadalmi különbségek is befolyásolták az egyes csoportok elkülönülését.

Azt, hogy a 19. században a nők egyre nagyobb teret nyertek az egyházi munkában a korabeli Jézus-kutatásokkal is összefüggésbe hozzák egyes kutatók. A korszakban ugyanis a figyelem a történeti Jézus felé fordult, s egyre több életrajz törekedett annak hangsúlyozására, hogy alakja, nemcsak a férfiak, hanem mindkét nem számára megjelenítette a humánus példáját, amely a nők szerepének átértelmezését is elősegítette.¹⁹⁰ Az ébredési mozgalmakra is igaz, hogy az egyház- és valláskritika egyben a női emancipáció bázisául is szolgált, ugyanis az egyház kritikája gyakran tartalmazta a nemek közötti viszonyok újragondolását.¹⁹¹

Ha az új vallási törekvéseket a női emancipáció kereteiben értelmezzük alapvető kérdésként merül föl, hogy a nők mennyiben és hogyan alkalmazkodtak ahhoz a férfidominanciához, amely ezekben a mozgalmakban is megszabta az elfogadott női tér, magatartás és viselkedés határait függetlenül attól, hogy milyen mértékben integrálódtak a hivatalos egyházakba. Másfelől az is figyelemre érdemes, hogy hol húzták meg ezeket a határokat, például azok a személyiségek, akiknek a belmisszió elterjedésében meghatározó szerepet tulajdonítanak.

Prelinger érdekes elemzését adja Amelie Sieveking¹⁹² életútjának, miközben felvázolja azt is, hogy a belmisszió meghatározó németországi képviselői hogyan vélekedtek a női részvételről. Ebből is jól látható, hogy kezdettől fogva fontos szempontként merült föl a nők helye és szerepe a belmissziói munkában. Sieveking működését Prelinger úgy értelmezi, hogy egyesületének megalapításával egy emancipációs folyamatot indított el a németországi jótékonyág terén. Fellépését úttörő jellegűnek tartja több szempontból is. Egyrészt hangsúlyozza, hogy az 1830-as évekig Németországban a filantrópia területe a férfiak monopóliuma volt, ellentétben Angliával, ahol a nők is aktív szerepet vállalhattak.

Sieveking hatása azonban nemcsak a jótékonyág területén hozott új minőséget azzal, hogy létrehozott egy női egyesületet, hanem egyben megteremtette a női hálózat alapmodelljét is. A tagok feladata az elszegényedett hadirokkantak látogatása volt, és a materiális segítségen

¹⁹⁰ GILL 1994. 85.

¹⁹¹ uo.

¹⁹² Amelie Sieveking (1794–1859) A hitvallásos nőmozgalom kiemelkedő alakja, a szegénygondozás első női egyesületét ő alapította meg. Munkáját a gyakorlati racionalizmus és a keresztény tanítások distanciája jellemezte. Hamburgi patrícius családból származott, munkája során a városi hatalomhoz fűződő kapcsolati hálóját gyümölcsözően kamatoztatta. Az 1831-es kolerajárvány idején szegénygondozóként és kórházi ápolóként tevékenykedett, amely szokatlan volt egy nőtől a korszakban. Miután tapasztalta, hogy milyen nagy szükség van erre a munkára, 1832-ben megalakította szegénygondozó egyesületét az evangélikus egyházon belül. Az általa irányított hamburgi egyesület tagjainak nagy része szintén olyan nő volt, akinek apja vagy férje fontos politikai illetve egyházi pozíciót töltött be a városban. Úgy gondolta, hogy egyedülálló lányok számára megfelelő oktatással a szegénygondozás és a betegápolás magasabb műveltséget igénylő hivatást jelenthet.

túl a lelki vezetés is munkájuk részét képezte. A munka során Sieveking elkötelezetté tette őket egymás kölcsönös segítésében, támogatásában: hogy szakértelmüket, jártasságukat, a fiókegyesület-vezetők tapasztalataikat megosszák egymás között. Mindez elősegítette női öntudatuk erősödését is.¹⁹³

Mindvégig törekedett függetlensége fenntartására, óvta egyesületét és annak munkáját attól, hogy egyházi- azaz férfivezetés alá kerüljön. Emiatt utasította vissza Theodor Fliedner ajánlatát is, aki szívesen együttműködött volna vele s közvetlen munkatársnak kérte föl kaiserwerthi diakonisszaintézetébe.¹⁹⁴ Sieveking munkája az 1848-as forradalmat követően egyre inkább háttérbe szorult, ennek okát Prelinger elsősorban a belmisszió nagyarányú elterjedésében látja. A Wichern névéhez kötődő belmissziói mozgalom egységesítette, hatékonyra tette és megteremtette a németországi karitatív munka anyagi alapjait. A férfi-irányítású intézményesüléshez igazította a női munkát, kizorítva a női vezetők magas szintű kiképzését, amelyet Sieveking a női jótékonyág gyakorlásában fontos kritériumnak tartott.¹⁹⁵

A belmissziói intézmények lehetőséget adtak a nők mind nagyobb arányú részvételére a különféle szeretetmunkákban. Wichern is bízta őket – főként azokat, akiknek nem volt elég otthoni elfoglaltságuk, s ezért idejüket kicsinyes, haszontalan dolgokkal töltötték –, hogy dolgozzanak a belmisszió különféle munkaterületein.¹⁹⁶ A nők nyilvános aktivitását azonban csak úgy ismerte el, ha az irányítás a férfiak kezében összpontosul. Sieveking céljaival nem értett egyet: kritizálta, hogy autonómiára törekszik, és hogy nem szervezi meg egységesen a munkát. A női jótékonyágban rejlő lehetőséget a női szakértelem fejlesztésére és egyfajta női önmegvalósításra, nem tartotta fontosnak.

A német belmisszió másik meghatározó alakja, Theodor Fliedner (1800–1864) elsősorban a *christlich-muetterlicher Sinn*, a keresztény anyai ösztön koncepcióját honosította meg. A tanítónők szerepének fontosságát a női természetben rejlő sajátosságok miatt tartotta fontosnak, úgy gondolta, hogy a női szemérem, moralitás, fegyelem, érzékenység és a tisztaság szeretete őket a férfiaknál alkalmasabbá teszi a leánygyerekek oktatására és nevelésére.¹⁹⁷ A diakonisszaintézet alapítása előtt Angliában járt, személyes kapcsolatban állt a kvéker Elizabeth Fry-jal¹⁹⁸ is, az ő börtönmisszióban végzett munkája is

¹⁹³ M. PRELINGER 1984a 119.

¹⁹⁴ Wichern ennek kapcsán megállapította, „a keresztény nők önkéntes munkája az egyik legékezebb bizonyítéka korunk társadalmi újjászületésének.” Idézi: M. PRELINGER 1984a 126.

¹⁹⁵ ua. 129.

¹⁹⁶ WICHERN 1933. 79.

¹⁹⁷ M. PRELINGER 1984b 168.

¹⁹⁸ E. Frey (1780–1845) szül. E. Gurney, 1800-ban ment férjhez Joseph Freyhez egy kvéker kereskedőhöz. London szegénynegyedeibe visz segélyeket, majd 1813-tól rendszeresen látogatja női foglyokat, majd megnyitja első fogház iskoláját. 1817-ben megalakította a nexgate-i női foglyok javítását szolgáló egyesületét, 1825-ben szervezte meg cselédgondozó egyletét, 1827-ben kiadta a női foglyok látogatását, felügyeletét és vezetését tárgyaló művét. Élete utolsó éveiben Európába tesz utazásokat, hogy munkáját megismertesse a kontinensen is.

segítette Fliednert annak felismerésében, hogy a nőknek elsősorban a nők körében végzett munkában van kiemelkedő és elsődleges szerepe.

Sievekinggel szemben, aki mint „spirituális anya” egy független, önkéntes szolgálatot szervezett a nők számára, Fliedner, mint pap hívta maga köré diakóniai szolgálatra a nőket. Kaiserswerthben egy patriarchális családmoddelt valósított meg, s követői is ezt tartották a megvalósítandó mintának.¹⁹⁹

E három megközelítés is jól érzékelteti, hogy az egyházon belüli emancipáció, az egyház feminizálódása a társadalomban zajló folyamatokkal párhuzamosan, hasonló értelmezési keretek között történt. A működési határok, szerepek éles elválasztása, illetve az arra való törekvés, ezen belül a női autonómia, függetlenség kérdése; az anyaság, mint a nőiség alapértelmezése ugyanúgy jelen volt ezekben a nézőpontokban is. Az angol példák inkább képviselték a nők önálló, független kezdeményezését és vezetőszerpét egy-egy munkaterületen, egy-egy intézményben. Priscilla Sellon,²⁰⁰ Emily Ayckbown²⁰¹, Florence Nightingale²⁰², Josephine Butler²⁰³ önálló szerepet alakítottak ki maguk számára, ezt elsősorban a viktoriánus teológiai és társadalmi előírások manipulálásával, mintsem az azokhoz való alkalmazkodással érték el.²⁰⁴ Ennek ellenére azok a tevékenységek, amelyeket nők végezhettek, illetve azok a működési terek, amelyeket elfoglalhattak az intimitás, a bensőségesség, a gyengédség, a családiasság, az otthonosság terei voltak vagy azzá váltak.

Nők a magyarországi belmisszióban

A református diskurzus azzal kapcsolatban, hogy a nők milyen szerepet vállaltak egyházuk javára mindig büszkén hivatkozott a múltra. Mint erről már volt szó összeállítottak egy női genealógiát, amely eszményképül szolgálhatott lányaik, asszonyaik számára. A belmisszió képviselői is hivatkoztak erre hangsúlyozva, hogy a példaképül állított asszonyok nemcsak anyagi támogatást adtak, nemcsak jó keresztyénként éltek segítséget adva a szegényeknek, elesetteknek, hanem az új vallási irányzatokra, – mint a puritanizmus és a pietizmus – is fogékonyak voltak.²⁰⁵

¹⁹⁹ M. PRELINGER 1984b 19.

²⁰⁰ Priscilla Lydia Sellon (1821–1876) 1848-ban alapított egy női testvéri közösséget, majd nem sokkal ezután leányárvaházat nyitott, felkarolta a társadalom szegényeit.

²⁰¹ Emily Ayckbown (1836–1900) Alapítója és első vezetője az Egyházi Nővérek Közösségének.

²⁰² Florence Nightingale (1820–1910) A modern nővérképzés úttörő alakja, a viktoriánus korban a női választójogért harcoló polgári mozgalom jeles képviselője.

²⁰³ Josephine Elizabeth Butler (1828–1906) Elsősorban a prostituáltak szociális helyzetével foglalkozott. Az ő nevéhez fűződik az abolicionista mozgalom, amely a prostitúció reglementációjának törvénye ellen irányult.

²⁰⁴ GILL 1994. 158.

²⁰⁵ A már említett *Új Óramutató*-ban, az egyik szerző kiemelte, hogy Lorántffy Zsuzsánna nemcsak iskolára és nyomdára áldozott, hanem már maga is tollat ragadva „*Mózes és a Próféták*” címmel összeállított egy gyűjteményt a szentírás alapján a református hit védelmére. Gróf Bethlen Kata imádságoskönyvet adott ki, gróf

A nők egyházi életben betöltött szerepéről²⁰⁶ az egyházi véleményformálók a 19. században azt emelték ki, hogy egyedül a jótékonykodásra, a szegények gyámolítására, a cura pastoralis körébe tartozó feladatok ellátására kell szorítkozniuk, ezzel kapcsolatban a „páli mondás”-ra (I.Kor.14,34) hivatkoztak.²⁰⁷

A belmisszió diskurzusában már egyre kevesebb utalást találunk a korinthusi levélre, egyre inkább a nők és férfiak Isten előtti egyenlőségét, de szerepük különbözőségét hangsúlyozták a szerzők. A belmisszióban is érvként használták a női vallásosság és a női kvalitások sajátosságát. Ezek között szerepelt, hogy a nők viszonya a valláshoz hagyományosabb a férfiakénál, és mivel lelki alkatuknál fogva sokkal fogékonyabbak a „jézusi tanokra”, nagy szerepük van annak terjesztésében is. A papi hivatás és a hívek nyilvános tanítása között azonban egyértelmű határvonalat húztak. *„A nők ma hitbuzgóbbak és áldozatkészebbek, mint a férfiak s emellett a felebaráti szeretetben is erősebbek, mint a másik nem. Ők vannak tehát hivatva arra a dicső munkára, hogy a Krisztustól és az evangéliumtól elidegenedett férfiakat a keresztyén életre visszavezessék. Reájuk vár az a magasztos hivatás, hogy Krisztus evangéliumával felvértezve, a meggyengült valláserkölcsei életet talpra állítsák. Az egyház belső megújulásának ma a hívő keresztyén nők az első sorban hivatott apostolai... Nagyobb a keresztyén nő hitének építő ereje, munkásabb és áldozatkészebb a felebaráti szeretete s ezért sikeresebb a szociális tevékenysége.”*²⁰⁸ Ez az idézet Szóts Farkastól való, aki ebben az időben a Teológiai Akadémia igazgatója volt, tehát az egyházi közéletben fontos pozíciót töltött be. Szóts Farkas egy másik cikkében azt hangsúlyozta, hogy az evangelizálás munkája minden keresztyén számára kötelező, függetlenül a nemétől és a korától.²⁰⁹

A mozgalom első és azóta is legteljesebb összefoglaló művében, – belmissziói útmutatójában – Forgács Gyula végigelemezte, hogy az egyes korszakokban milyen volt a nők és az egyház kapcsolata. *„A belmisszió munkásai között eleitől fogva ott találjuk a keresztyén nőt...A nő az evangéliumnak köszönheti, hogy a férfi önzése és uralomvágya megszelídült vele szemben... A keresztyén egyház missziói vállalkozására vár a feladat mindig növekvő diadalra juttatni azt az igazságot, hogy a nő csak az evangélium erőinek birtokában képes megküzdni azokkal a kérdésekkel, amelyek bár a korok szerint változó alakban, de mégis rabszolgává aljasíthatják és hogy csak Krisztus által képes betölteni azt a tiszteletre méltó hivatást, amely*

Teleki Mária összegyűjtött prédikációkat jelentetett meg, báró Wesselényi Anna katekizmusmagyarázatot fordított. POKOLY 1896. 30–34.

²⁰⁶ SÁRAI SZABÓ 2008c

²⁰⁷ A 20. századi kommentárok már úgy értelmezik, hogy nem lehet elvonatkoztatni attól a történelmi helyzettől, amelyben született. Ezért úgy magyarázzák a textust, hogy a korabeliek arról beszéltek, hogy a nők ne fecsegienek bele az istentiszteletbe, illetve a nőket rendreutasító „páli” intések, inkább arra utalnak, hogy a nők hangja számottevőbb lehetett az első keresztyén gyülekezetekben. ZÁMBÓ 1996. 15–16.

²⁰⁸ SZÓTS Farkas: *A keresztyén nők szociális működése*. Olajág, 1911. márc. 1. 37–38.

²⁰⁹ uő.: *Evangéliumi lapok és iratok*. Olajág, 1912 jan. 1. 7–9.

reá a bölcső ringatásában, a férfi sorsának s ezzel az emberi élet alakításával, főképpen pedig Isten országának, a nők és gyermekek, a szegények és betegek közt leendő terjesztésében vár.”²¹⁰ A végső konklúzió levonásában Forgács az ősegyházi hagyományra hivatkozott, nem említette Pál apostolt, csak a Bibliának azon részeit, amelyek a nők egyházi működésére utalnak, s ezek alapján úgy összegezte: „Meg kell hát elégednünk azzal az egyszerű ténnyel, hogy az apostoli egyházban voltak buzgó nők, akik úgy mint a férfi-diakónusok, hivatásszerűen forgolódtak úgy az evangélium, mint a szegények szolgálatában s ez által úttörői lettek a későbbi századokban folyton fejlődő s végül a modern belmisszióban tekintélyes tért foglaló ama munkának, melyet a keresztyén egyház nőtagjai és hivatásos diakonisszái végeztek.”²¹¹

Az az álláspont miszerint a női emancipáció Jézus fellépésével kezdődött és csak az evangélium alapján élő közösségekben van meg, hogy Jézus követése az egyetlen biztosítéka annak, hogy a nők jogait, méltóságukat megtarthassák minden körülmények között – egyre általánosabbá vált a korszak egyházi köreiből.

A belmissziói mozgalom hatására egyre több női szerző fejtette ki gondolatait a nyilvánosság előtt. Különösen az a kérdés foglalkoztatta őket, hogy milyen következményei voltak Jézus fellépésének a nők szempontjából, Jézus milyen sajátos kötelességeket rótt rájuk. Ezzel kapcsolatban megfogalmazták, hogy bár a hagyományos szerepek betöltése az elsődleges feladata a nőnek, ehhez szorosan hozzákapszódik az egyházi munka, mintegy negyedik szerepkörként megkonstruálva, amelyet elsősorban Jézussal való különleges viszonyukkal magyaráztak.

Mintahogy a belmisszóval szemben is számos kritika megfogalmazódott, úgy tűnik, hogy a nők egyre növekvő szerepvállalását – főként, ami az evangelizálást, a nyilvános tanítást illeti – sem fogadta mindenki egyforma lelkesedéssel. Erre utal például egy megjegyzés, amellyel az egyik női előadó kezdte felolvasását egy vidéki vallásos estén, mintegy védekezésésképpen a felmerülő lehetséges vádakkal szemben: „Előre bocsátom, ne hogy valaki félreértsen, hogy nekem eszemágában sincs önöknek talán prédikációt tartani, mert ehhez csak a lelkészeknek van joga, ez az ő kötelessége úgy a templomban, mint azon kívül. ...Ez az én mostani felolvasásom sem más, mint olyan beszélgetés forma... A lelki és testi szegénységről, az emberszeretetről s könyörületességről óhajtanék lehetőleg röviden szólni, most midőn itt a tél, most midőn oly igen sokan szorulnak rá, hogy velők ezt éreztessük.”²¹²

²¹⁰ FORGÁCS 1925. 630.

²¹¹ ua. 635.

²¹² HALÁSZ Margit: *Lelki és testi szegénység*. Hajnal, 1897. febr. 1. 45–46.

A belmissziói munkához, de különösen az evangelizáláshoz (írás, fordítás, előadások tartása, bibliamagyarázat, vasárnapi iskola vezetése) nélkülözhetetlen volt egyfajta speciális tudás: bibliaismeret, minimális teológiai, egyháztörténeti jártasság. 1917-ig a teológiai képzésben nők nem vehettek részt, tehát ezeket az ismereteket önképzéssel sajátították el, egymástól tanulták, illetve az 1900-as évek elejétől kezdve részt vehettek az ún. belmissziói tanfolyamokon, ahol az evangelizálás munkájához, a vasárnapi iskolák vezetéséhez kaptak útmutatást. Ezt a munkát segítették az egyes kiadványok, folyóiratok is.

A hitébresztő írások, előadások megnyitották a nők előtt azt a lehetőséget, hogy az egyházi élet nyilvánossága elé léphessenek saját gondolataikkal, érzéseikkel, véleményükkel, az egyházat és a társadalmat érintő kritikájukkal. A Lorántffy Egyesület egyik tagjának vidéki útjáról olvashatjuk: „Megtelt a terem gyerekekkel és érdeklődőkkel, kb. 300-an Márk. ev. II.1–13. vers fölött tartottam bibliamagyarázatot; különösen kiemeltem a hitet, bűntudatot, bűnbánatot s végül Krisztus Urunk bűnbocsátó kegyelmét. Buzdítottam őket a biblia naponkénti olvasására, mely célra küldöttünk nekik bibliaolvasókalauzt.”²¹³

A belmisszió nagy jelentőséget tulajdonított a sajtónak, az evangelizáció nyomtatott formájának. Ezen a területen is egyre nagyobb számban jelentek meg a nők, a kifejezetten női lapokon kívül, mint az *Olajág* és kezdetben a *Mustármag*, a többi sajtóorgánumban is rendszeresen írtak. Nemcsak a lapok között, de a valláserkölcsei irodalomban²¹⁴ is voltak kifejezetten nők számára megjelentett művek, amelyek egy részét szintén nők írták. Nőknek szánták a „*Protestáns Házi Kincstár*”²¹⁵ sorozatot, „...amely, elsősorban nőknek való olvasmányokat tartalmaz. Szeretnők, hogy e sorozat minden egyes kötete minden anyának az asztalán legyen, hogy minden leánynak az iskolai könyve mellett álljon; mert erős a hitünk, hogy azok a betűk életet adnak, azok az eszmék lelket öntenek az olvasóba, és aki azokból a forrásokból merít, lehetetlen hogy a hitében megtántorodjék...”²¹⁶ Az evangelizálás írott formájában is lényeges szempont volt, hogy a nők (többek között nőkről, női kérdésekről) női szerzőket is olvassanak.

Az Olajág

Az *Olajág*at, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület lapját 1903-ig Vargha Gyuláné, Szász Póla szerkesztette, őt követte Dessewffy Emma, Paál Árpádné, Orth Ambrusné. Az 1910-es

²¹³ SZABADI Aranka: *Vasárnapi iskola Szalk-Szent-Mártonban*. Olajág, 1904. máj. 1. 42–43.

²¹⁴ Ilyen volt például a *Koszorú füzetek* sorozata, vagy *Kálvin levelei a nőkhöz*. (ford.): PRUZSINSZKY Pál. Bp., Hornyánszky Viktor cs. és kir. Udvari Könyvnyomdája. 1909.

²¹⁵ Ebben a sorozatban jelent meg többek között KENESSEY 1913., illetve: B. PAP ISTVÁN: *A belmisszió hősei*. Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1912. (A Protestáns Irodalmi Társaság Házi Kincstára XIII.)

²¹⁶ HEGEDŰS Sándor: *A nőkről*. Olajág, 1907. febr. 1. 17–18.

évektől kezdve férfiak, lelkészek vették át a szerkesztés munkáját, a szerzők között azonban továbbra is túlsúlyban maradtak a nők.

A lap első oldalán egy rövid elmélkedés, textusmagyarázat jelent meg, a szerkesztő vagy egy lelkész tollából. Minden szám tartalmazott útmutatót a vasárnapi iskolák számára, a belmisszió híreit, beszámolókat különféle egyesületi konferenciákról, összejövetelekről, a szeretetintézményekben folyó munkáról – mind itthon, mind külföldön –, s természetesen minden aktualitást a Lorántffy Egyesület életéből. A vallásos költemények, kisebb prózai alkotások szintén az „ébresztés” munkájához járultak hozzá. Ezek elsődlegesen a lelki épülést kívánták szolgálni, bár sokszor az aktualitás kívánalmainak is meg kellett felelniük. Szerzőik nagy része dilettáns volt. (Hasonló felépítés és színvonal jellemezte általában a többi lapot is.)

Áttekintésük során láthatóvá válik, hogy milyen társadalmi, szociális, nemzetjobbító feladatokat tartottak fontosnak, hiszen a belmisszió célja nemcsak az egyéni életmód, életszemlélet megváltoztatására irányult, hanem a társadalom erkölcsi javításán is fáradozott. Felemelték szavukat szegénység, a nyomor, az esélytelenség ellen, mindemellett beszéltek a különféle szenvedélybetegségek hatásáról, írtak a lány- és gyermeknevelés kérdéseiről: arról hogyan lehetne az ifjúság erkölcsi nevelését olyan irányba terelni, hogy a jövő társadalma biztos alapokon álljon.

A problémák megoldására egyik javaslatuk az evangélium mind szélesebb körben való megismertetése és terjesztése volt: *„Nem szocialisták a szónak a nép között ismert értelmében, mely szerint a vezérelv az, hogy ami a tied, az az enyém is, de ami az enyém, ahhoz semmi közöd! ...Nagyon rövid munkálkodás kellett hozzá, hogy egyesületünk vezetősége kétségbevonhatatlanul meggyőződjék az evangélium terjesztésének a társadalom betegségeit gyógyító hatásáról, amit a művelt angol nép már régen felismert s legnagyobb államférfiai sem restellnek ebben a munkában részt venni. A mi politikusaink közül ugyan melyik volna hajlandó a munkásoknak az evangéliumról beszélni, vagy éppen a vasárnapi iskolában tanítani? Az evangélium terjesztésével tehát a társadalom betegségeit gyógyítjuk.”*²¹⁷

A társadalmi, illetve a szociális problémák megoldására tett javaslataikban gyakran hivatkoztak külföldi példákra, tanulmányútjaik során szerzett tapasztalataikra. Németországi, angliai, svájci, holland szeretetintézményeket kerestek föl, s azok munkájáról számoltak be a lapok hasábjain, illetve előadásokat tartottak a különböző vallásos összejöveteleken. Nemzetközi női konferenciákra is rendszeresen jártak, ezekről szintén leírták benyomásaikat. A nyugat-európai hatás, a nyugat-európai példa mindvégig erősen meghatározta a belmissziót, az ellenzők táborában ezt is sokan kritikaként fogalmazták meg. Fontos szerepet játszott ebben az a kiterjedt kapcsolatrendszer, amelynek kiépítésében a nők is részt vettek.

²¹⁷ MURAKÖZY Iлона: *A cselédotthon és mosóintézet története*. Olajág, 1906. dec. 1. 152–153.

Azok az írások, amelyek a nemzet iránti felelősség érzését a vallási ébredéssel kapcsolták össze, különösen kiemelték a nők szerepét: *„Mi tesz egy nemzetet naggyá? A hit, a bátorság, az erkölcs, a munka. Honnan vegye ezt a nemzet (amely egytől egyig olyan lélekbeli tulajdonság, hogy a nők kezében van az irányítója), ha akiket illet, nem közli vele ezeket. Nálunk, értse meg minden nő, az ajtaja előtt áll minden napon hazája szolgálata és nem komplikált módot kíván. Vigyázzon, hogy vissza ne utasítsa, bűnt követne el... Gondoljuk meg, hogy nagy drágaságról van szó, minden megóvott nő egy érték, minden emberré nevelt gyermek egy tőke, minden bűnből, kétségbeesésből mentett ember egy része a közvagyonnak és ezt megszerezni a mi kezünkben van.”*²¹⁸

Az irodalmi evangelizáció

A lap tekintélyes részében jelent meg az irodalmi evangelizációt szolgáló vallásos költészet és vallásos próza.²¹⁹ A folyóiratokban, traktátusokban megjelenő történeteket, novellákat „rajzokat, „beszélyeket”, mint *megtérés-történeteket* is értelmezhetjük. Mint minden vallási ébredésre, a belmisszióra is jellemző volt, hogy a hívek számon tartották, újra és újra felidéztek, tanúságot tettek, nemcsak szűk körben, hanem nagyobb közösségben is, hogy mikor és hogyan jutottak el a „megvilágosodáshoz”, mikor jutottak „élő hitre”. Ugyanis, ahogy Szilczl Dóra egyik tanulmányában leszögezte *„A legerősebb kötődést egy vallás irányában az érzelmi oldalon való megszólítottóság, a személyes érintettség eredményezi. Ez teremti meg a hívek számára az Istenhez tartozás fontosságát, és erről tudnak igazán hitelesen beszélni. Ezek a személyes átélések és tanúságtevések a gyakorlatban megoszthatók másokkal.”*²²⁰

A prózai művek leggyakoribb témája a hitetlen vagy hitét veszített ember megtérésének a története volt. A „megtért” lehetett férfi, aki felesége illetve lánya hatására jut el ahhoz a felismeréshez, hogy az imádság, a bibliaolvasás, a szerencsétlenek felé fordulás segíti át egyedül az embert az élet nehézségein. Miután „befogadja Jézust az életébe”, minden megváltozik körülötte, gondjai megoldódnak, élete új tartalmat nyer. Más esetben gazdag úrinőt kell szerényebb sorsú barátnőjének, ismerősének ráébresztenie arra, hogy addigi élete önző, magáért való, felszínes volt. Ezek az úrinők vagy gyermekük, vagy férjük elvesztésekor válnak leginkább nyitottá arra, hogy megtérjenek. Férfihősök esetében gyakori, hogy deviáns viselkedésük miatt (kártya, alkohol) kerül családjuk veszélybe. Ezek a történetek erőteljesen túlhangsúlyozzák a nők szerepét a hitébresztésben. A női szereplők sematikus képében

²¹⁸ ORTH Ambrusné: *A szeretet*. Olajág, 1911. júl. 1. 100–101.

²¹⁹ Vargha Gyuláné, Sípos Ida, Jámborné Székely Tasnádi Júlia, Halász Margit, Orth Ambrusné Szegedy-Maszák Viola voltak a leggyakoribb női szerzők.

²²⁰ P. SZILCZL 2002. 163.

megkonstruálják az ideális *keresztyén női típus* fő jellemzőit. Gyakorta jelenítik meg ezt az ideált egy szerényebb sorsú, alacsonyabb társadalmi állású nő személyében, akinek romlatlanabb lelke könnyebben befogadja a jézusi tanításokat. Ez az ábrázolásmód jelen volt a korszak didaktikus szemléletű – elsősorban középosztálybeli nők tollából született – női irodalmában is, nevezetesen, hogy a romlatlanságot, a lelki tisztaságot, a becsületességet általában az alsó társadalmi rétegekből származó szereplőkkel testesítették meg, mely társadalmi csoportok tagjaival a való életben, mint jótékonyaságuk alanyaival találkoztak, és akikről általában úgy vélekedtek, hogy erkölcsi vezetésre szorulnak.

A *keresztyén nő* ideálját leginkább a Biblia női alakjai testesítették meg, akikben a szeretet, könyörület gyakorlása, Jézus feltétel nélküli követése volt a közös. Ezt az eszményképet követték a „belmisszió hősnői” is, akiknek nevéhez vagy egy szeretetintézmény vagy valamilyen karitatív munka kötődött.

Azok az írások, amelyek általánosságban beszéltek Jézus követőiről hangsúlyozták, hogy az élet minden területén megmutatkozik az „újjászületés”, elsősorban az emberekhez való viszonyban, a mindennapi bibliaolvasás gyakorlatában, a rendszeres imádkozásban, az aszketikus életmódban, a sajátos beszédmódban. Láthatóvá válik az öltözködésben, az olvasmányok megválasztásában, abban, hogy az illető mivel tölti szabadidejét.

A belmissziói mozgalom női generációi²²¹

Az első aktív női belmisszió nemzedék a Lorántffy Zsuzsánna Egyesületből indult. Az egyesület 1894-ben²²² alakult, célja a nők evangelizálása, valamint a nők és gyermekek között végzett „könyörülő szeretet” munkája volt. A névválasztással is azt sugallták az egyesület tagjai, hogy elsősorban a hazai református puritán–pietista hagyományokra támaszkodnak, a nők elfogadott hivatását tartják szem előtt, ugyanakkor jelezték azt is, hogy a nők mindig fogékonyak (voltak) az új tanokra, így az új vallási törekvések befogadására is.

Az egyesület a Skót Misszió Hold utcai imatermében tartott bibliamagyarázattal egybekötött varróórákból és evangelizáló alkalmakból született. Az egyesület elnökéül Szilassy Aladárné Vizsoly Máriát választották, a tagok a középosztályból és az arisztokráciából kerültek ki.²²³ A Lorántffy Egyesület életét még a korábbi idők „egyesületi nőinek” hagyománya jellemezte, amelyben az egyleti élet a jótékonykodást, a jótékony bálók szervezését, a felső illetve a középréteg asszonyai számára a szabad idő eltöltésének egy formáját jelentette. A belmisszió hatására ezekhez a hagyományos tevékenységi körökhöz új munkaterületek kapcsolódtak. A Lorántffy Egyesület működése kapcsán lényeges

²²¹ SÁRAI SZABÓ 2008a

²²² Ebben az évben jegyezték be hivatalos egyesületnek

²²³ GÉRA 2006c. 1018.

hangsúlyozni, hogy különböző női csoportok felé fordult: például a cselédek, a dolgozó nők, a diáklányok számára otthonokat létesítettek. Vasúti missziót szerveztek a fővárosba érkező lányok védelmére. A tagok közül néhányan – például Dessewffy Emma – patronázmunkát végeztek. Bibliórákat, szeretetvendégségeket, konferenciákat szerveztek, ezek voltak a tagok evangelizálásának alkalmai. „A nemzetért való munkálkodás, a részvétel a közügyekben egyre hangsúlyosabbá vált. A cél eléréséhez az egyesületi összejöveteleket rangos társasági eseménnyé változtatták, így az elit számára is vonzóvá tették. ...A hivatalos egyház vezetőinek támogatása mellett a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület egyre inkább a középrétegek védelmét helyezte előtérbe az első világháború előtt a protestáns nőtisztviselők otthona, majd utána az erdélyi »úri« menekültek segélyezése és az úri közép számára létesített kórház szolgálta ezt a célt.”²²⁴

Időközben egyre inkább elkülönült az egyesületen belül egy kör, amely túl világiasnak ítélte a Lorántffy Egyesületet, mindinkább elhatárolódott annak inkább a jótékonyság, a közjó növelésére irányuló céljaitól, társasági jellegétől. Szabó Aladár lakásán tartották rendszeresen összejöveteleiket. A kör tagjait pedig az egyesület többi tagja ítélte túlzónak és túl kegyesnek. 1903-ban megtörtént a szakadás: Szabó Aladár és felesége Biberauer Ida, Vargha Gyuláné, Antal Gézáné, Biberauer Richárd néhány társukkal együtt megalapították a Bethánia Egyletet. Az egyesület tagjai nagyobb hangsúlyt fektettek az evangelizálásra, és a szegénygondozásra. Az Egylet az amerikai CE, a Christian Endeavour Society (Keresztyén Törekvé Mozgalom), tagja lett, amit először „Élő Keresztyén”-nek fordítottak. Amúgy is sok támadás érte a Bethániát bezárkózása, túlzott kegyessége miatt, az elnevezés további célpontot jelentett: azzal vádolták a tagokat, hogy a Bethánián kívülieket „holt keresztyéneknek” tartják. „Élénken emlékszem a Bethánia első éveiből az Országos Református Lelkészegyesület egy nagygyűlésére Budapesten a Nemzeti Múzeum nagy termében Balthazár Dezső tiszántúli püspök elnöklete alatt, ahol az élő keresztyén szövetségek kérdése is szóba került, s ahol az egész munka, a névvel együtt alaposan elítéltetett.”²²⁵ Később „Célegyenest Előre” lett a rövidítésből, így hívták a vidéki tagszervezeteket, „szövetségeket” is. Az új egyesület elsődleges céljának az evangelizálást, a keresztyén hitélet fölvirágoztatását és a könyörülő szeretet gyakorlását tartotta, a tagoktól szigorú elkötelezettséget kívánt. Hangsúlyozottan felekezeti közötti egyesületként indult, református és evangélikus tagjai egyaránt voltak. Megalakulása idején a Bethánián belül külön női ágat szerveztek, amelynek az evangélikus diakonissza Pauer Irma és Vargha Gyuláné Szász Póla voltak a vezetői. Az egyesület lapja a *Mustármag* volt. A belső ellentétek a Bethániát sem kímélték, ennek következtében Pauer

²²⁴ GÉRA 2006a. 24–25.

²²⁵ VARGHA Gyuláné: *Emlékeim*. 1941. 2. Kézirat. MMGy

Irma, Vargha Gyuláné, és még néhányan 1924-ben a Bethániából is kiváltak és megalapították a Fébé Diakonissza Egyesületet, az evangélikus egyház keretein belül.²²⁶

A Lorántffy Egyesület tagjai természetesen nem egyforma mértékben vették ki részüket a belmissziói munkákból. Az egyesület vezetőségében számos előkelő vagy családi kapcsolata révén befolyással bíró nő – köztük főrangú asszonyok is²²⁷ – kapott helyet, aki az egyesület sikeres működtetésében, az egyesület anyagi hátterének biztosításában, épületek megszerzésében játszott fontos szerepet.

A belmisszióhoz való csatlakozás a „csendes tagság” számára a vallásgyakorlásnak új formáját jelentette: már nemcsak a vasárnapi istentiszteleten és az úrvacsoraosztáson, a sátoros ünnepeken vagy az élet fordulópontjain kapcsolódhattak az egyházi élethez, hanem a hétköznapokon is részt vehettek azokon a „vallásos alkalmakon”, amelyeket kezdetben az egyesületek, később a gyülekezetek szerveztek. Személyes vallásosságukban is változást hozhatott a belmissziói mozgalomhoz való csatlakozás: a rendszeres bibliaolvasás, imádkozás életszemléletük, életmódjuk átalakulását eredményezhette, mindazonáltal a többség számára továbbra is csak családjá és szűkebb környezete jelentette azt a közeget, ahol vallásos befolyása lehetett.

A legaktívabbak a karitatív munkában, illetve az evangelizálásban dolgoztak: eljártak betegekhez, börtönökbe, árvaházakba, résztvettek a vasúti misszióban, a különféle mentő missziókban, családokat látogattak, a vallásos alkalmak sokaságát szervezték, tartották, iratterjesztést vállaltak, sőt maguk is írtak a különféle és nagyszámú kiadványokban. Az egyházi munka hatására szükségszerűen az életmódjuk is látványosan megváltozott. A családos nők miközben továbbra is próbáltak megfelelni a hagyományos női szerepeknek, magukat „Isten szolgálólánya”-ként definiálva életüket alárendelték egy belülről (felülről) jövő szerepelvárásnak. Identitásukban a vallásosság lett a meghatározó elem, az, hogy Jézus követőiként új hivatásuknak is meg kell felelniük. *„A nőnek legelső és legszebb hivatása a földön, hogy így szóljon Máriával, az Úr Jézus földi édesanyjával együtt: »Imhol vagyok az Úrnak szolgálója.« ...Az igazán hívő nő, aki hitnek egész erejével megragadta Istennek az ő számára is felajánlott kegyelmét, aki megtanult imádkozni, szívének minden érzését és gondolatát az Úr elé vinni, s Isten akaratát keresve és megtalálva, annak engedelmeskedni, az meg fogja találni a maga hivatását, munkakörét és híven be fogja azt tölteni.»²²⁸*

Az egyházi életben szerepet vállaló nőknek kisebb körét alkották azok, akik vallásos elkötelezettségükben a legvégső határig elmentek, életüket teljes egészében alárendelték

²²⁶ FORGÁCS 1925. 286–292.

²²⁷ Gróf Károlyi Tiborné, gróf Teleki Sándorné, herceg Odescalchi Gyuláné, Tisza Istvánné, báró Radvánszky Gézáné, stb.

²²⁸ VARGHA Gyuláné: *Keresztyén nők élete és munkássága*. Olajág. 1901. okt. 1. I. évf. I. sz. 4–6.

hitébresztő munkájuknak. Sokszor túlzásaik miatt a „pietista,” „bethánista” jelzővel illették őket.

Minthogy azok a nők, akik aktívan vettek részt a belmisszióban belső elhivatottságból vállalták ezt a munkát, a családnak, főként férjüknek tolerálnia kellett azt, és mivel házi kötelezettségeiket össze kellett hangolniuk egyházi munkájukkal, – hisz nemegyszer előfordult, hogy több napig távol voltak otthonuktól –, környezetüknek alkalmazkodniuk kellett ehhez a mindennapokban. Mindemellett egzisztenciális biztonságra, bizonyos feltételek meglétére (pl. cseléd) és a család, férjük támogatására szükségük volt ahhoz, hogy aktívan dolgozhassanak. Bár ennek a női körnek mélyreható szociológiai, társadalomtörténeti vizsgálata még nem történt meg, az egyesületi tagnévsorból²²⁹ első áttekintésre is tehetünk néhány megállapítást. Ha a férfiak vagy családfenntartók foglalkozását nézzük, látjuk, hogy a tagok nagy része a középosztályhoz tartozott: ügyvédek, orvosok, tanárok, hivatali tisztviselők feleségei és lányai voltak. A belmissziói munkához az anyagi biztonság mellett sok szabadidőre is szükségük volt, a családos nők ezért inkább akkor válhattak aktívvá, amikor gyermekeik már felnőttek. Addig a hangsúlyt családi szerepük betöltésére helyezték, megfeleltek az egyházi és társadalmi elvárásoknak, ezután helyeződött át életük súlypontja egyházi tevékenységükre.

A fiatalabb generációt elsősorban a hajadonok képviselték (köztük több tanítónő található). Jellemző volt, hogy a belmissziói munkában anya és lánya vagy lányai együtt vettek részt,²³⁰ de nem ritka, hogy egész családokat találunk. A családtagok ilyenkor különféle munkaágakban, vagy egyesületekben dolgoztak. Ha a férj is kötődött valamilyen formában a belmisszióhoz, szorosabb volt a lelki összhang is a házastársak között, hiszen az elhivatottság érzésének ezt a fokát csak az érthette meg és támogathatta teljes odaadással, aki szintén ebben élt. Ezekben a családokban a következő generáció(k) számára már természetes volt az egyházi életben való aktív részvétel.

Természetesen hatást gyakoroltak egymásra a baráti, és az ismerősi körben is, a tagok között gyakran találkozunk olyanokkal, akik közel laktak egymáshoz.

Az egyházi női munka első korszakának – amely véleményem szerint az 1890-es évektől az 1920-as évek elejéig tart –, nagy hatású alakja volt Szilassy Aladárné, Vizsoly Mária, aki a Lorántffy Zsuzsanna Egylet elnöknőjeként fogta össze a női munkának az egyesületi formáját egészen haláláig, 1927-ig. Édesapja Papi Vizsolyi Gusztáv földbirtokos, a tolnai ref. egyházmegye gondnoka, anyja gróf Zichy Mária. Lányukat anyja után katolikusként keresztelték, Szilassy Aladárral történő házasságkötésekor vette fel a református vallást.

²²⁹ LZsE Évk 1897.; 1909.; 1917.; 1938.

²³⁰ Szegedy-Maszák család, Fröhlich család, Vargha család, stb.

Abban a vasárnapi iskolában kezdte meg 1882-ben evangelizációs (belmissziói) munkáját, amelyet Biberauer Irma tartott szülei lakásában. (A Lorántffy Egyesület alapítói közül többen is ebben a vasárnapi iskolában működtek.) Valószínűleg férje és sógora révén közelről ismerte a svájci ébredési mozgalmat is. A későbbiekben lefordította és kiadta Adolf Monod két beszédét *A nő*²³¹ címmel. 1904-ben megszervezték a nőegyletek országos szövetségét²³², amelynek szintén elnökéül választották.²³³ 1920-ban ugyancsak az ő elnöklete alatt alakult meg, a Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége.²³⁴

Ahogy férjét, őt magát is a magyarországi belmissziói mozgalom legmeghatározóbb alakjai között tartja számon az egyháztörténet. Szilassy Aladárné számára az, hogy férje is aktívan részt vett a belmissziói munkában nagy előnyt jelentett.²³⁵

Szilassy Aladárné és munkatársai nemcsak családtagjaikra, hanem a saját és a mellettük felnövekvő következő generációra is nagy hatást gyakoroltak. Az első budapesti teológus Novák Olga írta visszaemlékezésében Szilassynéről és Szót Farkasnéről: *„Az arisztokrata rokonságú magyar dzsentrik legkiválóbbjai közül valók. Akik tudták, hogy »a nemesség kötelez« A Szilassy család még ezek közül is kivált. A magyar ref. belmisszió úttörői szülők és gyermekek egyaránt...Étkezésben, ruházatban úgy éltek mint egy egyszerű középosztálybeli család. Ha kegyelmes asszony kis dolgozó szobájából (mert inkább az volt ez, mint »kis szalon«) bepillantottam a hálószoba nemes, sötét bútoraira, az volt az érzésem: egy boldog, nemes házaspár belső kápolnája az, ahol Isten iránti hála láthatatlan jó illata leng, azért hogy teremtő és gondviselő munkájából részt juttat nekik, és ebben: boldogságot.»²³⁶*

Az „úttörő” nemzedék – a belmisszió programadóit követve – úgy gondolta, hogy a krisztusi élet elkötelezettjeinek legfőbb feladata annak igazságait továbbadni s, hogy hatékonyak legyenek ebben, elegendő mélységes elkötelezettségük. Erre a munkára az első időszakban, azok a nők vállalkoztak inkább, akik megfelelő társadalmi státusszal, anyagi és egzisztenciális háttérrel rendelkeztek ahhoz, hogy idejük egy részét kizárólag ennek a munkának szentelhesék.

²³¹ *A nő. Két beszéd Monod Adolftól.* Ford.: SZILASSY Aladárné. Bp., 1898.

²³² Először Magyar Evangéliumi Nőegyesületek Szövetsége, 1924-től Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége néven működött.

²³³ KOVÁCS B. 2002. 11–24; WERTÁN Katalin 2006.

²³⁴ Társelnökök voltak: Dr. Raffay Sándorné és Percelné Kozma Flóra. A szövetség célja elsősorban a protestáns nőegyletek tömörítése, a protestáns öntudat fejlesztése, a protestáns nővédelem volt. Diákmenzát létesítettek, ennek vezetőjéül Ravasz Lászlónét választották. FORGÁCS 1925. 273–274.

²³⁵ Fiuk, ifj. dr. Szilassy Aladár (1872–1912) orvos a KIE munkájában vett részt, lányuk Szilassy Paula, herceg Sulkovszky Viktorné (1888–1975) pedig a Keresztyén Leányegyesület elnökeként működött. Szilassy Paula lánykorától kezdve együtt dolgozott a Lorántffy Egyesületben édesanyjával, később a lányok közötti munka irányítását teljesen ő végezte. Ahogy anyjának, neki is meghatározó volt a férje társadalmi állásából eredő presztizs.

²³⁶ NOVÁK Olga: *Emlékezéseim.* Mátraháza, 1954. I. 10. Kézirat. RL C/55 Novák Olga iratai, 1. doboz.

Az I. világháború idején, majd azt követően, bővült azoknak a nőknek köre, akik részt vettek az egyházi munkában, növekedett azoknak a száma, akik alacsonyabb társadalmi rétegekből származtak. Ez a második nemzedék azonban nemcsak családjában szocializálódott úgy, hogy női szerepéhez természetesen hozzátartozott az egyházi munka, hanem saját korcsoportjában, a leányegyesületekben is vallásos oktatásban részesült és az egyházi munkát ott már közvetlenül gyakorolhatta. Ennek a szocializációs folyamatnak és a második generáció megjelenésének kortársi véleményét olvashatjuk Misley Ilonának,²³⁷ a Leányszövetség tagjának halálára írott megemlékezésben: *„Élhette volna a kisvárosi előkelő hölgyek szokványos életét, de még gyermekfővel a jobbik részt választotta. ...A második generáció tagja volt, aki már keresztyén gyerekszobában nőtt fel, hiszen özv. dr. Misley Sándorné leánya volt. Hiányzott is belőle a damaszkusi út egy döntő pillanatában megtértek minden harciassága, önkínzó emléke, pesszimizmusa és rátartisága is. Lényét a harmónikus, engedelmes, naív szolgálatos magától értetődöttség jellemezte.”*²³⁸ Ebben az idézetben találunk arra is utalást, hogy megkülönböztető szerepe volt annak, hogy ki milyen módon vált „Jézus követővé”. Az első nemzedék számára a „megtérés” felnőttkorban, sok esetben egy „pillanathoz” kötődött és életüknek ez a gyökeres fordulata egész személyiségüket megváltoztatta. Miután nem egy évtizedekig tartó szocializációs folyamat során vált belsővé a vallásos elköteleződésük, hanem hirtelen változtatta meg életüket a megtérés élménye, sokan viselték közülük ennek habitusátalakító következményeit is. Természetesen ez csak mintegy tendencia merült fel, hiszen minden egyes megtérés sajátos, egyedi történet volt.

Az új női nemzedékben már voltak néhányan, akik nem elégedtek meg azzal, hogy olvasmányokkal, mások tapasztalataival, illetve a belmissziói tanfolyamokon elsajátított ismeretekkel megelégedjenek, hanem úgy gondolták, hogy munkájukhoz a legkomolyabb szakképzésre van szükségük. Ezek a nők jelentkeztek a teológiai akadémiákra. Egyházi működésüket azonban ők is azok között a keretek között képzelték el, mint a korábbi nemzedék, határozottan megvonva a határt a papi szolgálat és a női egyházi munka között. Saját tevékenységi körüket szigorúan a fennálló egyházi normák között és a fennálló viszonyok ismeretében képzelték el, de már professzionálisan kívánták üzni, megfelelő tudás és oklevél birtokában.

A két világháború közötti időszak új korszakot jelentett az egyház női munkájában.²³⁹ Az I. világháborút követő időszakot az általános erkölcsi és társadalmi válság korszakának ítélte az egyházi közvélemény és ennek megoldásában kitüntetett szerepet szántak a nőknek.

²³⁷ Misley Iona Misley Gyula táblabíró lánya volt. Anyjának a külmisszió előmozdításában, a külmisszió fontosságának elismertetésében volt meghatározó szerepe.

²³⁸ K. S.: *Misley Iona*. RF, 1931. jan. 24. 40.

²³⁹ SÁRAI SZABÓ 2008b

Elmondható, hogy a női munkát úgy gondolták a leghatékonyabbnak, ha a hivatalos egyház összefogja, és központilag irányítja. Ezt a törekvést nemcsak az egyházi körök, hanem a nők egy része is támogatta szintén a hatékonyság hangsúlyozásával. Ez nemcsak a női munka megszervezését, hanem az utánpótlás összefogását is jelentette. A lányok vallásos nevelését – mint már erről volt szó –, már nemcsak a család (elsősorban anyák) feladatának tekintették, hanem az egyháztól is elvárták. Az iskolai, középiskolai vallásoktatás megszervezése, a leányegyesületek, a gyülekezetek leánykörei – amelyek a gyülekezeti női egyesületek bábáskodása alatt működtek –, mind ezt a célt szolgálták.

A női munka „felülről” való megszervezésnek kezdetét az az 1933. évi konventi ülés jelentette, amelyen Kiss Ferenc az Országos Szeretetszövetség vezetője fölvetette, hogy a konvent missziói bizottsága foglalkozzon a nők egyházi munkájával. Erre megszületett a konventi határozat (313/1933. sz.), amelynek értelmében bizottságot küldtek ki a női munka alapelveinek megfogalmazására. (A bizottság elnöke Ravasz László, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke volt). A bizottság tagjai abból indultak ki, hogy nagy- és sokrétű feladatok hárulnak az egyházra (a háború okozta lelki, egzisztenciális, erkölcsi, hitéleti válság következményeképp), s ehhez az egyház minden tagjának, így nőtagjainak a közreműködése is szükséges. Az egyházi női munka ágait négy típusban állapították meg: hitépítő (női bibliaórák, vallásos összejövetelek, konferenciák rendezése, a vallásos irodalom nők közötti terjesztése), ismeretterjesztő (különböző egészségügyi, gazdasági, közművelődési tárgyú előadások, tanfolyamok szervezése, könyvek terjesztése), foglalkoztatás (az összes diakóniai jellegű munka) és társadalmi (más női szervezetekkel való együttműködés).²⁴⁰ A női munkát a Női Tábor elnevezésű mozgalomban próbálták összefogni, amelynek felügyeletét az egyházközségekben a presbitérium, az egyházmegyékben és egyházkerületben a megfelelő közgyűlések, illetve tanácsok gyakorolták. 1935-ben a szervezőmunkával megbízták Fazekas Lajosné lelkésznét, akinek az volt a feladata, hogy látogassa a gyülekezeteket, evangelizáljon, beszélgessen az asszonyokkal lelki, családi, társadalmi kérdéseikről, s ezzel párhuzamosan a lelkésznéket megnyerve érje el, hogy az adott gyülekezetben is megszervezzék a helyi Női Tábor. *„Mi nem a meglevő egyesületek közül fogunk egyet kiválasztani és annak kiváltságot adni a többiek fölé. Mi nem a meglevő egyesületek között akarunk létesíteni egy szövetséget, hanem azt akarjuk hirdetni, hogy a magyar református asszonynak-nőnek minden gyülekezetben dolgoznia kell az egyházért.”*²⁴¹ Az egységesítésnek az volt a célja, hogy a női munkát ne külön egyesületekben, hanem a gyülekezeteken belül végezzék. Az elnevezés és a

²⁴⁰ *A magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten, 1934. évi április 17–18 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve.* Bp., 1934. 57–61. 90/1934.

²⁴¹ *A nő az egyházban. A református nők egyházi munkára megszervezésének értekezletén dr. Ravasz László püspök előadása.* RÉ, 1934. dec. 14. 403–405. 403.

felhívások szövegei tükrözték azt az igényt, miszerint széles, mozgalmi jellegű női összefogásban látták orvosolhatónak azt az erkölcsi és társadalmi válságot, amely az elvállaltalanodást, a családok összeomlását, elzüllését, a modern, kereső nő problémáját, a szegénységet, az egykét, a gyerekevelés ellehetetlenülését jelentette.

A Női Tábor szervezésével párhuzamosan folyt a lányok közötti munka, az országos leánytitkár, Kiss. B. Júlia²⁴² vezetésével. Bár a női munka szervezése folyamatosan több szinten zajlott, mégsem bizonyult elég hatékonynak, és összefogottnak, ezért 1944-ben megalapították az Országos Nőszövetséget²⁴³ Ravasz László Zsindely Ferencné, Tüdős Klárát²⁴⁴ találta megfelelő személynek az elnöki posztra. A Nőszövetség titkárának Pilder Máriát²⁴⁵, leánytitkárnak Kiss B. Júliát választották.

Ravasz László, mint zsinati elnök, személyesen is kezében tartotta a női munka irányítását, a női vezetőktől rendszeres beszámolót várt. Fazekas Lajosné, Kiss B. Júlia, Pilder Mária, Tüdős Klára rendszeresen felkeresték és közvetlenül vele beszéltek meg minden női munkával kapcsolatos kérdést, problémát. Kiss B. Júlia visszaemlékezéseiben írt a rendszeres találkozókról, amelyek révén Ravasz László napra készen tájékozódhatott a női munkáról (is). „Ravasz püspök úr egyházkerületi gyűlésen szólaltatott meg engem. Előzőleg meghagyta, hogy mondjam el majd tapasztalataimat az egyházkerületben, melyeket neki már elmondtam. Mert mikor Pesten voltam (missziói útjai között), a püspök többször beszólogatott magához, s kérdezte, mi történik itt meg ott.”²⁴⁶

Ha a református egyház női munkáját végző generációkat vizsgáljuk egyrészt olyan intézményesülési folyamatnak lehetünk a tanúi, amelynek során az egyház, felhasználva azokat a tapasztalatokat, amelyeket egy úttörő generáció megszerzett, hivatalos keretek közé próbálta integrálni a belmissziót. Másrészt a résztvevőknek, maguknak a nőknek az öntudatra ébredését, önszerveződését, érdekképviselését, hagyományos formából (jótékony nőegyesületi munka, családi belnevelődés) egy modernebb formába (egyházi intézmények, teológiai oktatás, érdekképviselési egyesület, intézményesült szocializáció) való átlépését követhetjük

²⁴² Kiss B. Júlia tanítónőképzőt végzett. A MEKDESZ adminisztrátora, majd 1938–1944 között konventi leánytitkár volt.

²⁴³ KÓSA 2006b

²⁴⁴ Zsindelyné Tüdős Klára (1895–1980) Képzőművészeti tanulmányokat folytatott, később az Operaház női jelmeztárának és szabászatának vezetője lett. A Belvárosban divatszalonot nyitott, ahol a maga tervezte paraszthímzéssel díszített ruhákat árultak. 1938-ban ment férjhez Zsindely Ferenc politikushoz. 1944-ben az Orsz. Református Nőszövetség elnöke lett. Megalapította a szövetség lapját, a Magyar Asszonyt. A II. világháború idején a svéd misszióval együtt számos üldözöttnek adott menedéket. 1952-ben férjével együtt kitelepítették.

²⁴⁵ Pilder Mária (1888–1966.): tanítónő, református diakonissza intézeti tanár. Felső nép- és polgári isk.-i tanítónői oklevelet szerzett. 1923-tól a nagyenyedi ref. tanítónőképző r. tanára, 1924-től az igazgatója. Ugyanakkor az erdélyi ref. egyházkerület női belmissziói munkáinak felügyelője, utazótitkára, 1944-től az Orsz. Ref. Nőszövetség titkára, 1950-től konventi missziói munkás, 1952-től a Ráday Könyvtár munkatársa, 1953–1957 között a bp.-i teológiai akadémián az ökumenika tanszék h. tanára.

²⁴⁶ KISS B. Júlia 1992. 29.

nyomon. A vezetők személyét vizsgálva, pedig azt tapasztaljuk, hogy míg a századforduló környékén az egyesületek vezetői sokszor a társadalom felső rétegeiből, az elitből kerültek ki, addig a két világháború közötti időszakban egyre nagyobb számban jelentek meg azok a nők, akik munkájuknak, képességeiknek, az egyházi életben betöltött helyzetüknek köszönhetően irányító szerepüket. Az egyházközségi munkát, ahol lehetséges volt elsősorban lelkésznéktől, a megyei női munka összefogását az esperesnéktől, az egyházkerületi irányítást, pedig a püspöknéktől várták az egyházi vezetők, illetve a tanítónőktől, vallásánároktól és diakonisszáktól.

A korszak püspöknéinek szerepe – mint ahogy a lelkésznői szerep is – megváltozott a 19. századhoz képest. Az „új korszak” püspöknéitől a szervezésben, az irányításban is elsődleges szerepet vártak el, amelyhez társadalmi és egyháztársadalmi presztízsüket egyaránt felhasználták. Így például Bartók György erdélyi püspök lánya, Bartók Margit Ravasz Lászlóné, az egyházi és a társadalmi nyilvánosságban egyaránt reprezentálta a református nőket. Részt vett az egyház női szervezeteiben, kezdeményezéseiben, a legtöbb esetben a vezetői szerepet is vállalta, a református női munka egységét szimbólikusan is megjelenítve ezzel.

A két világháború közötti időszakban megnövekedett azoknak a nőknek a száma, akik professzionális munkát végeztek az egyházban: vallásoktatóként, utazótitkárként vagy konventi alkalmazottként fizetésért dolgoztak.

Mindeközben egy másik folyamat is lejátszódott: a női munka központosítása a női munka önállóságát, autonómiáját visszaszorította. Nem véletlen, hogy a Lorántffy Egyesület mindvégig megpróbált ellenállni az integrálásnak. Azzal a problémával állunk szemben, amely már a németországi belmisszió kezdetekor is felmerült, hogy az elfogadás és befogadás a függetlenség elvesztésével járhat. Az egyházi keret nyilvánvalóan bizonyosfokú anyagi biztonságot jelentett, amely az intézmények fenntartása szempontjából lényeges szempont volt. Emellett úgy tűnik az, hogy a női munkát a gyülekezeteken belül szervezték meg, a nők számára tulajdonképpen az egyházközség életébe való nagyobb beleszólás lehetőségét is eredményezhette, ami pedig a női- és férfimunkának újfajta összehangolásához is vezethetett.

Nem kétséges, hogy azok a nők, akik a belmissziói-, egyházi munkában aktív, illetve vezető szerepet vállaltak, egyéni életükben is egyfajta emancipáció részeseivé váltak. Minthogy azonban nem világi hivatást választottak, nem világi keretek között történő önmegvalósítás volt a céljuk, (mondhatjuk, hogy egy sajátos kitűzött cél felé haladt az életük), hanem megmaradtak azokon a kereteken belül, amelyet elfogadott az egyház is és társadalmi csoportjuk is –, ezért nevezhetjük ezt a folyamatot „normakövető” emancipációnak.

Az egyházi „társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása”

Végző soron, amikor arra keressük a választ, hogy a belmisszió hatására – természetesen nem függetlenül a társadalomban lejátszódó folyamatoktól –, hogyan feminizálódott az egyház, milyen terek nyíltak meg a nők számára az egyházi társadalomban, az egyházi nyilvánosságban, az egyházi társadalmat kell értelmeznünk.

Bourdieu vallási mezőnek azt a középszintű társadalmi teret tartja, amelyben ugyanúgy, mint a többi társadalmi mezőben, önálló, specializálható szakértelem alakult ki, és a szakértelem monopolizálásáért, a szakértelem legitimációja érdekében a különböző szakértők között folynak a harcok. A vallási mező struktúrája a „vallási szakértelem” elosztási struktúrájára épül.²⁴⁷ A mezőknek általános törvényeik vannak így a vallási mező is változatlan funkcionális törvényekkel rendelkezik.²⁴⁸ A vallási mezőben a nők számára a különféle új vallási törekvések, mozgalmak, maga a reformáció is, annak a lehetőségét teremtette meg, hogy a speciális tudásból, szakértelemből valamilyen mértékben részesedhettek, illetve, hogy a nőiségből értelmezett szerepek számára megnyíltak a nyilvánosság bizonyos terei.

A kérdés, hogy melyek voltak ezek a terek, hogy az egyházi nyilvánosságokban hogyan és milyen mértékben lehettek jelen a nők. Habermas nyilvánosság elméletének feminista kritikájában jelent meg az alternatív köztér fogalma, amelyet például a 18. századi francia salonok és az azokat kontrolláló nők sajátos, köz- és magánszféra határán elhelyezkedő szerepének leírására alkalmaztak.²⁴⁹ Ebben a kontextusban vizsgálta Pető Andrea és Szappanos Judit a magyarországi választójogi mozgalmakat és jutottak arra a megállapításra, hogy a századforduló környékén fellépő emancipációs törekvések nem egyszerűen a magánszférából való kitörést és a közszférába való bejutást tűzték ki célul a nők számára, hanem egy új alternatív köztér megteremtésén is munkálkodtak.²⁵⁰

Ezt a terminust alkalmazhatjuk az egyházi nyilvánosság és a nők viszonylatában is. A papok és világi vezetők által elfoglalt nyilvános térbe a nők nem kerülhettek be, ám alkalmuk nyílt egy alternatív köztér megalkotására és elfoglalására. Ez elsősorban az egyesületeket, a sajtót, az evangelizáció különböző alkalmait, a vallásoktatást jelentette, ahol megteremtődött a lehetősége annak, hogy a nők, a női hang, a női vélemény is megjelenjen (természetesen nem jelentett kizárólag női teret), s ahonnan befolyásuk különböző informális csatornákon keresztül eljuthasson az egyházi vezetők nyilvánosságához is.

²⁴⁷ BOURDIEU 1978. 178.

²⁴⁸ ua. 113.

²⁴⁹ LANDES 1988. 23–28.

²⁵⁰ PETŐ – SZAPOR http://www.phil-inst.hu/recepcio/hm/7/705_belso.htm (2010. 05.04.)

3. Női pálya- és szereplehetőségek a református egyházban

Az egyházi életben különböző szereplehetőségek álltak a nők rendelkezésére, ennek alapján három női csoportot különíthetünk el: a lelkésznékét, a diakonisszákat, és a teológusnőket. Az egyházi diskurzus a lelkésznéket és a diakonisszákat is jól behatárolható csoportként kezelte, elsősorban az egyházi életben betöltött sajátos helyzetük alapján. A teológusnőket képzésük kontextusában jelenítették meg csoportként, bár a teológia elvégzése után különböző pályákon, illetve szerepekben – vallástanárként, lelkésznéként, szociális missziós testvérként, stb. – végezték munkájukat, egy részük nem is maradt az egyházi élet keretein belül, illetve csak „egyszerű” egyháztagként. Identitásukat tekintve is különböző női körökről van szó. A diakonisszahivatás: foglalkozási csoportot, identitást, sajátos életformát jelentett, szociológiai értelemben is egyértelműen csoportként definiálható. A lelkésznék esetében a gyülekezeten belüli meghatározott státusz, szerep válhatott csoportképző tényezővé, ehhez próbáltak körülhatárolható tevékenységi kört társítani, s mindezek alapján törekedtek a csoportidentitás megteremtésére. Egyesületük megalakításának is ez volt az egyik deklarált célja. Ezeknek a szempontoknak az alapján – meghatározott státusz, szerep, presztízs –, tekinthetők csoportnak a lelkésznék. A teológusnők csak képzésüket tekintve alkottak időlegesen egy „mikrocsoportot”, nem jelentett azonban sem azonos foglalkozást, sem azonos státuszt az egyházi életben, csoportidentitás kialakulásához sem vezetett a vizsgált korszakban. Számuk is igen alacsony volt, egy időben egyszerre csak néhány lány végezte tanulmányait. Elsősorban azt reprezentálják, hogy a nők felsőoktatásban való részvételét (térhódítását), az egyháznak is tekintetbe kellett vennie, és hogy a nők egy meghatározott körében igényként lépett föl a teológiai szakképzettség megszerzése.

Különböző források alapján, különböző módon elemeztem a három „csoportot”, azonban mindhárom esetben az volt a célom, hogy feltárjam: milyen női szerepértelmezéseket, szereplehetőségeket nyújtott a kisebb, sajátos belső dinamikával rendelkező körökhöz való tartozás. A lelkésznék esetében egyrészt az egyházi diskurzust vizsgáltam,²⁵¹ amely az ideális papné alakját jelenítette meg, illetve az egyházi közvélemény elvárását ezzel a szereppel szemben, másrészt a lelkésznék egyesületének törekvéseit a közös identitás megteremtésére. A diakonisszák esetében kifejezetten ennek a sajátos női szerepnek az értelmezéséről szóló sajtóban megjelenő véleményeket vizsgálom. A teológusnőknél a képzés szabályozásának dilemmáira helyeztem a hangsúlyt, és néhány szempont alapján arra is kitértem, hogy kik voltak azok a lányok, akik 1917–1940 között beiratkoztak a Budapesti Teológiai Akadémiára.

²⁵¹ SÁRAI SZABÓ 2002

3.1. A lelkésznék

A református egyházi élet jellegzetes női csoportja a lelkésznéké, akik a gyülekezet életében többé-kevésbé körülhatárolt szerepet töltöttek be és munkakört láttak el. Úgy tűnik, hogy a vizsgált korszak elején a női egyesületi életben (például a Lorántffy Zsuzsanna. Egyesület) nem vettek részt nagy számban.²⁵² Ebben véleményem szerint elsősorban az játszhatott szerepet hogy az egyesületek végső soron a hivatalos egyház keretein kívül működtek. Ez a helyzet a két világháború között megváltozott, amikor az egyház hivatalos keretei közé vonta a belmissziói munkát és a nők irányításában, összefogásában elsősorban a lelkésznékre számított. A lelkésznék közül többen is támogatták az egyház ilyen irányú törekvését, maguk is szorgalmazták a református női munka egységesítését, a szétforgácsolódás megakadályozását, ennél fogva minden összefogásra irányuló kezdeményezést támogattak.

Az 1920-as évekig az egyházi sajtóban az ideális református papné alakja elsősorban, mint férjének, a lelkésznek segítőtársa jelent meg, aki főként a háttérben volt hivatott biztosítani férje munkájához. A hagyományos hármass női szerepkört töltötte be a feleségét, az anyáét és a háziasszonyét. A közösség életében a cura pastoralis munkájából vette ki a részét, ezenkívül a közösség nőtagjai hozzá fordulhattak azokkal a problémáikkal, amelyeket a pappal nem szívesen beszéltek volna meg. Önálló, sajátos helyére és hivatására szintén a belmissziói mozgalom irányította a figyelmet és a két világháború közötti időszakban vált az egyház női társadalmának fontos szereplőjévé.

A papnékkal támasztott új elvárások megfogalmazásával különböző fórumokon találkozunk: a református sajtó hasábjain²⁵³, a konferenciák előadásszövegeiben, emellett megjelent fordításban egy papnéknak szóló életvezetési útmutató kötet is. A szövegek elemzéséből kirajzolódik az új ideális lelkészné képe.

A hagyományos és az új papnéideál

Többen is foglalkoztak azzal, hogy milyen külső és belső értékeket testesített meg a hagyományos papné alakja, mit kellett képviselnie. Ezeknek az írásoknak egyik jellegzetes darabja Tóth Sándorné cikke is, amelyben összefoglalta a legjellemzőbbnek tartott ismérveket: *„Háza a jórendnek, külső csinnak, belső tisztaságnak tüköre! Az ő kertjében nyíltak a legszebb virágok, az ő zöldségei voltak a legkorábbiak, az ő konyhája volt a legízletesebb s talán a legbőségesebb is. A »szegények vagyunk, de jól élünk« közmondás a kálvinista parókiákon született. Az ő fiai viselték a legszebben mosott, leggondosabban vasalt ingeket. Az ő leányai*

²⁵² LZsE Évk 1896.; 1908.; 1917.; 1932–1937.

²⁵³ Ezek közül a következő sajtóorgánumokat elemzem: Református Lelkésznék Lapja (1928–44), a Kálvinista Szemle (1922–1934) és a Református Élet (1934–44).

voltak az ízlésesen finom, egyszerű eleganciának képviselői. A feddhetetlen keresztyéni értelemben vett tiszta erkölcsi életnek megszemélyesítői. Gondja a családi életre szorult, élete a családban tündökölt. Az egyházban papné volt. A vasárnapi istentiszteleteknek gyakori látogatója. Nem utasított vissza egy-egy presbiteri házból való meghívást, egy-egy keresztelőre, vagy egy-egy esküvői alkalmatosságra, s azokban korának felfogása szerint mindig tisztességgel és becsülettel forgolódott. Olykor a gyülekezet betegeit meglátogatta, szegényeit meg nem vetette, háza küszöbénél koldusok, szegények kenyeret, meleg ruhadarabot találtak. Csupa jó szív, áldott drága tiszteletes asszony. Mi volt hát? Jó háziasszony, hű feleség, gondos édesanya, melegszívű emberbarát, tiszteletes asszony, papné.²⁵⁴

Jól tükrözi a „tiszteletes asszony” megnevezés is, hogy a papné–szerep a közösségben megkülönböztetett, tiszteletet érdemlő státuszt jelentett, kiemelte viselőjét a közösségből. A megszólításban kijárt, és a mai napig kijár a „Nagyiszteletű Asszony” titulus.

Az „új” papnéideállal szemben már komolyabb elvárásokat támasztottak: a lelkeszi munkában való aktív részvétel, a gyülekezet nőtagjai közötti belmissziói munka, annak irányítása éppúgy feladatai közé tartozott, mint férjének és gyermekeinek mintaszerű ellátása. Ezzel kapcsolatban az egyház prominens képviselői is – például Ravasz László püspök – elmondta véleményét: *A lelkészné nemcsak élettársa a férjének, hanem szolgatársa is. Egy bíró, mérnök, tanár, ügyvéd orvos, semmi egyebet nem vár a feleségétől, mint azt, hogy legyen hű feleség, jó gazdasszony, a gyermekek édesanyja, asszonyi méltóságát őrizze meg és asszonyi hivatását teljesítse. A lelkésznétől mindezt elvárjuk s ezenkívül elvárunk még egyebet is: A pásztori munka rá eső részének teljesítését. Hadd hangsúlyozzam először azt, hogy a lelkésznének nemcsak jó gazdasszonynak és önfeláldozó anyának kell lennie, hanem e tekintetben éppen példát kell adnia, stílust teremtenie, ideált mutatnia... A lelkészné azért van a gyülekezetben, hogy minden asszonynak legyen egy Isten szerinti barátnője. Azért van, hogy a lelkész rajta keresztül megértse és pásztorolja a női lelkeket. ...Ő a jó szó, a darab kenyér, az apró segedelem. Az a kéz, amelyik a gyermek arcát megsimogatja, a beteg párnáját megigazítja, egy szál virággal elűzi egy szív rideg telét. A pásztorság lelki munka, oda gyöngédség, kedély, lelemény kell. Ez a lelkészné munkaköre. ...De szövevényesebb gyülekezetben akad olyan munka is bőven, amit igazán csak a lelkészné végezhet el. Leányok vasárnapi iskolája, leányifjúság pasztorációja, asszonykör és munkája, szolgálat a női és anyai lélek ezer ismeretlen mélységeiben: ez mind a lelkésznére vár.*²⁵⁵

²⁵⁴ TÓTH Sándorné: *A tegnap és a ma papnéi*. RLL 1932. 3. sz. 4.

²⁵⁵ dr. RAVASZ László: *A lelkészné, mint szolgatárs*. RLL 1929. 10. sz. 85–86. p

Új mozzanat volt, hogy ugyanazt a belmissziói munkát várták el a lelkésznétől, amelyet a nők az egyházi egyesületekben már a 19. század végétől végeztek. A gyerekek és nők közötti evangelizálást, a nő- és gyermekvédelmet, a hagyományos jótékonykodást, mindazt ami az egyházi női munka elfogadott és az 1920-as évekre már elvárt részét képezte. Szerepének volt azonban egy sajátossága, amely egyformán hozzátartozott mind a „hagyományos” mind az „új” ideális papnéképhez, nevezetesen, hogy ő volt a közösség női tagjai között az első asszony, az „eszményi asszony”, aki példát jelentett minden tekintetben. Vallásos életében – templombajárás, buzgó imádság, szegények, elesettek segítése – és családi életében – öltözködés, háztartásvezetés, férjéhez való hűsége, odaadása, gyermekei példaadó nevelése – egyaránt.²⁵⁶

A papné feladatai közül a már említett példakép–szerep ebben az időszakban is erőteljesen megfogalmazódott, de a hangsúly eltolódott és már nemcsak női szerepeiben, hanem keresztyénségének megélésében is példaképpé kellett válnia. Ebbe beletartozott a templom szorgalmas látogatása – a buzgó éneklés és imádkozás –, ami alól sem a gyermekek, sem a háztartás gondja nem mentette föl. Ezek az elvárások korábban is éltek, de a belmissziói mozgalom hatására az új papnénak „Jézus szolgálólányává” kellett válnia, s ebben kellett példát mutatnia a többi nőnek. A többi szerep ellátásának ezután ez lett az alapja, hogy példás hitvestárrá, anyává válhasson, illetve, hogy egyházi munkáját férje mellett szintén el tudja eredményesen, látni ehhez először hitben kellett elmélyülnie, vagyis „újjá kellett születnie”.

A lelkészné helyzete azonban bizonytalan volt, mivel férje halálával ezt a státuszt és ezt a szerepet elveszít(h)ette. Amíg férje élt számos elvárásnak kellett megfelelnie, emellett megkülönböztetett státusza volt a közösségben, (amely akkor is megillette, ha nem végezte jól munkáját). Férje halálával azonban, mivel nem volt egyházi alkalmazott, mindez megszűnt. Új életet kellett kezdenie, sok esetben teljes egzisztenciális összeomlást jelentett az özvegyiség. Minden tekintetben fel kellett dolgoznia azt a traumát is, amely státusza, hivatása elvesztésével járt. Egy 40 éves özvegy papné például, – akinek gyermekei is korán meghaltak, jövőjét teljesen bizonytalanának érezvén – így vallott erről: *„Boldog voltam, hogy papnénak hívott el az Isten, örömmel szolgáltam, kimondhatatlanul szerettem gyülekezetem minden egyes tagját és egyházamat. Most is fáj, ha másképpen szólítanak meg, mint Nagytiszteletű asszony, sokszor tusakodok, meg is figyelmeztetek sokat, ha másképpen szólít, megremegek sokszor hátha mégis valamikor nem úgy fognak hívni... csak papné szeretnék maradni, de úgy érzem melytől nagyon félek, hogy az Istennek más útja van velem.”*²⁵⁷

²⁵⁶ KOVÁCSNÉ BUNDY Jolán: *A fiatal papné elindulása a tiszteletes asszony útján*. Kaposszentbenedek, 1930. aug. 5. Kézirat. KnéGy.

²⁵⁷ Nagy Miklósné levele Kovácsné Huszár Jolánhoz, Nagykálló, 1943. VIII. 29. KnéGy.

A Papnék könyve

1942-ben jelent meg Czeglédy Sándorné fordításában, Clara Heitefus *Papnék könyve* című munkája, amelyet a német lelkészné az I. világháború után írt. Ez a kötet azoknak az útmutatóknak a sorába illeszkedik, amelyeket egy-egy foglalkozás képviselői számára jelentettek meg a két világháború között. Csoportként definiálva a célközönséget, életvezetési tanácsokkal látták el olvasóikat, meghatározták azokat a normákat, amelyekhez alkalmazkodniuk kellett az adott csoport tagjainak. A *Papnék könyve* ugyanezt a célt szolgálta, ezzel mintegy „foglalkozási”, hivatásbeli csoportként kezelve a lelkésznéket. Czeglédy Sándorné a fordítás elé egy 42 oldalas saját tanulmányt toldott „*Elment Mária Magdaléna, hirdetvén, hogy látta az Urat...*” címmel. Ebben célkitűzése szerint a magyar viszonyokat kívánta tárgyalni, a Biblia textusaira hivatkozva felvetett néhány szempontot, amelyet elengedhetetlennek tartott a papnéi hivatás gyakorlásában. Férfi és nő, pap és papné viszonyát hagyományosan közelítette meg, azt azonban cáfolta, hogy a nők nem szólhatnak, és nem taníthatnak. Több bibliai példát hozott, amelyek kiegészítették, illetve ellensúlyozták Pál apostol többször idézett szavait.

Társadalmi kérdésként felfogható problémákkal is foglalkozott, ilyen volt például a falusi és városi papnéság kérdésére. A papnék között az egyik választóvonalat ugyanis az jelentette, hogy hol töltötte be hivatását. Életmódja, lehetőségei, kapcsolatrendszere függött attól, hogy férje hol, mekkora gyülekezet élén állt. Czeglédyné konkrét gyakorlati tanácsokat nem adott, arra próbálta olvasói figyelmét ráirányítani, hogy ne a különbségeket erősítsék magukban, hanem minden helyzetben és körülmények között önmagukban találják meg a boldogságot, amelyet csak Jézus követésével érhetnek el.

Eközben megfogalmazott néhány sztereotípiát is, amellyel a falusi illetve a városi papnéságot jellemezték. A jól jövedelmező városi papnéságról azt tartották, hogy kényelmesebb, kevés munkát jelent, míg a falusi papnéság a békességet, nyugalmat szimbolizálta. Ez az általános városi és falusi élet szembeállításának régi sztereotípiáit idézik. „*A földi élet nagyjából egyforma. Jóllehet, mindenki a maga keresztjét érzi a legnehezebbnek. A falusi papné meg van győződve, hogy városi papnének lenni könnyebb és jobb és viszont. A szegény papné azt hiszi, hogy a gazdag papné élete gondtalan, kényelmes, küzdelem és harc nélkül s főképp talán munka nélkül való. Ezzel szemben a nagy gyülekezet papnéja sóvárogva gondol a falusi élet csendjére, békességére, a kicsi gyülekezetre, amelyet át lehet ölelni, ahol mindenkivel közelről éreztetné a szeretetét. Nincsen olyan földi helyzet és állapot, amely minden vágyunkat kielégítené.*”²⁵⁸

²⁵⁸ ua. 14.

A falusi papnéság és az elszigeteltség közé általában egyenlőségjelet tettek. Kevés a személyes megszólalás erről a kérdésről, elsősorban azok véleménye tükröződik, akik maguk nem falusi papnéként éltek, az érintettek álláspontját csak egy-egy levél illetve újságcikk tükrözi. A Lelkészné Szövetség megalakulásakor egy emlékkönyvet jelentettek meg és küldtek szét minden lelkésznének. Egy falusi papné ezt olvasgatva tollat ragadott és levélben leírta helyzetét *„Hogy mit jelentett a drága üzenet számomra úgy tudom legjobban érzékeltetni, ha elmondom milyen lett volna húsvét délutánom e nélkül. Méltóztassék elképzelni egy zöldelő dombok mögé elrejtett kis borsodi falut, távol a világtól, a kultúrától, ahol még a madár sem jár. Húsvét másnapja van, egyedül vagyok, férjemnek a szomszéd faluban van dolga.*

Ha nem kapom meg a kedves emlékkönyvet, egész délután könnyes szemmel ülök kis leányom bölcsőjénél azon tépelődve, milyen idegen, milyen árva is vagyok én itt. Nagyalföldnek három év óta messze elszakadt leánya, nincs egy megértő női lélek, akivel közös gondolatvilágban élnék, aki érdeklődne irántam. Miért is akarta a hatalmas Isten hogy ilyen messze elkerüljek édes Anyámtól, édes jó Apám sírjától, testvéreimtől.

De íme e könyvet lapozgatva egyszerre úgy érzem, szerető szívek dobbannak felém, jóságos kezek nyúlnak értem: »Ne félj, ne töprengj, ne csüggedj, nem vagy egyedül, mi megértünk téged, hiszen nekünk is az a hivatásunk, ami neked, mi is Jézus Krisztusnak akarjuk életünket áldozatul odaszentelni. Jer közénk, add ide a kezed, mi nem fogjuk, mint a világ leányai lesajnáló tekintettel, azt mondani: Hogy lehetett Mezőtúrról Ládbesenyőbe jönni falusi papnének?« – hanem testvérként fogadunk önbizalmad megerősítjük, hogy hivatásod méltóságának tudatában isteni megbízatásnak tekintsd a neked szánt feladatot, amelynek elvégzésében tanáccsal, útmutatással segítünk. Ezt éreztem ma délután, kínzó töprengések helyét békét, megnyugvást.»²⁵⁹ A levélrészlet is jól tükrözi, hogy a papnék között a valóságos kapcsolatrendszeren kívül kialakult egy olyan virtuális közösség is, amely erősíthette a csoporthoz tartozás érzését.

A falusi papnésággal kapcsolatban létezett egy másik megközelítési mód is, az a meglehetősen leereszkedő hang, amellyel a falusi közeghez is viszonyultak a magasabb műveltséggel vagy társadalmi státusszal rendelkező papnék. Ez a szembeállítás kialakíthatott a falusi papnék körében egy olyan magatartásformát, amely a puritán életmódra, az egyszerűségekre, a mélyebb hitéletre tette a hangsúlyt, és ennek fényében fogalmazta meg a különbséget az anyagiakkal és nagyobb társadalmi presztízzsel rendelkező nagyvárosi- és a falusi papnék között. *„Azt írja Kőrösy Józsefné [lelkészné]: Én még nem éreztem, hogy a*

²⁵⁹ Gyülvérszi Istvánné levele Ravasz Lászlónéhoz, Ládbesenyő, 1927. ápr. 18. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 40/1927.

papné olyan nagyon egyedül van, hogy nem talál megértésre, nem veszik be a társaságba. Különben is nincs nekünk olyan nagy szükségünk a »világi barátságra«. Megvan nekünk a mi otthonunk, családuink s gyülekezeti munkakörünk s ha jól szétnézünk, nagyon csekély időnk marad a világi barátkozásra. S ne ők nézzenek le minket, hanem mi sajnáljuk őket, ha lelkiileg olyan szegények, hogy nem tudnak minket a mi egyszerűségünkben megérteni, a mi súlyos kedves és magasztos hivatásunkat felfogni. Ők bizonyára nem ismerik úgy az Istent, Jézust, a bibliát, mint mi s nekünk elég ez az ismeretség; ne törődjünk az ő elveikkel, hisz mi egészen más elvekért harcolunk és szenvedünk... Megértem minden fiatal lélek vergődését és fájalmát, aki nem tudta és sejtette azelőtt, hogy mit is jelent falusi papnének lenni. Különösen nehéz az átmenet, ha egy-egy szép, tiszta, magasabbrendű, városi, esetleg gazdag környezetből került oda, ha még hívő lélek élt is benne.»²⁶⁰

Heifetus művében előkerülnek mindazok a kérdések, amelyekkel egy papné találkozhatott, illetve amelyek megkülönböztették egy világi házasságban élő asszonytól. A papné egyedi státuszának kiemelése a magyarországi lelkésznékről folyó diskurzusnak is sajátja, e különleges szerepet a világiakkal való összehasonlítási keretben értelmezték. „...a többi asszonynak aránylag sokkal könnyebb férje oldala mellett a helyzete...az élethivatása, mint a református lelkipásztor hitvestársának.»²⁶¹ A belmissziói mozgalomban nemcsak az ideális nő, az ideális papné képe, hanem az ideális lelkész kép is megváltozott. Elvárassá vált vele szemben, hogy egész életével, minden megnyilvánulásával képviselje a keresztény értékrendet, ne csak „palástban” legyen pap. Ahogy a lelkész házát „üvegház”-ként aposztrofálták, amely látható mindenki számára, ugyanígy kellett tükröznie életvitelének a prédikációjában elmondottakat. „Mert a papiház üvegház, külön hegyen épített város, ezek szemé előtt leélt mintaélet és amilyen a minta olyan lesz a követők élete is.»²⁶²

Heifetus szerint, míg a világiak házasságában a férj a családjától függetlenül érhet el eredményeket hivatásában, a lelkész munkájának sikere szoros összefüggésben áll családi életével, magánéletével.²⁶³ A papi család egész életével, életmódjával, életvitelével, erkölcsi állapotával gyakorol hatás a gyülekezet tagjaira és a lelkész munkája csak ennek függvényében válhat valóban eredményessé. A családi életért, a gyermekek nevelésért, a háztartásért, a „papi ház levegőjéért” pedig az asszonyra hárul elsősorban a felelősség.

Mindazok a követelmények, amelyeket elvártak egy papnétól, rátermettséget kívánt. Többen hangsúlyozták az egyéni attitűdök szerepét abban, hogy hogyan tudja betölteni

²⁶⁰ KOVÁCSNÉ HUSZÁR Jolán: *Egymás között*. RLL 1928. 6. sz. 41–42.

²⁶¹ Dr. KOMJÁTHY Aladárné: *A papné, mint élettárs*. Előadás a felsőborsodi papnék konferenciájára. é.n. h.n. Kézirat. KnéGy.

²⁶² „A parókia hegyen épített város és üvegfalai vannak” CZEGLÉDY–HEIFETUSZ 1942. 71.

Komjáthy Aladárné idézte Heifetus gondolatait egy előadásában. Dr. KOMJÁTHY Aladárné: i. m.

²⁶³ CZEGLÉDY–HEIFETUSZ 1942. 7.

hivatását. „...zamos magyarsággal mondva, ki termett a parochia udvarában”²⁶⁴ Heifetus azon az állásponton állt, hogy veszélyt rejt magában, ha valaki azt hiszi, hogy pappleányként ebbe a szerepkörbe bele lehet nevelődni. Bár előnyt jelenthet, ha anyjától megtanulhatja a leány, a hívekkel való érintkezés módját, hogy hogyan kell a papi tekintély felett örködni, hogyan kell a súrlódásokat elkerülni vagy kezelni, de ez a hivatás betöltéséhez kevés. A sokoldalú gyülekezeti élet megköveteli azt is, hogy szervezőképességgel, műveltséggel, szociális érzéssel, tehát egyéni „tálemek”-kal is rendelkezzen a leendő papné²⁶⁵, de mindenekelőtt legfontosabb követelménynek vele szemben a „megtérést” tekinti. Csak azáltal válhat egy asszony megfelelő társává a lelkésznek és elhivatott vezetőjévé a gyülekezet nőtagjainak.²⁶⁶

A lelkésznő személyiségét, mint elsődleges tényezőt emelte ki Kőrösi Józsefné is egyik cikkében, emellett hangsúlyozta, hogy minden gyülekezet más és más, mindegyikhez másképpen kell viszonyulnia a lelkésznek és feleségének, és ezt előre nem lehet megtanulni. *„Én azt érzem, hogy a gyülekezeti munkát tanulni, elsajátítani nem lehet... Gyülekezeti munkát csak akkor végezhetünk eredményesen, ha bennünk Isten lelke munkálkodik. Még ha egy papné előzőleg pappleány volt is – amikor új gyülekezetbe kerül, annyi minden új vár rá, hogy előre elgondolt terv és tudás szerint nemigen dolgozhatik. Az a kérdés, mire van hajlama? Arra-e, hogy első asszonynak érezze magát, mindenki fölött állónak, vagy arra, hogy összekulcsolja a kezét s imádkozva kérje, hogy készítse őt Isten az Úr Jézus által elő arra a feladatra és szolgálatra, amit mint feleségnek, papnének s majd mint anyának el kell itt végeznie.”*²⁶⁷

Az egyéni minőség, rátermettség hiánya mégis sokakban felmerülhetett. Mit tehetett az a lelkésznő, aki esetleg szeretett volna megfelelni az ideális papnéval szemben támasztott elvárásoknak, de alkatánál fogva erre nem volt alkalmas. *„Hány papnétestvérünk ilyen zárkózott természetű... Hány testvérünk van, aki bár felismerte hivatása nagyságát, szentségét s szíve minden vágyával eleget szeretne tenni kötelességeinek, – zárkózott természete folyton akadályoz ebben. ...A papnétól mindenki elvárja, hogy kedves, közvetlen legyen, mindenkivel tudjon elbeszélgetni aprólékos dolgokról, tudjon beszélni vallási kérdésekről, erről a legnagyobb, legmélyebb, legszentebb emberi érzésről, nagyobb társaságban vagy közösségben – pl. nőegyletben szóvivő, vagy legalább hangadó legyen. Tudjon tanáccsal, útbaigazítással szolgálni sokszor súlyos problémákban. Hány testvérünk szeretne, szívből szeretne mindezen várakozásoknak megfelelni, de érzi, hogy lépten-nyomon összeütközésben jut saját énjével.*

²⁶⁴ Dr. KOMJÁTHY Aladárné: i. m.

²⁶⁵ CZEGLÉDY-HEIFETUSZ 1942. 10–11.

²⁶⁶ ua. 14.

²⁶⁷ KÖRÖSI Józsefné: *Hozzászólások a leányok közötti munkához*. RLL 1932. 6. sz. 5.

Hány szenved, sír ezért, marcangolja önmagát kétségbe vonva hitének valódiságát. Ráadásul tetézi fájdalmát még az is, hogy félreértik, hidegnek, érzéketlennek, mással nemtörődőnek, vagy éppen gőgösnek tartják. ...A szeretet idővel sok mindenre megtanít.”²⁶⁸ Hasonló gondjait tárta fel egy papné magánlevelében: „Már régen ég bennem a vágy, hogy a gyülekezetünk asszony s leány tagjai számára én is tudjak valamit adni. Tavaly sok tusakodás után elkezdtem a nagy leányok bibliakörét vezetni s szépen együtt is voltunk, míg a nagy nyári munkaidő be nem állott. Múlt héten tartottuk az évi első összejövetelünket s ezért is fogtam kíváncsisággal kezembe az [Belmissziói] Útmutatót, hogy lássam, mit tanácsol ezzel kapcsolatban. S míg végignéztem az egészet s a sok célkitűzés, tanács, előadás mind jobban és jobban megfogtak – olyan jó lett volna, úgy éreztem, hogy kellett volna imádkoznom, hogy adjon a jó Isten képességet belém, hogy a sok szép célkitűzésből valamicskét én is meg tudjak valósítani a mi asszonyainkkal s leányainkkal! És – nem ment!! Nem tudok még, még mindig nem tudok imádkozni!.. S érzem, hogy csak azért nem merek munkába kezdeni, ezért félek minden leányköri órától, ezért akad meg a nyelvem egy-egy kifejezésen, mert a vágyam, hogy Istenhez jussak nem tud bennem imádságban feloldódni. ...Mi az én mostani panaszom? Ebben a Belmissz. Utmüt.-ban annyi szép célt állítanak a női munka elé. S a mi gyülekezetünk asszonyai és leányai munkára kész, ügyes egyének. A leányokról tudom, hogy lélekben is készek befogadni a szépet és jót. Csak egy erős lelkű, hitében biztos s gyakorlat vonatkozásában ügyes, ötletes, találékony vezetőre lenne szükségük. S én Jolán néni végkép nem vagyok az!! Úgy érzem a felelősségét annak, hogy esetleg az én lustaságom, vagy kishitűségem, vagy tehetetlenségem lehet okozója annak, hogy nem folyik itt olyan munka, amilyen lehetne. Az uram mindent megragad, hogy gyülekezetünk belmissziói életét minél élőbbé tegye, de én érzem, hogy nem elég az, ha csak a lelkipásztor dolgozik, nekem is sokkal aktívabban részt kellene vennem mindenben.”²⁶⁹

A lelkész házaspár kapcsolatáról szólva abból indultak ki, hogy a papné mint segítő társ áll férje mellett. Ez azt is feltételezi, hogy a papné teljes mértékben szellemi és lelki társa legyen férjének. Képes legyen megítélni annak munkáját, hiszen ő van abban a helyzetben, hogy leplezetlenül elmondhatja munkájáról véleményét. De nemcsak meghallgatnia, segítenie kell férjét, hanem életének, megjelenésének, munkájának beszédmódjának, szórakozásának bizonyágtevésként kell szolgálnia mindarról, amit férje prédikál. Heifetus és a magyar szerzők is mindannyiszor hangsúlyozták, hogy bár a papnéra a gyülekezetben nagyon sok belmissziói feladat hárult, mégis első és legfontosabb hivatása az volt, hogy a családi életben

²⁶⁸ BOGDÁN Gyuláné: *Egymás között*. RLL 1929. 5. sz. 47.

²⁶⁹ Kuti Józsefné levele Kovácsné Huszár Jolánhoz, Hajmáskér, 1940. X. 31. KnéGy.

helyt álljon, és férje számára biztosítsa a megfelelő nyugodt háttérrel, gyermekeit példászerűen felnevelje.

A papi család életével kapcsolatban a másik lényeges kérdés az volt, hogy mennyiben kell nyitottnak lennie a papi ház ajtajának. Hagyományként él a kép, hogy a parókia ajtaján bárki bármikor beléphet, ott „magyaros vendégszeretet”-tel fogad mindenkit a „jóságos papné”. A másik toposz, hogy a szenvedőknek, rászorulóknak mindig segítőkézett nyújt. Heifetus ennek veszélyeire is rámutatott, hogy mindeközben elérheti a pap házát a világi hívság. Úgy kell tehát nyitottságát megtartania, hogy mégis kívül maradjon és felülemelkedjen mindenben, ami a világi élet könnyed részét jelenti. *„A parókia legyen hozzáférhető mindenki számára, aki lelkipásztort keres ott; s mégis legyen oly távol a gyülekezettől, hogy a hétköznapi élet lármája el ne hasson oda és senki meg ne kísérelhesse a világ vásári zajába belevonni.”*²⁷⁰

A papné számára ingoványos területként jelent meg a helyi társadalmi életben való részvétel, a gyülekezet tagjaival kialakított kapcsolat, kapcsolati háló kiépítése. *„Érintkezni kell tehát a papnénak az emberekkel, csak nem szabad soha megfélemednie arról, hogy amikor közéjük megy missziót teljesít. Látogassa meg a papné a szegényeket, ossza bőven közöttük szívének meleg szeretetét. Segítsen rajtuk tanáccsal és anyagilag is, egyháza bizonyára támogatni fogja őt ebben. Hálaadásukat hársítsa el magától. Ha jobb módúak hívják disznótorra, vagy a magasabb intelligencia egy garden-partyra, menjen el mindkét helyre. A papné puszta jelenléte, a maga egyszerű, a divat szélsőségeitől ment, izléses ruhájában, élő bizonyágtevés előttük. Viselkedése mérték a többieknek. Lesz alkalma némaságával tiltakozni izléstelenségek ellen, vagy kifejtteni az ő életfelfogását, vagy bizonyágot tenni egy szóban Krisztusról. Talán hamisan fog csengeni ott ez a szó, de lesznek szívek, amelyekben egyszer visszhangot ver... A papné problémái nem teljesen azonosak más asszonyélet problémáival, azért ne vigyük máshová azokat, hanem ide egyenesen a mi papné szövetségünk összejöveleire...”*²⁷¹

Ez a szöveg jól tükrözi, hogy a helyi társadalmat, amelyben a papné működött, olyan közegként ábrázolták, amelyhez tulajdonképpen az erkölcsi elitizmus attitűdjével kellett viszonyulnia. A társadalom elesettjein, szegényein, a rászorulókon való segítségben megvan a hagyományos leereszkedő attitűd, az egyenrangú vagy magasabb társadalmi státuszban lévőkkel szemben, pedig egy olyan hozzáállás mutatkozik meg, amely tulajdonképpen megoldást jelenthetett a papné számára a társadalmi különbségek áthidalására. Erre használok az erkölcsi elitizmus fogalmát, amely alatt azt értem, hogy a papné minden világi konvenció

²⁷⁰ CZEGLÉDY-HEIFETUSZ 1942. 55.

²⁷¹ FIERS Elekné: *Egymás között*. RLL 1928. 7. sz. 47–48.

föle emelkedhetett vallásosságával. „A világban is meg kell állnunk a helyünket, de ha életünket Istenhez kötöttük, akkor az emberek tetszésétől legyünk függetlenek és társadalmi tekintetben bizonyos kivételes helyzetet kell teremtenünk a magunk számára.”²⁷²

Heifetus külön is kiemelte, hogy a „világ nagyjai” előtt ugyanazzal az elfogulatlansággal kell viselkednie a papnénak, nem veheti számításba a társadalmi rangkülönbséget. „Ha hitünk igazi hit és meggyőződésünk sziklaszilárd, akkor nem lehet félreállnunk és hallgatva viszonyulnunk, hanem királyi szabadsággal és bátorsággal, ugyanazzal a készséggel és szeretettel kell a nagyokat is kezelnünk.”²⁷³

Elsősorban lelki értelemben várták el tőle a példaadást, de emellett a középosztálybeli úriasszony belső értékrendjét is képviselnie kellett. „A lelkészné, mint magyar úriasszony, van a világban az ő világi életében a legtöbb követelmény és a legnehezebb feladatok elé állítva. Ő reá ezen a téren nemcsak az a hivatás vár, hogy a magyar úriasszonyság egészsége, igaz példaképét állítsa az emberek elé, hanem hivatása az is, hogy küzdjön az úriasszonyságnak hamis, torz és beteges felfogása ellen... A lelkésznének minden társadalmi osztályhoz és réteghez köze, minden rendű és rangú ember között szerepe és szolgálata van, de ügyelnie és gondolnia kell arra, hogy ő a legmagasabb körökben való jelenlétre és szolgálatra is alkalmas legyen.”²⁷⁴

A papnénak óriási felelősséget tulajdonítottak férje társadalmi megítélésében is. Ebben is különbözik a világi nőktől, amennyiben különös gondot kell fordítania arra, hogy hogyan forgolódik az emberek között, milyen kapcsolatokat tart fenn, kit mennyire enged közel magához, mindent annak fényében kell megítélnie, hogy férjére ez hogyan hat vissza. „Itt a papnénak férje impresszáriójának kell lenni... A lelképásztort sok gáncs, rosszakaratú kritika, ellenségeskedés akadályozza munkájában. A papnénak sohasem szabad elfelejtkezni arról a társadalmi életben, hogy ő férje első munkatársa, akinek az egész gyülekezet családja, s akinek az egész élete az egész nagycsalád számára prédikáció. Sohasem szabad a papnénak barátságot fenntartani úgy, hogy azzal mások barátságát elveszítse. A papot bármennyire erőlködik ellene, az élet hullámozása sokszor teszi pártoknak, csoportoknak a papjává, a papnénak azonban mindig mindenkinek a papnénának kell lennie, mert csak így tudja férjét hathatósan támogatni. Ezt az ideált megvalósítani, – különösen falun – nagyon nehéz. Az én eddigi tapasztalataim azt mutatják, hogy csak úgy lehetséges, ha a papné senkivel sem köt nagyon mély és mindennap háromszor összejáró barátságot, ellenben mindenkire egyformán nyájas, kedves és barátságos, de egy-két lépés távolságról... nagyon kell vigyáznia a

²⁷² CZEGLÉDY–HEIFETUSZ 1942. 60.

²⁷³ ua. 62.

²⁷⁴ Dr. ENYEDY Andorné: *A lelkészné mint hitves, anya és magyar úriasszony*. RLL 1939. 7. sz. 2.

*papnénak, hogy bele ne sodródják a minden falut elborító örök és soha véget nem érő szennyes pletykába...*²⁷⁵

A papnéságot tulajdonképpen társtalan, magányos szerepként értelmezték, hiszen bizonyos távolságot kell tartania a közösség minden tagjától, problémáit nem oszthatja meg a gyülekezet asszonyaival, nem engedheti meg magának, hogy azok belelássanak a papi család belső életébe, másrészt nem tehet látványosan különbséget a gyülekezet tagjai között. A papnésággal járó másik dilemmát az jelentette, hogy vajon mennyiben alkalmazkodhat a saját társadalmi állását megkövetelő női szerephez, illetve mennyiben kell alkalmazkodnia a gyülekezet elvárásaihoz.

*„Legnagyobb szüksége a gyülekezet szegényebb, egyszerűbb tagjainak van ránk s ezek is a leghálásabbak, leghűségesebbek, akik ha szeretetet tapasztalnak és jóakaratot a papné részéről, úgy jönnek, mint anyjukhoz örömeikkel és bánataikkal. Az intelligencia nagyon elzárkózik. És ha a papné kedvükért nem alkuszik meg lelkiismeretével s nem követi divatos allűrjeiket: nem tartják középük valónak s eszükbe se jut, hogy a papné is asszony s annak a lelkében is ott égnék az asszonyélet minden problémái. Hány papnénak az élete maradt félben a lányságával, nem tudott tovább fejlődni, pedig lett volna tehetsége, ízlése, érzéke az élet szépségeihez, de amilyen mértékben lemondott finomabb énjéről a hívei kedvéért, olyan mértékben veszítette el vonzerejét a társadalomban. A papné sorsa társtalan egyikben sem talál teljes megértést s a másikba ő nem tud beilleszkedni, mert az Urtól vett hivatást nem dobhatta el. Az Istennek áldozatok kellene és a papné azt a nagy áldozatot hozza, hogy hétről-hétre, évről-évre adja lelke melegét magáról lemondva, elfelejtkezve. Akkor talál csak igazi megértést, ha egy másik papnétársával találkozik, akinek szemében látja visszatükröződni az ő sorsát.*²⁷⁶

Életét nem élhette egyéni vágyainak megfelelően. Nemcsak belső énjének hatására kellett figyelnie, hanem egész életvitelében, életmódjában kellett határokat szabnia. Emellett külső megjelenésének is tükröznie kellett azt az értékrendet, amelyet képviselt.: *„...egy papné külső megjelenésének olyannak kell lenni, hogy emelt fővel állhasson meg a gyülekezet szeme előtt. Egyszerű, szerény nem hivalkodó feltűnő színű és formájú ruhánk (legtöbbünknek ne is jutna másra!) tegyen már bizonyosságot arról, hogy mi nem a világnak, divatnak, külsőségeknek vagyunk rabszolgái, de viszont árulja el azt is a külsőnk, hogy mi a világot, a szépet, a nemest, a haladást, jóízlést nem vetjük meg, míg az emberi méltóságunkkal és isteni rendeltetésünkkel ellenkezésbe nem jő... Nem szólhatok gyülekezetünk asszonyai előtt az egyszerűségről, ha rólam nem sugárzik a szemérmetlen divatról, ha magam, vagy leányom abba öltözik s nem*

²⁷⁵ PAP Géza: *Miben lehet a papné segítségére férjének a gyülekezeti munkában?* RLL 1933. 3–4. sz. 7.

²⁷⁶ DANCSEHÁZYNÉ Matolcsi Judit: *Egymás között.* RLL 1928. 5. sz. 32.

inhetem meg azt (falun sajnos ez gyakori), aki azért marad el a templomból, mert »minden vasárnap másik ruhában szokás megjelenni, különben megszólják« – ha magam is gyakran cserélgetem toalettjeimet... Avagy melyikönknek nem fájt, ha látott egy-egy bubi vagy eton frizurás, vagy szalmasárgára festett haju, veresre festett ajku papnét, térdig érő s átlátszó ruhákban nyilvános helyen megjelenni... akik sokszor meggyőződésből vetközték le papnéi méltóságukat, de egy pillanatnyi világi hatás csábításának nem volt erejük ellentállni s nem volt, aki visszatartotta volna őket.»²⁷⁷

A lelkésznék és a divat kérdése

Az öltözködés kérdése más szempontból is felvetődött: a papnék egy részének anyagi viszonyai nem engedték, hogy társadalmi állásának megfelelően öltözzön, hogy megfelelő módon jelenjen meg bizonyos társasági eseményeken. „Egy dunántúli öreg papné testvériünk azt írja:»Nem mehettem el a konferenciára,... nem tudtam volna elviselni, hogy 20 éves öreg télikabátomban és kétszer alakított kalapomba végignézzenek«...»²⁷⁸

Felvetődött a gondolat, hogy a papnék esetleg egyenruhát viselhetnének, főként a templomban, vallásos összejöveteleken. Az ötlet támogatói ezzel megoldhatónak látták volna mind a divathoz való viszonyulást, mind az anyagi különbségek problémáját. Lukácsy Imre dunavecsei lelkész és felesége voltak egyik legfőbb pártolói az egyenruha bevezetésének. „Megvallom helyeselném ha a papnék valami csinos, ízléses magyaros motívumú díszegyenruhába megtudnának állapodni, ami ne lenne alávetve a divat változó szeszélyének, vagy csak annyiban amennyiben azt tökéletesíteni tudná... Ha külön padjuk van a templomban, legyen ahhoz méltó külön ruhájuk is. Nem képzelik, hogy milyen jó hatással lenne viseletük a divat irányítására.»²⁷⁹ A beszéd hatására a hódmezővásárhelyi papné konferencia határozati javaslatot fogadott el. Ebben kijelentették, hogy a „...divathóbort vétkes kilengéseivel” szembefordulnak és a konferencia „számúzi köréből a botrányosan rövid, mélyen kivágott és ujjatlan ruhát, az arcfestést és nyírott haját” másrészt elhatározták, hogy az ünnepélyes alkalmakra formaruhát terveztetnek s addig is míg az elkészül komoly, sötét ruhában jelennek meg a templomban.²⁸⁰ Lukácsy az ORLE gyűlésen is előállt javaslatával, ott azonban nem talált igazán követőkre. Kovácsné erről egyik levelében beszámolt, ő maga is ellenezte az egyenruha ötletét. „Lukácsy ismét a tízszer leszavazott egyenruhával kísérletezett s az elnöki székben ismét leszavazták. Nagy zavarba hozott, mert kijelentette, hogy az én ruháimat fogadják el egyenruha mintának – s majdnem úgy álltam ott,

²⁷⁷ KOVÁCSNÉ HUSZÁR Jolán: *A papné hatása a gyülekezet nőtagjaira*. KSz 1927. aug. 13. 274–75.

²⁷⁸ sz.n.: *Egymás között*. RLL 1928. 5. sz. 32.

²⁷⁹ LUKÁCSY é.n. (1928) 4.

²⁸⁰ ua.: a mű végén.

mint aki vele esküdtem össze ennek megvalósítására. Még a paplányokat is feketébe akarta öltöztetni, lefestette előttük, hogy milyen elképzelhetetlenül szépek lennének ebben.”²⁸¹

Sokan nem értettek egyet ezzel a gondolattal, többeket felháborított az ötlet, nyilván a tehetősebb, főként városi papnék számára egyáltalán nem volt vonzó, hogy egyenöltözetben jelenjenek meg. Az egyenruhának emellett, a papi palásthoz hasonlóan, önmagában is olyan megkülönböztető, de egyben uniformizáló szerepe lett volna, amelyre a papnék jó része nem vágyott. *„Nemcsak a magam nevében beszélek erről, hanem más tiszteletreméltó társunk nevében is elvetendőnek tartom ezt a gondolatot... egy jól nevelt úrinő, nemcsak papné, de más is, tudja azt, hogy milyen alkalomra, milyen ruhában illik megjelennie, felesleges tehát ilyen korlátokat szabni. Annak pedig, aki nem tudja, hogyan öltözködjék, hogy se illetlen, se kihívó ne legyen, úgysis hiába szabunk egyenruhát, mert az annak nem díszére, de szégyenére fog válni. Szolid és csinos ruházatunkkal és szerény magaviseletünkkel mindig keltünk annyi tiszteletet magunk iránt, mintha egyenruha volna rajtunk.*”²⁸²

A papné feladatai a gyülekezetben

A papné gyülekezetben végzett feladatai közül legfontosabbnak tartották a gyermekek, nagyleányok közötti munkát. Úgy ítélték meg, hogy ez a lelkész számára amúgy is nehezebben kezelhető munka, mivel *„...a leánylékek zárkózottsága nem bír kinyílni teljesen férfi jelenlétében, még ha az lelkipásztor is.*”²⁸³

A leányköri munkában: *„Első teendője a papnénak, hogy időt szakítson a személyes beszélgetésre a leányokkal. Vasárnap, a mikor a templomból kijönnek, simogassa meg szeretettel a rózsás arcokat, kérdezze meg a nevüket és hívja meg őket, jelezze nekik előre, hogy leánykört akar szervezni... A vasárnapi igehirdetés megbeszélése is rendszeres programpont legyen a leánykörben. A papné ne engedje ki kezéből a leánykör vezetését,... A bibliaórát a papné tartsa. Annyi segédkönyvet találj férjed könyvtárában. És ezenkívül ott van Neked... a te férjed. Azt kérd meg, készítsen elő téged a bibliaóra megtartására.”* A leányköri munka magába foglalta a szegények segélyezését, a betegek, öregek látogatását és gondozását, a református újságok terjesztését. A magyar nagyasszonyok életét, példáját is meg kellett a lányokkal ismertetni, hogy a példaképeken ezenkívül a magyar kultúra értékein keresztül megszerettségük velük mindazt, ami ősi és magyar. Idetartozott a népművészet, népköltészet, néptáncok ismerete, elsajátítása abban a reményben, hogy talán ezzel megvédhetik a lányokat a modern élet értéktelennek, veszélyesnek tartott jelenségeivel

²⁸¹ Kovácsné Huszár Jolán levele Ravasz Lászlónéhoz, Kiskunfélegyháza, 1933. IX. 3. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. 152/1933.

²⁸² Dr. NAGY Sándorné: *Egymás között*. RLL 1928. 9. sz. 67.

²⁸³ KÖRÖSY Józsefné: *Hozzászólások a leányok közötti munkához*. RLL 1932. 6. sz. 5.

szemben. „A táncról is kell a leánykörben beszélgetni. Itt fontos a régi magyar táncok szépségére, finomságára rámutatni. Küzdenünk kell azok ellen a szemérmetlen, buja táncok ellen, amit ma már falura is lehoznak az úgynevezett tánctanárok... Táncmulatságot soha, semmi körülmények között ne rendezzen a leánykör! Az egyház nem táncolhat!... A slágerek már leérkeztek falura is. Fújja már a falusi ifjúság is! Szörnyűbbnél szörnyűbbeket. Ezek ellen is küzdeni kell. Nevetségessé tenni, kigúnyolni. Párhuzamot vonni a szép magyar nóta és a sláger között. Mi állandóan küzdünk ellene, még színdarabbal is! »A kék nefelejts« című darabja az uramnak egy ilyen nótaversenyt mutat be, ahol végül is a magyar nóta győz... Mi így küzdünk a férjemmel együtt a mételyező hatású táncok, slágerek és színdarabok ellen. Harcolunk, hogy megértessük magyar népünkkel, hogy az a szép, ami ősi, ami magyar, ami tiszteletreméltó... Fogjatok hozzá, kedves papné testvéreim, minél előbb!»²⁸⁴

A másik kijelölt munkaterület a gyülekezet asszonyainak vezetése, a közöttük végzett evangelizálás volt. Ez utóbbi jelenthette talán a legnagyobb felelősséget, hiszen ezt a munkát egyben egyház- és nemzetvédő és -mentő misszióként is értelmezték. A társadalmi problémák közül a legsúlyosabbnak az egykekérdést ítélték, amely ellen a küzdelmet már a lánykörben el kellett kezdeni. „...szörnyű veszedelme ellen küzdeni, úgy ref. egyházunk, mint magyar hazánk szempontjából legfontosabb feladata a leánykör vezetőjének... Személyes beszélgetés alapján, mint édesanyák, belevéshetjük a ráknbizott leánylelkekbe ennek a szörnyű bűnnek a büntetését... Beszéljünk előtte sokat a testvéréről. Milyen boldog, akinek testvére van... az öregek szomorú sorsáról, akinek csak elkényeztetett gyermekük van, és hogy bánik az öregekkel... Amikor a falusi polgáraszonnyal beszélgetek az egyke veszedelméről, az a válasz rá: »hát az uraknak sincs azoktól tanulják el a mieink is«. Felsorolnak aztán a falunkban s a szomszéd faluban, városban a tekintélyes középosztály tagjai közül sokakat, akiknek szintén csak egy, vagy legfeljebb két gyermekük van... És ekkor döbbenek rá a magyar középosztály bűnére! Ige, a falusi nép a középosztály utánozza mindenben. Divatban, dalban, táncban és szokásban! Az úr a példa előtte. ...Milyen felelősség ma a középosztály asszonyának lenni. Milyen fontos missziói munka vár nemcsak a papnéra, hanem a középosztály minden asszonyára... Papné testvérem, ugye érzed, hogy te is a középosztályhoz tartozol?! Érzed-e mi a teendőd?»²⁸⁵

Természetesen mindezek mellett a hagyományos női gyülekezeti feladatok, a cura pastoralis: a szegények, a betegek, szerencsétlenek látogatása, segítése sem maradhatott el a lelkeszné tevékenységi köréből.

²⁸⁴ ARANY Dénesné (Kovácsné Huszár Jolán testvére volt): *A falusi leányok közötti munkánk által hogyan neveljük ref. magyar népünket és hogyan küzdünk az egyke ellen.* RLL 1938. 12. sz. 3–9.

²⁸⁵ uo.

Ahhoz, hogy a papné eredményes és hiteles legyen a családi- és a gyülekezeti életben egyaránt, elsősorban magával a szereppel kellett azonosulnia. Ennek nehézségeivel gyakran maradt egyedül, a lelkésznék problémáikat nemigen tudták kivel megosztani. Minél nagyobb terhek neheztedek rájuk, annál inkább felmerült az igény egy egyesület megalakítására, amely elsősorban a közös problémák artikulálásával próbált a lelkésznéknek segíteni.

3.2. Református Lelkésznék Országos Szövetsége

Az egyesület megalakulása

Azok a református egyesületek, amelyek a 19. század végétől egyre nagyobb számban alakultak, és egyre több nőt tarthattak számon tagjaik sorába (nem beszélve az olyan kifejezetten női egyesületről, mint a Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet) elsősorban azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a társadalom elesettjein, a perifériára szorultakon, a rászorulókon segítsenek, miközben az evangéliumot kívánták eljuttatni a társadalom minél szélesebb köreibé, ebbe beleértve saját társadalmi csoportjukat, a középosztály nőtagjait is. 1927-ban más céllal alakult meg a *Református Lelkésznék Országos Szövetsége*. A Budapesti Református Teológiai Akadémia által rendezett januári lelkészkonferenciákra az egész ország területéről férjikkel érkező papnék számára egyrészt hiterősítő, másrészt a keresztyén szeretetmunkák körébe tartozó előadásokat szerveztek, és lehetővé tették, hogy ezek alapján eszmecserét folytassanak. Ezek az alkalmak hívták életre egy országos szövetség megalakításának tervét.²⁸⁶

A Református Lelkésznék Országos Szövetségének (továbbiakban R.L.O.Sz.) elsődleges, deklarált célja az volt, hogy feltárja és megfogalmazza a lelkésznék különleges helyzetét, problémáit, egyháztársadalmi szerepüket reprezentálja. Arra kívánták ráébreszteni a lelkésznéket, hogy önálló csoport tagjaként definiálva önmagukat inkább eleget tehetnek papnéi kötelezettségeiknek, s jobban megfelelhettek a velük szemben támasztott újabb elvárásoknak és kihívásoknak. A szövetség megalakulását ebből a szempontból új, tudatos önmeghatározást és önreprezentációt szolgáló lehetőségnek tekinthetjük.

Jan Assmann szerint „*Kollektív identitáson, vagyis Mi-azonoságon azt a képet értjük, amelyet egy csoport önmagáról fest, s amellyel a tagok azonosulnak. A kollektív identitás azonosulás kérdése a részt vevő egyének részéről »önmagában« nem létezik, hanem mindig csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette. Ereje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, mennyire képes motiválni a gondolkodásukat, cselekvésüket.*”²⁸⁷ A szövetség alapítóinak az volt a szándéka, hogy a papnékat helyzetük,

²⁸⁶ Ravasz Lászlóné és Novák Olga levele a Dunamell. Ref. Papnék Szöv. nevében Ravasz Lászlóhoz, Bp., 1927. márc. 2. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 4/1927.

²⁸⁷ ASSMAN 2004. 131.

származásuk, műveltségük különbözősége ellenére egyetlen szövetségbe tömörítsék, s ezzel ráébredszék őket arra, hogy az egyházban betöltött sajátos pozíciójuk elsősorban a többi papnéval köti őket össze. Az említett szerepazonosulást kívánták ezzel elősegíteni.

A szövetség első konferenciáján Novák Olga titkár a megalakulás okaként a következőket fogalmazta meg: *„A magányukban töprengő női szívek testvér lélekre vágyódása; hasonló társadalmi helyzetű, sok esetben hasonló nehézségekkel küzdő, és egyazon problémákkal szemben álló lelkész hitvesek megértő baráti szív keresése. ...A másik az, hogy érezzük helyzetünk sajátosságát. Akiket az Isteni gondviselés lelkipásztor hitvesévé rendelt, azoknak simulniuk kell ahhoz a légkörhöz, amit férjük hivatása megkíván... A Krisztus testének: az Anyaszentegyháznak szent-egy-ház jellege még úgy ahogy megvan... de az anya jellege hiányzik! ...valljuk be őszinte nyíltsággal: a mi anyaszentegyházunk ma nem anyja híveinek, amennyiben az anyai feladatok közé nemcsak a világrahozás tartozik, hanem a napról-napra való türelmes gondos ápolás, nevelés, a hiányokról való gondoskodás, ezer apró, jelentéktelennek látszó dologban való tanácsadás. Ez a terület az testvéreim, ahol a férfi minden jóakarattal mellett is leeresztett karokkal áll, mert az életnek ezt az oldalát a nőnek rendelte hivatásul az Isten... Testvéreim! ez a mi dolgunk és célunk! Anyaszentegyházunk anya jellegének kidomborítása és megéreztetése.”²⁸⁸*

Az alapítók a szövetség céljaként a következőket fogalmazták meg szervezeti szabályzatukban: *„A testvéri összetartás érzésének ápolása; református egyházunkban a gyülekezeti munka felkarolása, annak a keretei között a diakónia felkarolása; az egyháztársadalmi élet vonzóvá és élénkké tétele.”* A cél megvalósítására szolgáló eszközök: *„A személyes érintkezés közvetítése és élénkebbé tétele. Konferenciák és tanfolyamok rendezése. A lelkészre váró egyháztársadalmi munkáknak módszeres utasításokkal való irányítása és támogatása. Lap, könyvek és füzetek terjesztése és kiadása.”* A „módszeres utasításokkal való irányítás” egyértelműen utal arra, hogy a deklarált célok – a csoportidentitás megalkotása – mögött egyházpolitikai célok is húzódtak: a belmissziói munka egyházasítására való törekvés. Az egyház vezetői a lelkésznek szövetkezését illetve azt az együttes törekvésüket, hogy ők irányítsák az egyházközségi belmissziói munkát, hatékony eszköznek tekintették s ebben látták biztosítékát annak is, hogy a női munka egyház hivatalos keretei között, vagyis a gyülekezetek körében marad.

A megalakulás idején a Szövetség leendő vezetői tartottak attól, hogy a debreceni vezetésű ORLE (Országos Református Lelkészegyesület)²⁸⁹ megakadályozza az önálló

²⁸⁸ KOVÁTS J. Istvánné 1927. 19–20.

²⁸⁹ ORLE (1907–1949). Baltazár Dezső akkor hajdúböszörményi lelkész, majd a Tiszántúli Ref. Egyházkerület püspöke alapította. Utódja az elnökségben 1936-tól 1947-ig Ravasz László volt, őt követte a feloszlásig Szabó Imre. Főtítkára a vizsgált időszakban Csikesz Sándor. Az egyesület céljai között szerepelt: a valláserkölcsei és

szervezet létrehozását. Bonyolította a kérdést, hogy fenn akarták tartani Pest, a Dunamellék, és nyilvánvalóan Ravasz Lászlóné vezető szerepét. Ravaszék a Szövetség ügyében a későbbiekben sem akartak átengedni a semmilyen kezdeményezést Debrecennek. Többek között erről tanúskodnak az alakuló konferenciától betegség miatt távolmaradó Ravasz Lászlóné titkárának, Novák Olgának adott instrukciói is. Ennek alapján úgy tűnik felépített stratégia szerint történt a Szövetség létrehozása: első lépésként a Dunamelléki Egyházkerület szervezetét hozták létre, az országost, pedig csak késleltetve. Úgy gondolták, hogy mire az ORLE észbe kap, már nem tud akadályt gördíteni a tőle független országos lelkésznél szövetség megalakulása elé. *„Légy olyan jó Kováts Istvánnét kérd fel helyettem és nevemben. Nagyon ügyeljetek Olga lelkem, helyesen vezessétek, ne kerüljön ki a kezünkől. Azt is lehet hangsúlyozni egy alkalmas pillanatban, hogy az Országos Szövetségnek a püspöknél lennének az elnökei nehogy itt és e miatt széthúzás támadna. Hiszem, hogy minden úgy történik, a mint azt terveztük.”*²⁹⁰ *„Én nagyon kötöm magam, egyelőre csak a Dunam(elléki) Papnék kör megalakulását nagyon hangoztatva, hogy ennek a megalakulása után, mához egy évre az országost szervezzük meg, és ennek az országosnak a megszervezésére már most itt ennek a gyűlésnek határozata után az első lépéseket megtesszük. Remélem lesznek olyan udvariasak, hogy egy megkezdett munkát nem csavarnak ki a kezünkől. Az első lépések után pedig, ha biztató válaszokat kapunk innen is onnan is akkor a Kálv. Szemlében szélében hosszában fogunk tárgyalni, hogy mennyire haladtunk már az országos Szöv. megalakulásában. Mi a munkát már az Orle előtt megszervezzük, és mint ilyent publikáljuk, – s azt hiszem nyert ügyünk lesz. De természetesen a mi balsejtelmeket nem kell hangoztatnunk, ez a mi titkunk marad nehogy evvel az aggodalmunkkal egy orles érzelmű papné alá vesszőparipát adjunk.”*²⁹¹

Az 1927-ben megalakuló egyházkerületi szövetségek vezetőit a püspökök kérték fel. A kerületi szövetségek megalakulásában a mintát a dunamelléki Ref. Lelkésznél Szövetsége adta, a kiindulópontot a szervezkedéshez, pedig a Ref. Lelkésznél Emlékkönyve jelentette, amelyben az alakuló konferencia előadásait, beszédeit gyűjtötték össze – ezek körvonalazták a Szövetség alapvető célkitűzéseit.²⁹² Csupán a Tiszántúli Egyházkerületben merültek fel nehézségek a megalakulás körül, ahol az ORLE vezetősége ellenezte, hogy a lelkésznél külön szervezkedjenek.²⁹³ Amint Csikesz Sándor, az ORLE főtitkára Ravasz Lászlónak írta: „A

anyagi felvirágoztatás, a kálvinista öntudat ébresztése és terjesztése, az egyháztársadalmi munka felkarolása, emberbaráti intézmények alapítása, és a lelkészek érdekvédelme. 1908-tól lapot adtak ki *Lelkészegyesület* címmel. FEKETE 1983. 439–440.

²⁹⁰ Ravasz Lászlóné levele Novák Olgához, Balatonfüred, 1927. I. 10. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, iktatószám nélkül.

²⁹¹ Ravasz Lászlóné levele Novák Olgához, h.n. 1927. I. 6. uo. iktatószám nélkül.

²⁹² Ravasz Lászlóné levele Forgács Gyulánéhoz, Bp., 1927. ápr. 25. uo. 35/1927.

²⁹³ A R.L.O.Sz. előkészítő bizottságának jelentése az alakuló közgyűlésen. 1927. dt. uo. iktatószám nélkül.

magyar református egyházban a »papné« nem külön tiszta, állás vagy megbízás. Léteje abban a körülményben van, hogy a lelkipásztorhoz természetesen ő a legközelebb álló segítő lélek... A papnénak, különösen a gyülekezeti élet és keresztyén nevelés kérdéseiben, nem kívánatos, nem szabad más véleménnyel lennie, mint a papnak. A lelkész hordozza az egyházi élet és családi élet vezetéséért Isten és ember előtt a felelőséget. Egészen természetes, hogy a jó papné ki is kéri, köteles is kikérni a lelkésznek ide vonatkozó akaratát. Ebből tehát az következik, hogy a papné működésének legelső irányítója a lelkész akarat, s a papné legtermészetesebb tanácsadója a lelkész maga. Ugyanez áll akkor is, ha két-három papné, vagy nyolcvan-száz, esetleg öt-hatszáz jön is össze. Természetes, hogy irányadó a férjeik hasonló gyűlésezésében megnyilvánuló akarat lesz, s legtermészetesebb tanácsadójuk is, a férjeik ilyen szervezete lesz... Szerettük volna, ha a papnék országos szövetsége, mint az Orle egyik alosztálya megalakul, s az elnökséget Ravaszné méltóságos asszony lett volna szíves vállalni.»²⁹⁴

Kovácsné Huszár Jolán magánlevélben fejtette ki, mennyire nem ért egyet Csikesz véleményével: „A cserkészeknek, fiuknak, lányoknak, cselédeknek – mindenkinek szabad összejönni a maguk kis körében segíteni egymást, csak mi vagyunk olyan veszedelmes közösség, akik csak a Maguk fennhatósága alatt (nem is mondhatjuk el lelkünk gondolatait, hanem csak) hallgathatjuk meg, amit mondanak nekünk. Komám uram, nagyot haladt a világ! Az én életem utolsó tíz éve óta nem ismerni rá szinte semmire – s magamon látom, ha ott maradtam volna, ahol voltam, halott volnék. Égő, vágó, kereső lelkek vagyunk mind s kell nekünk a világosság, közösség, ahol jobban meglátjuk és megtaláljuk egymás segítségével is. ...Ma öntudatosan hívő és bizonyosságtevő lelkészekre van szükség, nem elég, ha csak főzni tudunk és kertészkedni s gyermekeinket híven felnevelni, mert a ma asszonyai sem ezt teszik ma, s mert akkor mi egy elmaradott társaság vagyunk, akik nem tudunk a ma szokásaival, kívánalmaival, bűneivel, műveltségével szembeszállani, ha ott maradunk, ahol voltunk. Megérzi ezt sok lelkipásztor is – higgye el – és nem engedné feleségét, hogy úgy mondjam – saját maga ellen szövetkezni. Nézzék meg a kerületük papnéi lelkét belül (a tiszántúli kerületben, ahol nem engedik megalakulni a Lelkésznék egyházker. Szövetségét): 144 jelentkezett szövetségünkbe. Ez nem tréfádolog. 144 női lélek érzi, hogy neki találkozni kell a testvérével, akikkel közös a vágya, a küzdelme, a sorsa, a munkája, a tudatlansága, kicsinysége, de egymástól mégis sokat nyerhetnek. Kedves Komám Uram, magának nincs felesége és ha az uram nélkül konferenciáztam is véletlenül egyszer-másszor, ugy-e érti, hogy olyan szent, nagy érzések, látomások és szükségérzések indítottak erre, amik nem magamtól

²⁹⁴ Csikesz Sándor Ravasz Lászlóhoz, Bp., 1927. aug. 20. uo. 60/1927.

*születtek bennem, kell, hogy az Isten munkája legyen és a papnék szövetségét is nem kicsiny asszonyok, hanem az isteni indító erő teremtette meg, mert itt volt az ideje.*²⁹⁵

Huszár Jolán levelében azokra a változásokra is utal, amelyek az I. világháborút követő időszakban mind a világi, mind az egyházi életben átformálták a női szerepeket. Fordulat történt a nők iskoláztatása, munkavállalása terén, többféle kísérlet történt a modern nő megkonstruálására. Ezekhez az új viszonyokhoz az egyház női közösségeiben vezető szerepet betöltő lelkésznéknek is alkalmazkodniuk kellett. Sokatmondó Huszárnénak a férj és a feleség, a lelkész és a lelkészné viszonyára utaló megjegyzése. Nyilván újdonságnak számított, hogy egy lelkészné nem, mint férje kísérője jelent meg egy-egy konferencián, hanem saját körében önálló szereplőként.

1931-ben körkérdezt intézett az elnökség néhány lelkészhez püspökhöz, hogy mondják el véleményüket az R.L.O.Sz.-ről. Ekkor Baltazár Dezső, tiszántúli püspök úgy nyilatkozott, hogy ő, aki szükségesnek látta a lelkészek egyesületének megalakítását, a lelkésznék tömörülését is ugyanúgy fontosnak tartja. *„A református lelkésznéknek megkülönböztetett hivatásuk van, amelynek teljesítésére fel kell készülvén lenniök. ...A munkához való alkalmatosságot legjobban a szövetségbetömörülés s így az egymás építésének hathatós eszköze és módszere biztosítja.*” Úgy látta a Szövetség szép eredményeket ért el ebben és arra biztatta a vezetőket, hogy a megkezdett úton haladjanak tovább. Majd hozzátette *„Ennek az útnak mindig párhuzamosan kell haladnia az Országos Református Lelkészegyesület munkájával, mert áldás csak úgy lehet mind a kettőnek a munkáján...”*²⁹⁶ Ez a diplomatikus megnyilatkozás is utal arra, hogy a Lelkészegyesület vezetői alapvetően fontosnak tartották, hogy az R.L.O.Sz. munkájára legyen valamilyen befolyásuk.

Ugyancsak a lelkésznék lapjában jelent meg az 1934-es ORLE gyűlésről az a beszámoló, amelyben a cikkíró kritikusan szól arról, hogy hogyan kezelik az egyházon belül a férfiak a nőket. Mindez azokhoz a ritka megszólalásokhoz tartozik, amelyek nehezményezték, hogy a férfiak tulajdonképpen nem veszik komolyan a nőket, úgy kezelik őket, mint a gyerekeket, semmiképpen nem egyenrangú félként. Bár ez nem artikulálódott egyértelműen egyetlen női szervezet kapcsán sem, mégis valószínűleg ott volt a különszervezkedés háttérében az igény, hogy „maguk között” „saját körükben” úgy intézhessék ügyeiket, hogy ne kelljen ezt a patriarchális viszonyt érzékelniük. *„Tudjátok-e hogy a nők papnék gyűlésének ideje alatt mi tépte a lelkemet? Hogy mi a mi összejövetelünk az O.R.L.E kebelében? Jogcím arra, hogy ott lehessünk urainkkal ezen. Erőtéljes, krisztusi öntudatos munka, megbeszélés helyett gyermeki élvezetek sora. A »gyermekeknek« egy kicsit mesélnek, beszélnek a férfiak –*

²⁹⁵ Kovácsné Huszár Jolán Csikesz Sándorhoz, Dunaszentbenedek, 1928. szept. 17. MREZsL. 8. R.L.O.Sz. levelezés 1926–1937, iktatószám nélkül.

²⁹⁶ Püspökeink, espereseink és lelkészeink nyilatkozatai az R.L.O.Sz. munkájáról. RLL 1931. 10. sz. 2–3.

olyasformán, mint akiket nem vesznek egészen komolyan. – Valahogy ezt érzem még mindig még a legértékesebb, legszebb előadások mögött is. Mily jó volna nekünk egyedül lenni. Vannak képzett, tapasztalt papné testvéreink, teológiát végzett nőink, Miért ne adhatnának elő ők nekünk és miért ne vitathatnánk meg velük Krisztus szolgáló leányainak a kötelességeit?”²⁹⁷

Az R.L.O.SZ működése

Az R.L.O.Sz. alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve szerint a Szövetség tagjai lehettek: *„A magyar református egyház szolgálatában álló lelkészek, lelkészjellegű tanárok és lelkészjellegű egyházi tisztviselők feleségei, továbbá azok a nők, akik a teológiai tanfolyamot elvégezték és hivatásszerűen a magyar református egyház szolgálatában állanak...”²⁹⁸* A tagok számára előírták, hogy *„kötelesek evangéliumi szellemű, egyházas életet élni, gyermekeiket ugyanilyen szellemben nevelni, egyéni és családi életük minden megnyilvánulásában jó példát adni, az egyház életét és törekvéseit érdeklődéssel kísérni, munkájukkal és áldozatkészségükkel támogatni.”²⁹⁹*

A szövetség vezetősége, az elnökség az egyházkerületek püspöknéből illetve vezető elnöknőiből állt, ők képviselték a szövetséget az egyházzal és a világi hatóságokkal szemben. Minden évben ügyvezető elnököt választott az elnökség, akinek az volt a tiszte, hogy az ügyeket közgyűléstől közgyűlésig vezesse és a szövetséget harmadik személlyel szemben képviselje. Az elnökség a szövetség tisztikarával és az egyházkerületi titkárokkal együtt alkotta az elnöki tanácsot. Az elnöki testület sürgős esetekben maga határozhatott, erről azután jóváhagyás végett tartozott jelentést tenni a közgyűlésnek. Az első tisztikar elnöke Ravasz Lászlóné, főtitkára Novák Olga, titkára Fazekas Lajosné (amikor férjével együtt 1929-ben Amerikába ment, helyére Dr. Nagy Sándorné került)³⁰⁰, jegyzők Sebestyén Andorné és Fiers Elekné, pénztáros Szabó Miklósné, ellenőrök Dr. Kováts J. Istvánné és Csűrös Istvánné voltak.³⁰¹

A Szövetség alakuló közgyűlésén elfogadták a szervezeti szabályzatot. Nem kívántak egyesületet alapítani, az egyházi hierarchiába betagolódva szövetségekbe tömörültek. Ez a szervezeti forma is azt volt hivatott biztosítani, hogy a Szövetség teljes egészében egyházi keretek között működjék. Amikor őrszentmiklósi szeretetházuk megvételére került sor Kováts

²⁹⁷ K.e. „*Ismerlek, de nem tudom ki vagy!*” RLL 1934. 10. sz. 2.

²⁹⁸ *Jegyzőkönyv a Református Lelkésznek Országos szövetségének Budapesten, 1928. január 11-én d.e. 10 órakor tartott alakuló közgyűlésén.* 1. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, iktatószám nélkül.

²⁹⁹ ua.

³⁰⁰ *Jegyzőkönyv a Református Lelkésznek Országos Szövetségének 1929. január hó 10-én d.e. 10 órakor tartott közgyűlése.* 7. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. Jegyzőkönyvek 1928–1929.

³⁰¹ *Jegyzőkönyv a Református Lelkésznek Országos szövetségének Budapesten, 1928. január 11-én d.e. 10 órakor tartott alakuló közgyűlésén.* 2. uo.

J. Istvánné³⁰² indítványozta, hogy alkossanak alapszabályt, ennek hiányában ugyanis a szövetséget nem tekintették jogi személynek. A konvent is határozatot hozott ebben a kérdésben ugyanezen okból, nevezetesen, hogy a szövetség alakuljon egyesületté. Az R.L.O.Sz. közgyűlése 1929-ben jóváhagyott egy alapszabály tervezetet, azzal a megjegyzéssel, ha a konventtel való tárgyalásokban meg tudnak egyezni a szeretetház konventi alapítványként való üzemeltetéséről, akkor az alapszabály szerint való megalakulást ejtse.³⁰³ A megállapodás létrejött, a szervezet megtartotta szövetségi formáját.

Az R.L.O.Sz.-nek 1927-ben megalakultak – a tiszántúli kivételével – az egyházmegyei és egyházkerületi szövetségei. A dunamelléki Ravasz Lászlóné, a dunántúli Czeglédy Sándorné a tiszáninneni pedig Forgács Gyuláné vezetése alatt. A Tiszántúli Egyházkerületből 137 lelkésznő egyénileg csatlakozott a Szövetséghez.³⁰⁴

Az egyházmegyei szövetségek feladatát abban jelölték meg, hogy az egyházmegyék vezetőségével egyetértésben támogassák a belmissziói munkát. Az egyházmegyei összejöveteleiken az egyházmegyét, illetve az egyes gyülekezeteket érintő kérdéseket tárgyalták, döntéseket nem hoztak, javaslataikat az egyházkerületi vezetőséghez terjesztették föl.³⁰⁵

A budapesti és pestkörnyéki papnők mindezen túl külön is tömörültek, heti rendszerességgel összegyűltek és bibliaórát tartottak, konferenciákat szerveztek.

A szövetség jövedelmét egyrészt a tagok önkéntes adományai – ennek összegét minden év októberében voltak kötelesek bejelenteni és az év első hónapjában befizetni –, alapítványok, hagyatékok valamint a vallásos estélyekből, szeretetvendégségekből, szövetségi kiadványokból befolyó jövedelmek tették ki.

A szövetség *Református Lelkésznők Lapja* címmel saját folyóiratot adott ki, amelynek szerkesztője Kovácsné Huszár Jolán³⁰⁶ lelkésznő volt. A szerkesztő fő célkitűzését a már említett „mi-azonosságtudat” erősítése jelentette.

³⁰² Kovács J. István teológiai professzor, (1880–1965), 1929-től a dunamelléki egyházker. főjegyzője, felesége Schulek Iréne, Schulek Frigyes lánya.

³⁰³ *Jegyzőkönyv a Református Lelkésznők Országos Szövetségének 1929. január hó 10-én d.e. 10 órakor tartott közgyűlésén.* 9. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. Jegyzőkönyvek 1928–1929.

³⁰⁴ ua. 5.

³⁰⁵ *Jegyzőkönyv a Református Lelkésznők Országos szövetségének Budapesten, 1928. január 11-én d.e. 10 órakor tartott alakuló közgyűlésén.* 6. uo.

³⁰⁶ Kovácsné Huszár Jolán négy polgárit végzett, utána postai szakképesítést szerzett. 1911-ben ment férjhez Kovács Ferenc dunaszentbenedeki lelkészhez. Férje később Kunszentmiklóson szolgált. Három verseskötete jelent meg, *Könnyeim*, ezt legkisebb gyermeke halálára írta, *Beszélgéseim* és *Látásaim* címmel. Három gyermekük született. A legidősebb, fiúk Kovács Ferenc Ludovikát végzett, majd műszaki tiszt lett. Eltűnt, mint hadifogoly, második gyermekük Kovács Jolán teológiát végzett, legkisebb leányuk gyermekkorában meghalt. Lányával készítettem interjút, amelyben elmondta, hogy egy édesanyja által szervezett szárszói középiskolás konferencián jutott el a „megtérésig” és ekkor döntötte el, hogy nem tanítóképzőbe megy, hanem a teológiára. (Interjú Kovács Jolánnal 2009. febr. 12. Leányfalu). Húga Huszár Margit tanítóképzőt végzett és Arany Dénes decsi lelkész felesége lett.

Már a lap indulásakor felvetette a közgyűlésen, hogy a lelkésznék tudassák a családjukban előforduló „szomorú vagy örvendetes eseményeket, hogy ez uton mindannyian osztozhassunk egymásörömében, bánatában.”³⁰⁷ Véleménye szerint ez a „baráti közösség ápolásának” egyik alkalmas módját jelentheti, amit úgyis értelmezhetünk, hogy a szerkesztőnő a tagok közötti információcserének ily módon való elősegítésével is a csoportkohéziót kívánta erősíteni.

Fenntartások és támadások a későbbiekben is megfogalmazódtak az R.L.O.Sz.-vel szemben, de mégsem ezek a hangok voltak az általánosak. Az ellenzőkkel kapcsolatban Ravaszné 1934-ben a következőket mondta a lelkészné-konferencia megnyitóbeszédében: „Azonban – minden jó szándékunk mellett is – hallottuk a támadók megjegyzéseit is, hogy az egyházban jogokat akarunk gyakorolni és kiváltságos szerepre törekszünk. Mi, mint Istennek alázas szolgáló leányai, férjeink oldala mellett, az ő irányításukkal és az általuk vezetett minden olyan belmissziói munkában akarunk segítő társaik lenni, amely munkák a nő lelkivilágához legközelebb állanak. Semmi vezető szerepet nem akarunk a gyülekezetben magunkhoz ragadni, sem más programot szolgálni, mint azt, amit férjeink, a lelkipásztorok élénk tűznek...” A továbbiakban utalt rá, hogy az ellenzők között volt, aki a szövetség megalakulásakor arra hivatkozott, hogy a lelkésznék egyetlen feladata gyermekeik felnevelése. Szükségesnek tartotta, hogy elnöki minőségében is válaszoljon erre a felvetésre. Leszögezte, hogy Isten valóban elsősorban hitvesi és anyai szerepre teremtette a nőt, de hozzátette, hogy ha itt már betöltötte kötelezettségét, fennmaradó idejét a gyülekezetnek kell szentelnie. A dilemma az volt tehát, hogy a lelkészné hogyan tudja összeegyeztetni családi életét a gyülekezetben végzett munkájával. Az első konferencián Czeglédy Sándorné is beszélt arról, hogy a lelkészcsaládok többsége nagycsalád, ezért a lelkészné amíg gyermekeit fel nem neveli a családi körön kívül nem vállalhat munkát. Számba vette azonban azt is, mi az, amit minden lelkésznétől el lehet várni, bármilyen családi körülmények között él is. A lelkészné első és legfontosabb feladatát abban jelölte meg, hogy segítse elő férje hivatását. Ehhez, mint írta, imádságos, hívó lélekre van szükség, egy lelkészné nem lehet „hitetlen, a divatnak élő, modern nő.”³⁰⁸ Ezután beszélt azokról a belmissziói munkákról, amelyeket lelkésznéként el kell látnia, ha már családi élete ezt lehetővé teszi. Ezt a munkát a lelkészné aktív munkásságaként definiálta, amelyben éles különbséget tett a falusi és a városi lelkésznék feladatai között.³⁰⁹ Volt azonban egy gyakran felvetett másik dilemma is, nevezetesen, hogy

³⁰⁷ Jegyzőkönyv a Reormátus Lelkésznék Országos Szövetségének 1929. január hó 10-én d.e. 10 órakor tartott közgyűlésén. 2. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. Jegyzőkönyvek 1928–1929.

³⁰⁸ CZEGLÉDY Sándorné 1927. 42.

³⁰⁹ ua. 50–60.

mennyiben lehetett ez a munka önálló és mennyiben a férjnek, azaz a lelkésznek alárendelt. E kérdésekről folyó diskurzus mindvégig fókuszban maradt.

A Szövetség évente hívott össze közgyűlést, amelyen a különféle indítványokról döntöttek: ezek egy része a Szövetség működésével volt kapcsolatos, másik részük pedig bizonyos társadalmi kérdések, problémák, egyházi kezdeményezésekhez való csatlakozás, illetve azok támogatása tárgyában születtek. Az 1930. évi közgyűlés indítványai között szerepelt például, hogy a Leánykálvineum érdekében minden tag kötelességének ismeri el, évi 1 pengő adományt fizetni a Kálvineum Védőszövetségének. Indítvány született az egyke kérdésében is, eszerint a Szövetség kimondta, hogy előadások, személyes érintkezések útján minden lelkészné kötelességének tartja, hogy küzdjön az egyke ellen és ezzel kapcsolatban a női erkölcsök „leromlása” ellen is felvegye a harcot.³¹⁰

Az egyházmegyei beszámolók tanúsága szerint az 1930-as évek második felében a lelkésznék gyülekezeti tevékenységének középpontjában a leányegyesületek, nőegyletek, bibliakörök szervezése és irányítása állt.

A gyakorlati munkák közül az R.L.O.Sz. elsőként a gyermeknyaraltatást vette fel programjába. Novák Olga felhívásában arra hivatkozott, hogy a külföldi hittestvérek felkarolták a gyermekeket a háborút követően, ezért, amikor már úgy, ahogy talpra álltak Magyarország reformátusai, ők sem mulaszthatják el a gyerekek segítségét.³¹¹

1928-tól több helyszínen is nyaraltattak a Szövetség szervezésében református gyerekeket. A gyakorlati megoldás különböző problémáira is utal a gesztelyi (Zemplén megye) papné levele: *„A módszer a tavalyi lesz, mert az igen jól bevált. A gyermekek ismét leánykák legyenek 8-10-12 évesig, lehetőleg árvák, mert akkor könnyebben hajlandók ellátni őket az én asszonykáim a nőegyletből. Kérlek benneteket, Szabóné Kenessey Saroltára bízátok ismét a csoport összeállítását, hogy vasárnapi iskolás, kedves református apróságok jöjjenek s ha lehet ismét Bodnár Ilka felügyeletével, mert ő kitűnő missiói segítségnek bizonyult tavaly, ...”*³¹² Siklóson és Órszentmiklóson a Szövetség szintén szervezett gyermeküdültetést.

Ezek a kezdeményezések, törekvések arra utalnak, hogy a Szövetség a hagyományos női egyesületeknek megfelelő szerepet is betöltött. Ez a háborús években felerősödött, amikor több országos segélyakcióhoz csatlakoztak: 1940-ben a „Magyar Anyák finn

³¹⁰ Ravasz Lászlóné körlevele, Bp., 1930. febr. 20. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 13/1930.

³¹¹ Novák Olga: Gyermeknyaraltatásra vonatkozó javaslat. h.n. é.n. uo. iktatószám nélkül.

³¹² Kun Z. né Margit Novák Olgához, Gesztely, 1929. máj. 16. uo. 90/1929.

gyermekéért”³¹³ akcióhoz, „Horthy Miklósné öfőméltósága által „Erdélyért indított” segélyakcióhoz,³¹⁴ és folyamatosan foglalkoztak a menekültek, katonák megsegítésével.

Az R.L.O.Sz. mindezek mellett elsősorban érdekvédelmi szervezetként működött, a lelkésznék problémáira próbált megoldásokat találni, amelyek közül legsúlyosabbnak az özvegy lelkésznék helyzetét ítélték.

Az özvegy lelkésznék

Az özvegy lelkésznék évjáradéka 1898-tól egységesen évi 500 korona volt egységesen, a lelkészárváké 100 korona, amelyet a lelkészi nyugdíj- és özvegy-árva-gyámintézet juttatott számukra, a konventi jegyzőkönyvekben egyházmegyékre lebontva név szerint közölték a segélyezetteket. Évente mintegy 300 özvegy lelkésznét és kb. ugyanannyi lelkészárvát részesítettek „segélyben”. 1908-ban az új nyugdíjintézet megalakulásakor, az ORLE és a dunántúli egyházkerület is felterjesztést nyújtott be a konventhez az összeg felemeléséről.³¹⁵ 1911-ben ismét előkerült a kérdés a konventi ülésen a tiszáninneri és tiszántúli egyházkerület felterjesztésében. A konvent a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez utalta a javaslatot, amelyben kérték, hogy az egyházsegélyt olyan összeggel emeljék fel, amely lehetővé teszi az özvegyeknek ill. az árváknak adott juttatás összegének emelését.³¹⁶ Az államsegélyből a konvent 1912-ben 500-ról 600-ra emelte az özvegyi járadékot, az atyátlan árvákét 100-ról 120 koronára, a teljes árvákét, pedig évi 150-ről 180 koronára.³¹⁷ Ez az emelés azonban még mindig elégtelen volt, ezért 1914-ban a lelkészegyesület előterjesztésében a 600 koronás illetmény 1000 koronára az árvák neveltetési segélyét 250 illetve 300 koronára való emelését indítványozta. A konvent ismét az államsegély felemelésében látta a probléma megoldását.³¹⁸ 1913-ban a segélyezett özvegyek száma 543, az árváké 378 volt.³¹⁹ 1916-ban azután a nyugdíjintézet kedvező anyagi helyzetére tekintettel ismét emelték az évjáradékokat 840, illetve 168 és 252 koronára. A Konvent kimondta azt is, hogy ezt az összeget nem tekintik véglegesnek, mivel az továbbra sem fedezi a szükségleteket.³²⁰ Ugyanebben az évben a gyámolítás nélküli lelkészözvegyek részére az Országos Hadisegélyező Bizottságtól utaltak ki 20 ezer korona segélyt.³²¹

³¹³ RAVASZ Lászlóné. *Kedves Testvéreim!* RLL 1940. 1. sz. 3.

³¹⁴ RAVASZ Lászlóné: *Felhívás a Horthy Miklósné öfőméltósága által „erdélyért” indított segélyakcióra.* RLL 1940. 10. sz. 3.

³¹⁵ MREKjk 1908. 369; 372. sz.

³¹⁶ ua. 1911. 102. sz.

³¹⁷ ua. 1912. 203. sz.

³¹⁸ ua. 1914. 94. sz.

³¹⁹ ua. 1915. 31/4. sz.

³²⁰ ua. 1917. 295. sz.

³²¹ ua. 1917. 297. sz.

A háború után, 1925-ben úgy rendezték az özvegyi nyugdíjakat, hogy két csoportba és azon belül 9-9 osztályba sorolták elhalálozott férjük egyházi tisztsége és fizetési osztálya után a lelkésznéket. Az A csoportba azok tartoztak, akiknek férje nem viselt magasabb egyházi tisztséget, itt évi 960 és 480 korona között oszlott meg az özvegyi nyugdíj. A B csoportba tartozók férje magasabb egyházi tisztséget viselt (egyházkerületi főjegyző, egyházkerületi tanácsbíró, esperes, egyházmegyei főjegyző volt). Ebben a csoportban 1200-600 korona között kaptak nyugdíjat az özvegyek. A püspök özvegyének évi 1800 korona járt.³²² 1927. jan. 1-től pengőbe átszámították az addigi aranykorona értékét. 1933. évi IX. egyházi tc. 21.§-sa az özvegyi nyugdíj minimumát évi 961 pengőben állapította. özv. Szabó Mihályné és özvegy lelkésznétársainak 1941. ápr. 26-án kelt kérvényében a nyugdíj minimumának havi 100 pengőben való megállapítását kérték. Ennek eredményeképpen a Konvent egyes osztályokat eltörölt, másokat átsorolt magasabb osztályba.³²³ 1929-ben 561 lelkészözvegyet tartottak számon, akiknek egy részét segélyre jogosultnak tartották.³²⁴ 1941-ben 582 özvegy, 143 apátlan és 29 teljesen árva volt a nyugdíjintézet gondozása alatt.³²⁵

1929-ben a szövetség az özvegy lelkésznék és lelkészárvaik javára gyorssegély-alapot hozott létre, amely alapot javarészt a lelkésznék maguk adták össze (de több helyről érkeztek kisebb-nagyobb adományok is). Gyorssegélyt – általában 10-50 pengőt – azoknak az özvegyeknek illetve árva paplányoknak jutattak, akik rendkívüli nehéz körülmények közé kerültek (operáció, klinikai kezelés, hosszabban tartó betegség, költözködés, vagy sokgyermekes anya).³²⁶

A Gyorssegélyalap javára műsoros estélyeket is rendeztek.³²⁷ Ravasz Lászlóné úgy ítélte meg, hogy a lelkészek egy része teljesen közömbösen áll az ügghöz, Nyáry Pál felsőbaranyai esperesnek panaszkodott ebben az ügyben, mint írta azoknak szólt az elkeseredettsége „*akikről tudom, hogy minden estéjükét színházban töltötték, de ide nem jutott IP adományuk...*”³²⁸

A fennmaradt kérelmező levelek is feltárják azt a kilátástalan helyzetet, amelybe egy-egy papné férje halála után kerülhetett. Azok a lelkésznék, akiknek özvegyi nyugdíja havi 50-60 pengő körül volt, és gyermekeik vagy családjuk nem segíthette őket, teljes nyomorban éltek, legalapvetőbb szükségleteik kielégítése is csak segélyekkel volt megoldható.

³²² ua. 1925. 243. sz.

³²³ ua. 1941. 180. sz.

³²⁴ A Ref. Lelkészözvegyek Szeretetháza intézőbizottságának levele a miniszterhez. Bp., 1929. máj. 15. RL C/197 Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai. 34. doboz.

³²⁵ MERKjk. 1942. 168/11. sz.

³²⁶ RAVASZ Lászlóné: Gyorssegély-alapunkra. RLL 1929. 8. sz. 71.

³²⁷ Az 1933-ban megrendezett estélyen a például vendégeknek 1 P-t kellett fizetniük.

³²⁸ Ravasz Lászlóné levele Nyáry Pálhoz, Bp., 1933. nov. 27. MREZsL 8. R.L.O.Sz. levelezés 1926–1937, 195/1933.

A segélyt mindenekelőtt a visszaélések elkerülése végett, a helyi lelkész ajánlására utalták ki. Amikor valaki rendszeresen kért segélyt, Ravasz Lászlóné személyesen kereste meg levélben a helyi lelkészt vagy diakonisszát, hogy informálódjon a kérelem jogosságát illetően. Ilyenkor kiderülhetett, hogy az illető papné valójában nem jogosult a rendszeres segélyezésre, amit a Szövetség általában nem is tudott vállalni. Voltak azonban kivételes esetek, amikor hosszú évek során támogattak valakit. Közéjük tartozott például Nyárády Lászlóné, akinek 1929-1943 között rendszeresen folyósítottak segélyt. Nyárádyné hat gyermekkel maradt özvegyen, nyugdíja mellett hivatalt is vállalt, de gyermekei iskoláztatásához szüksége volt az alap rendszeres segítségére is. *„Úgy írom most is e kérést nagy küzdelem után, sokáig töprengve felette, most is olyan a helyzetem, hogy nem tudok magamon segíteni támogatás nélkül. Gyermekeim nevelése még nincs befejezve, azért e nehéz helyzet, de két év múlva már három készen lesz s nem veszem igénybe a jóságos pártfogást, hanem igyekszem leróni hálám jótévedéssel szemben.”*³²⁹ Korai levelei még arról tanúskodnak, hogy bízott abban, hogy csak átmeneti állapotról van szó, azonban helyzete az idő múlásával – bár mindvégig állásban volt – egyre nehezebb lett, s évente többször is kénytelen volt segélyért folyamodni. *„Mindig nehéz volt a helyzetem tizenhárom évi özvegységem alatt, de ez év második fele szinte kibírhatatlan. A legnagyobb akaratereővel próbálom átküzdeni, de aligha lesz kitartásom. Újabb és újabb anyagi nehézségek merülnek fel a taníttatás körül. Lajos fiamért utólagos miniszteri rendelet értelmében be kell fizetnem három hét alatt nyolcvan pengőt. Tüzelőm nincs a télre, különként veszem. – Dolgozni annyit dolgozok, hogy többet nem lehet. Még egyszer kérem támogatását, segítsen át ezen a nehéz éven s jövőre már készen lesznek a nagyobbak s könnyebben bírom befejezni a kisebbek nevelését. Segítsen rajtam valamiképp, bármily kevéssel. Ha valami fehérnemű, vagy felső ruha volna az én vagy a gyermekek részére, úgy gondoljon rám, juttasson valamit belőle.”*³³⁰

A negyvenes évekre egészségi állapota is megromlott, anyagi helyzete az évek alatt nem rendeződött. *„A mai nehéz helyzet olyan körülmények közé sodort, hogy nem tudok magamon segíteni. Három fiam a fronton van s a legkisebb, aki velem maradt önkéntességét szolgálja. Úgy volt, hogy leszerel s állást foglalhat, de nem szerelték le, így nem tud rajtam segíteni, sőt támogatnom kell a téli ruha beszerzéssel.*

Azt gondoltam, hogy nem kell többet kérnem, de már öreg lettem, a túlfokozott munka, húsz évi éjjeles szolgálat teljesen megviselt és teljes pihenést rendelt az orvos. Öregségemre jutottam a

³²⁹ özv. Nyárády Lászlóné levele Ravasz Lászlónéhoz. Pestszentlőrinc, 1931. márc. 27. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 40/1931.

³³⁰ özv. Nyárády Lászlóné levele Ravasz Lászlónéhoz. Bp., 1931. dec. 3. uo. 175/1931.

legnehezebb helyzetbe.”³³¹ Nyárádyné kérését minden alkalommal teljesítette a Szövetség, a gyermekek felnevelését elsődlegesen támogatandónak ítélte Ravaszné.

A kérelmezők sokszor említik a vívódást, amely megelőzte kérésük megfogalmazását, általában tüzelőre, gyógyszerre, orvosi ellátásra, ruházkodásra kértek. A lelkésznői státusz, középosztálybeli helyzet elvesztése legtöbbjük számára szégyent jelentett, a „koldulásra” nehezen szánták rá magukat.

„Betegségem miatt csak most köszönhetem meg jóságát, hogy nagyon nehéz keserves sorsomba meg méltóztatott segíteni, nagyon keserves szinte elviselhetetlen a sorsunk özvegy papnéknak a kik minden vagyon nélkül maradtunk el, fél tanulásba levő gyerekekkel, mint én is kinek 3 fiam van de még egy sem végzett, jövőre adnám a legnagyobb fiamat jegyzőtanfolyamra ki most gyakornok, de hogy tudok fizetni érette a mit kell el se tudom képzelni.

Borzasztó gondok között élek betegen dolog képtelen vagyok, tüdő és szív asztmám van, nem bírok dolgozni s mióta az én áldott jó uram elhalt teljesen le vagyok roskadva mostan az idén próbáltam volna itt Hajdúszoboszlón strand fürdőn trafik engedélyt kérni, hogy valahogy a gyermekeimet tudjam segíteni, de sajnos elutasítottak azzal hogy nem vagyok igényjogosult mint papi özvegy, ez pedig tisztességes megélhetést biztosított volna számunkra az özvegy papnékat kizárják mindenből, mi akiknek nincs diplománk ki egészséges cselédnek menjen? Mégis retenetes, mert régebben sajnos a mikor még engem nevelt az én jó nagymamám diplomát nem akartak csak hogy megfelelő műveltsége legyen az embernek, vagyonomat a háború következtébe elvesztettük, utána szegény jó most méltóztassék elgondolni 94 pengőből hogy lehessen lakbért fizetni és megélni nagyon nagyon égetőn szükség lenne sorsunk minél előbb javításán vagy az egyházakat elkötelezni egy kis nyugdíjra de így nem bírjuk a szenvedést a nyomorúságot, mindjárt itt lesz reám a téll de hogy fütők miből a jó Isten tudja de özvegyiségem keserves napjaiba sokszor gondoltam hogy akkor adott a jó Isten segítséget amikor nem is gondoltam, ne méltóztassék elítélni panaszos levelem miatt de rettenetes dolog a mikor egy esperesnek az özvegye ilyen nehéz sorsra jut, de szüleim már nem élnek, rokonom közeli nincs, így teljesen magunkra vagyunk hagyatva, (...)”³³² Az esperesné levele egy másik sokakat érintő problémáról is tanúskodik. Azokról a lelkésznékről van szó, akik életkoruk szerint még vállalhattak volna munkát, azonban legtöbbjük semmilyen képzettséggel nem rendelkezett, s így a munkavállalás sok esetben szinte lehetetlen volt számukra. A 19. század utolsó harmadától a leányoktatás egyik fő célját éppen abban látták, hogy a középosztálybeli

³³¹ özv. Nyárády Lászlóné levele Ravasz Lászlónéhoz. Bp., 1942. okt. 19. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1939–1944, 125/1942.

³³² Özv. Szabó Antalné levele Ravasz Lászlónéhoz, Hajdúszoboszló, 1928. szept. 22. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 63/1928.

nők az ehhez hasonló kilátástalan helyzetben ne maradjanak kenyérkereset nélkül. Ez volt az egyik motivációja a református leánynevelés, leányoktatás kiterjesztésének is.

A lelkésznék műveltségéről, iskolázottságról nem rendelkezünk elemezhető adatokkal feltűnő azonban, hogy éppen a kérelmező levelek külalakjában, stílusában milyen jelentős különbségeket találunk. Ez is arra utal, hogy a lelkésznék között a származásbeli, egzisztenciális különbségek mellett műveltségi téren is nagy eltérések voltak. Az előbb idézett levelek némelyikével szemben, amelyeknek külalakja, stílusa iskolázottságról tanúskodik, akad több olyan is, amelynek írója néhány elemi osztályon kívül valószínűleg nem rendelkezett magasabb iskolai képzettséggel. *„Nagy nagy kéressel fordulok ismét méltóságod jó szívéhez tesék rajtam segíteni. Semmi téli alsó ruhám nincs mind lerongyollott rolam, már a foltozást sem állja, Sem also nadrágom, sem háló kabátom, szoknyám harisnyám nincs. Miotta teljesen nem tudok járni sokkal fázékonyabb minden részem.esedezem méltóztassék hozzá segíteni, hogy két also nadrágot, hálókabátot téli harisnyát és egy also szoknyát tudjak magamnak szerezni. Az ocskát szét bontom azután ki szanám és kézzel meg varnám aprodonként nagyon nagyon kérem bocsánatát hogy mind untalan kéresem járulok méltóságod elé, de jó Istenem látja nincs senki más ki rajtam segítene.”*³³³

Az Órszentmiklósi Szeretetotthon

1929-ben a Szövetség az özvegyek súlyos helyzetének enyhítésére megnyitotta Órszentmiklósi Szeretetházát. *„Napjainkban végtelenül szomorú az özvegyek különösen a lelkészözvegyek sorsa. Amint a férjet sírba teszik, mintha vele temetnék az asszony addig élvezett tekintélyét, otthonát, biztos kenyerét. Egy szédületes zuhanás, azután ott áll gyermekeivel, vagy még szomorúbb, ha azok nélkül, egyedül: hova, merre menjen, mihez kezdjen? Szerencsés eset, ha felnőtt gyermekei otthonába húzódhatik, de sokszor azok is milyen tengernyi nehézséggel küzködnek! Még szerencsésebb eset, ha van némi vagyona, de mennyivel többen vannak, akiknek semmijük sincs! Ezen a nagy bajon akar segíteni ez az otthon.”*³³⁴

A szeretetotthon megalapítására az órszentmiklósi Kvassay kastélyt megvásárlásával nyílt lehetőség. A kastély és a birtok 64.000 pengőbe került, amely összeg előteremtésére Kováts J. Istvánék vállalkoztak, mivel az egyházi bizottság kockázatosnak ítélte a tranzakciót, ugyanis a birtok per alatt állt. Kováts J. Istvánék ezért magukra vállalták a vételár első részletét 10.000 pengőt, a szerződéssel kapcsolatos illetékeket és 4000 pengőt a bennlévő ingóságokért s mindezt ajándékként felajánlották az özvegy papnék otthona javára. Ezt

³³³ özv. Csák Máténé levele Ravasz Lászlónéhoz, Hajdúböszörmény, 1931. dec. 3. uo. 178/1931.

³³⁴ Szeretetház alapítvány református lelkészözvegyek számára. Körlevél. h.n. 1928. 2. RL C/197 Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai 33. doboz.

követően indult meg az országos gyűjtés.³³⁵ A vásárlás idején a kastélyt a Szociális Missziós nővérek bérelték, akiknek szintén szándékában állt megvásárolni a birtokot. Az adakozókedv növelését szolgálhatta az is, hogy a birtok református kézbe kerülése egy nagyobb célt is szolgálhatott: a katolikus terjeszkedés ellenében is hathatott.

A Szövetség felhívása mellett a Kálvinista Szemle is az akció mellé állt, hogy úgymond sajtópropagandával segítse elő az adakozást. Sebestyén Jenő cikkében kitért arra is, hogy „...ugyanazt a birtokot ugyanezzel a kastéllyal a legnagyobb örömmel megvásárolta volna a róm. Kath. Szociális Misszió-társulat is, amely természetesen nemcsak hogy jó vásárt csinált volna ezáltal, hanem a környező református falvakban bizonyára mindjárt ki tűnő talajt is keresett volna a róm.katolikus térítő-propaganda céljai szempontjából.”³³⁶

A gyűjtésből 12.000 pengő adomány folyt be, ez azonban továbbra sem volt elégséges a birtok megvásárlásához. Nem minden lelkészné fogadta lelkesedéssel az otthon gondolatát és az adakozókedv sem volt túl nagy, erről nemcsak a befolyt összeg tanúskodik, hanem egy Novák Olgához írt levél is, amelyben a levélíró a debreceni gyűjtés lehetőségeiről számolt be „...Én ismerem a női intézeti életet: még komolyan tanuló, dolgozó nők között is annyi kicsinyesség, sűrlődés fordul elő, hogy legjobb, ha káplár-modorú és pokróc-finomságú egyén az igazgató. Én nem tudok elképzelni olyan helyzetet, ahol annyi teljesen különböző műveltségű, saját rigolyáiban megöregedett asszony békességben együtt élhetne! Nekünk is van egy özvegy papné nénénk, aki várva-várja a szép intézménynek a megvalósulását: finom, kedves, áldottlelkű úrinő; viszont ismerek olyan papnét, aki cselédje volt a nt. Úrnak – és csak tisztességből vette el. Már most ha ilyen különböző lényeknek kell együtt élniök: lehet – e azon áldás? Mert a műveletlen mindig igyekszik egyenrangúságot, sőt fölényt kihangsúlyozni a szerénnyel szemben. (Ez mindennapi tapasztalat. De ezekből az egyéni megfigyelésekből semmi egyéb nem következik, mint hogy énbennem maga a cél: az özv. papnék otthona – nem sok reménységet és sympathiát ébreszt. – Azt érzem, tudom, hogy össze kell tartanunk – és igyekszem is lehetőségem szerint – szép és buzgó munkátokhoz hozzájárulni.”³³⁷ Az idézett sorokban is előkerül az előbb említett probléma, hogy a lelkésznék között olyan nagyok a társadalmi, műveltségbeli különbségek, amely szinte lehetetlenné teheti az együttélést is. A későbbiekben ennek nehézségei valóban felmerültek, erről még lesz szó a továbbiakban.

Ravasznénak is voltak fenntartásai az otthonállítással kapcsolatban. Egyrészt nem akarta, hogy egyesületté alakuljanak „megszűnván ez által az a bizalmas testvéri közösség

³³⁵ *Miénk lesz-e?* Körlevél. h.n. é.n. RL C/197 uo.

³³⁶ SEBESTYÉN Jenő: *Az özvegy papnék otthona*. KSz, 1928. júl. 21. IX. évf. 29. sz. 1.

³³⁷ Ismeretlen levele Novák Olgához, Debrecen, 1928. X. 29. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 98/1928.

*lenni, amellyel tulajdonképpen megindultunk*³³⁸ másrészt úgy ítélte, hogy egy ilyen ingatlan fenntartásával túllépi a Szövetség eredeti „munkakörét”. Úgy gondolta a Szövetség feladata a segélyezés és a Konventnek kellene gondoskodnia ily módon az özvegyeken.³³⁹

Kováts J. István londoni útja alkalmával felhívta Rothermere Lord figyelmét az özvegy papnék sorsára, aki azután 50.000. pengőt küldött a Konvent lelkeszelnökéhez, Balthazár Dezsőhöz azzal a kívánsággal, hogy az összeget az özvegy lelkesznek otthonára fordítsák. Végül is ez az adomány tette lehetővé a birtok megvételét. Mivel alapszabályok hiányában a szövetség a megvételkor vagyonszerző képességgel nem bírt, első körben Kovátsné nevére írták az ingatlant, azzal a kikötéssel, hogy az alapszabályok megerősítését követően az a Szövetség tulajdonába kerül majd át. Kovátsné közben a Szövetség jóváhagyása nélkül „örökalapítványként” átadta az Egyetemes Konventnek. Ez az eljárása komoly feszültségeket okozott a vezetőségen belül, Kovátsné ugyanis nem mutatta be az elnöki tanácsnak az alapítólevél tervezetét, s így a szövetség egyrészt nem értesült arról a körülményről, hogy Rothermere Balthazár püspöknek küldte az adományt, ő pedig annak tudatában adta ezt át Kováts J. Istvánnak, hogy az a birtokot a Református Egyetemes Egyháznak ajánlja fel. A Szövetség számára nem derült ki, hogy valójában a püspök kötötte-e ki, vagy Kovátsné maga ajánlotta-e fel ezt a megoldást, mindenesetre a Szövetség vezetősége úgy vélte, hogy Kovátsné és a konvent közötti megállapodással sérültek a Szövetség jogai. Ezért ragaszkodtak a szerződés módosításához, amit azután a konvent akceptált is. Bár a nézeteltérés nyugvópontra jutott, a konfliktus mégis arra enged következtetni, hogy Ravaszné semmilyen kérdésben nem engedte ki kezéből a döntést és irányítást és, hogy a vezetésben megvoltak a feszültségek a hatásköröket illetően, illetve vélhetően vigyáztak, hogy a debreceni püspök vezette konvent túl nagy befolyáshoz ne jusson a szeretetház ügyeiben, s így áttételesen a Szövetség ügyeiben.³⁴⁰

A szeretetház ügyeinek intézésére a konvent egy héttagú intézőbizottságot nevezett ki, amelyben az R.L.O.Sz. három tagja, egy lelkesznek (vagy lelkeszjellegű tanárnak) az özvegye, továbbá az egyetemes konvent két képviselője és az őrszentmiklósi egyházközség lelkesze kapott helyet.³⁴¹ Az intézőbizottság tagjainak megbízatása élethossziglan szólt.³⁴²

³³⁸ Ravasz Lászlóné feljegyzései. é.n. MREZsL 8. R.L.O.Sz. Vegyes iratok 1927–1941. Ref. Lelkesznek Orsz. Szövetsége (Feljegyzések) 2.

³³⁹ ua. 6.

³⁴⁰ A gyakorlati teendők közül legelső az épület renováltatása volt: a tervezéssel Schulek János műépítész bízta meg, a költségekre a Konvent adott kölcsönt.

³⁴¹ Az első intézőbizottság tagjai voltak, elnök: özv. Szóts Farkasné, az R.L.O.Sz. képviselőjében: Kováts J. Istvánné, Novák Olga és Szabó Balázsné, a konvent képviselőjében: Benedek Zsolt és Kováts J. István, az őrszentmiklósi lelkesz: Sikó Zoltán.

³⁴² Jegyzőkönyv a Ref. Lelkesznek Országos Szövetsége elnöki tanácsának 1929. febr. 26-án tartott ülésén. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. Jegyzőkönyvek 1928–29.

A Szeretoththonba olyan özvegyeket vettek föl, akik nyilatkozatban vállalták, hogy a ház evangéliumi szelleméhez alkalmazkodnak, nyugdíjuk harmadrészét a szeretetház javára befizetik, részt vesznek a ház körüli könnyebb munkákban és a gondozásra szoruló özvegyek ápolásában testi erejükhöz képest. Az intézmény lakóinak száma a megnyitáskor 18, a 1930-as években általában 10-15 volt.³⁴³ Ez természetesen a felvételt kérőknek csak egy töredékét jelentette.

Az otthon vezetésével özv. Vecsey Sándorné lelkészözvegyet, a Szeretetház egyik lakóját bízták meg.

A házon belüli állapotokról néhány beszámolóból nyerhetünk valamiféle képet. Kovácsné Huszár Jolán, aki gyakran látogatta a Szeretetházat, egyik levelében igen elkeseredetten szólt az ottani helyzetről: *„Most 13 lakója van a szeretetháznak 8 fizető 5 ingyenes. ...Bizony itt minden van, csak megelégedés nincs. Naponta reggel, este áhitatukat vezetem és mindegyikkel külön beszélgetek, szeretnék tisztán látni mindenbe. Eddigi tapasztalatom ez. Nagy ez a ház, belsőség, kert minden. Rengeteg a munka vele. Mindenki erején felül dolgozik, aki bír. Emiatt fáradtak, keserűek, elégedetlenek. A gazdaságban s óriási udvarban, kertben, parkban van egy nyári sommás munkás és egy házi szolgál, aki kaszál, kapál, ás, fát vág, teheneket gondoz, disznókat, fákat nyesi, tisztán tartja, permetez, fűtést (központi) vízpumpázást (vízvezetékhez) végzi s ivóvizet messziről hordja stb. Igen-igen megdolgoznak, látom. Van 1 cseléd, ez a baromfiudvarban segít a kezelő papleánynak, mosogat (legtöbbször a papnék végzik) betegeknél kiszolgál, élelmet felviszi, vizet, stb – felmossa az óriási helyiségeket, kertben gyomlál, szaladgál – rengeteget, (dagaszt, kemencét fűt) három fiatalabb van 40-50 között papleány (a többi öreg 60-70-74 éves, némelyik roppant megtörődött) ezek főznek, terítenek, (baromfityényszű az egyik) fent a sok szobát takarítják, ablakot mossák mindenütt, az öregek a főzéshez segítenek, hámozni, öntöznek az erősebbek későig, vacsora 9 órakor – fáradtak, alig állnak – s elégedetlen, szomorú, keserűek mind. A vezető Ilona néni 70 éves – igen fürge, friss, csodálatos képességekkel megáldott asszony. Elkormányoz az mindent jól, beoszt pompásan, de igen rideg, szeretetlen, kemény természet s mindenki majd eleped a szeretet után (a szeretetházban). Sokat beszélek vele, imádkozom. Küzd ellene nagyon. Mindenki elismeri kiváló értékeit, becsülik, de a szívük bizony belül igen elégedetlen.*

³⁴³ KOVÁCSNÉ HUSZÁR Jolán: *Az „özvegy lelkésznek szeretetháza”-nak felavatása.* RLL 1929. 9. sz. 74.

Az öregség és rossz természetén kívül, mely itt-ott mindben megvan, ez a kimerülésig dolgozás váltja ki a legtöbb kellemetlenséget. Aki nem bírja, nem hiszik neki, irigylik, ha pihen, beteg ne legyen valaki, mert jaj akkor felborul minden. Hát ez szomorú bizony...³⁴⁴

A Szociális Misszió

A Szeretetotthon intézőbizottsága a papnékon keresztül egy másik egyháztársadalmat érintő problémával is találkozott: az árva papleányok helyzetével. *„Helyzetük annál súlyosabb, mert 18-ik életévük befejezése után, hacsak főiskolai tanulmányokat nem folytatnak, ami a legritkább eset, rendkívül szerény neveltetési segélyük is megszűnik és ha férjhez nem mennek, vagy két kezük munkájával keresik kenyerüket, sokszor a legnehezebb testi munkával, vagy rokonaik és ismerőseik kegyelméből tengetik életüket... ezekből a templom mellett felnövő magános, leánylelkész-árvákból szervezi meg egyházunk szociális munkáját végző női csapatot.”³⁴⁵* Ezt a női csapatot, a Szociális Missziót 1931-ben alapították meg Órszentmiklóson. Egyrészt az egyre nagyobb számban jelentkező lelkészárva számára próbáltak lehetőséget teremteni, másrészt kielégíteni a nagyobb egyházközségek igényét arra, hogy a szociális munkák elvégzésére megfelelő személyeket találjanak.³⁴⁶ Az Egyetemes Konvent 344/1941. sz. határozatával alakult meg a Misszió intézőbizottsága.³⁴⁷ A Misszió számára megvették a Kvassay-féle ház melletti ingatlant, erre a Népjóléti Minisztériumtól 8000 pengőt kaptak.³⁴⁸

A jelöltek 14 havi kiképzésben részesültek, ebben együtt volt az elméleti (bibliai, teológiai) és a gyakorlati szakirányú képzés: az anya- és csecsemőgondozásban, gyermeknevelésben, egészségügyi munkában. A kiképzett missziós testvérek munkáját a gyülekezetek vették igénybe, de dolgoztak Franciaországban, az Egyesült Államokban is. Az oktatók között három végzett teológusnőt is találunk: Novák Olga mellett résztvett a jelöltek képzésében Morandi Ilona (1933-tól a Szociális Misszió vezetője volt) és Sajó Margit is. A jelöltek száma az 1930-as években évente 9-10 volt. Azok közül a testvérek közül, akiknek tanítói oklevelük is volt és franciául is tudtak, kiküldték Franciaországba és Belgiumba az ott élő magyar reformátusok között végzendő szociális munkára.³⁴⁹

³⁴⁴ Kovácsné Huszár Jolán levele Ravasz Lászlónéhoz, Órszentmiklós, 1932. júl. 20. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 127/1932.

³⁴⁵ Kovács J. István levele. h.n. é.n. RL C/197 Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai, 34. doboz.

³⁴⁶ Szóts Farkasné jelentése a Konventhez, Bp., 1931. márc.25. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 61/1931.

³⁴⁷ Ennek tagja volt a konventi missziói előadó és a konventi titkár is. Az induláskor Enyedy Andor, Kiss József, Kiss Ferenc, Kovácsné Huszár Jolán és Szabó Miklósné intézték a Misszió ügyeit. A Misszió vezetőjének dr. Szóts Farkasné választották.

³⁴⁸ *Jelentés a Református Szociális Missziói Tanfolyamról.* Bp., 1932. febr. 56. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, iktatószám nélkül.

³⁴⁹ KOVÁTS J. 2005. 376.

A Szociális Misszió 1942-ben rendezte első Református Leánynépfőiskolai Tanfolyamát, erre olyan lányok jelentkezhetek, akik legalább hat elemi végeztek és a tanfolyam befejezése után a gyülekezeti munkában kívántak résztvenni.³⁵⁰ Vezetőnek özv. Söröss Béláné felvidéki püspöknét nyerték meg.³⁵¹

Arra, hogy a leendő papnék sajátos helyzetükre fel tudjanak készülni több ötlet is felvetődött, ugyanis egyre többen gondolták úgy, hogy erre a speciális feladatkörre, csak lelki és gyakorlati előkészület után válik valaki alkalmassá. *„Tudjuk, hogy a református egyház eddig nem igen törődött azzal, hogy kik lesznek a lelkipásztorok feleségei. Az egyházi törvénykönyv néhány szót szól ugyan a papok házasságának feltételeiről, de annak lelki belső oldalát, azaz az u.n. lelki hozomány kérdést illetően semmi feltételt nem szab meg. A katonatisztnél (és egy-két más, kisebb területen talán) ez másként van. Ott a katonatiszti szempontoknak megfelelő cenzúra megvan; ott még a megélhetés külső feltételeinek biztosítására is gondolnak, amikor a kauciót is megkövetelik, hogy a katonatiszti családok színvonala (ha inkább külső szempontoknak megfelelőleg is de megmaradjon. Valami ilyenforma követelménnyel kellene nekünk fellépni, de természetesen tisztán lelki területen maradván; a lelkipásztorok házasságával szemben is meg kellene követelni a »lelki hozományt« a »lelki kauciót«.”*³⁵²

A Szociális Misszió és a R.L.O.Sz. közösen indította el a Református Lelkészmenyasszonyképzőt, amelynek látogatottsága nem volt nagy, de létrehozása mégis tükrözte a megoldást kereső törekvéseket. Az első tanfolyamra ketten jelentkeztek a második félévben még ketten. Az érdeklődés hiányát egyrészt az anyagiak hiányával, másrészt pedig az értetlenséggel magyarázták a szervezők.³⁵³

1941-ben a „három szeretetintézmény” intézőbizottsága úgy döntött, hogy az Órszentmiklósi Szeretothont az Országos Református Szeretetszövetség kezelésébe adja húsz évre minden ellenszolgáltatás nélkül. E lépést Kováts J. István – aki az intézőbizottság egyik tagja volt –, azzal indokolta, hogy ekkor már összesen csak heten laktak az otthonban, három lelkészözvegy és négy lelkészárva, s ilyen létszám mellett a nehéz gazdasági viszonyok között a nagyszabású intézményt lehetetlen volt fenntartani.³⁵⁴ A háború végén a Konvent vette át az épületeket és csecsemőotthont létesített.

³⁵⁰ *A Református Leánynépfőiskolai Tanfolyam tájékoztatója.* h.n. é.n. RL C/197 Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai, 35. doboz.

³⁵¹ A Szeretetház harmadik intézményeként 1934-ben a 10 éven aluli lelkész- és tanítóárva számára Árvaházat nyitottak.

³⁵² M.M.M: *Papnék lelki hozománya.* MK 1935. 1–3. sz. 44.

³⁵³ *Szövetségi Közlemények.* RLL 1942. 10. sz. 3.

³⁵⁴ *Kivonat az Országos Református Szeretetszövetség intézőbizottsága által Budapesten, 1941. júl.2-án tartott ülés jegyzőkönyvéből.* RL C/197, Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai, 33. doboz.

A R.L.O.Sz. munkája

A Szövetség papnékat segélyező munkáját jótékony akcióként, de érdekvédelemként is értelmezhetjük, mert saját csoportjuk problémáit tekintették elsődlegesnek, erre irányították az egyháztársadalom figyelmét és ezekre kerestek megoldási lehetőségeket.

Az R.L.O.Sz. rendszeresen szervezett konferenciákat, előadásokat, amelynek előadói vegyesen lelkészek és lelkészfeleségek voltak. Az előadások általában a papnéság mibenlétéről, munkájáról, gyermeknevelésről (főként leánynevelésről), családgondozásról, házasságról szóltak, s bibliamagyarázatok, áhítatok egészítették ki őket. Ezek az alkalmak új lehetőséget, új nyilvánosságot teremtettek a lelkésznék egy csoportja számára. Az előadástartásra, bibliamagyarázatra felkért papnék jó része szívesen elfogadta a meghívást (természetesen nem volt véletlen a kiválasztás), de akadtak közülük olyanok is, akik számára ez már azt a reprezentatív nyilvánosságot jelentette, amelyben idegenül érezték magukat. A papnék többsége a gyülekezet asszony-, és lánykörét tekintette olyan köztes térnek – az otthon és a nyilvánosság között –, ahol otthonosan mozgott. *„Az Uram, mint a legnagyobb egyh. megye esperese az esztendő fele részét távol tölti hivatalos elfoglaltságban, s amikor itthon van is, oly sok a teendője, hogy a falusi élet minden gondja az én vállamra nehezedik. Azonkívül tanítók is I–III. osztályt falun szokásos délelőtti és délutáni órarenddel. És őszintén megvallva, mióta az intézetből kikerültem (22 éve) bár az Uramnak mindenben hűséges segítsége és gyülekezetünknek jó papnéja igyekeztem lenni, a községben végzett munkámat kivéve, a nyilvánosság előtt soha nem szerepeltem.”*³⁵⁵

Azokban a levelekben, amelyek írói kimentik magukat a konferencián való részvétel alól, egy másik nehézség is szóba került. A családi-, a gyülekezeti- és a több reprezentációval járó egyesületi élet a gyakorlatban sokuk számára nehezen volt összeegyeztethető. Czeglédyné az első konferencián elmondott beszédében kiemelte a konferenciák és azokon való részvétel fontosságát. Egy falusi lelkészné nyilatkozatára, – miszerint a lelkésznék inkább tyúkot ültetnének mint konferenciáznának, (ezzel nyilván arra is utalt a nyilatkozó, hogy sok lelkésznének nincs igénye semmilyen szellemi, lelki táplálékra) – fogalmazta meg, hogy milyen lényeges összeegyeztetni a különböző szerepeket. *„Kétségtelen, hogy a lelkésznének elsősorban... gondos és szorgalmas háziasszonynak kell lennie. De a szorgalmas Márhának ezt mondta az Úr: »Sokra igyekezel, de egy a szükség dolog és Mária a jobb részt választotta, amely el nem vétetik tőle«. Van ideje a tyúkültetésnek, de van ideje a konferenciázásnak is!”*³⁵⁶

Czeglédyné ugyanebben a beszédében erőteljesen hangsúlyozta, hogy a lelkésznői hivatás ellátásához elengedhetetlen az önképzés. Azoknak a belmissziói feladatoknak az

³⁵⁵ Halka Sándorné levele Ravasz Lászlónéhoz, Erdőkocsonya, 1929. II. 19. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 57/1929.

³⁵⁶ CZEGLÉDY Sándorné 1927. 62.

ellátásához, amelyeket elvártak tőlük, bizonyos ismeretek birtoklása szükséges volt. Éppen ezért ezt tekinthetjük egyik vízválásztónak a korábbi papné kép és a két világháború közötti papnék felé irányuló elvárások között: ugyanis az előadásokat, cikkeket olvasva azt látjuk, hogy ebben az időszakban a „lelkésznéséget” hivatásként kezdték értelmezni, leírni. Már a „hivatásos” jelző is felbukkan a lelkésznékkal kapcsolatban: „*Mennyire meglátszik azokon az embereken, akik nem hivatásból léptek a papi pályára, hanem egészen más okok folytán, épen úgy meglátszik az asszonyokon is, hogy ki a hivatásos papné...*”³⁵⁷ A konferenciák is az önképzéshez nyújtottak segítséget. Czeglédyné emellett azt ajánlotta a lelkésznéknek, hogy gyűjtsenek össze olyan alapkönyvtárat, amelyben vallásos művek, egyházi lapok, imakönyvek, biblia, bibliai vezérfonal népszerűsítő tudományos munkák (betegápolás, csecsemőgondozás, neveléstan, egyháztörténeti munkák, női jellemrajzok) egyránt megtalálható.³⁵⁸ Az egyesületi lap indításának is az önképzés segítése volt egyik célja.

A Református Lelkésznék Lapja

A lap az önbemutató lehetőségét is biztosította, a cikkek jórészt a szerzők megkísérelték annak megfogalmazását: mit jelent lelkészné lenni. Ez azonban már nem maradt a Szövetség nyilvánosságán belül, ugyanis a lap olvasói között férfiak, főként lelkészek is voltak, akik előtt ezt megelőzően a lelkésznék nemigen foglalták meg nyilvánosan véleményüket, gondolataikat. „...*az az érzésem, hogy ha a mi terveinket, céljainkat, megállapításainkat, oly szigorúan zártkörű konferenciáinkat a nagy nyilvánosság elé visszük, nem fogják –e a mi nagy, komoly és szent törekvéseinket és igyekezetünket asszonyi naivságnak minősíteni? Akkor beszéltünk a lelkünkben, a szívünk szerint, mert úgy éreztük, hogy bár sokan vagyunk együtt, négy szemközt beszélünk egymással s amit tárgyalunk az mindnyájunk szent ügye. Ne féltsük a nyilvánosságtól?*”³⁵⁹ Annak ellenére, hogy Czeglédyné öntudatos, szerepléshez jobban szokott, nagy gyülekezetekben (Győr, Cegléd) szolgáló papné volt, felmerült benne is a kétely, hogy vajon mennyire veszik komolyan őket a férfiak, ha elmondják véleményüket, ha egy szokatlan, új, a hagyományos papné imázshoz addig nem tartozó szerepben jelennek meg.

A *Lelkésznék Lapja* 1928-ban indult a Sárospatakon Forgács Gyula lelkész szerkesztésében megjelenő „*Reformáció*” című havi folyóirat mellékleteként. Szerkesztőnek Kovácsné Huszár Jolánt választották, akinek a közgyűlés „áldozatos” munkájáért 1929-ben 500 pengő tiszteletdíjat szavazott meg. (A pénzt Kovácsné úgy fogadta el, hogy ebből adta ki

³⁵⁷ Dr. KOMJÁTHY Aladárné: *A papné, mint élettárs*. Előadás a felsőborsodi papnék konferenciájára. h.n. é.n. Kézirat. KnéGy.

³⁵⁸ CZEGLÉDY Sándorné 1927. 60–61.

³⁵⁹ Czeglédyné Sándorné levele Novák Olgához, Győr, 1927. jan. 27. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 8/1927.

„Beszélgetéseim” című verseskötetét és a könyv jövedelmének 50%-t felajánlotta a szövetség céljaira.)³⁶⁰ Pár év múlva felmerült az önállósodás igénye. Ennek egyik, talán legfontosabb oka a gazdaságosság kérdése volt: ugyanis minden *Reformáció* előfizetőnek ingyen járt a lap.³⁶¹ Másfelől bővíteni sem lehetett, mert a *Reformáció* szerkesztősége megszabta a terjedelmet.

1931-től önálló havi lapként jelent meg, 8 oldalon. Felelős kiadója Szabó Miklósné, Kenessey Sarolta, felelős szerkesztője továbbra is Kovácsné Huszár Jolán volt. 1939-re 350 – re nőtt a lap előfizetőinek száma.³⁶²

A lap indulásakor, a szerkesztőnő kiválasztásakor (ennek indokait nem ismerjük) Kovácsné magánlevélben megírta kétségeit Novák Olga titkárnak. „*Ha ti úgy gondoljátok, hogy hasznomat vehetitek: itt állok, de bevallom: nagy megdöbbenéssel hulltam le Isten színe elé, mikor olvasom, hogy a szerkesztéssel bízátok meg. Mint Mózes, mint Gedeon – könnyesen kérdeztem: Uram, hogyan tudnám én ezt elvégezni? Nagyon kicsiny vagyok én ahhoz. És mindaddig megvan bennem ez az érzés, hogy nagyobb tudással, látással és több tehetséggel megáldott lélekre volna ott szükség. Én egy kicsiny falu, eldugott zúg kevesetlátó homályában élek, gyűjt-e az én lelkemben az Isten kegyelme akkora világosságot, hogy egy ország papnéinak jusson belőle kinek-kinek szüksége szerint?*”³⁶³ Ez a bizonytalanság később is felbukkant leveleiben, de mégis nagy lelkesedéssel és munkabírással szerkesztette a lapot.

Kovácsné egyetértésben a Szövetség elképzeléseivel mindvégig szorgalmazta a női munka egyesítését az egyház keretein belül, egy református nőszövetség megalakítását. Arra törekedett, hogy a lap is átalakuljon egy „egyházi női munkára képző” sajtóorgánummá, ez azonban a *Református Jövő*³⁶⁴ országos lap megjelenésével lehetetlenné vált. Enyedy Andor, Péter János (a lap szerkesztője), Biberauer Richárd azt az álláspontot képviselték, hogy egy „profí” lap adjon helyet az egységesülő női munka bemutatására.

„*Még a körlevelet illetőleg szeretnék írni valamit. Irtam én Enyedy Nt. úrnak miatta, tovább Ungváry erzsébet és Kis B. Juliska titkároknak. Örömmel is vették ez utóbbiak, Enyedy Nt. úr azt írta, hogy Püspök urral beszél meg. És azóta csend. Kis B. Juliska azt írta, hogy Enyedy Nt. úr azt mondta nekik, hogy a Református Jövőbe írjanak, az rögtön megnyitotta a két új rovatát a Női táborról s Leánymunkáról – s így a mi tervünk és akarásunk dugába dől. A ref.*

³⁶⁰ *Jegyzőkönyv a Reormátus Lelkésznék Országos Szövetségének 1929. január hó 10-én d.e. 10 órakor tartott közgyűlésén.* 7. MRELZs 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, iktatószám nélkül.

³⁶¹ Kovácsné Huszár Jolán levele Novák Olgához, Bp., 1928. szept. 28. MREZsL 8. R.L.O.Sz. levelezés 1926–1937, iktatószám nélkül.

³⁶² Kovácsné Huszár Jolán levele Ravasz Lászlónéhoz, Kiskunfélegyháza, 1939. III. 28. MREZsL 8. R.L.O.Sz. vegyes iratok 1927–1942, 33/1939.

³⁶³ Kovácsné Huszár Jolán levele Novák Olgához, Dunaszentbenedek, 1927. dec. 4. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 65/1927.

³⁶⁴ 1940–44 között jelent meg.

Jövő nem azt a célt szolgálja, amit a mi lapunk. Én a papnék munkába segítése, biztatása, irányítása céljából kértem, hogy olyan dolgokat írjanak bele, amivel rajtuk segítenek... Pusztán a testvéri közösség ápolása, folytonos lelkiprédikációk, kimerítik a Szövetség céljait, tagjait – ha munkára, gyakorlatra nem adunk útmutatását, miért a Szövetség? ...De mit tegyek, ha a gyakorlati munkások, vezetők éppen eltanácsoltatnak tőlünk, hogy ne hozzánk írjanak? ...Bizony szerettem volna, ha ami lapunk egy szép eleven, egyházi női munkára képző lelkésznéket nevelő, segítő lap legyen, de ha ez más érdekekbe ütközik, ezt is elfogadom –míg majd átveheti az ifjabb generáció – s ott a Sylvester nyomdába a sok ifjú, gazdag, összefogó lélek között azzá fejlődhetnek, amiről én álmodtam, s amiért én imádkoztam oly sokat.”³⁶⁵

Az R.L.O.Sz. a sajátos, lelkésznéket érintő problémák mellett több olyan kérdésre is ráirányította a figyelmet, amely az egyház egész női társadalmát érintette, s amelyet nemcsak lényeges egyháztársadalmi kérdésnek gondoltak, hanem az egész nemzetet érintő veszélynek. Ezekről ugyanúgy gondolkodtak, mint a széles egyházi közvélemény. Kiemelten foglalkoztak a családi élet védelmével, a házasság tisztaságának fontosságával és az egyke kérdésével. Ez utóbbival szemben intézményes fellépést tartottak szükségesnek, ezért javaslatukat felterjesztettek a zsinathoz is. Indítványukban előkerült a jegyespárok oktatásának, a házasságra való felkészítésnek a kérdése is.

„Olvastatott a Református Lelkésznék Országos Szövetségének kérelme aziránt, hogy magyar református egyházunk intézményesen is tegyen valamit a házasság és a keresztyén családi élet védelme érdekében. Szükségesnek látná a Szövetség elnöki tanácsa, hogy az ifjak és a leányok már a középiskola folyamán készíttessenek elő lelkileg az élet ezen nagyjelentőségű lépésére; valamint a falvakban a jegyes párok a lelkész részéről megfelelő lelki oktatásban részesüljenek a házasság életbevágó fontossága felől.”³⁶⁶ A konventi missziói bizottság az egyetemes konvent elé terjesztette a jegyespárok lelkészi oktatásáról szóló javaslatot és javasolta zsinat elé terjesztését.

A másik kérdés, amelyet minden lehetséges fórumon felvetettek, a leánynevelés problémája volt. A lelkésznék számára saját lányaik nevelése is sok problémával járt, hisz nemcsak a női hivatásra kellett őket felkészíteniük, hanem a papkisasszonyok nevelése a gyülekezet asszonyai számára is mintát jelentett.

1929. évi januári konferencia alkalmával megrendezték a papleányok külön konferenciáját, bár ennek szükségességéről nem minden papné volt meggyőződve, Czeglédy Sándorné is inkább az ellenzők közé tartozott: *„A papleányok konferenciájának eszméjét*

³⁶⁵ Kovácsné Huszár Jolán levele Ravasz Lászlónéhoz, Kiskunfélegyháza, 1940. V. 23. MREZsL 8. R.L.O.Sz. vegyes iratok 1927–1942, 285/1940.

³⁶⁶ *Kivonat a magyarországi református egyház egyetemes konventje Budapesten, 1930. évi április hó 10–12. napjain tartott ülésének jegyzőkönyvéből.* 89. sz. Bp., 1930. ápr. 15. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, 35/1930.

Margit leányom nagy ovációval üdvözölte. »Anyukám, drága Anyukám, írd meg, hogy legyen. Úgy-e én úgyse mehetek sehova, milyen jó volna ott összejönni a többi papleányokkal!« Ez Margit véleménye. Én azonban különösebben nem rajongok az eszméért. Mert a komoly papnék úgyis komolyan nevelik a leányaikat, a nem komoly papnék pedig se maguk nem jönnek konferenciára, se a leányukat el nem küldik. Minthogy azonban sajnos a leányokra nagyobb hatással van mások prédikációja, mint a tulajdon édes anyjuké, talán mégsem fölösleges ez sem...»³⁶⁷

A leánynevelés a lelkésznek belmissziói tevékenységében is hangsúlyos szerepet kapott. Folyóiratuk hasábjain is többen írták a leánymunkában nyert tapasztalataikról. Felmerült a kérdés tárgyalásakor például hogy nagyobb gyülekezetben problémát jelentett „*a földműves, az iparos és az intelligens osztálybeliek közötti különbségek leküzdése...*”³⁶⁸

Dancsházyné Matolcsy Judit írásában kiemelt két női csoportot a hivatalnoknőket és a gyári munkásnőket, s ezzel ráirányította a figyelmet az állásvállaló lányokra, akik egészen más gondokkal küzdöttek, mint családban élő társaik és akiket megszólítani is egészen más módon lehetett, hiszen szétszórtan éltek, legtöbbször magányosan. „*a kenyérkereső nőnek a lelke egészen más lett...Túl kell magunkat tenni a mai felvilágosodott leány modorán, s megszokni ridegségét, zárkózottságát...Akiiket még véd az otthon, azoknak könnyebb, de akik magukban vívják az élet nagy harcát, oh! Mennyi szomorúságot hordanak az irattáskájukban, a munkaruhájukban! A hivatalban, a gyárban csak mint munkaerő szerepel, az érzés felesleges, az érzékenység meg éppen teher;...*”³⁶⁹

Gyakorlati segítséget is próbáltak adni, Ravaszné például 1944-ben gyűjtést kezdeményezett a „női honvédelmi munkát” végző lányok számára.³⁷⁰

Az R.L.O.Sz. utolsó évei

Az R.L.O.Sz. az 1930-as évek második felére – úgy tűnik – elveszítette aktivitását, más nőszerkezetek által kezdeményezett akciókhoz csatlakoztak, a megalakított intézmények működtek, de egyre nehezebb volt saját programjaikra összetoborozni a lelkészneket. Maguk a vezetők is hanyatlásként élték meg ezeket az éveket. A lap szerkesztője szerint ebben közrejátszott az is, hogy a pesti papnék már nem vették komolyan az R.L.O.Sz. munkáját, ugyanis hitéletük számára mind az alkalmakat, mind a színtereket tekintve jóval szélesebb lehetőségek nyíltak. Az ő megítéléséből úgy tűnik a vidéki, főként kistelepülések papnéi számára volt ez a közösség igazán fontos, nekik a R.L.O.Sz. jelentette az egyetlen lehetőséget

³⁶⁷ Czeglédy Sándorné levele Novák Olgához. Győr, 1927. nov. 26. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932, iktatószám nélkül.

³⁶⁸ FORGÁCS Gyuláné: *A lányok közötti munkáról*. RLL 1932. 1. sz. 4.

³⁶⁹ DANCSházyNé Matolcsy Judit: *A lányok közötti munkáról*. RLL 1932. 5. sz. 4.

³⁷⁰ Ravasz Lászlóné levele 1944. II. 21. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1939–1944, 42–1944.

arra, hogy találkozzanak hasonló problémákkal küszködő társaikkal, másrészt nekik nem volt a társasági életre sem sok alkalmuk. „*Tudom én, hogy a pesti papnék lekicsinylik munkánkat, a kis lapot, mindent. Ők tele vannak a pesti hitélet sok gazdag ajándékával, de ezek a kis faluk, messze, elrejtett, elhagyott vidékek lelki szegények, bizony nekik kell a gondozás. Egy életre szóló élmény némelyiknek, ha 1-2- konferencián részt vehet.*”³⁷¹

A hanyatlásnak véleményem szerint az előbb említetten kívül más okai is lehettek. Egyrészt nemcsak a pesti és vidéki papnék között hiányozhatott az összhang, hanem a különböző mentalitású, különböző értékrendű, életszínvonalon élő papnék között is. Másrészt az egyház ebben az időszakban egyre nagyobb hangsúlyt fektetett arra, hogy a női munkát megszervezze. A gyülekezetben végzett munka egyre több elfoglaltságot jelentett, országszerte sokféle konferenciát, összejövetelt, belmissziói képzést szerveztek az egyesületek, szervezetek, intézmények, megnőtt a kiadványok száma, – ezek is mind „konkurenciát” jelenthettek az R.L.O.Sz. számára. A megyei szövetségek működése eredményesebbnek tűnik, a személyes ismeretség, a távolságok mindenképpen megkönnyíthették a kapcsolattartást. Az országos szervezet egyre inkább csak olyan országos ügyekben képviseltette magát, mint amelyek a már említett segélyakciók is voltak.

Kétségtelen azonban – ahogy a levelezésekből kiderül –, hogy a szervezet működése következményeként új kapcsolati háló alakult ki a lelkésznék között. Egy részük számára – a belmissziói mozgalomhoz hasonlóan – az új kapcsolatok elsősorban a lelki közösségen alapultak és kiemelkedtek azok a karizmatikus személyiségek, akik egy aktív, egymást segítő, egymást lelkiileg támogató kör középpontjává váltak. A „kiemelkedő” személyiségek nem feltétlenül voltak azonosak a vezetőkkel, de tevékenységükönél fogva ismertségre tettek szert. A lelkésznék között ilyen karizmatikus alaknak tekinthetjük a *Lelkésznék Lapjának* szerkesztőnőjét, Kovácsné Huszár Jolánt is, akinek szerteágazó levelezéséből úgy tűnik, hogy mind lelki életét, mind egyházközületi tevékenységét tekintve többek számára jelentett követendő mintát.

A Szövetség 1950-ben szűnt meg, ennek körülményeit azonban források hiányában nem ismerjük.³⁷²

Arra a kérdésre, hogy az R.L.O.Sz.-t milyen jellegű szervezetként tarthatjuk számon többféle megközelítés lehetséges. Ha szakmai csoportokhoz hasonlítjuk, akkor homogénnek tekinthetjük. A tagok munkájukat hivatásnak és nem professziónak tekintik (mint a papság), egyházi munkát végeznek, sajátos státuszuk van egy közösségen belül, de munkájukhoz nincs semmilyen végzettségük, nem állnak egyházi alkalmazásban, nem kapnak fizetést. Más

³⁷¹ Kovácsné Huszár Jolán levele Ravasz Lászlónéhoz, Kiskunfélegyháza, 1941. I. 9. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1931–1941, 13/1941.

³⁷² FEKETE 1983. 442. A Zsinati Levéltárban sajnós lappang a Szövetség utolsó éveinek iratanyaga.

szempontból azonban – műveltség, származás, egzisztencia, életmód, – igen heterogén csoportról van szó. Mivel a Szövetség a tagok helyzetére, problémáira kívánta felhívni a figyelmet illetve próbálta azokat orvosolni, ezenkívül mindennapi munkájukban kívánt segíteni a konferenciákkal, az újsággal, a képzésekkel, elsősorban az érdekvédelmi szervezetek közé sorolhatjuk. Tevékenységében azonban találunk több olyan elemet, amely megegyezett a hagyományos jótékony (főként női) egyesületek munkájával, a szociális problémák felkarolása elsősorban a nők körében, nőket érintő kérdések artikulálása. Semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy létrejöttében egyházpolitikai törekvések is szerepet játszottak. Az egyházi vezetők egy része (Ravasz László és köre) jó lehetőségnek tekintette azoknak a nőknek az összefogását, akik pozíciójuknál fogva a legtöbbet tehettek azért, hogy a belmissziói munka egyházi keretek között valósuljon meg.

3.3. A diakonisszák

A diakonisszákat, mint az első professzionális egyházi munkát végző nők csoportját tartják számon.³⁷³

Bár a diakonisszák a kórházakban, a gyülekezetekben, a belmisszió különböző területein a századfordulótól kezdve dolgoztak, mégis a róluk szóló diskurzus a két világháború közötti időszakot is végigkísérte. Két fő probléma körül sűrűsödtek az érvek és ellenérvek: mennyiben tekinthető a diakonissza a katolikus apáca protestáns változatának, illetve a nő családban betöltött alapvető hivatásáról vallott egyházi nézeteket hogyan lehet összeegyeztetni a cölibátusra épített női szolgálattal.

A diakónia, görög szó, *szolgálatot* jelent és az apostoli kor óta lényeges részét képezi az egyházi életnek. Az apostolokat, papokat diakónusok segítették munkájukban: résztvettek az istentisztelet végzésében, és kiterjedt karitatív munkát végeztek. Nemcsak férfiak, hanem nők, – özvegyek – is betöltötték ezt a szerepet. A reformáció a korai gyülekezetek példája nyomán megpróbálta visszaállítani a nők diakóniai szolgálatát is, a kálvini egyházfogalomból következett a gyülekezeti diakonátus szükségszerűsége, ő ugyanis a gyülekezet legfontosabb feladataként a diakóniát jelölte meg. A modern diakonisszahivatás kialakulása a 19. század első felére esik.

A diakonisszakérdés

A kérdéssel foglalkozó egyháztörténészek elsősorban a felmerülő szociális problémákra adott válaszként értelmezik a diakonisszák megjelenését. Martha Vicinus a

³⁷³ Magyarországon a két világháború közötti időszakban három, Erdélyben két diakonisszaintézet működött. A Filadelfia és a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület intézete Budapesten és egy Debrecenben; Erdélyben Kolozsváron és Marosvásárhelyen.

diakonisszák feltűnését Angliában három okkal magyarázza: az enyhítésre váró szociális problémák mellett a vallási élet reneszánszát, illetve az egyedülálló nők problémáját. Míg mindezeknek a társadalmi kihívásoknak a katolikusok hagyományosan a különböző női szerzetesrendek által tudtak megfelelni, addig a protestánsok számára csak a női diakónia felelevenítésével nyílt meg annak lehetősége, hogy egy nő egyházi szolgálatra teljesen elkötelezhesse magát.³⁷⁴ Ezt a hiányt próbálták pótolni a protestánsok a női diakónia felelevenítésével.

A női szeretetmunka első gyakorlati megvalósulásának Sieveking Amália 1832-ben megalakított hamburgi egyesületét (Szegény- és Beteggondozó Egyesületét) tekintik. Fellépésével egyidőben von der Recke-Vollmerstein gróf felvetette, hogy teremtsék meg a gyülekezeti életben a diakonissza munkakört. A modellértékű anyaházi (Mutterhaus) diakónia megindítása azonban Theodor és Friderike Fliedner nevéhez fűződik, akik 1836-ban alapították a Düsseldorf melletti Kaiserwerthben az első diakonisszaanyaházat és a hozzá tartozó tankórházat, amely a későbbiekben ennek a típusnak a mintájául szolgált. *„Kétségtelen, hogy külsőségeiben az éles elvi különbségek mellett is sok tekintetben hasonlók a római katolikus női szerzetrendek alapszervezetéhez, ez azonban a nő általános teremtésbeli adottságaiból következik s nem közvetlen kölcsönhatás.”*³⁷⁵ – állította Bodoky (Biberauer) Richárd az anyaházi diakóniáról szóló alapművében. Wichern és Fliedner az anyaházzal kapcsolatban különböző álláspontot képviseltek, amennyiben Wichern azt a gyermeki függést, amely a diakonisszák és vezetőik között fennállt, nem tartotta szerencsésnek. Az anyaház feladatát csak a kiképzésben látta, mint a diakónusok esetében, ezt követően azonban hangsúlyozta a diakonisszák önállóságát. Bodoky Richárd a Wichern és Fliedner vita ismertetése kapcsán saját nézetét is kifejtette és Wichert kritizálta, aki véleménye szerint figyelmen kívül hagyta, hogy a nő a teremtésben segítőtársul adatott, illetve, hogy élethivatásszerűen csak addig folytathatja a diakóniát, ameddig férjhez nem megy.³⁷⁶ Azt pedig, hogy tisztán női vezetés alá kerüljön egy intézet, természetellenesnek és ige-ellenesnek tartotta, ugyanis mint írta, az anyaház lényegét nemcsak a család-elv, hanem a gyülekezeti elv is meghatározta. Ennek értelmében, pedig a nő olyan helyzetbe kerülne, amely az Igével ellentétben áll.³⁷⁷

Ez az érvelés nem győzte meg teljesen a kortársakat, kezdetektől fogva számos kritika érte az anyaházi diakónia intézményét, az apácakolostorok protestáns változatát látták benne. Az anyaházi formát védelmezők körében az a női hivatásról vallott nézet volt az uralkodó,

³⁷⁴ BAUBÉROT 2002. 247.

³⁷⁵ BODOKY 1942. 62.

³⁷⁶ ua. 88.

³⁷⁷ ua. 90.

miszerint a magányos nők csak akkor élhetnek tartalmas életet, ha egy közösséghez tartoznak. „...maga az anyaház, mint hit-, élet- és munkaközösség, az ige szerint e földön örök második, tehát valaki mást előfeltételező női lélek élettörvényeinek gyümölcse, Isten akarata szerint való családjellegű közösség, mely minden korlátjával és fegyelmeivel a nő számára a teremtési rendben megadott utat egyengeti: a vezettetés, a szolgálat és az áldozat útját a szeretetben.”³⁷⁸

A diakonisszákat az anyaházban képezték ki, itt bocsátották el az alkalmatlanokat és szentelték fel azokat, akiket alkalmasnak találtak erre a hivatásra, és ide tértek vissza a különböző munkaterületekről. A kaiserwerthi anyaház alaptétele az volt, hogy a családi függés értelmében a diakonissza gyermeke az anyaháznak. A szülőket az intézet lelkésze és felesége vagy egy idősebb testvér személyesítette meg. Az elméleti és a gyakorlati képzés mellett lelki, testi, szellemi nevelésben is részesültek a diakonisszák az anyaházban. Teljes engedelmességgel tartoztak az intézet vezetőjének. A magyar református egyház 1941-ben kiadott diakonissza-szabályrendelete a következőképpen fogalmazta meg az anyaház mibenlétét: „Az anyaház az a református keresztény életközösség, amelyet a diakonisszák a vezetőség tagjaival együtt alkotnak. Ez a közösség áll: az imádkozó élettel gyakorolt és bizonyágtételekkel megpecsételt közös hitből, egymás terhének hordozásából; egymás segítségéből és fegyelmezéséből és Isten országa építésére vállalt közös és szervezett munkából. Az anyaház a diakonisszákat egész életükön át, mint egy tápláló anya, élelemmel, ruhával és zsebpénzzel látja el. A beteg diakonisszát gyógyítja, a fáradtat pihenésre küldi, a megerőtlenedettet gyámolítja, a halottat eltemetteti. Ezenkívül nyújt neki tiszta, meleg otthont, gyöngéd testvéri kört, ahol megértő lelkek társaságában élhet... Az anyaház lelki értelemben vett keresztyén család... az egész család elfogadja és követi a családfőnek: a diakonisszaintézet lelkészének szeretetből fakadó és teljes felelőséggel gyakorolt vezetését.”³⁷⁹

Az 1890-es években a német protestáns sajtóban is megjelentek az anyaházi diakóniát kritizáló írások. Mathilde Weber³⁸⁰ például kiemelte, hogy a diakonisszák rossz munkafeltételek között dolgoznak, túl sok durva munkát kell végezniük, sokat éjszakáznak, nem kapnak elég pihenőnapot. Túl merev a struktúra, nem kapnak alapos kiképzést, és hamar bocsátják ki őket az egyes munkaterületekre. A diakonisszák helyzete például tisztázatlan az orvosokkal szemben: nem kapják meg a nekik kijáró tiszteletet. Hiányolta a diakonisszák individuális szabadságát is. Úgy gondolta, hogy megfelelőbb lenne és megszüntetné az anyagi kiszolgáltatottságot, ha a zsebpénz helyett fizetést kapnának, és köthetnének öregségi

³⁷⁸ ua. 65.

³⁷⁹ Idézi: BODOKY 1942. 88.

³⁸⁰ Mathilde Weber (1829–1901) több német nőegylet tagja, illetve elnöke volt. 1894-ben megalakította a Magánstíztviselőnők Egyesületét. Számos publikációja jelent meg, ezek a női jogokkal foglalkoztak. Többek között írt arról, hogy a női betegségek gyógyítását nőorvosoknak kellene végeznie, ennek érdekében felhívást fogalmazott meg a nők orvosi tanulmányai érdekében.

biztosítást, amellyel eldönthetnék, hogy hol akarják tölteni az öregkorukat. Arra is ráirányította a figyelmet, hogy az anyaházi diakónia nem evangéliumi és sok benne a katolikus elem, ezek között említette, hogy a diakonissza nem házasodhat illetve, hogy az anyaházi struktúra elkülönüléshez, elzárkózáshoz vezet.³⁸¹ A teológus Friedrich Zimmer a nők diakóniai képzésének új formáját akarta bevezetni. Először Kasselban alapított egy leánypanziót szemináriummal összekötve, ahol gazdasági képzést, háztartásvezetést, gyerekgondozást, betegápolást tanultak a jelöltek, majd 1895-ben megalakult a Diakónia-Egyesület, egy anyaház nélküli nővérszövetség, evangélikus nők számára. Az egyesület kimondottan a felsőbb osztályok leányainak képzési igényét és életstílusát vette tekintetbe, és ők elsősorban ezt is választották az anyaházi diakónia helyett, amelyben nem tudták elfogadni a szigorú hierarchiát és az önrendelkezés hiányát. A századforduló környékén pedig állandósultak a viták az anyaházi diakóniai forma reformjáról, megújításáról.³⁸²

A kaiserwerthi minta az egész kontinensen elterjedt, 1841-ben Franciaországban, 1843-ban Svájcban nyíltak meg az első anyaházi intézetek. Baubérot úgy vélekedik, hogy bár az intézeteket általában egy lelkipásztor irányította (a strassburgit egy női tanács) mégis pozitívan értékelhető, hogy a diakonisszák között megteremtődött a női demokrácia.³⁸³

Angliából is érkeztek nők Kaiserwerthbe, hogy tapasztalatokat gyűjtsenek, de ott mégsem vált általánossá az anyaházi minta. A diakonissza intézmény egyik korai támogatója John Howson³⁸⁴ érveiben első helyen az állt, hogy vannak olyan társadalmi problémák, amelyek megoldására csak a nők képesek és alkalmasak, ilyenek a betegek ápolása, a szegény anyák látogatása, az elhagyott gyerekekről való gondoskodás. Emellett részt vett az 1851-es népszámlálást követő vitában, ahol azt az álláspontot képviselte, hogy miután a demográfiai tények tanúsága szerint a nők egy része nem töltheti be társadalmi és vallásos rendeltetését a családban, szükséges a képzettséggel és fizetéssel rendelkező diakonisszahivatás felújítása, amely a középosztály nőtagjai számára elfogadható foglalkozási lehetőséget jelenthet. Azt is hangsúlyozta, hogy általában félreértelmezik az isteni rendelést, ugyanis az nem korlátozza a nők hivatását a családra. Attól viszont elhatárolta magát, hogy álláspontja valamiféle liberális feminista megközelítés lenne, kitarzott amellett az általánosan elfogadott vélemény mellett, hogy a nők és a férfiak különböznek képességeikben és elköteleződésükben. Rámutatott arra is, hogy legjobban a diakonisszaintézmény felel meg azoknak a nőknek, akik teljesen el

³⁸¹ SCHMIDT 1998. 231.

³⁸² ua. 235–236.

³⁸³ BAUBÉROT 2002. 248.

³⁸⁴ Az Oxfordi Mozgalom vezetője.

akarják magukat kötelezni egyházuknak, mert ott nem törekszenek arra, hogy a férfiaknak fenntartott helyeket elfoglalják.³⁸⁵

Az angliai diakonisszaintézmények többféle formát valósítottak meg, de közös jellemzőjük volt, hogy általában egyházi keretek között működtek. Emellett azonban megvolt a törekvés arra is, hogy a nők egy bizonyos szintig megőrizhessék függetlenségüket. Ezért sem vált általánossá Angliában a fliedner-i anyaházi diakónia, bár Florence Nightingale és mások is tanulmányozták a német példát, és egyes elemeit átvették. A Mildmay Deaconess Institution képzést indított a diakonisszák számára, a kaiserwertiehez hasonlóan kórházat, árvaházat, öregotthont tartott fenn. A diakonisszák egyenruhát viseltek, nem tettek fogadalmat, de éjszakára saját otthonukba tértek vissza. A másik példa a Rochester Deaconess Institution, amelynek első vezetője Isabelle Gilmore özvegy ápolónő volt: példája a jó képességekkel, jó származással, öntudattal rendelkező nőknek. Intézetében mindent elutasított, ami egy zárdára emlékeztetett volna. Az itt kiképzett diakonisszák parókiákra kerültek, ahol munkájukat a lelkész irányította, de saját lakásban vagy házban laktak és magánéletüket egészében maguk irányították.³⁸⁶ Az intézményes és az önálló szolgálatot teljesítő diakonisszák egyaránt püspöki ellenőrzés alatt álltak, és gyakran hangsúlyozták, hogy a diakonisszaintézményt úgy lehet tekinteni, mint az egyház hivatalos női munkájának modelljét.³⁸⁷ Mindennek fényében állítja Sean Gill, hogy a 19. században az egyház a nők számára is fizetett hivatás lehetőségét kínálta, bár szerény eszközöket és nevelést biztosított, ösztönzően hatott mégis, hiszen státuszt és elismerést hozott. Olyan lehetőség volt, amely távol állt a viktoriánus Anglia intézményi és társadalmi korlátaitól és teret engedett a nőknek a felelősség és a kezdeményezés gyakorlására.³⁸⁸ Gill is és más szerzők is állítják, hogy az angliai női diakónia a szigorúan patriarchális viktoriánus családtól való függetlenedésnek is egy lehetőségét jelentette. Azokban a vizsgálatokban, amelyek az angliai diakonisszák családjára vonatkoztak, felmerült a „prelimináris szocializáció” fontossága is. Otthoni nevelkedésük patriarchális vallásos közegben történt, s így a lojalitást, a napi rutint könnyen át tudták vinni a vallásos közösségbe. A nők teljes elköteleződéséről szóló kritikákban megjelent az a vélemény is, hogy a nők gyakran azért választják ezt az életformát, mert otthon nem érzik jól magukat, el akarnak menekülni házi kötelezettségeik elől.³⁸⁹ Martha Vicinus szerint az intézményi alárendeltség és az önrendelkezés bonyolult képét kapjuk az angol példák

³⁸⁵ GILL 1994. 163–164.

³⁸⁶ ua. 165–168.

³⁸⁷ BLACKMORE 2007. XXII.

³⁸⁸ GILL 1994. 168.

³⁸⁹ ua. 51.

vizsgálata során, „*az egyházi munka egyszerre megnyitotta és bezárta az ajtót az egyedülálló nők számára.*”³⁹⁰

A diakonisszaintézmény Magyarországon

Magyarországon szintén az anyaházi diakónia vált általánossá. A budapesti németajkú reformátusok körében megindult kórházalapító kezdeményezés eredményeképpen 1866-ban Török Pál püspök felavatta a Bethesdát. Ugyanebben az évben érkezett az első két diakonissza hazánkba Kaiserwerthből. 1899-ben Biberauer Richárd lelkészt bízták meg a diakonissza-intézet és a kórház vezetésével. Biberauer 1903-ban személyi okokból, és a működtetésre vonatkozó különböző elképzelések nyomán fellépő feszültségek miatt lemondott posztjáról. Feleségével Vischer Mártával³⁹¹ – s körülbelül harminc, a diakonisszaügynek elkötelezett társukkal³⁹² – megalapították a Filadelfia Diakonissza Szövetséget. 1906-ban a Filadelfia Szövetséget egyletté alakították, amelynek elnökéül Szabó Aladárt választották. A kórházat 1909-ben vásárolta meg a Német Leányegyháztól a Filadelfia. A két világháború között – elsősorban anyagi okokból – az egyesület kénytelen volt szorosabbra fűzni kapcsolatát a hivatalos egyházzal, amelynek eredményeképpen 1937-ben feloszlatták a Filadelfia Egyletet és a Dunamelléki Egyházkerület kezelésében létrehoztak egy alapítványt. Apja halála után, 1939-től az igazgatói lelkészi pozíciót ifj. Biberauer (később Bodoky) Richárd³⁹³ vette át, aki 1932 óta működött másodlelkészként. Felesége Zombory Ágnes szintén aktívan vett részt az egylet munkájában.

A diakonisszák felvételénél az életkort 18 és 30 év között szabták meg. A harmincadik évről, mint felső korhatárról Bodoky indoklása az volt, hogy ebben a korban a személyiség már annyira megállapodik, hogy ez gátolja a beilleszkedést, másrészt pedig nem lehet cél, hogy a nők életük hanyatló felében kapcsolódjanak be az anyaház életébe, és öregségükben mégis ugyanabban a gondoskodásban legyen részük, mint azoknak a diakonisszáknak, akik fiatal éveiket is szolgálatban töltötték.³⁹⁴

A jelöltet az első évben kezdő testvérnek nevezték, ezután fogadták segítőtestvérré. Ők már a felszentelt testvérekhez hasonlóan teljes ruházatot és zsebpénzt kaptak az egylettől. „*A valóságban a felvett leányok egyéni képességeiktől függően egy–három évig töltötték jelöltidejüket a diakonisszaintézetben, majd a diakonisszaruhát felöltve próbatestvérként*

³⁹⁰ VICINUS 1985. 48.

³⁹¹ Vischer Sarasin lelkész, a berni diakonisszaintézet vezetőjének leánya.

³⁹² Többek között: Szabó Aladár, Haypál Benő, Kováts Lajos, Vargha Gyuláné Szász Póla, Radnótfáy Gyuláné, dr. Antal Gézáné, Pauer Irma és Fülöp Piroska (később Csürös Istvánné).

³⁹³ A második világháború kitörése után, testvérével, Györggyel és sógorával Schimert Jánossal magyarosították a nevüket Bodokyra ill. Szentágothaira.

³⁹⁴ BODOKY 1942. 108.

dolgoztak. Rendszerint tíz év után avatták (szentelték) fel azokat a próbatestvéreket, akik a követelményeknek minden tekintetben megfeleltek.”³⁹⁵ Az anyaház vezetője az igazgató-lelkész, mellette (mint anya) működött a vezetőtestvér, akit az idősebb, szolgálatban érdemes diakonisszatestvérek közül választottak. Ezt a tiszteket Kaiserwerthben is, Magyarországon is először a lelkész felesége töltötte be. Mellettük a segítő és felszentelt testvérekből álló testvértanács mondott véleményt az anyaház belső életére vonatkozó ügyekben.

Biberauer Richárd a diakonisszák munkaterületét a következőkben határozta meg: „Ő nemcsak beteget ápol kórházban vagy magánháznál, nemcsak tanítással foglalkozik az iskolában. A diakonissza-munka kiterjed az árvaházra, szegényházra, szinylőkházára, a gyülekezeti diakóniára, vasárnapi biblia-iskolák vezetésére, kisdédóvodára, bélpoklosok ápolására, bölcsődére, napközi otthonra, Magdolna-intézetekre, leányinternátusi munkára, ipariskolára, háztartási iskolára, cselédképző intézetre, női-fegyházra, nők számára felállított menhelyre, hülyék és epileptusokat gondozó intézetekre gondozó intézetekre, keresztyén szállodák és penziók vezetésére, egyszóval minden olyan keresztyén munkára, amelyre nő alkalmas.”³⁹⁶

A diakonisszák képzés kettős célnak felelt meg, egyrészt missziós munkára másrészt valamilyen szakképzettségre irányult. Az anyaház tanító-nevelő, gyülekezeti munkát végző és betegápoló diakonisszákat képzett. A bibliaismeret, gyakorlati bibliamagyarázat, egyháztörténet, dogmatika, egyházi ének, gyülekezeti és missziói munka gyakorlati ismeretei képezték a tanfolyam egyik részét. Ez kiegészült, némi gazdasági, társadalmi, pszichológiai és pedagógiai ismeretekkel. A szaktanfolyamok – főként a betegápolásban – korszerű képzést jelentettek a diakonisszák számára.

A Filadelfia a kórházon kívül iskolát, csecsemő- és gyermekotthont, árvaházat³⁹⁷ tartott fenn. A diakonisszák különféle missziói munkában vettek részt, egy részük gyülekezetekbe került ki, illetve különböző szeretetintézményekbe hívták őket. Emellett vasárnapi iskolát vezettek, felnőttek számára bibliaórákat, vallásos összejöveteleket, a leányoknak varróórákat tartottak.

A kórházról is úgy vélekedtek, hogy az nemcsak a gyógyítás, hanem egyben a nevelés helyszínét is jelentette: „...iskola azoknak a betegeknek, akik rászorulnak a tisztaság, az egészséges táplálkozás, a friss levegő jelentőségének megismerésére. Itt tapasztalja meg sok édesanya az újszülöttekkel való bánásmódot, azok helyes testi gondozását.”³⁹⁸ A diakonisszák

³⁹⁵ GÉRA 2006b. 956.

³⁹⁶ BIBERAUER 1913. 10–11.

³⁹⁷ A Pestújhelyi Iskola és Gyermekotthon, a Gödöllői Leányárvaház, a Kőszegi Leányárvaház, a Bethesdai Csecsemő- és Gyermekotthon.

³⁹⁸ BIBERAUER Richárd: *A Bethesda magyar társadalmunk szolgálatában. Előadás a Bethesda első magyar diakonisszákórház 60 éves emlékünnepején.* idézi: GÉRA 2006a. 147.

száma a Filadelfiában: 1905-ben tizenkettő,³⁹⁹ 1930-ban ötvenhat, a következő évben már hatvankilenc, 1938-ban pedig kilencvennyolc volt.⁴⁰⁰ 1934-ben a három anyaházban 198 diakonissza (a Filadelfiában 89, a Lorántffyban 42, a Tiszántúliban 67) és 55 jelölt működött. Amikor Békefi Benő ezt a statisztikát közreadta, azt is hangsúlyozta, hogy a diakonisszaügyet az vinné előre, ha a három intézmény egy szövetségbe tömörülne, ugyanis akkor megszűnne az az áldatlan állapot is, hogy a diakonisszaintézetekben különböző metódus szerint folyik a képzés.⁴⁰¹

A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület 1904-ben nyitotta meg diakonisszaotthonát. Az otthon szellemi vezetése, az anyagi felelősség és a diakonisszák személyi ügyeiben való intézkedés az igazgatónő feladata volt. Minden lépéséért a Lorántffy Egyesület elnökségének tartozott felelősséggel. Az otthon szervezeti felépítése a következő volt: az egyet vezetősége, a választmány, az igazgatónő, a házi elöljárónő, a felügyelő testvérek, a testvérek, a próbatestvérek és végül a növendékek.⁴⁰² A diakonisszák előképzettségük és hajlamaik szerint hármféle munkakörben dolgozhattak: szegénygondozó, házi betegápoló, cselédgondozói és szociális munkát végeztek. A diakonisszáknak részt kellett venniük a gyülekezeti és egyesületi életben is. Erre az igazgatónő és a lelkész készítette fel őket.⁴⁰³ A felvételnél a testi épség, az erkölcsi feddhetetlenség volt a legfőbb szempont: *„Ilyen keresztyén nőket komoly keresztyén életnek kell ékesíteni. Jó bizonyságuknak kell lenniök, a mint azt az apostolok a diakonusoktól követelik. Tehát nem szabad bukott egyéneknek lenniök. Hitüknek jó cselekedetekben, alázatosságban, szelídségben és a szülők iránt való engedelmisségben kell nyilatkozni.”*⁴⁰⁴ Erről a lelkésztől kaptak erkölcsi bizonyítványt. A jelentkezők életkorát 18-40 év között állapították meg. A házi teendőikben való jártasság is a feltételek között szerepelt, mint ahogy az is, hogy a magyar nyelvet jól tudják.⁴⁰⁵ A felvételt nyert diakonisszáknak 1-3 év próbaidőt kellett letölteniük, utána a felügyelő-bizottság döntött felavatásukról. Minden próbatestvért egy felavatott diakonissza gondjaira és felügyeletére bíztak.⁴⁰⁶ A felavatandó ígéretet tett, hogy öt évig a számára kijelölt munkatéren, teljesen ingyen dolgozik.⁴⁰⁷ A

³⁹⁹ GÉRA 2006a. 146.

⁴⁰⁰ Negyvenkilencen a kórházban, húszan gyülekezeteknél, tizennégyen az anyaházban, ugyanennyien más munkahelyeken dolgoztak, ketten pedig magánháznál beteget ápoltak. MREZSLT. 19. 1. d. Kórházi Bizottság ülése. 1938. VII. 22. idézi: GÉRA 2006a. 149.

⁴⁰¹ BÉKEFI Benő: *A magyar diakonissza munka keresztmetszete*. RÉ 1934. aug. 4. 248.

⁴⁰² ua.20.

⁴⁰³ LZsESz 1907. 8–9.

⁴⁰⁴ ua. 10.

⁴⁰⁵ ua. 10–11.

⁴⁰⁶ ua. 19.

⁴⁰⁷ ua. 12.

diakonisszák minden munkakörben ötévi szolgálat után megújították a kötelező ígéretet. Évi zsebpénz gyanánt 150 koronát kaptak.⁴⁰⁸

Az egyenruha a diakonisszák testvéri közösségét volt hivatott kifejezni, minden nap az intézetben belül is és kívül is viselniük kellett, más ruhával nem cserélhették föl.⁴⁰⁹ „...testvérek ruházatában főkéllék az egyszerűség, a tartósság és minden feleslegestől vagy haszontalantól való tartózkodás. Óvakodni kel azért mindennemű ékszerviseléstől és hozzájuk nem illő hiúságtól. Aranyból vagy ezüsből csak órájuk lehet, a pontos idő tudása és megtartása végett.”⁴¹⁰

Képzésüket megállapított terv szerint az intézet igazgatónője, lelkésze és orvosa végezte. Egyes tantárgyak oktatására más tanerőket is alkalmazhattak. A vallási ismeretek, betegápolási ismeretek, a földrajz, történelem, számtan, ének, kézimunkázás, gyermeknevelés és -gondozás oktatása mellett, a házi teendőkre való bevezetést a házi előjárónő végezte.⁴¹¹

A két egyesületi keretek között működő diakonisszaintézet mellett, a debreceni egyházkerületi alapítású volt. 1938 után csak már csak a Lorántffy diakonisszaotthona maradt meg független egyesületi keretben. A diakonisszaintézetek munkáját egységesítő egyházi szabályrendelet 1941-ben született meg.

Az egyház és a diakónia viszonya a diakonisszakérdés egyik sarkalatos pontját jelentette. Az egyház és az anyaházi diakónia szervezeti összefüggésének kérdésében Fliedner is és Wichern is azon az állásponton voltak, hogy az egyház nem mondhat le a diakóniáról, bár a 19. században a női diakónia egyesületi keretben élt az egyházak mellett.⁴¹² Wichern mindamelllett óvott attól, hogy a diakónia karizmatikus önkéntességét egyházjogilag megrendszabályozzák és béklyókba verjék.⁴¹³ Bodoky Richárd szintén azon az állásponton volt, hogy az anyaház lényegét teheti tönkre az egyházi adminisztráció. „*Ha valahol halálos az intézményesítés, itt százszorosan az. Az anyaház leglényegében sajátos s az egyház széles köreire kiterjedő küldetésű élő gyülekezet, melynek ebből következő különleges belső törvényeiből adódó autonómiáját az egyháznak sokszor még saját adminisztrációja ellen is meg kell védelmeznie*”⁴¹⁴ Egyre általánosabb lett azonban az a vélemény, hogy egyházi kereteken belül kell megszervezni a diakonisszamunkát, s ezt végül azok is kénytelenek voltak elfogadni – nyilván elsősorban praktikus okokból –, akik féltették az intézetek önállóságát.

⁴⁰⁸ ua. 14.

⁴⁰⁹ ua. 16.

⁴¹⁰ ua. 17.

⁴¹¹ ua. 21.

⁴¹² BODOKY 1942. 187.

⁴¹³ ua. 186.

⁴¹⁴ ua. 204.

Az egyházi diskurzusban újra és újra felmerült a kérdés, hogy egyáltalán miért van szükség a reformátusok (protestánsok) körében a diakonisszára és kiknek jelenthet ez a hivatás megfelelő alternatívát.

A kaiserwerthi anyaghoz elemzésekor Jutta Schmidt arra a megállapításra jutott, hogy az emancipációért küzdő asszonyok számára az 1860-as évektől kezdve nem számított vonzó pályának a diakonisszahivatás. A középosztálybeli asszonyok közül bár többen beléptek az anyagába, mégsem a polgárság köréből került ki a diakonisszák nagy része. A teológus Nibebergall az alsóbb társadalmi rétegekből származó nők foglalkozásaként jelölte meg a diakonisszát. Kritikus hangon szólt származásukról és képzetlenségükről. Felhívta kortársai figyelmét arra, hogy a gyülekezeti diakónusokkal, diakonisszákkal legyenek elővigyázatosak, mert *„Többnyire az alsóbb osztályokból származó emberek, a félképzés minden gyengeségével, melyeket nem mindig távolít el a kegyes lelki képzés vagy takar el az intézményi nevelés.”*⁴¹⁵ Így még inkább érthető, hogy mennyire kevésbé volt ínyére a középosztálybeli nőknek, hogy ez legyen a hivatásuk illetve, hogy ezt az életformát válasszák. Kaiserwerth családias és hivatásszerű struktúrája a státuszbizonytalan – a kispolgári vagy polgárság alatti rétegekből származó – nők számára jelentett elsősorban alternatívát és lehetőséget a státuszhatárok átlépésére.⁴¹⁶

A diakonisszahivatásról szóló magyarországi diskurzus

A magyarországi diskurzus elsősorban arról szólt, hogy azoknak a nőknek, akik céltalannak látták életüket, és igényük volt valamilyen magasabbrendű hivatásnak elkötelezni magukat, illetve az árváknak vagy létbizonytalanságban élő egyedülálló nőknek ajánlották megoldásként a diakonisszahivatást. A diakonisszaügy mellett elkötelezettek úgy érveltek, hogy egyrészt létezik egy női csoport, amely számára alternatívát jelenthetett a diakonisszahivatás, másfelől létezik az a társadalmi igény, amely a betegápolásban, a tanításban, a lelki gondozásban fellépő hiány következtében mutatkozott meg, s amely igényeknek a katolikusok a női szerzetesrendjeikkel meg tudtak felelni, *„...védtelen pontok a mi hazai ref. egyházunkban a betegápolás, gyermeknevelés és a gyülekezeti szegények gondozása. A kórházakban kik ápolják betegeinket? Az apácák. Kik nevelik ma hazánkban, legalább sokféle a prot. gyermekeket, különösen a leányokat? Az Apácák. Ki gondoskodik gyülekezeteink szegényeiről? Keresztyén módon jóformán senki sem.”*⁴¹⁷

A diakonissza jelentette a női hivatások közül azt a pályát, melynek során a nő teljesen egyházának szentelhette magát, az egyház szeretetintézményeiben dolgozhatott, és

⁴¹⁵ SCHMIDT 1998. 214.

⁴¹⁶ ua. 216.

⁴¹⁷ BIBERAUER 1903. 6–7.

megélhetése biztosítva volt. *„Annyi céltalannak látszó női élet eseng életcél és élettartalom után öntudatlanul; fedezzük fel számukra a tanító, betegápoló-, népgondozó-, gyülekezetépítő diakóniát. Meg vagyunk győződve, hogy ezt a mi nemzetünket és egyházunkat regenerálni csak egy mély hitű papság, tanítóság és tanárság oldalán karöltve dolgozó női diakónia tudja és fogja megtartani, oly főleg női nemzedék nevelése által, mely a mai önző, léha ledér női típussal szemben harcba viszi és győzelemhez segíti a honleányi, családi, anyai, Krisztusi feladataiba önfeláldozóan beletemetkező magyar kálvinista női típust, amely egyedül lehet sikeres megmentője férfi ifjúságunknak s általa nemzetünknek is. A »nő-kérdés« kezd világgkérdéssé s magyar nemzeti kérdéssé is lenni ebben a nemesebb vonatkozásban is. A »létért való küzdelem« gazdasági nőkérdését az élet megszenteléséért vívott nőkérdés nemesebb formájának kell felváltania.»⁴¹⁸ Az idézet jól tükrözi, hogy amit általánosságban az ideális (református) középosztálybeli női szerepként konstruáltak, a család- s ezen keresztül a nemzet- és egyházvédő szerep, minden egyházi munkát végző női csoport esetében ugyanúgy megfogalmazódott. A századfordulótól kezdve a nőkérdést, mint a modern nő és a keresztény értékeket képviselő hagyományos női szerepeket megformáló református (kálvinista) nő harcát jelenítették meg, és ezt szintén minden női csoport esetében hangsúlyozták. A diakonisszahivatás propagálása során elsősorban a középosztálybeli nőket kívánták megszólítani, és több cikkírónál találkozunk azzal a problémafelvetéssel, hogy vonzóvá kellene tenni ezt a pályát, hogy a magasabb műveltséggel rendelkező nők is hivatásbeli alternatívának tekintsék. Ahogy külföldön, Magyarországon is elsősorban az alsó középosztálybeli szegény, sok gyermekes családok leányai számára jelentett továbbtanulási lehetőséget és biztos megélhetést, ha bekerültek valamelyik diakonisszaintézetbe.⁴¹⁹ Emellett komoly presztízs-növekedéssel is járhatott: *„Ezért olyan tisztelt s becsült ez a pálya, hogy nemcsak eltartja azokat, akik reá lépnek, hanem még glóriát is fon fejük köré. Épen ezért mindazok a nők, akiket életsorsuk az önálló keresetre utal, mindazok, akiknek szíve szeretettől van telve, akik önálló családot nem alapíthattak, a réginek kötelékében eltartást ne találhatnak: ide forduljanak... Adják hírül, akiket illet: a művelt lelkészi, tanítói és úri családok elmaradt árváinak, magánosan álló, szerető szívű nő tagjainak, hogy itt van számukra a kívánatos munkatér.»⁴²⁰ Többen érveltek amellett, hogy a tanítónői-, illetve a hivatali állásokra olyan nagy a túljelentkezés, hogy azoknak a nőknek, akik ezekre az állásokra sikertelenül pályáztak megfelelő lehetőséget kínáltak a diakonisszaintézetek. Az érvelők szerint ugyanis ez a hivatás társadalmi megbecsüléssel is együtt járt, amelyet nem minden világi állásban kaptak meg a nők. *„A diakonissza pályát egyúttal létkérdésnek is***

⁴¹⁸ NAGY Károly (ref. püspök): *Nőnevelés- nőnevelő*. RSz 1916. aug. 15. 484.

⁴¹⁹ GÉRA 2006a. 146.

⁴²⁰ Sz.n.: *Diakonisszák*. DPL 1914. jún. 13. 382.

tekintem, egy levezető csatornának a létért való küzdelem hullámtorlódásai között, olyan téren, ahol a nő egyénisége érvényesülhet tisztelet, becsülés és dignitásban is.”⁴²¹ A debreceni intézet megnyitásakor olvasható a toborzószövegben, hogy a reménytelen helyzetben lévő lányok – elsősorban az árvákat tekintették annak – ettől a pályától remélhetik, hogy megoldódjon kilátástalannak tűnő sorsuk. „Kevesebb lesz a könny, könnyebb az élet terhe, ha ref. árvaleányaink a jelennek vigasztalan keservét egy új élet tehermentesítő, boldog otthonával cserélik föl.”⁴²²

Az az igény, hogy a magasabb társadalmi státusszal illetve műveltséggel rendelkező nők is nagy számban válasszák a diakonisszahivatást elsősorban magának a hivatásnak a presztízsértéke miatt tűnt fontosnak. Erről a problémáról értekezett Kovács Áron orvos is, aki saját kórházi tapasztalataiból indult ki, és hangsúlyozta a diakonisszák rendkívüli fontosságát a betegápolás területén, de úgy ítélte meg, hogy a diakonisszák kórházi munkája csak megfelelő társadalmi státusz megszerzésével lehet igazán hatékony. „Mert én intelligens, a műveltebb társadalmi osztályba illő, ehhez tartozandó, jó társaságban forgó diaconissákat óhajtanék látni és semmi esetre sem cseléd népséget... A diaconissák erkölcsi és társadalmi niveao-jára nézve azt tartom, hogy erre a pályára első sorban a jobb családok gyermekeit válasszák ki s annak idején gondoskodjunk részükre oly társadalmi körről, a mely például a férfi nemben az orvost megilleti. Ebből a szempontból igen üdvös volna az egész intézmény fejevé, mintegy erkölcsi anyjává a magasabb társadalmi körök valamelyik előkelő, vallásos, egyházas nevelésű tagját megnyerni annak idején.”⁴²³

Bodokyné Zombory Ágnes már azoknak a tapasztalatoknak és előítéleteknek a birtokában vetette föl a diakonisszák műveltségének problémáját, amelyek az 1930-as évekre már szembetűnővé váltak. A műveltségbeli állapot azonban érintette a társadalmi presztízs kérdését, ugyanis elterjedté vált az a vélemény, hogy munkájuk nem igényel komolyabb képzettséget. Zombory elsősorban abban látta a megoldást, hogy ha az érettségizett illetve a diplomás nőket megnyerik a diakonisszahivatásnak, ez hozzájárulhat a munkahelyeken meglévő közszellem és erkölcs javulásához is. „Mi lenne, ha a diakonisszaintézetekben egymás után nyernének kiképzést a magyar érettségizett, vagy tanítói oklevelet nyert, egyetem és főiskolát végzett nők, arra a szolgálatra, amely minden szempontból van olyan nagy és van olyan önállóságot és intelligenciát, műveltséget kívánó, mint akár a tanári, akár az orvosi, akár a hivatalnoknői pálya... Mi lenne, ha itt Magyarországon a vezető női munkahelyeken arra nézve alkalmas diakonisszák adhatnák meg a keresztyén hangot és segíthetnének abban, hogy egyes intézetekben, vagy egyéb munkahelyeken új, tisztább

⁴²¹ Dr. KOVÁCS Áron: *A diaconissa kérdéshez*. EPL 1902. nov. 13. 558.

⁴²² RÉTHY László: *A diakonissza-intézmény és a világháború*. DuPL 1916. október 29. 384.

⁴²³ Dr. KOVÁCS Áron: i. m. 558.

*közszellem szülessék. ...Mi lenne, ha egyszer már ne úgy gondolnának a diakonisszahivatásra, mint amit akárki el tud végezni, ...*⁴²⁴

A diakonisszaintézménnyel, főként a Magyarországon meghonosodott anyaházi formával szemben megfogalmazott kritikák fókuszában egyrészt az apácákkal való párhuzamba állítás, másrészt a nő hagyományos hivatásának kérdése állt. A diakonisszaügy támogatói ezekkel a kritikákkal szemben újra és újra elmondták ellenérveiket, amelyekben kifejtették az apáca- és a diakonisszaszerep közötti különbségeket, illetve a megfelelést, amely a nők hagyományos szerepei és a diakonissza hivatása között fennállt.

A két egyházi női szerep különbözőségével kapcsolatban arra helyezték a hangsúlyt, hogy az apácát teljes elvonultságot jelent és az apácák munkájukat üdvszerző jócselekedetként gyakorolják csak, tehát önérdékből szolgálnak, a diakonisszák ezzel szemben nem zárkóznak be az anyaház falai közé, hanem eleven kapcsolatuk megmarad a világgal és a másokért való szolgálat jelenti munkájuk alapját, az Úr szolgálóleányaiként, Isten munkatársaiként működnek, s nem maguk számára kívánnak ezzel érdemeket szerezni. *„...nem a középkori »eleven martiromság«, »Margit« és »Katalin« kimagasló alakjainak önsanyargató, külvilágtól mereven elzárkózott apáca utódai, hanem a szabadság és áldozatos szeretet evangéliomi levegőjében a szenvedő embernek hűséges gondviselői.*⁴²⁵ Véleményük szerint a diakonissza nem a világról mondott le, hanem *„a világ hiúságairól: a tetszelgésről, a maga kelletéséről, az anyagi javak örömeiről; kiszabadul a divat és versengés hatalma alól; megváltik eddigi környezete kísértéseitől, gyötrelmeitől és kívánságaitól.*⁴²⁶ Az anyaház nem zárda, hanem a diakonisszák kiképzésének helye volt egyrészt, másrészt családi otthon, ahol derű és szeretet uralkodott és a diakonissza kapcsolata nem szűnt meg saját családjával sem.⁴²⁷ *„A diakonissza szolgálata önkéntes s nem egy talán elhamarkodott s elhibázott fogadás nehezen fizetett adója. Ez nem azt jelenti, hogy valaki csak átmeneti állapotnak tekintse; ellenben jogában áll bármikor kilépni, ha meggyőződik arról, hogy Isten más munkatérre kívánja állítani.*⁴²⁸ Azt is gyakorta hangsúlyozták, hogy az apácák munkájának egyik legfőbb célja a „lelkek toborzása”, míg a diakonisszákat csak a vigasztalás, az együttérzés, a segítségnyújtás vezérli működésük során és nincsenek az apácákhoz hasonló hátsó szándékaik.⁴²⁹

⁴²⁴ Ifj. BIBERAUER Richárdné [Zombory Ágnes]: *Hová menjenek az iskolázott református nők?* RÉ 1936. okt. 10. 358.

⁴²⁵ RÉTHY László: i. m. 384.

⁴²⁶ RAVASZ László: *Tudnivaló a diakonissza-ügyről.* RSz 1919. jún. 27. 179.

⁴²⁷ NAGY István (diakonisszaintézeti lelkész): *Protestáns apáca-é a diakonissza?* Vasárnap, 1928. szept. 9. 298.

⁴²⁸ uo.

⁴²⁹ SZABÓ Aladár: *A diakonissza-intézmény története és fontossága.* PEIL. 1891. nov. 22. 1525.

Ezekben az összehasonlításokban az apácákat mindig önsanyargató, töredelmes, lemondó, szenvedőként ábrázolták, ezzel szemben a diakonisszákat úgy, mint akik örömmel, derűvel, vidáman végzik szolgálatukat. A diakonisszákat egyéni hajlamaiknak megfelelő munkakörökbe állították, amelyhez megfelelő képzettséget kaptak – ez is megkülönböztette őket az apácáktól.⁴³⁰

Az ellenzők számára az anyaház patriarchális struktúraként jelent meg, amelyben a nők elveszítették minden függetlenségüket és kezdeményező képességüket, teljes gyermeki függésben éltek vezetőiktől. A női emancipáció, a nők önálló térnyerése szempontjából ez volt a diakonisszakérdés sarkalatos pontja. Ha az ellenérvek nem is ebben a kontextusban fogalmazódtak meg egyértelműen, lényegüket tekintve ezt a kérdést feszegették. Mennyiben jelenthetett új szereplehetőséget a nők számára egy a „kiskorúság” helyzetébe belehelyező viszony. Zombory Ágnes a diakonisszahivatásról szóló apológiájában hasonlóan érvelt, mint férje Bodoky Richárd *Anyaházi diakónia* című művében. Saját nőiségére, életére hivatkozva állította, hogy a nők isteni rendeltetésből fakadó helyzetét és szerepét csak családon belül, férfi irányítással lehet elképzelni. E szerint az álláspont szerint egy nő csak akkor képes hatékonyan dolgozni, ha a felelősséget és a vezetést a férfi kezében tudja. *„A nő – és ezt magamról is tudom – nem hiába, hogy nem elsőnek teremtett, önmagában sohase teljesen befejezett egész, a lelke mélyén mindig támaszra vágyik. Irányítóra, vezetőre, aki a felelősséget hordozza s aki sokszor egészen részletekben is irányítással látja el. ...Nem változtat ennek az igazságnak az, hogy vannak olyan nők, akik szeretik nagyon erősen hangsúlyozni a maguk emancipált voltát és azt, hogy mivel maguk tartják el magukat, nem is fogadnak el senkitől beleszólást az életük irányításába. Mindig az az érzésem ilyenekkel szemben, hogy hiányzik belőlük valami, éppen abból, ami a nőt egészen nővé teszi. Egy nő nagyon sokat tud végezni, és nagy dolgokra képes, ha van, aki vezeti, irányítja és van, akinek munkájáról beszámoljon.”*⁴³¹

Ehhez kapcsolódott az az állandóan felmerülő dilemma is, hogy ha a nő alapvető rendeltetése, hogy házastárs és családanya legyen, akkor mennyiben lehet elfogadni, hogy a diakonissza nem mehet férjhez, illetve, ha férjhez megy, el kell hagynia addigi szolgálatát. Számos szerző érvelt azzal, hogy egyetlen bibliai példa sem támasztja alá a diakonisszaélet létjogosultságát, mivel ellentétben áll a házassággal és a világi élettel. Ezzel szemben a diakonisszahivatásra, annak támogatói úgy tekintettek, mint az egyedülálló nő kizárólagos alternatívájára, ahol mint betegápoló, a rászorultak támogatója, tanítónő, vagy nevelőnő megélheti az anyaságot. *„A diakonisszát éppen az különbözteti meg minden, az évek hosszú*

⁴³⁰ ua. 1526.

⁴³¹ BIBERAUER Richárdné ZOMBORY 1935. 13.

*során világgyűlölővé és elégedetlenné vált magában élő nőtől, hogy ezt a legszentebb, Istentől kapott ösztönét munkájának ezer változatában újból és újból kiélheti.*⁴³²

A férjhezmenés tilalmát azzal védelmezték, hogy az a nő, akinek családja van, nem képes egész valóját, életét odaszentelni egy feladatnak, teljes odaadással csak egyedülállóként lehet ezt a munkát végezni. *„A diakonissza nem élhet házasságban, de nem azért, mintha az ettől tartózkodástól magasabb szentségre jutást remélne, hanem az általa végzett munka érdekében, melytől őt semminek elvonni nem szabad. Ezért vétetnek fel gyermektelen özvegyek, kiket kötelességek nem hátráltatnak s hajadonok közül is csak olyanok, kiknél Isten szolgálata nem a családi körrel szemben tartozó kötelesség elhanyagolásának takarója.*⁴³³

Egyes szerzők egyenesen úgy gondolták, hogy ha bekövetkezne az a szemléletváltás, hogy a lányok elsődleges célját nem a férjhezmenésben, hanem az istennek tetsző életben határoznák meg, akkor a diakonisszalét is jóval elfogadottabbá válhatna.⁴³⁴

Az ellenzők általában támadták az egyenruha viselést is, amely szemükben szintén az apácákkal való hasonlóságot erősítette. *„Erre nézve úgy áll a dolog, hogy elfogulatlan református a róm. Kath. Egyháztól is átveheti azt, ami abban jó és ami nézete szerint a komoly munkához alkalmas; hogy pedig a külsőségekhez szokott világban valamely munkásnak és munkának tekintélyét mennyire emeli a szabályszerűen előírt és egy testület által hordozott, világítól kissé elütő öltözet, azt a magyar református lelkeszi kar tekintélye mutatja, ... Pedig ezen öltözéknek sem találjuk nyomát a bibliában. Természetes, hogy a diakonisszának tekintélyre nem a tekintély kedvéért van szüksége, hanem azért, hogy az is némi védelmet nyújtson neki durva támadásokkal szemben és jelezze azt, hogy milyen ügy szolgálatában áll.*⁴³⁵

A diakonisszaintézmény magyar lélektől távolálló, idegen eredete is gyakorta szolgált célpontként. Ezzel a váddal szemben az ügy védelmezői egyrészt azzal védekeztek, hogy a reformáció is és a belmisszió is külföldön született, Isten ajándékaént kell felfogni, és úgy kell hozzájuk közelíteni. Másrészt szüntelenül hangoztatták, hogy a diakonisszaintézmény „íz-ig-vérig magyarrá vált” az idők során.⁴³⁶ Sebestyén Jenő a hitvallásos kálvinizmustól idegennek tartotta a diakonisszahivatást „...míg a diakónus egy tisztséget tölt be az Egyházban és munkája nem szabad belmissziói tevékenység, hanem az egyházi törvények által szabályozott munka, addig tisztségszerű diakonissza-munkának az Egyházban létjogosultsága nincs, de mint szabad belmissziói tevékenység igen kívánatos jelen egyenruhás jellegében azonban egyenesen káros... Nagytiszteletű úr pedig hangsúlyozza, hogy a diakonissza munka

⁴³² ua. 15.

⁴³³ NAGY István: i. m. 298.

⁴³⁴ SZABÓ Aladár: i. m. (PEIL, 1891.) 1527.

⁴³⁵ BIBERAUER 1913. 12.

⁴³⁶ CZEGLÉDY Sándor: *Diakonisszák a gyülekezetek szolgálatában.* RF 1931. máj. 16. 231.

nem ref. egyházi jellegű munka, hanem egy német lelkész tévedése folytán a kath. apáca-intézmény lemásolása, ezért a magyar ref. egyházban, mint mellékfoglalkozás, szabad belmissziói tevékenység elképzelhető ugyan, de mint teljes életodaszentelés soha, sőt mint apácairányzattól inkább félni kell, hogy nagyobb arányokat ne öltön, mintsem továbbfejleszteni, mert több kárt okoz, mint amennyit használhat esetleg gyakorlatilag.”⁴³⁷

Belülről, a diakonisszalét felől ugyanezek a problémák másként is felmerültek. Ahhoz, hogy egy lány a diakonisszahivatást válassza sokszor legszűkebb környezetének ellenállásával kellett megküzdenie, általában megpróbálták lebeszélni elképzeléséről attól féltve őt, hogy boldogtalan, örömtelen, világtól elzárt életet fog élni.⁴³⁸ Elterjedt volt éppen ezért az a nézet is, hogy diakonisszának csak a „selejtesek” a „hajótöröttek” valók, akik valódi női hivatásuknak nem tudnak megfelelni, a rátermett, szép, tehetséges, egészséges lányokat óvták attól, hogy elkötelezzék magukat.⁴³⁹ A már szolgáló diakonisszákat maguk a lelkipásztorok, gyülekezeti tagok is gyakran arra biztatták, hogy ne zárkózzanak el a világi szórakozásoktól, például a „tiszta” művészettől. Ezzel kapcsolatban szintén Zombory Ágnes fogalmazta meg a diakonisszák szempontjait: *„Az ilyen jóakarók nem gondolnak arra a nagyon fontos különbségre, mely nemcsak egy világi gondolkodású nőt és diakonisszát különböztet meg egymástól, de egy házasságban élő komoly keresztyén ember és egy diakonissza között is fennáll... Azért kell elzárkózni, mert a filmek, regényirodalom, opera, minden a két nem egymáshoz való viszonyáról szól. Ez olyan gondolatokat ébresztene benne, ami lelki tusához vezet és még küzdelmesebbé teszi az életét.”⁴⁴⁰* A diakonisszalét legnagyobb nehézségeként merült fel a környezet elvárása, amely mindig jónak, tökéletesnek, fegyelmezettnak, vidámnak, *„a mennyei tökéletesség földi megvalósulásának”* szerette volna látni, és nem volt hajlandó elfogadni, hogy *„a diakonisszaruha nem ad új életet s nem ad más természetet.”⁴⁴¹* Ezért már az első csalódásnál megvonták tőlük bizalmukat.

A diakonissza sajátos helyet foglalt el az egyház női társadalmában. Szakirányú képzettséget szerzett, családjától anyagilag teljesen független volt, a kenyérkereső nőkhöz képest kevésbé volt bizonytalan a megélhetése, elvileg élete végéig gondoskodott róla az anyaház. Az anyaházi lét azonban teljes engedelmességet követelt az előljárókkal szemben, maximális alkalmazkodást azokhoz a nőkhöz, akikkel együtt élt, és lemondást a világi életről. Az egyház társadalmi nyilvánosságában voltaképpen ugyanazok a terek és ugyanazok a tevékenységi körök nyíltak meg számára is, mint a belmisszióban, az egyházi életben a többi

⁴³⁷ Kolláth Leonia ref. diakonissza testvér levele Sebestyén Jenőhöz, Bp., 1930. V. 10. RL C/68. Sebestyén Jenő iratai. Levelezés évről-évre. 5.doboz.

⁴³⁸ FAZEKAS Lajosné: *Diakonissza hivatás*. RÉ 1938. máj. 7. 186.

⁴³⁹ PILDER Mária: *Néhány felvilágosító szó a diakonissza hivatásáról*. RSz 1934. jan. 10. 3.

⁴⁴⁰ BIBERAUER Richárdné ZOMBORY 1935. 10–11.

⁴⁴¹ ua. 4.

nő számára. Míg ezek a nők azonban önmeghatározásuk részévé tették egyházi tevékenységüket, addig a diakonissza esetében arról van szó, hogy maga a választott hivatás már valójában kész önmeghatározást jelentett. Egyháztársadalmi megítélésük is mindvégig kérdéses volt. A diakonisszaügyről szóló diskurzus elemzéséből látható, hogy sokkal több kritika, támadás, értetlenség kísérte tevékenységüket, mint az egyházi életben működő világi nőket, akiket általában védett társadalmi státuszuk és családi állapotuk. A diakonisszák az egyedülálló nővel szembeni előítéletet illetve alacsony társadalmi státuszukat kizárólag csak szakmai és főként lelki „kiválóságukkal” tudták ellensúlyozni, de mint láttuk ez nem volt elég ahhoz, hogy a református egyházban idegen testként, katolikus maradványként kezelt női életformát maradéktalanul elfogadják.

3.4. A teológusnők

A női lelkészség kérdése

A nők egyházi szerepének megítélésben és térnyerésében döntő fontosságú volt teológiai képzésük kérdése.⁴⁴² A 19. század utolsó harmadától elinduló folyamatnak, amely a nők számára az egyházi nyilvánosság különböző szintjeit megnyitotta, lényeges állomása volt annak a problémának a felmerülése, hogy engedhetők-e a nők lelkészi pályára vagy sem. A női lelkészség bevezetése egyrészt teológiai kérdés volt, másrészt az egész egyházi struktúrát érintette volna. Addig a nők a nőiségükkel hagyományosan összeegyeztetett területeken kaptak lehetőséget, a lelkészi pálya azonban már ebben az értelmezési keretben elfogadhatatlannak tűnt. Az egyházi élet hivatalos irányításába való bebocsátásuk azt jelentette volna, hogy ezzel minden tekintetben átlépték volna azt a határt, amely a két nem működési területeit élesen elválasztotta. Mindez a női- és férfiszerepről konstruált, isteni elrendelésből eredeztetett alapvető felfogást kérdőjelezte volna meg. A sajtóban megjelenő diskurzus, de főként a nők teológiai képzése körüli törvénykezési dilemma jelzi, hogy mindennek ellenére mégsem volt egyértelmű és egyöntetű ennek a lehetőségnek az elutasítása.

A nők 1895-től jelentek meg a magyarországi egyetemeken rendes hallgatóként a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti szakokon. Lehetőségeik fokozatosan tágultak azaz, szaporodott azoknak az egyetemi és főiskolai fakultások száma, amelyeken nők is tanulhattak. Ebbe a folyamatba illeszkedett a nők teológiai képzésének lehetősége is.

1917. október 2-án az *Újság* című budapesti napilap a következő hírt közölte: „A budapesti ref. teológiai akadémia Magyarországon az első, a melyre nőhallgatók is iratkoztak be, hogy a teológiai tudományokkal foglalkozzanak és – ha lehet – a papi pályára lépjenek. A külföldön már évek óta vannak női teológusok. Legelőször Amerikában voltak, de az utóbbi

⁴⁴² SÁRAI SZABÓ 2005a

években Hollandiában, Angliában és a német egyetemeken is megszorodott a számuk s ezek után valószínűen nálunk is többen jönnek majd e pályára, különösen ha rendes hallgatók lehetnek és gyülekezeti lelkészekké való választhatóságukat a mostani zsinat tisztázni fogja. Az első magyar teológusok: Novák Olga a Lorántffy-penzió volt vezetője, sok belmissziói munka pártfogója és Katona Viktória, akik mind a ketten hivatásérzetből vállalkoztak Isten országa munkálására.”⁴⁴³

Az első női hallgatók felvételét több éves szabályozási folyamat követte, amelynek során arról kellett az egyház véleményformáló erőinek dönteniük, hogy szószékre engedik-e a nőket, vagy sem. S ha nem, milyen feladatok ellátására jogosítja fel őket a teológiai diploma.

A nők teológiai képzéséről természetesen az egyházi sajtó is rendszeresen cikkezett, főként külföldi (holland, porosz, francia) vagy más felekezetek példája kapcsán. Ezekben az ellenzők gyakran hivatkoztak a református hívek konzervativizmusára, vagy a női személyiség alkalmatlanságára, amint azt egy Bereg megyei lelkész hozzászólásában is olvashatjuk: „Az unitárius egyház Bedő Boriskát megválasztotta lelkésznőnek. Kedves »apostolnő«, a mi népünk ma még – hogy úgymondjam – nem eléggé »felvilágosult« ahhoz, hogy nő vezesse, irányítsa és fegyelmezze. (Egyes kivételek a családi élet keretein belül akadnak, de ez más lapra tartozik és egyébként is csak a szabályt erősíti). Márpedig a lelkipásztori feladatoknak nem kis részét képezik a szigorú eljárást, fegyelmezést kívánó esetek, amik a »lelkésznőt« leküzdhetetlen akadályok elé állítják, éppen azért mert nő. És ennek lélektani oka van.” Ezután a szerző saját életéből idéz egy példát. Gyermekkorában egy nőtanító megverte pálcával, amit soha nem tudott megbocsátani, „hogy mint nő vérig sértette a »férfiúi önérzetemet«, amikor megalázott.”⁴⁴⁴

A Kálvinista Szemle többször is foglalkozott a kérdéssel. 1923-ban három hosszabb cikk jelent meg, amelyekben Johann Jansen holland egyházjogász fejtette ki véleményét a női lelkészséggel kapcsolatban. Jansen a Szentírás szövegéből indult ki, amely, mint írta megtiltja, hogy a nőket lelkészi szolgálatra alkalmazzák. I. Kor. 14:34-35 versek szerint „A ti asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nekik, hogy szóljanak...”, ezért abban, hogy „...a nő sem prédikátori, sem a kormányzói tisztben nem alkalmazható, az összes református írók teljesen egy véleményen vannak.”⁴⁴⁵ Úgy látta, hogy a női papok fellépése eleinte még érdekes és a kíváncsiságot alaposan felcsigázza; azonban ennek csakhamar vége, s azután visszatér a normális élet, amelyet a nő a szószéken nem tud szolgálni, ezért azt ajánlja, hogy „ne küldjük leányainkat teológiára azzal a céllal, hogy befejezett tanulmányaik után a papi tisztre alkalmazzassanak; mert ez a jövőben csak

⁴⁴³ sz.n. c.n. Az Újság. 1917. szept. 28. 8.

⁴⁴⁴ HORVÁTH Zoltán: *Az első magyar lelkésznő*. DPL 1935. márc. 16. 42.

⁴⁴⁵ JANSEN, Johannes: *Nők a teológiai főiskolákon*. KSz 1923. febr. 17. 62.

balsikerre vezet. Ha tehát a nőtheológus a saját lelki fejlődése céljából akarja a teológiát tanulmányozni az az ő dolga; azonban a Szentírás szerint a nőnek mint papnak az egyházakban helye nincs.”⁴⁴⁶ Általában Magyarországon is az volt az elfogadott nézet, hogy ne szenteljék föl a nőket, és maguk az érintettek is – legalábbis a nyilvánosság előtt mindenképpen – ezt az álláspontot képviselték, csak az egyes érvelésben találunk különbségeket.

1918-ban az első két budapesti teológus, Novák Olga és Katona Viktória a következőképpen nyilatkozott céljaikról: „*Ismerjük az áramlatokat, amelyek a mi egyházunk híveinek lelkét is állandó ostromban tartják. Míg egyrészt védelemre kell felkészülnünk, másrészt bensőleg kell építenünk. Úgy érezzük, hogy ez alól a szent kötelesség alól nő voltunk egyáltalán nem ment fel bennünket... Azért kopogtattunk a teológia kapuján, hogy megszerezzük a »lelki fegyverzetet«... Nem a liturgiális szolgálat lebeg szemünk előtt. Sőt őszinte szívből kívánjuk, imádkozunk érte, hogy adjon az úr mindig elég lelkes, buzgó férfit, akik az egyházi szolgálatnak ezt a részét ellátják. Itt nagyon is tekintetbe kell vennünk népünk konzervativizmusát, sőt ápolnunk kell ezt... Mi, majd mint lekipásztorok, a tanításban és gyógyításban látjuk hivatásunkat.*”⁴⁴⁷

A *Lelkészegyesület* című újság (az ORLE lapja) beszámolója az első teológusról az ellenkező álláspontot képviseli. A cikk szerzője ahhoz a kisebbséghez tartozott, akik nyíltan is a nők felszentelése mellett foglaltak állást. „*A budapesti teológián már van két nő teológus; Katona Viktória és Novák Olga. A kolozsvári teológiának is van nő hallgatója; Deák Magda. A Kolozsvárt közelebről tartott püspöki széken szó esett arról, hogy a teológiát végzett nők minő munkatért fognak az egyházban kapni? Megdöbbenéssel utasított vissza annak még csak a gondolata is, hogy a teológiát végzett nők leszoríttassanak a diplomával járó összes kötelességek és jogok teréről. Vagy megnyitjuk előttük a teológiát és az összes kötelességek és jogok birtokosává tesszük, vagy nem; de félszeg munkát nem csinálhatunk. Ezt követeli az egyház komolysága és tekintélye.*”⁴⁴⁸

A nők teológiai képzésének szabályozása

1917-ben,⁴⁴⁹ amikor felvették az Novák Olgát, majd Katona Viktóriát rendkívüli hallgatóként a budapesti Teológiai Akadémiára, az egyház vezető testületei még nem jutottak konszenzusra abban a kérdésben, hogy milyen jövőt szánnak nekik, mi lesz velük tanulmányaik befejezése után. (Katona Viktória emiatt a bizonytalanság miatt egy év után el is

⁴⁴⁶ uő. *A nőtheológusok jövője*. KSz 1923. febr. 24. 69–70.

⁴⁴⁷ NOVÁK Olga – KATONA Viktória: *A nőtheológusok kérdéséhez*. PEIL, 1918. aug. 4. 250.

⁴⁴⁸ Sz.n.: *Nőtheológusok*. Lelkészegyesület. Debrecen, 1917. dec. 1. 536.

⁴⁴⁹ A továbbiakban a Budapesti Teológiai Akadémia női hallgatóival foglalkozom részletesebben, a másik négy intézményből (Debrecen, Sárospatak, Pápa, Kolozsvár) csak néhány adatot közlök összehasonlításképpen.

hagyta a Teológiát.) A célok sem voltak világosak, hogy a lelkészhiányt akarják-e enyhíteni vagy „az idők szelének engednek”, s csak a nők képzését tartják fontosnak.

Bár 1917-ben, az első felvételi kérvény beérkezésekor (ugyanebben az évben vették föl az első nőhallgatót a Kolozsvári Teológiára is) a Budapesti Teológiának még nem volt semmiféle egyházkerületi vagy zsinati törvénye a nők teológiai képzésével kapcsolatban, a Tanári Kar mégis úgy döntött, hogy a Teológia Választmányának és az Egyházkerületnek is javaslatot tesz a nőknek rendkívüli hallgatóként való felvétele tárgyában. A választmány ülésén 1917. szeptemberében egy határozat született, miszerint: „*Ha az egyh.ker. a javaslatot elfogadja és a rendkívüli női hallgatók szabályszerűen lecolloquálnak: munkakörben alkalmaztatásuk a zsinat törvényhozó intézkedésétől függ.*”⁴⁵⁰ Az egyházkerület elfogadta a javaslatot és az ügyet a Konvent elé terjesztette.

A Konvent 1918-as áprilisi gyűlésén az egyetemes tanügyi bizottság jelentésében hangzott el először részletes terv a képesítés ügyében, amely a Kálvin Szövetség indítványán alapult. Az indítványban abból indultak ki, hogy a háború után valószínűleg nagy lesz a lelkészhiány, s ennek a problémának a kezelésére javasolják a nők teológiai képzését. „*Tegeye megfontolás tárgyává, [a Konvent] mily föltételekkel volnának a nők is a theológiai pályára bocsáthatók, hogy a rendes theológiai tanfolyam végeztével elsősorban a vallástanításra, másodsorban a – templomi igehirdetés és a szertartási cselekmények kivételével – részükéről is végezhető különböző egyházépítő munkákra képesítő oklevelet szerezhessenek... Meggyőződésünk, hogy a nők, különösen az elemi iskolákban való vallástanításnál – már csak a gyermeki lélekhez jóval közelebb álló lelkiviláguknál fogva is – sokkal inkább tudják a szülői ház megkezdett vallásos nevelői munkásságát folytatni, sok esetben pótolni, mint a férfi vallástanítók. Emellett a várható nagy lelkészhiány miatt egyházunk előreláthatólag alig tud majd megfelelő számú vallástanító-lelkészre szert tenni, minthogy azok a szerényebb díjazású vallástanító-lelkészi állások helyett – természetesen – sokkal inkább igyekeznek a jövőben az összehasonlíthatatlanul jobb javadalmazású és jóval kevésbé fárasztó munkával kapcsolatos lelkészi állásokat elnyerni. Már pedig az intenzív vallástanítás oly elsőrangú érdekünk, hogy azt semmi körülmények közt sem hanyagolhatjuk el; ha azt nem akarjuk, hogy a felnövekedő nemzedék jórészt elvesszen egyházunkra nézve.*”⁴⁵¹ Az Egyetemes Konvent mint tanügyi főhatóság úgy döntött, hogy felvehetőek a nők, mint rendes hallgatók, de a lelkipásztori munkakörben való alkalmaztatásukról továbbra is zsinati határozatra vártak.⁴⁵²

1923-ban került újból napirendre a teológák kérdése, ekkor a budapesti teológián már három új nőhallgató nyert felvételt, közben az 1920/21-es tanévben Pápán is megjelent az első

⁴⁵⁰ DREK Évk 1917. 134. 167 pont.

⁴⁵¹ MREKjk. 1917. 51.(16.) pont. 84.

⁴⁵² ua.

teológus. 1923 áprilisában Novák Olga tanulmányai befejezéséhez közeledett, ezért kérvényt írt a Tanári Karhoz első lelkészi vizsgájának letétele ügyében, mivel a nők képesítéséről még mindig nem rendelkezett semmilyen egyházi törvény. Beadványára határozatot hoztak, ebben az intézőbizottság hozzájárult, hogy megkapja az abszolutóriumot utolsó félévi kollokviumai befejezése után, lelkészsképesítő vizsgát azonban csak a zsinati döntés után engedélyezték.⁴⁵³

A teológusok képesítésének ügyében végül az 1924. májusában tartott Konventi ülésen született egy határozat, ebben kimondták, hogy rendes hallgatóként felvehető, az előírt tantárgyak hallgatása, a kollokviumok és az alapvizsga letétele számukra is kötelező, de lelkészsképesítő vizsgára nem bocsáthatók, hanem, mint „magasabb tudományos képesítésű belmissziói munkások képesítővizsgát tehetnek”. Ez az alsófokú iskolákban való vallásitanításra és gyülekezeti belmissziói munka végzésére jogosította őket. Ezután letehetők a vallásitanítói vizsgát (elsőként ezt is Novák Olga tette le 1927-ben), amelynek birtokában már középiskolában is elhelyezkedhettek.⁴⁵⁴ A Debreceni Teológiára éppen ettől az évtől (1924) kezdve vettek fel csak nőket. Indoklásukban a polgári egyenlőségre hivatkoztak, nevezetesen arra, hogy mindenkinek egyformán joga van a tanuláshoz. *„Nőhallgatók felvétele. Tárgyalta tanácsunk egy konkrét eset kapcsán a V. És K. Minisztérium felhívására (90.743/1924.IV. ü.o. szám) azt a nagyfontosságúelvi kérdést: vajjon a református hittudományi karra nőhallgató fölvehető-e, vagy sem? Beható eszmecsere után az 1848: XIX. t.-c. S a hasonló alapon álló 1912. évi XXXVI. t.-c. Szelleme szerint, valamint az egyetemnek eredeti rendeltetését és hivatását tartva szem előtt,arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nők kizárása az Egyetem bármely fakultásáról ellentétben áll a tanszabadság gondolatával. Mert nem arról van itt szó, hogy a nők milyen közpályákra léphessenek, sem arról, hogy majd kint, az életben miként tudnak elhelyezkedni és megállni, hanem pusztán arról, hogy az állam egyenjogú polgáraiként főiskoláinkon szintén művelhessék magukat s ha kell, diplomát is szerezhessenek.”*⁴⁵⁵

Az állami törvénykezés szintjén 1927-ben a VKM 63.000/1927. sz. rendeletének 2.§-a döntött a teológusok ügyében, e szerint a református és az evangélikus hittudományi karokra a megállapított létszám keretén belül nőket is fevehetnek. Az 1927-es törvény más karokon is újraszabályozta a nők tanulási lehetőségeit.⁴⁵⁶ 1928-ban pedig megszületett végre a várva várt zsinati törvény, amely kimondta: *„Nők lelkészsképesítettség birtokában is, csak vallásoktatói,*

⁴⁵³ Kivonat a dunamelléki református egyházkerület intéző-bizottságának Budapesten, 1923. évi május hó 3. napján tartott ülés jegyzőkönyvéből. 17. sz. RL A/13 c 3. doboz, iktatószám nélküli.

⁴⁵⁴ MREKjk. 1924. 34. 33. pont.

⁴⁵⁵ DTITE évk. 1929. 185.

⁴⁵⁶ Így például a műszaki és közgazdasági egyeteme egyes szakjain is bizonyos korlátozások mellett felvételt nyerhettek.

*középiskolai vallásstanári és diakóniai szolgálatra alkalmazhatók, szószéki és liturgiális szolgálatot nem végezhetnek.*⁴⁵⁷

Mindezzel nem zárult le a nőhallgatók ügye, ugyanis 1933/34-ben előkerült a lelkésztanítói oklevél kérdése. A Konvent Antal Géza dunántúli püspököt bízta meg, hogy kezdje meg a tárgyalásokat a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal arról, hogy nőhallgatók is szerezhessenek lelkésztanítói oklevelet.

Az egyházkerületek véleménye különbözött e kérdésben: a Dunántúli- és a Tiszáninneni Egyházkerület a lelkésztanítói oklevél megszerzése mellett, a Tiszántúli Egyházkerület pedig ellene voksolt. A Dunamelléki Egyházkerület véleményét a Teológiai Akadémia tanári karának ülése fogalmazta meg, e szerint: *„...a theológiák női hallgatói azonos elbírálás alá esnek a fiúhallgatókkal, így a tanítói oklevéllel megszerezhető előny sem zárható el előlük. Amennyiben a miniszter ezt a kedvezményt a nőtheológusoknak nem hajlandó megadni, akkor a nőtheológusok más címen egy évi kedvezményben részesüljenek, tekintettel arra, hogy érettségijük, sőt főiskolai végzettségük is van a teológia elvégzésével.*”⁴⁵⁸

Bár a minisztérium válasza nemleges volt, az ügy nem került le a napirendről, s megkerülve a minisztériumot megoldás született a kérdésben. 1935-ben a református teológiai tanárok közös konferenciáján Dr. Kováts J. István előadott egy tervezetet a nőhallgatók vizsgáiról és tanítói képezéséről, amelyben rámutatott arra az ellentmondásra, hogy a nőhallgatók a vizsgákat tekintve a férfihallgatókkal szemben valójában előnyt élveznek. Mivel nem tehetek második lelkészi vizsgát – amely előtt a férfihallgatók két éves gyakorlatot végeztek –, enélkül is letehetnék vallásstanári vizsgát, de tanítói oklevelet ennek ellenére nem szerezhettek. A közös teológiai tanári konferencia határozatot hozott, miszerint kívánatosnak tartotta a teológiát végző nőhallgatókra nézve, hogy *„...a két évi gyakorlati szolgálat elvégzése után a második lelkészképesítő vizsgálat tárgyaiból is kötelesek vizsgálatot tenni, ...egyszersmind utasítsa az egyházkerületeket, hogy a két gyakorlati év felhasználására nézve saját hatáskörükben intézkedjen.*”⁴⁵⁹ A gyakorlat a belmissziói munkákra, előkelő családoknál nevelői-, illetve a lelkészi hivatalokban és egyesületekben végzendő titkári munkára készítette fel a nőket.

A teológák helyzete azonban továbbra sem volt egyértelmű. 1936. májusában Novák Olga Ravasz Lászlóhoz intézett levelében tárta fel ezt a bizonytalanságot. *„Le kell – e hát tenni a II. lelkészi vizsgát is és azután tulajdonképpen mik ök? Segédlelkészek-e? vallásoktató*

⁴⁵⁷ MREtv. 1933. 80.

⁴⁵⁸ RL A/13 b. Tanári ülések jegyzőkönyve 1933/34. (VI.kötet) 1933. febr. 6.

⁴⁵⁹ Jegyzőkönyv. Felvétel 1935. febr. hó 22–23-án a ref. teológiai tanárok közös konferenciáján. RL A/13 c. Igazgatási iratok, ikt. sz. nélkül, 8. doboz.

tanítók-e? Az előbbieket az utóbbiaknak, az utóbbiakat az előbbieknél »nézik« őket, és sehol nincsenek »otthon«. Segédlelkészi teendőkre tulajdonképpen nincs meghatalmazásuk, a hitoktató testületben a pedagógiai készségüket »nézik le« a tanítónők. Hát akkor az a tanulmányi plusz, hivatásérzet és buzgóság, amivel 4 évet és a vizsgát átküzdötték? Hát nem a teológia diskreditálása ez? ...A második pedig vád a teológusképzés ellen... Mi teljes bizalommal jöttünk ide, eszünk ágába sem volt, hogy ha elvégezzük, akkor még tanítónőnek sem leszünk jók. Hát miért nem ad a teológia olyan pedagógiai képzést, hogy a hitünket és meggyőződésünket megfelelően adhassuk át a jövő nemzedéknek? A vallásoktatáshoz viszont – ezt valljuk – nem elég csak pedagógiai készség, hanem megalapozott és rendszeres hitbeli meggyőződés, kiépített teológia és világnézet is kell. Ez nekünk föltétlen pluszunk a tanítónők fölött. És akarunk is szolgálni, és tudnánk is, lelkesedéssel, de gazdátlanok és pártfogó nélkül valók vagyunk, »pásztor nélkül való pásztorok« vagy béresnek tekintenek bennünket? ...De annak se fogadnak föl.»⁴⁶⁰

Végül 1936 novemberében megszületett a legteljesebb egyházkerületi szabályozás a nőhallgatók tekintetében, amelyben már bizonyos korlátozás is megjelent felvételük kapcsán: „Nőtheológusok csak korlátozott számban és csak jeles vagy legalább is jó érettségi bizonyítvány és megbízható információk alapján vehetők fel a teológiára... Kimondják azt is, hogy az első képesítő vizsga után 2, legfeljebb 3 év múlva a segédlelkészekével megegyező második képesítő vizsgát tesznek. A két vizsga között a püspök által számukra kijelölt, nála bejelentett és általa engedélyezett szolgálatban kell eltölteniük és középiskolai vallásstanári vizsgát csak a két képesítő vizsga sikeres letétele után tehetnek.»⁴⁶¹

Mire megszületett a nők teológiai képzésének végleges szabályozása, a lelkésztúlképzés miatt a teológiára felvehető hallgatók számát limitálták, például a budapesti teológiára felvehető hallgatók számát 16-ban határozták meg. Ez a nőhallgatókra nézve erőteljes korlátozást jelentett, 1937/38-as tanévben nőhallgatót nem is vettek föl, s ettől kezdve a Teológiai Választmány új határozata lépett érvénybe: „A nőhallgatók csak az I–II. évre és csak rendkívüli hallgatói minőségben vehetők fel, nagy szelektálással és évfolyamonként kettőnél nem nagyobb számban. Ha azután ezek közül esetleg egyesek kitűnnek és továbbképzésükre szükség van, alapvizsgára bocsáthatók s annak jeles eredménnyel való letétele után rendes hallgatóvá átminősítés útján tovább lehet engedni őket a III. és IV. év elvégzésére is, hogy a magasabb képesítésű női munkásoknak előírt vizsgát letehessék.»⁴⁶²

⁴⁶⁰ Novák Olga levele, Bp., 1936. máj. 7. RL A/1c 1014/1936. 45. doboz.

⁴⁶¹ DREK Évk 1936. 86. 124. pont.

⁴⁶² RL A/13 b. A Teológia Választmányának jegyzőkönyve, 1937–1943. VIII. kötet, 1938. jún. 14. 96. pont.

A Budapesti Teológiai Akadémia nőhallgatói 1917–1940 között

Kik is voltak azok a nők, akik felvételt nyertek a Budapesti Teológiai Akadémiára?⁴⁶³ 1917-1940 között a Budapesti Teológiára: 49 nő iratkozott be, az egyes években egyszerre ott tanuló nőhallgatók száma a következőképpen alakult. 1926/27-es tanévtől az 1936/37-es tanévig (ezekben az években a Teológia hallgatóinak létszáma 90-100 között mozgott) a nők száma átlagosan 10-14 volt. (A legkiemelkedőbb az 1929/30-as tanév, 14 lányhallgató járt egyszerre, közülük 6 volt elsőéves). A többi évek átlaga 4-5 nőhallgató volt, ebből általában 1-2 volt elsőéves.

Életkorukat tekintve (9 hallgatónőnek nem tudjuk a születési dátumát,) 18-19 éves korukban iratkoztak be 25-en, 20-21 évesen 11 hallgató, 22-33 év kora között pedig 10. A hallgatónőknek több mint a fele közvetlenül az érettségi után kezdte meg teológiai tanulmányait, a többiek azonban néhány évet vártak a továbbtanulással, vagy érettségijüket kellett még letenniük (latinból, 1933-ig görögéből is), vagy pedig később döntöttek úgy, hogy ezt a pályát választják.

Származásukat tekintve összehasonlítottam a budapesti nőhallgatók adatait a debreceni és a kolozsvári teológiára felvételt nyert lányok adataival. Ebben a három intézményben tanultak nagyobb számban nők.

	Budapest	Debrecen ⁴⁶⁴	Kolozsvár ⁴⁶⁵
Ref. teológiai tanár	1		2
Ref. lelkész	8		7
Ref. középiskolai tanár	2	3	4
Ref. tanító	2	3	2
Földbirtokos	1	2	3
Hivatalnokok, köz- és magántisztviselők, katonatisztek	13	6	5
Orvos			1
Iparosok, kereskedők altisztek	19	5	6
Gazdálkodó, földműves	3	1	

A teológusnők túlnyomórésze középosztálybeli – ezenbelül is elsősorban református értelmiségi – családokból érkezett.⁴⁶⁶

A budapesti teológák közül középiskolai tanulmányaikat tekintve a Baár-Madasban 7-en érettségiztek, 13-an pedig vidéki református középiskolákban. A többiek főként állami

⁴⁶³ RL A/13 a Anyakönyvek 1–3. kötet, A/13 b. Tanári ülések jegyzőkönyve 7–12. kötet. BTA Ért. 1917-1940 közötti évek

⁴⁶⁴ TREKL II. 2.e Származási ívek. 24–82. kötet.

⁴⁶⁵ EREKGy A 25 1. Teológiai hallgatók anyakönyve.

⁴⁶⁶ További kutatást igényel, hogy Debrecenben miért nem tanultak lelkészek lányai.

leánygimnáziumot végeztek, akadtak közülük, akik katolikus, vagy evangélikus gimnáziumban folytattak középiskolai tanulmányokat. Összesen 21 lány járt Budapesten gimnáziumba, a többiek az öt (erdélyi is) egyházkerület területéről érkeztek a Teológiára. 4 lány már bölcsész diplomával, 1 pedig jogtudományi doktorátussal rendelkezett.

A teológák motivációiról csak annyit tudunk, amennyit hivatalos felvételi kérvényeikben írtak, ezekben indoklasként a hitbeli, teológiai elmélyülés igénye állt. Tanulmányait a felvételt nyert hallgatók több mint 65%-a befejezte.

	Beiratkoztak	Elvégezték
Budapest 1917-1940	49	33
Debrecen 1924-1940	20	13
Kolozsvár 1917-1940	33	19
Pápa ⁴⁶⁷ 1920-1940	11	4
Sárospatak ⁴⁶⁸ 1926-1940	9	5
Összesen	112	74

Arra nincsenek pontos adataim, hogy akik nem fejezték be, miért szakították meg teológiai tanulmányaikat. Néhányukról tudható, hogy férjhez ment, Katona Viktória az orvosi egyetemre iratkozott be. Később neve fölbukkant a Magyar Orvosnők Egyesületében. Néhányan párhuzamosan bölcsésztanulmányokat is folytattak. Külföldi ösztöndíjat a vizsgált időszakban a Budapesti Teológián tanuló lányok közül hatan kaptak, vagy teológiai, vagy más stúdiumokra, például Dr. Nagy M. Ilona, gyermeklélektani tanulmányokat folytatott Genfben. Vallástanárként több előadása is gyermeklélektannal foglalkozott.

A teológia elvégzését követően egy részük – mint Novák Olga a Baár-Madas Gimnáziumban – kinevezett- vagy óraadó vallástanárként működött. Közöttük úgy tűnik nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem mentek férjhez, tehát ebből a munkából tartották el magukat. Az 1939/40-es és 1940/41-es Budapesti Ref. Egyházmegye vallásoktatásáról kiadott évkönyv szerint 12 teológiai végzettségű megerősített vallástanítónő (közülük három volt férjezett) és kilenc óraadó működött (közülük négyen voltak férjnél). A hét férjezettből öten a teológián választottak társat.⁴⁶⁹

A vallástanárok az oktatás mellett főként bibliaköröket, leány- és asszonyköröket, vasárnapi iskolát vezettek, előadásokat tartottak különféle konferenciákon, gyülekezeti

⁴⁶⁷ PF Ért. Az 1920-1940 közötti évek

⁴⁶⁸ SFT Ért. Az 1926-1940 közötti évek

⁴⁶⁹ Évk. BREm. vall.okt. 1939/40.; 1940/41.

alkalmakon, cikkeket írtak gyermekeknek vagy nőknek szóló egyházi lapokban. A Szociális Misszióban Sajó Margit és Morandi Ilona dolgozott, ők a missziós testvérek oktatását végezték. Azoknak a nőknek a sorsát már jóval nehezebb továbbkísérni, akik nem vallástanárként, vagy aktív egyházi alkalmazásban működtek tovább, vagy akik nem lelkészhez mentek férjhez.

Elhelyezkedésük nem minden esetben volt zökkenőmentes, mintahogy erről az az 1930-ban született levélváltás is tanúskodik, amely Ravasz László püspök és Farkas Eszter hitoktató között zajlott le: *„Mihez tartás céljából értesítem Nagyságodat, hogy f. évi szeptember hó 1-től kezdve már oly nagy számban lesznek a képesített segédlelkészek, hogy kényszerítve leszek ezek elhelyezhetése miatt az igen értékes munkát végző hitoktatókat megbízatásuktól fokozatosan felmenteni...”*⁴⁷⁰ Ezt a levelet öt hitoktatónak küldték el. Farkas Eszter válaszában hivatkozott arra, hogy egyedülálló és el kell magát tartania: *„Szüleim teljesen vagyontalanok, édes apám szerény fizetésű kishivatalnok. Nagyon sok anyagi küzdelemmel végeztem el a gymnasiumot és a Theológiát. ...Én azonban teljesen egyedül állva, minden összeköttetést nélkülözve, anyagiakban szegényen, tanácstalanul állok és szívem szerint választott pályámtól megválni rettenetes lenne... Ismételten kérem a Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Urat, hogy amennyiben női hagynak a pályán dolgozni, én maradhassak...”*⁴⁷¹ Farkas Eszter szentesi tisztviselő leánya volt, a gimnáziumot Hódmezővásárhelyen végezte, végül megmaradhatott pályáján, ugyanis az 1939-es jegyzék őt is, mint megerősített vallástanítónőt említi.⁴⁷²

A nők megjelenése a Teológián az intézmény mindennapi életére is kihatással volt. Arra, hogy hogyan fogadták az első nőket a férfihallgatók Novák Olga néhány apró megjegyzéséből következtethetünk: *„A teológián persze egy kicsit furcsa volt a jelenlétem. Utána még Katona Viktória is beiratkozott. Örültem neki. Ketten voltunk. Az első sorban a legszélső asztal mellé ültünk... A fiúkkal jól megvoltunk. Igyekeztem őket felszabadítani az elfogultság alól, ők 18 évesek voltak én 26. Kérdezősködtem a tanárok felől stb. Kezdték diákosan nyíltak lenni a másodévesek...”*⁴⁷³ Az első vizsgákra fiúkkal mentek be, nehogy azok azt higgyék, hogy velük elnézőbbek a professzorok. Állandó dilemmaként élték meg, hogy az egyes tanárok velük szemben szokatlan viselkedése nő mivoltuknak vagy másnak szól. *„A görögöt helyszínen fordítottuk, úgy magyarázott mellette Marton professzor. Óránkint 1-2 fiú*

⁴⁷⁰ Ravasz László levele Farkas Eszterhez. 1930. júl. 5. RL A/1.c. 22. doboz 2178/1930.

⁴⁷¹ Farkas Eszter levele, Szentes, 1930. júl. 10. uo. 2178/1930.

⁴⁷² Évk. BREm. vall. okt. 1939/40.

⁴⁷³ NOVÁK Olga: *Emlékezéseim*. I. 19. RL C/55 1. doboz.

*fordított. Minket sohasem szólított. Azért-e hogy csak rendkívüli hallgatók vagyunk? Vagy semmibe se vesz bennünket mert nők vagyunk? Tűnődünk Viktussal.*⁴⁷⁴

A teológia évkönyvében az 1927-28-as tanév értékelésekor Kováts J. István írt a nőhallgatók megjelenésének pozitív hatásairól és utalt benne arra, hogy talán az eredmények meggyőzték a nők teológiai képzésének ellenzőit is. (Az ellenzők véleményével a nyilvános fórumokon nemigen találkozunk.) *„Külön kell itt még megemlékeznünk a Főiskola női hallgatóiról s a férfi- és nőhallgatók együttműködéséről is. Úgy látjuk ugyanis, hogy amióta a nőket a teológiák falai közé beengedtük, most már elég esztendő múlt el, hogy ennek eredményéről bírálatot is mondjunk és arról nyilvánosan is beszámoljunk. Miután pedig tudjuk, hogy többen voltak és vannak egyházi életünk vezetői közt is olyanok, akik a nőhallgatók felvétele ellen kifogást emeltek, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy az elmúlt évek tapasztalatai alapján e felvételek ellen nemcsak hogy semmi kifogásunk nem lehet, hanem azt sok tekintetben értékes újításnak is kell neveznünk Főiskolánk életében, mert úgy komolyság, mint tudományos érdeklődés és hivatásszeretet, valamint tanulmányi eredmények dolgában a nőhallgatók is mindenkor megállták eddig helyüket. Sőt ellentétben a világi főiskolák e téren észlelhető többféle kinövésével szemben, Főiskolánk élete – a fiúk és lányok Isten színe előtt élő és járó közös munkálkodása által – csak meggazdagodottnak, megkomolyodottnak és megnemesedettnek mondható; ami református keresztyén alapon természetes is, mert ha a fiúknak és lányoknak a világi egyetemeken hitetlen lélekkel való együtt tanulása sokszor kárt, lazaságot és színvonzó süllyedést is eredményezhet, akkor hívő református fiatal emberek és lányok közös munkája és élete, Isten törvényei szerint, csak nemesedést, gazdagodást, elmélyülést és színvonzó emelkedést jelenthet.*⁴⁷⁵

A teológia mindennapi életéhez tartozott a leányszoba ügye is, – itt tartózkodhattak a nők szünetekben és az előadások közötti szabad óráikban. Ez a kérdés 1930 és 1943 között a tanári ülések napirendjén többször felmerült. A lányszoba használatáról 1934-ben a következőképpen rendelkeztek: *„A tanári kar kimondja, hogy a teológusoknak vagy bárki idegennek a nőhallgatók szobájába még belépni sem szabad, éppen úgy a nőhallgatók nem mehetnek a teológusok szobáiba. Aki a tilalmat megszegi első ízben P.5-t, másodízben P.10-t a Segélyegylet javára fizet, harmadízben a tanári szék elé idéztetik. Erről a nőhallgatók s teológusok értesítendőek.*⁴⁷⁶

A nők megjelenése a Református Teológiai Karokon annak a folyamatnak a részeként értelmezhető, amelynek során a nők számára – főként az I. világháború időszakától kezdve – tágultak a lehetőségek a professzionális munkavállalást illetően. A nők teológiai

⁴⁷⁴ ua. I. 20.

⁴⁷⁵ KOVÁTS J. 1929. 19–20.

⁴⁷⁶ RL. A/13 b Tanári ülések jegyzőkönyve 1931/32, 1933/34. VI. kötet, 1934. máj. 30. 10. pont.

tanulmányaival az egyház fennálló rendjét érintő változások nem jártak együtt, a nők számára azonban a legmagasabb képzés lehetőségét és fizetett egyházi alkalmazást jelentett. Azokban az esetekben, amikor lelkészfeleségek lettek férjük teológiailag képzett társat, a gyülekezet pedig sok esetben egy nem hivatalos segédlelkészt kapott. Vallástanárként vagy konventi tisztviselőként pedig önálló egzisztenciát tudtak maguk számára teremteni, s független nőként is élhették életüket.

4. Esettanulmányok

A következőkben négy életút elemzésén keresztül, esettanulmányokban mutatom be, hogy az új vallásos gyakorlat, az egyházi életben való aktív részvétel milyen változásokat idézett elő az egyén életében, hogyan határozta meg, formálta személyiségét, identitását, értékrendjét, életmódját. Milyen volt a viszonyuk az egyházban elfogadott női szerepértelmezésekhez, hogyan éltek az adott lehetőségekkel.

Bár nem életrajzok írása volt a céлом, szükség volt a családi hátterek lehetőség szerinti feltárására, hogy a meghatározott szerepkészletből történő választásokat megfelelően értelmezni tudjam. Fontosnak tartottam bemutatni, hogy az új szerepformálások háttérében milyen indíttatások, milyen támogatások, illetve milyen nehézségek álltak. Annak ellenére, hogy ezek az esettanulmányok semmiképpen nem tekinthetők életrajzoknak, természetesen figyelembe vettem a biográfiaiírással kapcsolatos szakirodalom egyes megállapításait. Magam is szembesültem a biográfiaiírással egyik gyakran említett nehézségével: a források esetlegességével, hiányosságaival, elégtelenségével. El kellett fogadnom, hogy az egyes életutak re/konstruálásakor a rendelkezésemre álló források különböző szempontokat és különböző szintű elemzést tettek lehetővé,⁴⁷⁷ sőt korlátozó tényezőt jelentettek az elemzendő személyek kiválasztásában is.

A kiválasztás számos kérdést vetett fel, mindenekelőtt azt, hogy a kiválasztott négy nő mennyiben reprezentál egy tágabb csoportot, vagyis életútjuk mennyiben tekinthető tipikusnak.⁴⁷⁸ Végül is négy nagyon különböző életsorsot mutatok be, mivel azonban mindegyikük ugyanannak a társadalmi, illetve egyházi normarendszernek volt alávetve, s mindegyiküket ugyanazoknak a „választható világok”-nak a keretein belül hozott személyes

⁴⁷⁷ Hedwig Röckelein is erre a dilemmára mutatott rá, amikor azt írta: „Attól tartok, hogy a történészeknek hozzá kell majd szokniuk ahhoz, hogy az »új biográfjáról«, mely már nem elmesél, hanem analizál, nem alkotható egységes, minden egyes esettanulmányra alkalmazható koncepció. Bizonyára szükséges, még ha nem is mindig lehetséges, az egyes biográfiaiak specifikus problematikájára... egyéni formát találni.” RÖCKELEIN 2002. 244.

⁴⁷⁸ Bourdieu ezzel a kérdéssel kapcsolatban kiemelte, hogy „Az azonos osztályhoz tartozó személyek statisztikailag közös jellemzőinek végtelen számú lehetséges kombinációja van, és ez meghatározza »az egyedi különbségek végtelenségét« csakúgy, mint a »csoport konformitását és viselkedésmódját.«” BOURDIEU, Pierre: *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Genève–Paris, 1972, 186–189. idézi: LEVI 2000. 86.

döntések alakították, személyes sorsuk egyedisége mellett arról a kontextusról is képet nyerhetünk, amelyben döntéseik megszülettek.

Hasonló súllyal vetődött fel az a kérdés is, hogy vajon mi teszi kiemelkedővé a kiválasztott személyeket, illetve hogyan mérhető le, valóban volt-e, és mennyiben hatásuk arra a közegre, amelyben működtek. Ők maguk, illetve környezetük is lényegesnek tartotta, hogy valamilyen formában megörökítsék életútjukat. Ezekben a családokban – Novák Olgát kivéve – hagyományként élt, hogy írásos nyomot hagyjanak magukról, s eközben megemlékezzenek az elődökről is. Ez az attitűd egyrészt felerősítette személyük fontosságának tudatát, minthogy azonban (néhány emblemikus alakot – mint például Szilassy Aladárnét, Ravasz Lászlónét, Zsindelyné Tüdös Klárát, Molnár Máriát – leszámítva) a nők kihullottak az egyházi emlékezetből, meglehetősen nehéz megítélni tényleges hatásukat.

A magyarországi belmisszió egyik meghatározó alakjának, Szász Pólának, az első teológusnőnek, Novák Olgának, a patronázmunka kiemelkedő személyiségének, Dessewffy Emmának személyét mindenekelőtt saját területükön való fontosságuk miatt választottam. Mindhárman a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben kezdték el a belmissziói munkát, de később különböző irányokhoz kapcsolódtak. Dessewffy Emma élete tevékeny időszakában – bár a Lorántffyból kilépett – az egyesület által képviselt szellemiséghez tartozott (később áttért katolikusnak), Szász Póla csatlakozott a Bethánia Egyesülethez, és ezzel egy jóval szigorúbb kegyességet képviselő körhöz, Novák Olga pedig a teológia elvégzése után elsősorban egyházi keretek között végezte – részben professzionális módon – munkáját, és talán a történelmi kálvinizmushoz állt a legközelebb. Mindemellett a választásban az is fontos szerepet játszott, hogy életútjuk re/konstruálásához megfelelő forrásanyag állt rendelkezésemre, amelyek elemzésével feltárhatóak tetszett, milyen határozott választások és döntések során történt önállósodásuk, hogyan találták meg az egyházi életen belül tehetségük kibontakoztatásának lehetőségeit. Hogyan fogadtatták el környezetükkel választásaikat. Hogyan küzdöttek önnön (új) helyzetük elfogadásával.

Az esettanulmányokkal reprezentált női csoportok képviselőit keresve a legnagyobb nehézséget a lelkészné személyének kiválasztása jelentette, mivel ebben esetben szembesültem ugyanis leginkább a forráshiány, illetve a források elégtelenségének problémájával. Eredetileg Kovácsné Huszár Jolán életútját szerettem volna bemutatni, mivel úgy tűnt, ő igazán „sikeresen” azonosult a „új lelkészné”-szereppel, azonban hiába néztem át a fennmaradt családi leveleket, készítettem interjút lányával, mindez ne-m bizonyult elegendőnek az életút re/konstruálásához. Az, hogy választásom végül is Vargha Tamásné Magay Máriára esett, nemcsak az motiválta, hogy felnőtt életét lelkésznéként élte le, hanem, mert érdekesnek találtam vele kapcsolatban, ha csak érintőlegesen is, de felvethetem a családi

szerepkontinuitás problematikáját. Szász Póla menyeként vele sok tekintetben szembenálló mintát követett.

Az esettanulmányok megírása során azzal a problémával is meg kellett küzdenem, amelyet az életrajzírás kapcsán Bourdieu úgy fogalmazott meg, hogy az életutat az életrajzíró koherens egészként ábrázolja,⁴⁷⁹ mert nehéz a maga valóságos töredezettségében, ellentmondásosságában megragadni.⁴⁸⁰ Ez az értelmező egységesítés „hősnőim” választásainak, döntéseinek bemutatásában érhető tetten, még ha össze is kapcsolódnak annak mérlegelésével, valójában mennyiben voltak tudatosak e döntések, illetve milyen bizonytalanságok, dilemmák előzték, vagy előzhették meg őket.

Néhány nekrológot leszámítva, csak egyik életúttal (Magay Máriáéval) kapcsolatban tudtam számottevő irodalmi forrást felkutatni, ettől eltekintve az esettanulmányok forrásait elsődlegesen publikálatlan magániratok (levelek, feljegyzések, emlékiratok) jelentették, továbbá a kiválasztott személyek nyilvánosság elé szánt és publikált írásai, illetve az egyes családtagok által írt életrajzok. Ez utóbbiak elsősorban a családi levelezések, illetve a családi emlékezetben megőrzött történetek alapján íródtak azzal a céllal, hogy (elsősorban a család számára) fenntartsák az általuk tiszteletreméltónak tartott elődök emlékét. Ezeknek az életrajzoknak az írói maguk a református egyházhoz tartoztak, belülről látták, ismerték azokat a viszonyokat, amelyek között „hősnőim” működése folyt, s az ő szerepvállalásaikat is annak alapján értelmezték, ahogy ők maguk megélték vallásosságukat és értelmezték az egyházi világot. Mindezeket természetesen figyelembe kellett vennem forrásként való felhasználásukkor.

Más megfontolásokat kellett szem előtt tartani az önéletírások és a levelezések elemzésekor. Az önéletírásra is áll az a megállapítás, amelyet Gyáni Gábor a naplóval kapcsolatban megfogalmazott. Vagyis, hogy e forrás azért fontos a kutatás számára, mert megmutatja, hogy írója milyen fogalmat alkotott magának az őt körülvevő világról, térről, időről, emberi kapcsolatokról, hozzá tehetjük a különféle nemi szerepekről, a hitről, a vallásról.⁴⁸¹

Az önéletírást olyan narratívaként lehet elemezni, amely az „én narratív szerveződését” tárja olvasója elé. *„Az én-rendszer s benne az identitás genezisének és folyamatos*

⁴⁷⁹ Bourdieu, aki a legszkeptikusabban tekint a biográfiaírásra, felveti annak problémáját, hogy az életrajzíró egy irányba mutató, koherens egészként kezeli az életet, feldarabolja az életpályát és csak a számára fontos epizódokkal foglalkozik. Bourdieu szerint az életpálya valójában diszkontinuos események, cselekedetek, érzetek egymásutániságából tevődik össze, az életpálya egysége csak reprezentáció. BOURDIEU 1986. 69–72.

⁴⁸⁰ Giovanni Levi szintén, ha nem is olyan radikálisan, mint Bourdieu, de elítélte, hogy a biográfus lineárisan ábrázolja hőse életrajzát. Ő is hangsúlyozta az életút diszkontinuos, töredezett, ellentmondásos voltát, a szereplő cselekedeteinek bizonytalankodásait, tehetetlenkedéseit, amit a történész általában figyelmen kívül hagy. Véleménye szerint a történész az életutat, főhősét „egyfajta korlátozott és anakronisztikus racionalitásnak engedelmesskedő történelmi szereplők”-ként ábrázolja. LEVI 2000. 82.

⁴⁸¹ GYÁNI 2000. 151.

alakulásának (konstruálásának) kerete és »nyersanyaga« az élettörténet, és pedig olyképpen, ahogyan az beilleszkedik a történeti és kulturális összefüggésekbe, s amiképpen emlékezetünkben – felidézhető módon – rögzült, illetve folyamatosan átalakult.»⁴⁸²

Mint ahogy íróik más és más befogadóra számítanak, a különböző önéletírások különböző intencióval íródnak. Az általam forrásként felhasznált mindhárom önéletírára jellemző, hogy elsődlegesen önigazoló jellegűek, szerzőik mind fontosnak tartják, hogy válaszaik jogosultságát igazolják. Szász Póla és Magay Mária családja számára írta, Novák Olga pedig tanítványainak szánta élettörténetét. Egyikük sem akarta a széles nyilvánosság elé tárni: utódaiknak kívánták lelki fejlődésük- és életük tapasztalatait átadni (Novák Olgának a tanítványai jelentették ezt a kört). Szász Póla elsősorban apologetikus, vallomások szöveget írt, Novák Olgáé didaktikus jellegű. Magay Mária memoárja elsősorban epikus szöveg, a megörökítés mellett nála a legerősebb az önigazoló attitűd. Mindhárom esetben „célzatos” mindenekelőtt a „homlokzatépítés”-t szolgáló önbemutatóról van szó. Bár mindhárman ún. megtört ívű pályarajzot konstruáltak, s (Szász Póla önéletírását leszámítva) több fordulat, törés vagy válság szakaszolja életútjukat – a nagy élettörténeti fordulatot mindhármuknál a „megvilágosodás”, „megtérés” jelenti. „Minden fordulat identitászerkesztési művelettel jár együtt: vagy gyökeresen átrendeződik az identitás szerkezete, vagy csupán új kategóriával bővül a tartalma.»⁴⁸³ A megtérés mind a négy nő életében alapvető identitás szerkezet átalakulást hozott. Az önéletírók tulajdonképpen e köré a fordulat köré építették föl élettörténetüket. Az azonban, hogy végleges, vagy időleges volt-e az átrendeződés, illetve, hogy következett-e újabb törés vagy fordulat utána, mindegyikük esetében másképp alakult.

A másik nagy forráscsoport, a leveleké, szintén az önreprezentáció egyik megvalósulásának értelmezhető. A leveleket lényegileg az különbözteti meg a többi személyes dokumentumtól, hogy dialógus (vagyis tényleges és nem fiktív kommunikáció) során születnek meg, s mind megformálásukat, mind pedig tartalmukat erőteljesen meghatározza a címzett személye.⁴⁸⁴ Valójában a levelezés újabb aspektust nyit az önéletíráshoz képest, hiszen nemegyszer rendkívül intim interakció(ka)t tár elénk. Vizsgált korszakunkban a leveleknek rendszeresen csupán egy olvasója volt, s ettől eltérve is általában legfeljebb a szűkebb családi (vagy baráti) körben jelölhetjük meg nyilvánosságukat. Hogy ki mennyire korlátozta (írott és kapott) levelei nyilvánosságának körét, nemcsak személyisége, nemcsak a levél tartalma, nemcsak a címzethez (vagy feladóhoz) fűződő viszonya, hanem

⁴⁸² PATAKI 2001. 311.

⁴⁸³ ua. 344.

⁴⁸⁴ „Az »író« már a levélírás kezdeti szakaszában, az első piszkozat fogalmazásakor is azt tapasztalja, hogy egy belső hang szüntelenül módosításokat, visszavonásokat és átírásokat javasol neki, a címzett lehetséges olvasási módjait (a felületességet, gondba merültséget, a másra hangoltságot, túlérzékenységet) vázolja fel az én számára, értelmezései és valószínűsíthető »félreértelmezései« sokféle módozatát vetítve elé.” BÁLINT 2001. 15.

annak a társadalmi közegnek a normái is meghatározzák, amelyhez ő maga tartozik. Amikor valaki levelet ír „önmagáról vall, felkínálja magát a másik pillantása számára.” A feltárulkozás, módja a személyiségen túl szintén meghatározott társadalmilag.⁴⁸⁵

A levél (és más személyes dokumentumok) írója elsősorban személyiségének homlokzatát építi, ennek módját és mértékét szintén befolyásolja a címzett személye. Esetünkben például Novák Olga leveleiben, amelyeket Ravasz László püspökhöz írt, mindig megpróbálja egész személyiségét oly módon megjeleníteni, ahogy láttatni szeretné magát „feljebbvalója” előtt.

A családi levelekben hangsúlyos az a viszony, amely összeköti a levélíró a címzettel (feleség, anya, gyerek, barátnő,), ugyanis az adott kapcsolatban betöltött szerepét is „alakítja” a levél írója. Ezeknek a kapcsolatoknak a minősége, milyensége, tartalma az időben változó, ezért ha a levelezés hosszabb időszakból fennmaradt, erről az átalakulásról is információkat kaphat a kutató. Tehát nemcsak az egyén kapcsolatrendszeréről, hanem a kapcsolatok minőségéről és annak változásáról is árulkodnak a levelek.

Ha a személyes dokumentumokat narratívaként elemezzük, „*a szövegben kódolt jelentések révén értelmezhetővé válnak a »szerzők« egyedi szempontjai is.*” az önéletírás is és a levél is, mint szubjektív önreprezentáció értelmezhető, amelyből az elemző olvasatában feltárulhatnak azok a társadalmi hatások, amelyek alakították az önéletíró, illetve levélíró személyiségét.⁴⁸⁶ Elemzéseim során, éppúgy, mint az életutak (re)konstruálásakor igyekeztem mindezeket a megfontolásokat szem előtt tartani.

4.1. Vargha Gyuláné Szász Póla életútja

Az életút rekonstruálásához gazdag forrásanyag áll rendelkezésre, ugyanis a kiterjedt családban számos helyen fennmaradtak iratok, levelek.

A legnagyobb gyűjtemény valószínűleg Vargha Zoltán (Szász Póla fia) birtokában volt, amelynek egy részét később beadta a Ráday Gyűjteménybe. Sajnos az iratanyag azon része, amely nála maradt, később megsemmisült. Vargha Zoltán, mint genealógus elkészítette a Vargha és a Szász család családfáját, továbbá a levelek és saját élményei alapján több családtagnak megírta az életrajzát.

Fennmaradt még Szász Pólának egy 92 oldalas lelki önéletrajza, amelyben igyekezett rekonstruálni megtérésének folyamatát. A szöveget két fázisban írta meg az első 31 oldalt 1904-ben⁴⁸⁷, a többi 26 évvel később, 1930-ban. Az első részben szólt arról a családi háttérrel, amelynek elsősorban vallásosságáról írt bővebben, fiatalkori személyiségjegyeiről és

⁴⁸⁵ FOUCAULT 1999. 339.

⁴⁸⁶ MAJTÉNYI 2002. 164.

⁴⁸⁷ SZÁSZ Póla: *Néhány vonás hitéletem fejlődéséből*. 1904. 1930. Kézirat, MMGy.

azokról a momentumokról, amelyek később úgy értelmezett, hogy megtérését előre jelezték. A második részben írta meg azt az utat, amelyet lelki fejlődése során bejárt. Hosszú idő telt el a két írás között, a megszakítást a következőképpen indokolta: „*Úgy látszik a megtérésem idejében való lelkiállapotom rajzolását akkor még nehéz feladatnak tartottam...*”⁴⁸⁸

Szász Póla személyét elsősorban egy meghatározott mozgalomhoz, a belmisszióhoz kötöm, ez adja azt a keretet, amelyen belül megkísérlem felépíteni életútját. Minthogy ő maga életének legmeghatározóbb eseményeként értelmezte megtérését, én is ezt tekintem élettörténeti fordulópontnak, és ennek szem előtt tartásával vizsgálom, hogy „újászületése” miképpen változtatta meg addig betöltött hagyományos női szerepét, gondolkodását, életmódját, és mit és hogyan örökített ebből tovább. A fennmaradt családi iratanyag lehetővé teszi, hogy azt a családi közeget, hagyományt, azt a református középosztálybeli családmódot is részletesen bemutassuk, amelyben szocializációja történt.

A család⁴⁸⁹

A szemarjai Szász család Alsó-Fejér vármegyéből, Vizakna környékéről származott. Szász Póla nagyapja, id. Szász Károly 1798-ban született Vizaknán. A családi hagyomány szerint már három éves korában olvasott, hét évesen pedig latinra fordított. A nagyenyedi kollégiumban tanult jogot, itt kötött barátságot Erdély „nagy” családjaival: a Kemény, Teleki, Zeyk és Bánffy családokkal. A Kemény család gáldi kúriájában ismerkedett meg leendő feleségével Münstermann Franciskával (1806–1892). A lány német, róm. katolikus családban született, apja Münnstermann János (kolozsvári cs. Kir. Főharmincados) ausztriai, anyja Libich Franciska németországi német volt. 1814-ben a szülők meghaltak, Fannit a Győrfi család vette gondjaiba, majd 16 éves korában báró Kemény Lászlóné hasonló korú leánya mellé fogadta társalkodónőül, és úgy nevelte mint saját gyermekét. Fanni 1825-ben, Szász Károllyal való házasságkötésekor tért át a református vallásra, amelyhez már a Kemény családnál közel került. Ennek a katolikus indíttatású anyai örökségnek tudták be később a családban, a főként ifj. Szász Károly püspökre és utódaira jellemző bensőségességet, közvetlenséget, melegséget.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ ua. (1930.) 32.

⁴⁸⁹ SÁRAI SZABÓ 2007.; Id. Szász Károlyról szóló életrajzok: SZÉKELY 1908. 193–202; SZINNYEI 1909. ; ifj. Szász Károlyról szóló életrajzok: legifj. SZÁSZ Károly: *Emlékeim*. Bp., é.n.; legifj. SZÁSZ Károly: *Életem*. Kézirat 1933. RL C/97 63.doboz; VARGHA Zoltán: *Szász Károly 1829–1905 püspök életéből, különös tekintettel – levelek nyomán – tartózkodási helyeire*. Kézirat. uo. 62. doboz; SZÁSZ Károly: *Napló 1843–1850*. Kézirat. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 1080; SZATMÁRI 2006. 503–511; BELICZAY 1980. 77–86; KENESSEY 1906. 285–303; KUTAS 1929. 373–377.; legifj. Szász Károlyról szóló életrajzok: legifj. SZÁSZ Károly: i. m. (1933); SZÁSZ Károly: i. m. (é.n.)

⁴⁹⁰ *Anyánk emlékére*. 1893.

Id. Szász Károly a nagyenyedi kollégium professzora volt, ismert jogtudós, majd Vízakna követeként kezdett politizálni. 1834/35-ös erdélyi országgyűlés egyik ellenzéki vezére volt. 1848-ban Eötvös József államtitkára lett, ekkor költözött a család Pestre. 1849-ben, Debrecenben a kultuszminisztériumot vezette, a bukás után bujdosnia kellett, halálra ítélték, de végül kegyelmet kapott. 1851-ben Marosvásárhelyre nevezték ki Bolyai Farkas tanszékére, de hamarosan, 1853-ban – mint azt a megemlékezések hangsúlyozzák – a szabadságharc bukása fölött érzett keserűségében megrendült lelki és testi állapota következtében meghalt. Münstermann Franciska hat gyermekkel maradt magára, akiknek neveléséhez Kemény Ferenc kezdeményezésére néhány főrangú család hozzájárult, ugyanis a hat gyermek közül három még kiskorú volt.

A családi identitás kialakulásában, a Szászokról alkotott kép megformálásában id. Szász Károly személyiségének és életútjának döntő szerepe volt. A rendkívüli műveltség, észbeli adottság (utaljunk a hagyományra, miszerint három évesen olvasott) polihisztorság; az ismeretek továbbadása valamilyen formában (oktatás, írás, fordítás); a közjóért és a református egyházért végzett kitartó, szívós munka, hazája és egyháza érdekében politikai, hivatali vagy akár katonai szerepvállalás jelentette s összességében ez tette ki azt a szellemi vagyont, amelyet a Szászok hagyományoztak nemzedékről nemzedékre. A Budapesti Hírlapban 1908-ban id. Szász Károlyt „Erdély Kossuthja”-ként emlegették, az erdélyi ellenzék vezéréként aposztrofálták.⁴⁹¹ Ezt a képet erősítette az is, hogy mind őt, mind feleségét befogadta és tisztelte az erdélyi arisztokrácia. Münstermann Franciska halálakor kiadott emlékfüzetben olvashatjuk a következőt: *„az előkelő főrangú kör, melynek középpontja b. Kemény Simonné gróf Teleki Anna volt befogadta, egyenrangú társként a szegény árvából lett nagyenyedi professzornét...szeretett és tisztelt barátnéul volt elimerve mindnyájok által és egyaránt bírta e művelt és fennkölt szellemű nők s országos hirű kitűnő férjeik tiszteletét és rokonszenvét. Pedig ő gyermekeit maga tanította olvasni, maga varrta fehérneműiket, foltozta ócska ruháikat, kötögette harisnyáikat, főzött a konyhán...”*⁴⁹² Ez a női minta – amely az arisztokrácia tiszteletét is kivívta és a Szász család nőtagjait a későbbiekben is jellemezte – műveltséget, a háziasszonyi szerepben való alapos jártasságot és minden élethelyzethez való alkalmazkodást feltételezett.

Münstermann Franciska szerepe mindvégig meghatározó volt a családban. A távolban, Pesten élő családtagok is rendszeresen tájékoztatták a fontos családi eseményekről, kikérték véleményét, illetve tanácsait. Az őt körülvevő tiszteletről tanúskodik az a beszámoló is, amelyet Szász Póla férje Vargha Gyula írt feleségének arról az eseményről, amikor a

⁴⁹¹ SZÉKELY Ödön: *Erdély Kossuthja*. Budapesti Hírlap, 1908. III. 26. 13.

⁴⁹² *Anyánk emlékére*. 1893. 11–12.

„nagymama” átutazott Pesten, s a család minden fővárosban tartózkodó tagja kiment köszönteni őt a pályaudvarra. *„Ma reggel az egész Budapesten időző familia kiment nagymamáék elé. Reggeli ½7 órakor már valamennyien összeverődünk a központi pályaudvarban, s fogadtuk nagymamáékat, kik kiszállás nélkül (egy egész szalonkocsi állt rendelkezésükre) párórát töltve Budapesten, tovább mentek Pécsre. Nagymama pompás színben van, oly üde, piros, fiatalos színe van, hogy senki sem mondaná, hogy anyja Julka⁴⁹³ néninek, az ismeretlen inkább csak idősebb testvérnek gondolná. ...Nagymama természetesen nagyon meg volt hatva, mindenkit nagy gyöngédséggel csókolt összevissza, s nagy szeretettel tudakozódott a távollévőkről, természetesen rólatok is édes angyalom.”⁴⁹⁴*

Fiai közül Gyula M. Kir. Pénzügyminisztériumi titkár, Róbert min. osztálytanácsos, Béla a kolozsvári egyetem bölcsészkarának tanára, a MTA levelező a Kisfaludy Társaság rendes tagja, Domokos református lelkész, majd Károly testvérével egyidőben püspök (Erdélyi Egyházkerület) lett. A Szász házaspárnak csupán egy leánya érte meg a felnőttkort, Júlia (székesi Horváth Samuné).

Szász Póla apja, ifjabb Szász Károly 1829-ben született Nagyenyeden, ahol apja irányítása alatt folytatta tanulmányait. 1845-től a kolozsvári akadémián matematikát hallgatott, eközben gyakran kijárt Vízaknára nagybátyjához Szász Jánoshoz, akinek leánya, Póli és közte szerelem szövődött. Verseket írt, 17 évesen már pályázatot nyert *„Szabad székely dalával”*. Mikor apját Eötvös kinevezte államtitkárnak, a család is felköltözött Pestre, Szász Károly itt folytatta egyetemi tanulmányait és ismerkedett meg Vörösmartyval, Jókaiival, Petőfivel. Megnyílt előtte az az irodalmi kör és irodalmi élet, amely életének egyik meghatározó tényezőjévé vált a későbbiekben is. Irodalomhoz való viszonyáról, az irodalmi pályáról terjedelmesen írt ifjúkori naplójában, fiatal éveiben elsősorban erre készült: *„Azonban e pálya mű irását nem csak a hiúság okozá, vagy a tetszvágy, ennél sokkal szebb cél lelkesített. Szegény magyar irodalminknak becsét elősegíthetni, ez tán legfőbb óhajításom, ez az mit tenni, mennyire erőm engedi mindig törekszem. S tán e művecském is egy porszemke leend a honi irodalmi műveltség nagy épületjében!”⁴⁹⁵*

Ő is, mint apja résztvett a forradalomban. A világosi fegyverletétel után orosz fogságba került, innen megszökött és Tiszaroffon, majd Gömörben, – mint a Szentmiklóssy család nevelője – bujdosott. Mind a családi hagyományban, mind a közvélemény számára kiemelt jelentőségű az a történet, – mint jelképes családi eseményt idézik – amikor apa és fia, (id. és ifj. Szász Károly) a két bujdosó Tiszaroffon összetalálkozott. Ifj. Szász Károly

⁴⁹³ Szász Károly testvére: Szász Júlia székesi Horváth Samuné.

⁴⁹⁴ Vargha Gyula levele Szász Pólához, Bp., 1887. VIII. 26. RL C/97 8. doboz.

⁴⁹⁵ SZÁSZ Károly: *Napló 1843–1850*. 1843. okt. 25. 27. Széchényi Kézirattár Oct. Hung. 1080.

naplójából az 1848/49-es időszak részleteit legifj. Szász Károly megjelentette a sajtóban is.⁴⁹⁶ A találkozás tulajdonképpen a család 48-as múltjának szimbolikus történetévé vált. Naplójában ifj. Szász Károly így írta le magát az eseményt: „*Mondá Dani (Jancsó) hogy az öreg reményvesztett hogy két fiát valaha megtalálja. Hogy fog örülni midőn engem meglát, csak egyiket bár, de a kedvesebbiket, s velem reményt hogy a másik is megkerül. Mert hiszen ha én el tudtam szabadulni, hogy ne Robert ki százszorta ügyesebb? ...Midőn a kapun behajták Z(ay) Károly, Józsi, Miklós üdvözöltek, ... Hívták édes apámat, örömmel, mert tudták hogy e perc nagy követ emel le szívéből. És jött az öreg, nem tudva még semmit öreg arccal, megnőtt fehér szakállal, búsan. Szegény öreg ember! De midőn rám ismert, midőn magához jött bámultához, midőn keblére szorított, aztán soká szótlan nézett, újra sirt, újra megölelt.*”⁴⁹⁷

A pályaválasztás kérdése a szabadságharc bukása utáni bizonytalan időszakban dönt el, amikor id. Szász Károly terve elvesztette realitását, ő ugyanis fiát mérnöknek szánta, úgy gondolkodván erről a pályáról, hogy mint vasútmérnök hazájának ezzel tehetne a legtöbbet. Ifj. Szász Károly gömöri bujdosása idején úgy döntött mégis a papi pályát választja, s ehhez megnyerte szülei beleegyezését is. Teológiai tanulmányait magánúton folytatta, a papi vizsgát 1851-ben tette le Gömörben. 1852-ben lelkészi állás helyett elfogadta a nagykőrösi gimnáziumi meghívását. Innen datálódik Arany Jánossal való barátsága is, amelynek alapja az a családban továbbélő történet, miszerint Arany János javára lemondott az irodalomtanításról és helyette a matematikát választotta, így kerülhetett Arany János is a nagykőrösi gimnáziumba. Nagykőrösön megnősült, elvette szerelmét, unokatestvérét Szász Pólit, akit az irodalomból Iduna néven ismerünk. Felesége azonban 14 hónapi házasság után meghalt. Ezután több helyen lelkészkedett, s idő közben magánélete rendeződött. Kunszentmiklóson megismerkedett Bibó Antóniával, a halasi Bibó Károly kiskunkerületi kapitány lányával, akit, 1858-ben feleségül vett.

1867-ben Szász Károlyt Eötvös József felkérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a „nem katolikus ügyek” intézője lett, ekkor a család Pestre költözött. Ez újabb kapocs apa és fia között: az állami hivatalnoki pályát mindkettőjük számára Eötvös nyitotta meg. 1884-ig dolgozott miniszteriális hivatalnokként ekkor, 56 éves korában megválasztották a megüresedett dunamelléki püspöki székbe, amelyet 1903-ig töltött be. Püspökké választásában elsősorban jó szervezőképességének, kapcsolatainak volt nagy szerepe, a református egyház ugyanis ebben az időszakban szervezte újra a pesti egyházat, új egyházrészecskék alakultak, új templomok épültek. Ebben a munkában számítottak leginkább

⁴⁹⁶ *Forradalom után. Szász Károly fiatalkori naplójából.* Budapesti Szemle, 156. kötet (1913) 444. sz. 321–349.; *Egy honvéd naplójegyzetei.* Magyar Figyelő, I. évf. (1911) 7. sz. 25–42., 8. sz. 125–146., 9. sz. 200–218. A naplórészleteket legifj. Szász Károly közölte.

⁴⁹⁷ SZÁSZ Károly: i. m. (*Napló*) 1849. aug. 26. 608–609.

Szász Károly tapasztalataira. Püspöki munkáját rendkívüli odaadással végezte. A pesti egyház kiépítésén túl, felújította a canonica visitatio intézményét. 1884–1893 között egyházkerületének több mint 300 egyházközségét látogatta meg. Nevéhez fűződik a Károli Biblia revíziója, amit a zsinat a Brit- és Külföldi Bibliatársulattal együtt határozott el 1881-ben. A revízió munkájának elvégzésével megbízott bizottság elnökévé Szász Károlyt nevezték ki.

Emellett mindvégig aktívan részese volt az irodalmi életnek, tehát ifjúkori álmait is megvalósíthatta, miközben hazája illetve egyháza számára általa hasznosnak vélt pályán működött. Irodalmi munkásságát az élvonalat képviselő Petőfi–Arany–Tompai triász mögé, Gyulai Pál köréhez sorolja az irodalomtörténet.⁴⁹⁸ Gyulai Pálhoz gyermekkori barátság fűzte, legközelebbi baráti köréhez tartozott Lévay József és Tompa Mihály. Szerteágazó irodalmi munkásságot folytatott: verseket, eposzokat, drámákat írt, de rendszeresen közölt színi kritikákat, cikkeket, főként a Vasárnapi Újságban, illetve a Budapesti Szemlében. Irodalmi tevékenységének legmaradandóbb alkotásai fordításai voltak: Shakespeare, Molière, Dante, Poe. Felesége haláláig, 1900-ig óriási aktivitással dolgozott, 1903-ban azonban lemondott püspöki hivataláról és hamarosan, 1905-ben meghalt. Munkabírása legendás volt, maga is többször írta, hogy a legkimerítőbb utazás, vagy hivatali munka után, ha elment a gőzbe, vagy néhány napra Halasra, újult erővel tudott dolgozni. A sokirányú tevékenységet, a rendkívüli munkabírást, – amely apját id. Szász Károlyt is jellemezte – a „Szász Károlyok” jellemzőjeként tartották számon. A kortársak ezt különbözőképpen értelmezték: vagy úgy, mint hazafiságuk tanújelét, az egyházért vagy a közügyekért vállalt felelősség megnyilatkozását, vagy mint Isteni elhivatottságot, székely jellegzetességet; mindenesetre a legendás munkabírás a következő nemzedékek számára nagy kihívást jelentett.

Szász Póla anyja, Bibó Antónia, Bibó Károly nádori ítélőtáblai bírósági kapitány, jász-kun-kerületi kapitány, majd kiskun-kerületi kapitány lánya volt. Antóniát a kortársak Halas legelőkelőbb, legkevélyebb családjának sarjadékaként emlegették, s úgy emlékeztek róla, hogy „...szép, barna, királynői termetű, hidegmodorú, de szíve mélyén szenvedelmes nő volt.”⁴⁹⁹ A költőnő Idunának valószínűleg teljesen az ellentéte, semmi költőiség nem volt benne, s úgy tűnik férjével szemben mindvégig érezte műveltsége hiányát, örökös panasz és elégedetlenség árad 1860-as 70-es években írt leveleiből. „...még azt találod gondolni, hogy bizony még a magány valami rossz vers vagy novella íróját képez belőlem de hál Istennek ere sem tehetségem sem időm nincs, én már csak maradok édes cziczám oly egyszerű mint eddig voltam pedig ki most a nagy Világba oly sok sok szelleműs mivel s a társalgásba kitanult s finom modoru hölgyel

⁴⁹⁸ POZSVAI 1999. 309.

⁴⁹⁹ VARGHA Zoltán: *Szász Károly püspök életéből (1829–1905.)* Bp., 1954. 1. Kézirat. RL C/97 62. doboz.

*találkozol és beszélsz talán nem is szereted hogy a te feleséged ezekhez képest mily igénytelen, egyszerű de édes cziczám szeres te engem így s ne kívánd hogy másféle legyek.*⁵⁰⁰ Férje barátaival szemben is bizonyos kisebbségi érzéssel viseltetett: „...*nékem nem lesz semmi alkalmatlanságomra ha vendéget hozasz is, sőt igen fogok örülni, ha (Tóth) Endrét megismerhetem, örülök annak is, hogy ő engem óhajt meg esmerni, ámbar féllek csalodni fog a valósággal szembe, mert én őt levelei után ítélve azt hiszem, hogy az asszonyokrol egy kissé túl feszített követeléseik és ideáik vannak, azért jó lesz előre figyelmeztetni hogy egy kissé lejjebb száljon képzelődéséből mert itt csak egy igen igen egyszerű házi nőt és anyát fogtalálni, aki férje kedves Barátját örömmel és jó puha kenyérral várja, de a hetedig egekbe ábrándozásával és olvasottságával nem ragadja, mert azt tartja hogy nem is jó oly magasra menni mert ha az ember meg talál csuszni igen nagyott esik*”⁵⁰¹

Ebben az időszakban Szász Károly a fülöpszállási kerület (deákpárti) országgyűlési követe volt, és ezért sok időt töltött Pesten, családjától távol, amit felesége nagyon nehezen viselt. Bibó Antónia számára a legideálisabb az az időszak volt, amikor a kisvárosban Szász Károly papként szolgált, csöndesen művelte az irodalmat, s nem hagyta el őket a világ kihívásaiért. Nem szerette a változást az életében. Amikor Szász Károly minisztériumi állása miatt el kellett hagynia a kisvárost, vagy amikor püspökké választották, felesége nem örült előmenetelének, hiszen mindkét hivatal rengeteg elfoglaltsággal és utazással járt. Antónia szerette maga körül tudni övéit, számára első volt az otthon, a család, mindegyik utalt több panaszos levelében is. Püspöknéként nem vett részt aktívan az egyházi életben, továbbra is mint feleség és anya a háttérben biztosította Szász Károly számára. Rendkívül gondos háziasszony hírében állt, családanyai kötelességeit nagy lelkiismeretességgel végezte. Mégis gyakran felmerült benne a kétség, hogy nem tud megfelelni jól anyai szerepének minden igyekezete ellenére sem, különösen a lányok nevelését tartotta nagyon fontosnak. Osztotta azt a nézetet, miszerint ebben az anyának van a legnagyobb felelőssége, hiszen neki kell a női hivatásra felkészítenie lányait, amely nélkül azok férjhezmenési esélyei csökkennek, s ezzel jövőjük válik bizonytalanabbá. „...*ha én nem vagyok elég erős arra hogy mind ezeket jó utra térítsem és meg törjem te ebben nem segítesz az én gyengeségemnek éppen semmit és igazán néha nagyon elkeseredem a fiukon még nem annyira aggodom mint a lányokon hogy soha sem lesz életbeli vagyis házi asszonyi ügyességük és a mellett nagyon rossz természetűek.*”⁵⁰²

⁵⁰⁰ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz. h.n. 1866. RL C/97 63. doboz.

⁵⁰¹ ua.

⁵⁰² Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz. Halas, é.n. Töredék. RL C/97 63. doboz.

Neveltetés

Szász Károlynak és Bibó Antóniának hét gyermeke született, az első csecsemőkorában meghalt, hat érte meg a felnőttkort, két fiú (Béla és Károly) és négy lány (Ilona, Póla, Margit és Ida).

Szász Póla 1863. október 15-én született a szabadszállási paplakban. Apját 1867-ben Eötvös József kinevezte osztálytanácsossá, ekkor az egész család felköltözött Pestre, első állandó lakásuk az Üllői út 11. sz. alatt volt, ahol Arany János lakott korábban.⁵⁰³

Neveltetésének színterét egyrészt az iskolák, intézetek jelentették, másrészt az a kiterjedt családi-, rokoni- és baráti kör, amelyben a gyerekek szocializációja történt.

Pólát és nővérét Ilonát először Bayer Karolina Úri (ma Petőfi S.) utcai intézetébe írták be. Itt kezdtek el németül és franciául tanulni, Póla már három hónap múlva mindkét nyelven levelet írt szüleihez. Bayer Karolinánál Póla két, Ilona három osztályt végzett.⁵⁰⁴ 1869–1874 között Szász Károly tanfelügyelő volt, sokat utazott, ezért ebben az időszakban a család több időt töltött Halason. 1872-ben Pólát és Ilonát apjuk Szepesolasziba vitte „németszóra”, a Hradzky országgyűlési képviselő felesége által fenntartott leánynevelő intézetbe, ahol két évig tanultak. Az iskolában Póla hamarosan első tanuló lett, úgy emlegették, mint: „die Gescheite”-t. Itt kezdték meg zongoratanulmányaikat is.⁵⁰⁵

1874-ben Trefort Szász Károlyt ismét visszarendelte a minisztériumba, ekkor vették ki az Országház utca 119. sz. alatt az első emeleti öt szobás lakást, s ettől kezdve az egész család folyamatosan a fővárosban élt. Póla és nénje a várbeli Stauffer-féle leányiskolába járt, majd 1876-tól tanulmányaikat Láng Béla koronaőr százados neje „néé Vaucher”, egy francia nő magán nyelv- és zeneiskolájában folytatták, amely négy növendékkal működött: Ilona, Póla, Fáy Aranka és Benkő Giza barátnőjük alkották a tanulókört.⁵⁰⁶ Póla hetente háromszor zongorázni is járt, a többi három napon háztartási ismereteket tanult.

Két fiatalabb lánytestvérük már komolyabb oktatásban részesült, ők Zirzen Janka nőnevelő intézetében (a Zirzenkaptárban⁵⁰⁷) tanultak.

A család a lányok neveltetésében a műveltség megszerzését – amelynek része volt a nyelvtanulás is – és a házi dolgok, az otthon megteremtéséhez szükséges gyakorlati ismeretek elsajátítását tartotta fontosnak: ez volt az általános a Szász család nőtagjainál, amint ezt Münstermann Franciska és Bibó Antónia levelei is jól tükrözik. Münstermann Franciska Ilona és Póla unokájának írta Szepesolasziba a következő sorokat: „...*ti éppen most azon szerencsés*

⁵⁰³ Később laktak a Vas utcában, illetve az Újvilág utcában is. VARGHA Zoltán: *Szász Póla* h.n. é.n. I./A 3. Kézirat VZGy.

⁵⁰⁴ VARGHA: *Szász Póla* I./A 3.

⁵⁰⁵ ua. I./8A.

⁵⁰⁶ uő.: *Emlékezés Ilonka nénémre*. Bp., 1954. 18. Kézirat. RL C/97 55. doboz.

⁵⁰⁷ Póla fivérei nevezték így. Szász Póla levele Vargha Gyulához, Halas, 1887. aug. 29. RL C/97 15. doboz.

helyzetben vagytok, hogy sok hasznos és jót tanulhassatok, s ez által fog szívetek nemesülni s azon cél felé törekedni, mely minden nőnek hivatása, hogy ti. bétöltve nemesen és kiművelt szellemmel azon tért, mely számára istentől ki van rendelve....tartsa meg isten még soká hogy nemesen választott útján haladhasson tovább is jó sikerrel elő, hogy a Honnak sok mívelt lelkű nőt formálhasson.”⁵⁰⁸ A 18–19. századi női emancipáció híveinek gondolkodására jellemző volt, hogy a műveltség megszerzését, mint honleányi kötelességet is értelmezzék.

Bibó Antónia leánynevelési elvei teljes egészében megfeleltek a kor középosztálybeli gondolkodásmódjának, de sokkal több volt benne a pragmatizmus: „...nekem csak az a kívánságom s akaratom hogy kis leányaim több oktatásban s nevelésben részesüljenek mint édes Anyjuk nekik Isten adott hozzá alkalmat és módot, még Anynyuknál mind kettő hiányzott, nem azt akarom én hogy valami Emanczipált féle hölgy vagy irónő legyen belőlük, attól Isten őrizzen, hanem csak mívelt házinők a kik a boldogságukat az otthonba találják fel,...”⁵⁰⁹ A háztartás dolgaiba mind a négy lányát igen szigorúan és következetesen vonta be „...ekkora lányoknak már ha minden nap egész délelőtt varrnak nem sok, ugyis csak meg kell nekik a munkásságot szokni”⁵¹⁰ Nyáron, amikor Halason időztek, ott is megkövetelte tőlük, hogy vegyenek részt a házimunkában (elsősorban azzal indokolván, hogy el ne unják magukat), ezért hetesek voltak a konyhában és a takarításban.

Szász Károly a női hivatásról vallott nézeteit a Fővárosi Lapok hasábjain is kifejtette. Az anyaszerepet tartotta a nők számára elsődlegesnek, de az ehhez való műveltség megszerzését is elengedhetetlennek ítélte. Kicsi korban az anyai hatásnak és nevelésnek a fontosságát hangsúlyozta, a női emancipációról ő is a leghagyományosabban gondolkodott. „Korunk egyik vezéreszméje... a nők egyenjogúsítása férfiakkal; az első jog, amit a nők részére követelek, hogy azt a műveltséget megszerezhessék magoknak, mely őket az egyenjogúság minél nagyobb mértékére képesítse. Az első, amit követelek, hogy nőink anyák lehessenek a szó legmagasabb értelmében... S ha az anya szellemi, úgy értelmi, mint erkölcsi műveltséggel bír, e foglalkozás maga: elég tanítás és nevelés fog lenni ebben a zsenge korban. Mert ez a felfogás nem zárja ki, hogy e koron túl, mikor már szakképzésre van szükség, ezt a házon kívül kerestessük a gyermekkel; a fiúkkal mindenesetre, de megengedem: a leányokkal is, jól rendezett felsőbb leányoskolában...”⁵¹¹

A családi levelezésben fennmaradt Szász Domokosné (Szász Károly sógornője) levele, amelyet nevelt lányuk jövőjével kapcsolatban írt sógorának. A levélben kifejtett vélemények arra utalnak, hogy, a tágabb családban megjelentek már azok a nézetek is, mely szerint a

⁵⁰⁸ özv. Szász Károlyné levele Szász Pólához és Ilonához. Kolozsvár, 1873. márc.13. RL C/97 21. doboz.

⁵⁰⁹ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz. 1870-es évek. RL C/97 63. doboz.

⁵¹⁰ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz, Halas, 1879. aug. RL C/97 63. doboz.

⁵¹¹ SZÁSZ 2006. 74.

nőknek meg kell adni a lehetőséget arra, hogy önálló kenyérkereseti lehetőséggel is rendelkezzenek. „Sokat terveztük és beszélgettük a lányok választandó pályáját illetően... Egy pontnál nagy a nézeteltérés Domokos és közöttem t.i. közösen azt óhajtjuk s tartjuk reájuk nézve szükségesnek, hogy egy életmódot szerezzenek meg maguknak mely jövőjüket biztosítsa. D[omokos] erre nézve célszerűbbnek látná, ha valamely cursust végezve, azt önállólag meg is kezdenék, én meg határozottan azt óhajtom, hogy a kenyérkereset legyen a kezükben, de a mi életünkben a magunkra vállalt leány azt ne legyen kénytelen igénybe venni.”⁵¹² A házaspár véleményében való különbség felidézi a nők hivatalviselésével kapcsolatos korabeli világi- és egyházi diskurzust.

A Szász családban, Szász Póla gyermekeinek generációjában is, egy-két kivételtől eltekintve – amely esetben a tehetség kibontakoztatásának lehetőségét ismerték el –, az volt az általános nézet, hogy a nők működési területe az otthon, a család, ezekben a családokban is általában sok gyereket vállaltak.

Önművelés

Az alapvető műveltség megszerzésében nagy fontosságot tulajdonítottak az önművelésnek is. Szász Póla fia, Vargha Zoltán a rendszeres olvasást, a műveltség megszerzésének egyik módjaként említi: „Szász Póla tudományának legnagyobb részét olvasmányjaiból merítette. Gyermekek és ifjúsági történetek után jöttek a komoly regények, színművek, mindenféle vegyes munka, szinte válogatás nélkül, szülői engedéllyel vagy anélkül. Károly jobban bírta idegekkel, de az élénk fantáziájú, csupa ideg Póla egy-egy izgató rémregény hatása alatt sokszor éjszakákon át nem aludt”⁵¹³

Az irodalom mind Póla, mind két fiútestvére gyermekkorát erősen meghatározta. Gyermekéveikről ifj. Szász Károly, Szász Póla öccse így emlékezett: „Olvasmányuk Forgó bácsi (Ágai Adolf) Kis Lapja volt, amit nagy élvezettel olvastak... Önképzőkört is alakítottak, mely a Ribianszky-házban lakó Tanárkyék egy-ablakos udvari fiúszobájában ülésezett...”⁵¹⁴

Póla önéletírásában gyermekkori játékaikat is úgy jellemezte, hogy azokhoz nem kellett igazán játékszer, sokkal inkább fantázia, ezért is szeretett inkább két fiútestvérével játszani, Ilona nővérenek nem volt érzéke ezekhez a játékokhoz. (Két húguk jóval később született) „Valósággal egy képzelt világban éltünk. Éveken át szőttünk egy játékot, mely szerint elképzeltünk egy földalatti országot s ezt Éltországának neveztük. Ennek az országnak

⁵¹² Szász Domokosné levele Szász Károlyhoz, Kolozsvár, 1895. VI. 27. RL C/97 62. doboz.

⁵¹³ VARGHA: *Szász Póla*. I./A 7.

⁵¹⁴ Legifj. SZÁSZ Károly: *Életem*. 1933. 5.

megrajzoltuk a térképét, megírtuk a földrajzát, történelmét, voltak ott személyes barátaink, akikkel leveleztünk stb.”⁵¹⁵

Az olvasásról gyakran esik szó a levelezésekben is. A lányok megosztották egymással olvasmányélményeiket, ezek elsősorban a divatos francia, német regények, illetve a folyóiratokban, például a Bazárban (amelynek számait később mind elégette) megjelenő lektűrök voltak. Szász Károly is gyakran ajánlott, illetve vitt a lányoknak olvasnivalót: a klasszikus regényirodalom darabjait. A családtagok is rendszeresen beszámoltak egymásnak friss olvasmányélményeikről. Szász Károly fiának írta levelében: *„Üres óráinkban regényeket olvasunk kiki magában, a Budapesti Szemléből – s legújabbán a Jókai új regényét: »Az öreg ember nem vén ember« című négy könyvre oszló s ostobaságokkal tele (de nagyon jól írt) rossz regényét. Én már végigolvastam, kedves mama még csak félig olvasta el, mert kétszer is beleunt, de újra kezébe veszi s végigolvassa.*”⁵¹⁶

Apjuknak– főként, amikor tanfelügyelőként dolgozott– nem sok ideje maradt arra, hogy gyermekeivel foglalkozzon, de szellemi fejlődésüket ennek ellenére figyelemmel kísérte, így például pályadíjakat tűzött ki. A dolgozatokat, amelyek vagy történeti vagy természettudományi témájúak voltak, ő maga vagy valamelyik rokon bírálta. A gyerekeket pályáztatta Forgó bácsi *„Kis Lapja”*-nak díjaiért is. A *Kis Lapon* kívül olvasták a *Vasárnapi Újságot*, itt jelentek meg Szász Károly Verne fordításai is. Nyaranta, hogy Halason ne töltsék haszontalanul a vakációt, franciából fordítottat velük.

Póla számára a másik meghatározó gyermekkori élmény a színház volt. Szász Károly felváltva vitte gyermekeit magával bérelt páholyába. A fiúknál, – főként legifj. Szász Károlynál – ez életre szóló szenvedéllyé vált, apját követve ő is rendszeresen írt színikritikákat különféle lapokba. „Megtéréséig” Póla is rajongott a színházért, erről a rajongásról azonban önéletírásában már mint negatívumról szólt. *„Sohasem hittem volna akkor, hogy jöhessen idő, amikor a színház is ama dolgok közé fog tartozni számomra, melyeket »kárnaak állítok lenni az én Uram Jézus Krisztus ismeretének nagy voltáért.« (Fil. 3:8) Sőt inkább arról álmodoztam, hogy ha önálló leszek, magam bérelek magamnak egy helyet, amelyet ne kelljen megosztanom senkivel.*”⁵¹⁷ Visszatekintve felrótta szüleinek, hogy nem válogatták meg a darabokat, amelyekre gyermekeiket elvitték, s Póla így olyan előadásokat is megnézett, amelyek fantáziájára illetve „idegességére” rosszul hatottak.

A Szász családban rendszeresek voltak a házi színielőadások is, amelyekben nemcsak a Szász gyerekek, hanem a baráti kör gyermekei is részt vettek.

⁵¹⁵ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 15.

⁵¹⁶ Szász Károly levele fiához, ifj. Szász Károlyhoz, Bp., 1899. okt.1. RL C/97 63. doboz.

⁵¹⁷ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 17.

Károly öccse leírt egy esetet, amelyet Pólával kapcsolatosan igen jellemezőnek talált. Szász Károly, amikor egyszer egy Hamlet előadásra vitte a Nemzeti Színházba, „*Színház után az Arany Sasban vacsoráltak (Simmelweis u. sarkán, mai Orsz. Kaszinó helyén) s ott ismerősök előtt a 10 éves Póla olyan nagyszerűen elmesélte Hamlet történetét, hogy a hallgatók nem győzték bámulni. Kétségtelen, hogy köztünk testvérek közt mindig Póla volt a legeszesebb, a legelevenebb szellemű. Iskolatársai közül mindig összehasonlíthatatlanul kimagaslott. Mint fiatal leány lelke volt minden társaságnak, a költészethez nemcsak érzéke volt, hanem valódi tehetsége, előadó képessége egészen édesapánké nyomában járt, ...*”⁵¹⁸

Fia, Vargha Zoltán szerint Szász Pólának rendkívüli memóriája volt, olvasmányaira, színházi élményeire 70 éves korában is jól emlékezett. Szellemes társalgó volt, szeretett táncolni, zenélni, így mindig a társaság középpontja volt. A családi történetek között terjedt az is, miszerint Wlassics Gyula mondta róla: „...*hogy Póla a legtehetségesebb és legszellemesebb nő, akivel életében találkozott.*”⁵¹⁹

Szász Póla önéletírásában kitért néhány fiatalkori jellemvonására, amelyeket életének második korszakában elvetendőnek ítélt és megpróbált levetkőzni. „...*bennem is heves, fellobbanó természet (ez jellemezte apját, Szász Károlyt is) s amellet a nevetségességig menő érzékenység. Ezt az érzékenységet, mely minden legkisebb oknál sírásban nyilvánult, sokszor hallottam felületesen ítélő egyénektől úgy minősíteni, hogy ez a jó szívnek a jele. Ezt aztán magam is elhittem, s ez a vélemény bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy legnagyobb hibámat a hiúságot még növelje. ...A hiúságot sok minden táplálta bennem. Csinos gyerek voltam és nagyon tehetséges. Rendkívüli könnyűséggel tanultam s játszva voltam mindig első nálamnál rendszeren idősebb osztálytársaim között. Amit tudtam azt ügyesen tudtam érvényesíteni is. Élénken, színesen tudtam mindent előadni, úgy hogy már 8-10 éves koromban én voltam az iskolában, kézimunka-órák alatt a mesemondó, barátnőim közt a felolvasó. Nagyon sok verset tudtam, s koromhoz képest igen fejlett érzékeléssel szavaltam. Házi körben, kisebb-nagyobb társaságban sokat szavaltattak. Rendkívül szerettem olvasni s titokban, szüleim tudta nélkül sok olyan léha, szenzációs francia regényt is olvastam és meséltem el barátnőimnek, melyeket később mikor már jobban megértettem volna arczpirulás nélkül nem tudtam volna a kezembe venni. De a barátnők közt persze ennél fogva nagy népszerűségnek örvendtem.*”⁵²⁰

Gyermekkorában környezete nyilvánvalóan ezt a képet erősítette benne, őt tartották az okos, ügyes, tehetséges lánynak a családban, a társaságban, s bár megtérése után ezeket az adottságokat próbálta negatív színben feltüntetni, ennek ellenére önképét mindvégig meghatározta az, hogy tisztában volt képességeivel és azok kibontakoztatásához megfelelő

⁵¹⁸ Legifj. SZÁSZ Károly: *Életem*. 1933. 1–2.

⁵¹⁹ VARGHA: *Szász Póla*. I./A 8.

⁵²⁰ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 15–17.

terepet keresett. Anyja írta férjének, amikor a lányok Szepesolsziban tanultak: „...igen örvendek, hogy a kis lányokat jó móddal hagyta el, azt én is igen helyeslem, hogy külön osztályban vannak, mert azt a kis Ilonkát csakis az teszi oly ingerlékennyé és rossz kedélyűvé, hogy látja Póla gyors felfogását és ő nem ér vele? én sokszor láttam nagyon restelli és emiatt irigy szemmel néz Pólára, meg azt is látja, hogy mindenki ezt kényezteti, amiért én eléggé haragszom, mert Ilonka nagyon jó kislány, de hiába az emberi természet olyan az irigység hamar fel támad.”⁵²¹

Családi kapcsolatok, barátságok

Szász Póla gyermekkorát elsősorban az a kapcsolati háló határozta meg, amelynek alapját apja baráti viszonyai jelentették. Barátság fűzte a családot többek között Arany Jánoséhoz, az unoka Széll Piroska⁵²² Póla bizalmas barátnője volt. Hasonló baráti kapcsolatban álltak a Csengery családdal, ahol egy fiú és három lány gyerek volt, közülük a legkisebb Edit, később Wlassics Gyuláné volt Póla kortársa és barátnője. Baráti körükhöz tartozott Gyulai Pál és három árvája is. Bibó Antónia nem igen kedvelte a társaságot, több első látogatást nem adott vissza, ha az asszony nem volt társaságbeli.⁵²³

Szász Póla fiatalkora „Budavárban” zajlott egy egyrészt hivatalnoki másrészt irodalmi közegeben. A Szász család élénk társasági életet élt, amelyhez a budai középosztálybeli családok jó része is hozzátartozott: a Tanárky, Szalay, Benkő, Kóczán, Bibó, Szabó, Brenner családok, legtöbbször hasonlóan Szász Károlyhoz minisztériumi hivatalnokok vagy tanárok voltak. Szász Károly bizalmas barátai közé tartozott például Szilágyi Sándor is.⁵²⁴ Szász Károly irodalmi köre, elsősorban a Kisfaludy Társasághoz kötődött, amelynek Gyulai Pál volt a középpontja. Több szalonnak is rendszeresen a vendége volt,⁵²⁵ kapcsolatrendszere rendkívül széleskörű és kiterjedt volt.

A kiterjedt Szász és Bibó rokonság szintén életük fontos részét jelentette. A hétvégi családi ebédekről Szász Póla is említést tesz önéletírásában. A rokonok között különben

⁵²¹ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz. 1873. okt. RL C/97 63. doboz.

⁵²² „Január 16-án lesz a Szász Póla esküvője, melyre én mint nyoszolyó lány vagyok meghíva. (még az sohase voltam).” Széll Piroska levele apjához. Budapest, 1881. decz. 31. idézi: ROLLA 1944. 107.

⁵²³ VARGHA: *Szász Póla* I./A 3.

⁵²⁴ Szilágyi Sándor, történetíró, az egyetemi könyvtár igazgatója. Agglegény volt, testvérének özvegye. Pettkó Lajosné Szilágyi Katinkának gondozása alatt élt a várbán, az Úri utcában, Kóczán Ferenc házában. 1881-ben a Városmajorban házat vett, annak felszentelésére disznótörős vacsorára hívta barátait, akik tréfás verses, prózai munkákkal köszöntötték: Szász Károly, Kerékgyártó Alajos, Pulszky Károly, id. Szinnyei József, Kóczán Ferenc. VARGHA: *Szász Póla*, IB/3.

⁵²⁵ „Ez idő tájt gyakran megfordult az uram [Mikszáth Kálmán] Veres Pálné Beniczky Hermin szalonjában is, melyet a Borz utcai kis akadémiának nevezett el. ...Pedig úgy az irodalom, mint a politika, sőt az egyház legeslegkiválóbbjai népesítették be szalonjaikat. Sűrűn megfordultak ott: Haynald bibornok, Gyulai Pál, Szilágyi Dezső, Apponyi Albert, Vámbéri Ármin, De Gubernatis Angelo, Villars gróf francia és Feridun bey török főkonzulok, Beniczkné Bajza Lenke, Szász Károly, Győry Vilmos, Gönczy Pál, Hermann Ottó, Szontagh Pál (horpácsi) Hoitsy Pál, Schwarcz Gyula és a jó Isten tudná mind elszámolni” MIKSZÁTH Kálmánné 1957. 211.

rendszeres volt az összejárás, nemcsak ünnepi alkalmakon találkoztak, hanem látogatták egymást a hétköznapokon is.

A család társasági élete nem korlátozódott Budára, nyaranta Halason folytatódott, ahol Bibó Antónia örökségként volt a családnak háza. „*Halas város intelligenciája rokonságban, sógorságban, komaságban állván egymással, volt élénk társasági élet, ... Névnap, születésnap, szüreti multság, eljegyzés, esküvő, keresztelő váltogatták egymást.*”⁵²⁶ Itt is gyakran fogadtak Pestről vendégeket.

Leánykori barátságai elsősorban a családi kapcsolatrendszerből, illetve az iskolából származtak. Közéjük tartozott Fáy Aranka, Fáy András gömöri főszolgabíró leánya, később Máriássy Andorné, Benkő Gizella (egy katonatiszt leánya, akinek anyja korán meghalt), valamint a Tanárky lányok. A baráti körnek tagja volt Ilona nővére is. Fáy Aranka volt Póla legkedvesebb barátnője, aki azután Gömörbe, Rakottyásra ment férjhez. Benkő Giza, akit környezete komolytalan gondolkozásúnak tartott, br. Feilitsch Artúrnak, egy kolozsvári erdészeti hivatalnok lett a felesége. Később Pólával teljesen eltávolodtak egymástól.⁵²⁷

A Tanárky lányok, Hilda, Júlia és Alice, Tanárky Gedeon kultuszállamtitkár lányai voltak. Édesanyjuk, Báthory Mária révén rokonságban álltak a Bibókkal. Nagynénjük, Báthory Zsófia, özv. Szalay Sándorné baracscai pap özvegye gyermekeivel szintén Budán, az Úri utcában lakott. (Szalay József (1854–1885) történettudós fiatalkorában reménytelenül szerelmes volt Pólába.) A Tanárky-lányok közül csak a legfiatalabb Alice (1868–1953) ment férjhez (Magyar Kázmérhoz), de ez a házasság gyermektelen maradt, a másik két lány, pedig nem kötött házasságot.⁵²⁸ Hilda és Alice a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületbe is belépett, Hilda aktív tagja volt az egyesületnek.

Ezeket a kapcsolatokat az azonos társadalmi közeghez való tartozás (a szülők is jó viszonyban álltak), az atyafiság, és a térbeli közelség határozta meg.

Párválasztás

A lányok 17-18 éves korukra megfelelő műveltséggel rendelkeztek és anyjuk nevelésének köszönhetően a háztartásban is jártasságot szereztek. Minden együtt állt ahhoz, megfeleljenek egy középosztálybeli leány ideáljának, és megfelelő házasságot kössenek.

A Szász családban a férjválasztásnál szempont volt, hogy a jelöltek református, művelt férfiak legyenek, akik (anyagilag is és pozíciójuknál fogva is) biztosítani tudják a lányok jövőjét. Mindhárman megfelelő házasságot kötöttek, református értelmiségiekhez mentek férjhez. A legidősebb leány, Ilona Zseny József ügyvédhez ment férjhez, 1911-ben elvált tőle.

⁵²⁶ VARGHA: *Emlékezés Ilonka nénémre*. Bp., 1954. 4. Kézirat. RL C/97 55. doboz.

⁵²⁷ uő.: *Szász Póla I./B 24.*

⁵²⁸ ua. I./B 2.

(Zseny József Bibó Antónia sógornője – Bibó Györgyné Zseny Róza – révén állt rokonságban a családdal). Szász Ida férje dr. Várady Miklós ügyvéd, a lány másodunokatestvére volt. A harmadik lány, Margit Farkas Elemér orvos (Török Pál püspök unokája) felesége lett.⁵²⁹ Az, hogy a Váradyak és a Zsenyk ráadásul még a rokonsághoz is tartoztak, úgy tűnik kifejezetten előnyt jelentett a választásnál. A családban nem volt hagyomány nélküli a rokonházasság, hiszen Szász Károly első felesége is unokatestvére volt. Legifj. Szász Károly szintén unokatestvérét, Bibó Idát vette feleségül. Ilona, Margit és Ida jól megfeleltek a hagyományos hármas női szerepelvárásnak (feleség, anya, háziasszony), követve ezzel az édesanyjuk Bibó Antónia által is képviselt női mintát.

Póla 1879-ben ismerkedett meg Vargha Gyula⁵³⁰ költővel, a statisztikai hivatal fogalmazó gyakornokával, aki 1879 újév után bekopogtatott Szász Károlyhoz néhány versével. Barátja, Szűry Dénes, Szász Károly min. fogalmazója készítette elő a látogatást. A másik – s valószínűleg fontosabb – támogató Gyulai Pál volt, aki felkarolta az ifjú költőt, néhány versét megjelentette a Budapesti Szemlében. Vargha Gyula ekkor 25, Póla pedig 15 éves volt. Kapcsolatukat nem támogatta a Szász házaspár – valószínűleg lányukat túl fiatalnak tartották még, ezenkívül Bibó Antóniának más jelöltjei voltak –, ezért Pólát Kecskemétre küldték rokonukhoz „felejtőbe”, onnan pedig Halasra vitték. Póla bizalmas barátnője, Benkő Giza segítségével azonban mindig tudott egymásról a két szerelmes. Vargha Gyula is Budán bérelt lakást a Ribíánszky-házban, ahol a Tanárky család is lakott. Mikor a Szász család Budán volt Giza mindig „megsúgta” Vargha Gyulának, hogy Szásznéknak másnapra milyen programjuk van (színház, cukrászda, jour, piknik, séta), s így a fiatalember mindig megjelenhetett éppen ott, ahol Póla volt. Emellett szerelmi postásként is közreműködött.

Kezdetben Bibó Antóniának kételyei voltak az udvarlóval kapcsolatban. *„Azt tagadni nem lehet hogy kedves szeretetre méltó joravalo fiatal ember [Vargha Gyula], igazán nekem nagyon tettezik, de kérdés van e ő vagy mikor lesz oly helyzetbe hogy nősülhessen már pedig hogy ez évekig így tarcsón azt semmi árért sem akarnám, de más felől Polát is sajnálnám valami nagyon szük jövedelemre bár kihez is oda adni, ő olyan tehetséges kellemes lány mindenki előtt hogy méltán lehet egy kis jobb sorsot reményleni számára, de ilyen nagyon kimutatott udvarlással sem maradhat a dolog mert ez egy fiatal lány jövőjét tönkre tenné...*

⁵²⁹ „Farkas Elemér dr, fővárosi orvos, néhai Török Pál superintendens unokája vasárnap tartotta esküvőjét a Kálvin téri református templomban Szász Margittal, Szász Károly református Püspök leányával. Tanuk voltak: Vargha Gyula miniszteri osztálytanácsos és a Kisfaludy Társaság titkára, s Farkas József teológiai tanár”. Vasárnapi Újság, 1900. júl. 1. 47.évf. 26. sz. 437.

⁵³⁰ Görzsönyi Vargha Gyula, Görzsönyi Vargha János és Marton Sára fia. Apja a jogi pályát elhagyva, a Puky családnál vállalt nevelői munkát, miközben Káván saját birtokát vezette. Az irodalom hozzá is közel állt, maga is írt verseket. Vargha Gyula szüleinek késői gyermeke volt, akít végtelen nagy szeretettel, aggódó gondoskodással és rajongással vettek körül. Rajta kívül még egy leánygyemekük volt. Vargha Gyula apját követve jogi tanulmányokat folytatott, majd a Keleti Károly-féle statisztikai hivatalban vállalt állást. SÁRAI SZABÓ 2009a

Polának úgy látom nagyon tetszik, de azért még sem hiszem hogy hajthato ne legyen ha az ember okosan beszél hozzá, és Varga Gyulának is tudtára nem adja hogy ez így nem lehet, a mennyire én emberről képes vagyok itélni úgy látom ő egészen a szívébereg de azért még sem lehet tudni nincs e benne egy kis számítás hogy te majd segíted őt hivatali előmenetelébe, mert azt csak nem képelem hogy vagyokra számítna, megvallom nagyon szeretném tudni milyen helyzetű szülei vannak...»⁵³¹ Bibó Antónia sorai jól tükrözik azt a szemléletet miszerint a házasságnak elsősorban egzisztenciális biztonságot kell adnia a nőnek. Másrészt számolt azzal, ami az őt körülvevő férfivilágot jellemezte, hogy az egzisztencia, a karrier felépítése csakis megfelelő kapcsolatokkal működik. Valószínűleg kezdetben úgy ítélte meg, hogy talán Vargha Gyulára nem érdemes ezt a kapcsolati tőkét „pazarolni”, emellett lánya férjét az általa jól ismert körből szerette volna kiválasztani. Póla férjéül többek között Dr. Várady László orvost, elsőfokú unokatestvérének Várady Gizellának a fiát tudta volna elképzelni.⁵³² Ez a frigy az általa képviselt házassági stratégiának minden tekintetben megfelelt volna, de végül ő is elfogadta Vargha Gyulát.

A nagymamával, Münstermann Franciskával természetesen konzultáltak a házasságkötés előtt, ő úgy tűnik inkább áthidalhatónak vélte az anyagiak hiányát, ugyanis helyeselte a Vargha Gyulával kötendő házasságot: „...mivel első sorban tölletek, de másokkal is kik Gyulát esmérük csak is jot hallottam, s így a mi legfőbb az életbe meg van, s néki mind eszes, mivelt lelkü, jellemes embernek remélhetőleg jövője is lesz, igaz hogy egy kis vagyon, vagy bővebb fizetés... jo lett volna, hanem e hiányt potolja nálok a gyöngéd tiszta szeretet s egymáshoz bizalom, s egy kis szükséges pakkot majd nyújt a jo Apa is ugye bár?... S ezek mán így álván, a jo isten őket áldja meg mind két kezével, Kedves Polám érdemes a boldogságra, s ezt adja is meg az isten állandolag néki,...»⁵³³

Szász Póla önéletírásában részletesen leírta megismerkedésüket, kitartó, hűséges szerelmüket, házasságukat. Hosszasan kitért arra a konfliktusra is, amelyet megtérése, az ezzel járó új életmód, gondolkodásmód idézett elő kettőjük életében. 1904-ben írta meg férjével való kapcsolatának nagy részét, majd 1930-ban, amikor folytatta a szöveget, részletesebben kitért az összeütközésekre is – ekkor férje már nem élt –, s megpróbálta ebben saját felelősségét is megtalálni.

Megismerkedésük pontos dátumával kezdte kapcsolatuk leírását. „1879 márcziusában ismerkedtem meg avval, aki később férjemmé lett, s aki néhány gyerekes »ideát« nem számítva, életemnek egyetlen földi szerelme volt. Szerelmünk csaknem a Rómeó és Júliához hasonló hirtelenséggel támadt... megismerkedésünk első órájától fogva szeretttük egymást s

⁵³¹ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz. 1879. VIII. 11. RL. C/97 63. doboz.

⁵³² VARGHA: Szász Póla I./B 8.

⁵³³ özv. Szász Károlyné levele fiához Károlyhoz, Kolozsvár, 1881. szept. 4. RL. C/97 21. doboz.

egy hét leforgása alatt a saját érzelmeinkkel s nagyon rövid idő múlva egymáséival is tisztába voltunk. (szerelmünk) egy életre szól s ma is 25 év múlva ha visszatekintek reá, teljes bizonyossággal hiszem, hogy Isten fűzte össze szíveinket.”⁵³⁴ A vallomás napját is pontosan felidézte, ez 1879. jún. 19-én egy zugligeti kiránduláson történt.”⁵³⁵ A szülők próbálták 18 éves koráig késleltetni a dolgot, nem engedték a jegyváltást, sem azt, hogy a világ előtt nyíltan vállalhassák szerelmüket. Az eljegyzés csak néhány hónappal az esküvő előtt történhetett.

A két családot közelítette egymáshoz nagyfokú érdeklődésük az irodalom iránt. Némelyek megítélése szerint a fiatal párnak kevés érzéke volt a realitásokhoz, inkább az irodalomnak éltek. Fáy Aranka, Póla barátnője a következőket írta róluk: „...*Vargha, ő költő s benned is sok poétikus szellem van, hátha egyesülend e két szellem?*”⁵³⁶

Személyiségük és neveltetésük azonban jelentős mértékben eltért egymástól. Póla vidám, nyitott, társaságkedvelő személyiség volt, férje magabazárkozó, nemegyszer kedvetlen, a társasági életet sem kedvelte túlzottan, legalábbis annak zajosabb formáit semmiképp. Póla szerette maga körül a nyüzsgést. Vargha Gyuláék élete Káván jóval visszafogottabb volt, mint a Szászok fővárosi élete, a családi élet is jóval szűkebb körre korlátozódott. Póláék hatan voltak testvérek s köztük rendkívül szoros és közvetlen volt a kapcsolat. Vargha Gyulát is meleg szeretettel kapcsolta fűzte egyetlen testvéréhez és szüleihez, de mégis az a csipkelődő, vidám hangulat, amely a Szász családot jellemezte, idegen volt számára. (A Szász családban a családtagok rendszeresen tréfálkoztak egymással, édesanyjuk haláláig legifj. Károlyt tartották a szűkebb család legnagyobb tréfamesterének.)⁵³⁷ Kezdetben erőteljesen megmutatkozott Vargha Gyula zártságának és Póla rendkívüli nyitottságának ellentéte.

Eltérő személyiségükről főként a táncos multságok kapcsán esik szó. A házimultságokon, mivel Vargha Gyula táncolni sem szeretett, rosszkedvűen üldögélt, így választotta kedvét is sikerült gyakorta elrontania. „*Igazán, teljes őszinteséggel elmondhatom, hogy soha, egyetlenegy táncmultságon sem éreztem jól magamat. Bármennyire szerettem is vőlegényemet, meg kell vallanom, hogy szívem mélyén akkor mégis egy kissé hibáztattam, hogy annyira ellenzi a táncot, s minden multságunkba egy kis keserőséget vegyít.*”⁵³⁸

Mikor gyermekeik megszülettek, előre félt attól, hogy egyszer majd sok vitájuk lesz férjével a bálozás, a tánc miatt, mire azonban a lányok felnőttek, és a kérdés aktuálissá vált, már Póla is más állásponton volt, s bár más indítékból, de ő is egyre inkább ellenezte a táncmultságokat. Időközben lefordította Eduard Barde lányoknak szóló erkölcsnemesítő

⁵³⁴ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 20.

⁵³⁵ ua. 22.

⁵³⁶ Fáy Aranka levele Szász Pólához. h.n. 1879. márc. 16. RL C/97 16. doboz.

⁵³⁷ Szász Károly levele Szász Pólához. Halas. 1894. júl. 13. RL C/97 21. doboz.

⁵³⁸ SZÁSZ Póla: i.m. (1904) 23.

könyvét⁵³⁹, amely nagy hatással volt rá, úgy érezte, mintha az ő gondolatait fogalmazta volna meg a szerző. Barde többek között a tánc tekintetében is állást foglalt, s azt a legmesszebbmenőkig ellenezte. Pál apostolra hivatkozott, aki általában a pogány ünnepeken való részvétel kapcsán írta: „*Mindenek szabadok nekem. De nem mindenek használnak, nem mindenek építenek.*”⁵⁴⁰ Míg Szász Póla fiatalkorában mindezen világi szórakozásokat szívesen és örömmel üzte, megtérése után teljesen megváltozott álláspontja. Ezek a döntések valószínűleg nem mentek könnyen, sem a színház, sem a mulatságok tekintetében: az alapvetően vidám és szórakoztató egyéniség számára, mint ő, nehéz lehetett a lemondás. Erről tanúskodik önéletírása is, amelynek rövid szövegében komoly hangsúlyt kapnak ezek a kérdések. Nyilván ezek voltak első külső jelei új vallásos gyakorlatának, s környezete számára kezdetben ez összeegyeztethetetlennek tűnt korábbi lényével.

Minden korábbi vagy későbbi ellentét ellenére férjével való kapcsolatát összességében így jellemezte: „*Férjemben mindent megtaláltam, amit kerestem: szeretőszívű, hűséges, tisztajellemű és erkölcsű munkás embert, s minderről mai napig is hálaadással tehetek bizonyosságot. Aprólékos különcségeihez könnyen tudtam alkalmazkodni, mert nagyon szerettem s különben is alkalmazkodó természetű voltam. Én sokkal inkább mint ő, de természetesen is tartom, hogy a nő legyen az férjével szemben s így ez sohasem esett nehezemre.*”⁵⁴¹

A házasság

1881. okt.15-én – Póla 18. születésnapján –, megtartották az eljegyzést, Vargha Gyula kivette leendő (kétszobás) lakásukat, a Vároldalban, az Albrecht út 8. sz. alatt. Esküvőjük, néhány hónappal később, 1882. jan.16-án volt, Szász Károlyék lakásában. Gyulai Pál és Bibó Dénes voltak a násznagyok, Szász Domokos az eskető pap. A vendégkoszorúban ott voltak mindazok a személyek, akik Póla fiatalkorát meghatározták: a családi barátok, leánykori barátok és a rokonság. Vargha Gyula részéről hűgán kívül, csak a közös barátok közül volt néhány jelen.⁵⁴²

⁵³⁹ BARDE 1901.

⁵⁴⁰ BARDE 1901. 95. Könyvében idézte Fry Erzsébet szavait is ezzel kapcsolatban, akit a belmisszió egyik „hősnőjeként” tartottak számon: „*Nem hiszem..., hogy a táncz kárhóztatandó volna. De azt tapasztaltam, hogy bennem mindig a hiúságot, a tetszvágyat és a pazarlást ébreszti föl. – Még két megjegyzés. A mi ártatlan lehet a tánczban, az mai napság már rendszeren tönkre van téve a mód által, melyen ezt folytatjuk. Az öltözékek és frissítők megválasztásának mindig pazarabb és költségesebb nemei, a mindig későbbre nyújtott órák, az egyre jobban tájhajtott kiadások a tisztességes és egészséges szórakozást lassanként egészségtelen s úgy az idegeknek, mint az erkölcsöknek ártalmára szolgáló mulatsággá változtatták.*” BARDE 1901. 98.

⁵⁴¹ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 24.

⁵⁴² Az esküvői vendégek: Szász Károly és felesége, az öreg Vargha nem tudott feljönni, Szász Ilona Várady Lászlóval, Bibó Rozika Puky Józseffel, Tanárky Hilda Téglássy Istvánnal, Benkő Giza Cseley Gézával voltak a nyoszolyólányok és vőfélyek. Máriássy Andor és felesége, Gyulai Margit, Gyulai Kálmán, Arany Jánosné, Széll Pirooska, Kóczán Ferenc és felesége, Szilágyi Sándor, Nagy Miklós, Tanárky Gedeon feleségével és Julia lányával, Szűry Dénes, Benkő Rudolf Schmidt Annával, leánya nevelőnőjével, Szalay Sándorné, Mariska, József és László gyermekeivel, Horváth Miklós, Straub József és felesége (Vargha Gyula húga), Bibó György és

Házáséletüket szerény körülmények között kezdték. *„Mi hála Istennek mindnyájan jól vagyunk, életünk csendes egyszerűségben telik, de azért jól érezzük benne magunkat s nem vágyunk ki belőle. ...nem élünk is gazdagságban, bőségben, de tisztességesen, nélkülözések nélkül élünk s vágyainkat kevésre szabva boldogan is, s a mi fő, családi életemben megvan a föltétlen bizalom, szeretet és egyetértés.”*⁵⁴³

Első gyermekük Ilona, 1883-ban született. 1884-ben világra jött első fiúk is, Gyula, aki azonban néhány napos korárban meghalt. Ez nagyon megviselte Vargha Gyulát: különösen azért búsult, mert attól félt, hogy nem lesz több fia.

1884-ben, amikor megválasztották Szász Károlyt püspöknek, a Szász család átköltözött a Kálvin térre, a hat szobás püspöki lakásba. Pólaék magukra maradtak Budán, egyre szűkebbé váló Albrecht utcai lakásukban. Csekély jövedelmüket továbbra is a Káváról küldött élelmiszerral egészítették ki.

Amikor 1886-ban megszületett harmadik gyermekük Zoltán, átköltöztek az Országház utcába, egy háromszobás lakásba, amelyhez már cselédszoba is tartozott, majd Erzsébet leányuk születése után, 1887-ben ők is beköltöztek a Kálvin térre. Itt látta meg a napvilágot Tamás fiúk 1890-ben, hatodik gyermekük Gyula pedig 1895-ben Káván született.

A nyarakat Póla a gyerekekkel Káván, illetve Halason töltötte, Vargha Gyula csak egy hónapi szabadsága idejére utazott hozzájuk, a külön töltött idő alatt naponta váltottak levelet. Ezeket keresztül házasságuk első éveiről többet is megtudhatunk. Úgy tűnik Vargha Gyula valószínűleg sok tekintetben irányítani kívánta feleségét. Az első időkben Póla fiatal kora miatt még igényelt is egyfajta „atyai törődést.” Később azonban, amikor személyisége érettebbé vált, és a házastársak mind jobban megismerték egymás valódi gyengéit, Póla próbálta egyensúlyban tartani kapcsolatukat, ellensúlyozni Vargha Gyula kényszeres aggodalmas természetét. A konfliktusok a nyár folyamán főként abból adódtak, hogy Szász Póla legjobban Halason szeretett lenni, saját családja körében, ahol nagy társasági élet folyt, vidám volt a hangulat. Káván, anyósánál kevésbé érezte jól magát. Amikor ott időzött a gyerekekkel, akkor is szívesebben ment át sógornőjéhez Bényére, ahol nem volt annyira eseménytelen az élet. Vargha Gyula számára azonban a legmegnyugtatóbb az volt, amikor családja anyjánál nyaralt Káván, ott érezte őket egyedül biztonságban: ebből többször támadt feszültség a házastársak között. Az 1890-es évekre Póla láthatóan már igen határozottan képviselte álláspontját ebben ügyben is, és kezdte megtanulni, hogyan kezelje férje aggodalmas természetét. *„Valóban mosolyogtam aggodalmaidon, s hogy azokat minél előbb*

felesége, Bibó Dénesné, id. özv. Szász Károlyné (Münstermann Franciska), id. Szász Béla, id. Szász Gyula, id. szász Róbert felesége, Horváth Sámuel és felesége, Brenner Jarosláv és felesége, Bibó István és felesége, Dr. Hegedűs János, Szarka Mihályné, legifj. Szász Károly és Szász Béla. Ida és Margit szomszéd szobában kanyaróban feküdtek. VARGHA: *Szász Póla*. I/B 11.

⁵⁴³ Vargha Gyula levele szüleihez, Bp. 1884. XI. 20. RL C/97 8. doboz.

*eloszlassam ma ismét írok, s biztosítalak, hogy a világon semmi bajom sincs. Mikor Pándra mentünk (Idával a fürdőbe) nem volt nagy meleg, éppen aznapra hűlt már meg az idő, de nem annyira, hogy fázhattunk volna. Visszajövet körülbelül éppen olyan temperatúra volt, mint odamenet, szóval nem lehetett szó se meghűlésről. Nem is lett semmi bajom, éppen olyan egészséges vagyok, mint annak előtte.*⁵⁴⁴

Mindemellett a levelek arról tanúskodnak, hogy problémáik jó részét megbeszélték és nemcsak a családdal, háztartással kapcsolatos dolgokat, tehát életük gyakorlati részét érintő kérdéseket vitatták meg és kérték ki róluk egymás véleményét, hanem sérelmekről, saját személyiségükről vagy a másik hibáiról is írtak. *„Mindig úgy tetszik, hogy elvesztegetjük az életet, ha így egymástól távol töltjük el, ámbár másrészt az megnyugtat, hogy te legalább ilyenkor egy kis nyugalmat élvezel, csendesen dolgozhatsz, nem háborgat a sok gyereklárma, s nem rontod a véred a mérgeskedéssel és haraggal. Szeretem hinni, hogy mint én, úgy te is jó feltételekkel kezded újra a családi életet, s több türelemmel leszel a gyerekek rosszkodásával szemben, s igyekszel egy kicsit uralkodni hirtelen természeteden, valamint képzelődő aggodalmaskodásodon. Meglásd úgy sokkal nyugodtabb, boldogabb életünk lesz, s a jó Isten áldása sem marad el. Isten veled szívem, számtalanszor csókol változatlanul szerető Pólád.*⁵⁴⁵

Vargha Gyula a gyermeknevelésben is nagyon körültekintő, gondos volt, mindenre odafigyelt. Jellemző epizód, hogy egyik levelében⁵⁴⁶, a Budapesti Szemlében közölt Deák Ferenc 17 éves gyámlyánához, Vörösmarty Ilonához írott levelére hívta föl felesége figyelmét, és kérte, hogy a gyerekekkel olvastassa el, illetve a nagyobbak kívülről is tanulják meg. Deák névnapi köszöntő levelében a vallásosságra, honszeretetre, szülők tiszteletére, kötelességtudatra, önmehtagadásra, mások érzéseinek, hírének tiszteletben tartására, takarékosagra, szorgosságra mint legfontosabb leányerényekre hívta fel gyámleánya figyelmét. *„Nem szeretem azon prózai lelkületű nőket, kiknek kedélye az anyagiasság bilincseiből menekülni s a mindennapiasság színvonalán fölül emelkedni nem képes, kik minden tárgyat minden eszmét egyedül az anyagi haszonnak s élvezetnek mértékével mérnek... De a túláradozó ábrándos érzelmőket sem szeretem, kik holdsugárból, harmatból és virágillatból szövögeti azon ködfátyolt, melyre terveiket s reményeiket festi a képzelődés. Ők teljesen elhanyagolják mindazt, a mi prózai s ábrándjaiknak élve, képtelenné lesznek az élet nehézségeivel megküzdeni... Járj te, kedves leányom, e két szélsőség között a közép úton. Prózaiak az élet gondjai, légy azokkal szemben te is prózai. Számításaidat ábrándokra ne*

⁵⁴⁴ Szász Póla levele Vargha Gyulához, Káva, 1888. júl. 31. RL C/97 15. doboz.

⁵⁴⁵ Szász Póla levele Vargha Gyulához, Halas, 1889. szept. 16. RL C/97 15. doboz.

⁵⁴⁶ Vargha Gyula levele Szász Pólához, Bp., 1896. okt. 20. RL C/97 8. doboz.

*alapítsd s ne légy érzelő, midőn tetterőre van szükség. De ne engedd, hogy lelked az anyagiasság prózájában végképen elmerüljön. Légy fogékony minden szép és jó iránt...*⁵⁴⁷

Vargha Gyula nemcsak a gyereknevelést, hanem a gyerekgondozást, és a háztartás gondjait is megosztotta feleségével, ő maga is sok mindent elvégzett, megoldott. A cseléddel együtt befőzött, piacra járt, megszervezte a takarítást, számon tartotta a téli készletek beszerzését, amit sokszor maga is megtett. A gyerekek ruházkodását, táplálkozását mindig figyelemmel kísérte és tanácsokat adott ezekben a kérdésekben is. Azon túl, hogy a háztartásvezetésről, a cselédfogadásról, a ruházkodásról is elmondta véleményét, úgy tűnik az irányítást, a végső szó kimondását feleségére bízta. A gyerekekkel kapcsolatban azonban túlaggódó természete miatt gyakran esett túlzásokba. (Ezt a rendkívüli aggodalmaskodó természetét különben Póla „megtérése” után tudta igazán kezelni, sőt fiuk, Vargha Zoltán szerint csak akkor tudta elviselni).⁵⁴⁸ Vargha Gyula munkájával kapcsolatos gondjait is megosztotta feleségével, irodalmi működéséről mindig kikérte véleményét. (Verseit csak ezután mutatta meg apósának, Szász Károlynak). Hangsúlyoznunk kell, hogy családban betöltött szerepe nem volt teljesen szokásszerű. Főként házasságuk első időszakában sokféle olyan női házimunkát is elvégzett, amellyel eltért a saját társadalmi közegeben általános férfiszereptől.

Környezetük jó házasságként ismerte el kapcsolatukat: Póla fivére „*Károly nevetett, hogy házasságunk kilencedik esztendőjében is valóságos szerelmes leveleket írunk, különben megjegyezte, hogy tőlünk akar családi életet tanulni.*”⁵⁴⁹

Vargha Gyula karrierje az évek során szépen ívelt felfelé, s ezzel életszínvonaluk is folyamatosan változott. 1892-ben nyerte el a statisztikai hivatal aligazgatóságát, miniszteri osztálytanácsosi rangban, 1901-ben lett igazgató, miniszteri tanácsosi rangban, 1914-ben pedig kinevezték államtitkárrá.⁵⁵⁰ 1917-ben a Tisza-kormány lemondásával azután ő is visszavonult. Mint statisztikus, 1907-től rendes tagja volt a Tudományos Akadémiának. Több statisztikai műve jelent meg⁵⁵¹. Emellett a Kisfaludy Társaság másodelnöke volt.

Sikeres hivatali-, közéleti előmenetele ellenére, Vargha Gyula elsősorban költő szeretett volna lenni. Ez az álma teljes egészében csak nyugdíjaztatása után valósulhatott meg, nem véletlen, hogy legtermékenyebb korszaka is erre az időszakra tehető. 1924-ben írta:

⁵⁴⁷ *Deák Ferencz levele gyámleányához.* Budapesti Szemle, 1896. 87. kötet 321–328.

⁵⁴⁸ VARGHA: *Szász Póla* III./A 4.

⁵⁴⁹ Vargha Gyula levele Szász Pólához, Bp., 1890. IX. 26. RL C/97 8. doboz.

⁵⁵⁰ Nagyon nehezen vállalta el a felajánlott posztot. Két hónapig tartott, míg sikerült „megpuhítani”, hogy fogadja el a megbízatást. Abban, hogy mégis beadta a derekát közrejátszott Tiszáról kialakult véleménye, miszerint „...ő az egyetlen, aki még az utolsó pillanatban megállíthatja a nemzet romlását.” VARGHA: *Vargha Gyula*. VI./C 175. RL C/97 14. doboz.

⁵⁵¹ Többek között: VARGHA Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Bp., Athéneum, 1880. Hivatalos Statisztikai Közlemények 1880. 4.

„Statisztikus többé nem vagyok. Két lélek élt bennem sokáig, a statisztikus és a költő. Az utóbbi több mint négy évtizeden keresztül rabszolgaságban tartotta az utóbbit. De végre a költő lerázza a statisztikust már, s ő lett korlátlan úrrá.”⁵⁵² Máshol úgy nyilatkozott, hogy a statisztika iránti érdeklődését nemzete sorsán való szakadatlan aggódás ébresztette fel. Addig egyformán megpróbált mind irodalmi tevékenységének – fordított is, kritikákat is írt rendszeresen – mind a hivatali követelményeknek eleget tenni, amelyet kiegészített egy rövid politikai pályafutás is. Felesége mindig arra biztatta, hogy írjon többet, s akár hagyja ott a statisztikai hivatalt. Ő azonban, mint felelősségteljes családfő, tisztában volt vele, hogy megélhetésüket csak hivatali előmenetelével biztosíthatja, s ebben a kérdésben álláspontja teljesen megegyezett apósáéval, Szász Károlyéval, aki szintén állami hivatalnok, majd püspöki hivatala mellett „áldozott” az irodalomnak. Egyikük sem választotta a bizonytalan „művészeletet”, „alkotópályát”. „...*taposom az egyhangú taposó malmot, melynek neve hivatalos napi foglalkozás, öröm nincs benne, haszon se sok, de legalább, ha szűken is, megadja a mindennapi kenyeret, és ha az lelkem szent együgyűségében nem ismerne egyéb imádságot a »Miatyánknál« tökéletesen elég is lenne. Szép az a szilárd keresztényi bizalom, mely csak a mával törődik a holnapot pedig bízza a gondviselésre, hány álmatlan éjszakától és gondtelt naptól menti meg az embert, de nekem már nincs ilyen erős hitem. A mával a mindennapi száraz kenyér mellett is meg tudnék elégedni, de a holnap, de a jövő! Ez a mi nem hágy nyugodni, ez társa magányomnak, gyötör, kínoz, menekülnék tőle, de nem tudok s lelkem úgy meghajlik alatta, mint a zivatartól földre fektetett gabona.*”⁵⁵³

A poétaságon kívül volt még egy „szerelme”: a gazdálkodás. 1897-ben birtokot vettek a Pest megyei Löbön, elsősorban azért, hogy a gyerekek nyári nyaraltatásának kérdését megoldják. Itt Vargha Gyula végre megvalósíthatta régi álmát: egy saját gazdaságot. Löbön gabonát, szőlőt termesztettek és volt egy tehenészetük is. (Valószínűleg gyermekkorra, apja példája is meghatározó volt ebben, aki a jogászságot hagyta ott a vidéki gazdálkodás kedvéért).

Nyugdíjaztatása után, 1918 őszén, Vargha Gyula végleg leköltözött Löbre, ahol a két számára kedves tevékenységgel tölthette utolsó éveit. Erre az időre már Póla is beleszokott a falusi életbe, amit eleinte nem szeretett. Öreg korokban idejük egy jó részét kitöltötte a gazdálkodás⁵⁵⁴, és a nagyszámú unokahad. Emellett azonban mindketten aktív szellemi munkát végeztek, Póla az egyházban, férje az irodalomban, a Kisfaludy Társaságban és az Akadémián.

⁵⁵² ua. VIII./C. 83. b.

⁵⁵³ Vargha Gyula levele szüleihez, Bp., IX. 11. RL C/97 8. doboz.

⁵⁵⁴ 600 holdon gazdálkodtak.

Vargha Gyula a református egyház életében is szerepet vállalt. 1917-ben egyházkerületi világi tanácsbíróvá választották. Ezt a pozíciót elsősorban azért fogadta el, mert hitt abban, hogy Ravasz László püspöksége jótékony hatással lesz a református egyház megújulására. Bár családtagjai közül sokan egész életüket a belmisszióknak szentelték, ő nem tudott ezzel azonosulni, csak annyiban szegődött hívévé, amennyiben úgy látta, hogy minden erkölcsi megújulás használ nemzetének. Az „elvakult” vallásosságot és az egyesületekben zajló ellenségeskedést rosszállóan szemlélte. Szász Póla kiemelt önéletrajzában egy férjével folytatott beszélgetést, (bizonyára még a megtérése előtti időből), amelynek során felfedezte, hogy férje Jézust nem tartja Istennek, „*csak egy kiváló, jeles embernek*”. Ez akkor megdöbbenést, de megnyugtatta magát azzal, hogy mindegy mit hisz erről az ember, sőt az is mindegy, hogy mi az igazság. „...*a fő csak az, hogy jók és becsületesek legyünk.*”⁵⁵⁵

Vargha Gyula személyiségét vizsgálva azt látjuk, hogy személyes identitása több pilléren nyugodott. Egyrészt felfedezhető benne a nemesi, birtokosi életforma iránti gyermekkorából hozott vonzódás, ezért is törekedett arra, hogy saját gazdaságot hozzon létre Lőbön, s azt minden igyekezetével legalább annyira jól működtesse, hogy családja ellátását biztosíthassa. Gondolkodását erősen meghatározta, hogy nemzete jövőjét a Monarchiában képzelte el, Széchenyi és Deák hívének vallotta magát, majd teljes elkötelezettséggel Tisza István politikája mellett állt. Elsősorban hazája iránt érzett kötelességtudatból vállalt el különböző funkciókat és pozíciókat. Mindennapjait „tisztos” polgárként élte, hivatalnokként, aki lelkiismeretesen, hihetetlen munkabírással végezte mind hivatali feladatait, mind különféle közéleti tevékenységeit. A pontosság, megbízhatóság, kiszámíthatóság voltak életének alapelvei. Emellett családfői, családapai szerepének is megpróbált a legmesszebbmenőkig megfelelni. Gondos nevelést, magas szintű iskoláztatást, egzisztenciális biztonságot igyekezett minden gyermekének biztosítani. Élete végéig támogatta őket anyagilag és erkölcsileg, kapcsolatai révén pedig segítette gyermekei és vejei „hivatali” előmenetelét, amelyet ő is rendkívül fontosnak tartott saját életpályáján és amelyben neki is segítettek. Identitásának harmadik pillérét a költői szerep jelentette. Költészetét erős nemzeti elköteleződés jellemezte mindamelllett, ugyanazzal a munkamorállal végezte, mint egyéb tevékenységeit. Bár ismerte képességeinek korlátait, mégis ezt választotta volna hivatásul, ha megengedhette volna magának, hogy kilépjen az általa és társadalmi környezete által elvárt megbízható családfenntartói, „hasznos polgár” szerepkörből.

⁵⁵⁵ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 28.

A gyerekek

Gyermekeik közül először Erzsébet kötött házasságot 23 éves korában, – 1910-ben. Molnár Gyula evangélikus joggyakornokhoz, egy falusi tanító fiához ment feleségül, akit a Bethániában ismert meg, ezért Póla rendkívüli módon pártolta kapcsolatukat, ugyanis a számára legfontosabb kritériumnak megfelelt: Póla szemében jó keresztyén volt. Nemcsak ő, hanem tágabb családjából többen is „az Úréi”, – lelkenedezett az újdonsült anyós.⁵⁵⁶ Az eljegyzésről pedig így írt *„Este 7 órakor tartottuk a jegyváltást. ...Én felolvastam az I. Thess. 5. rész 16–18. versben levő igéket s pár szót szoltam róluk, kívánva, hogy az ifjú pár ne csak most, s ne csak ilyen örvendetes körülmények között tudjon örülni, hanem mindenkor, tudjanak olyan bőven meríteni az Isten kiapadhatatlan kegyelmének forrásából, hogy még ha életben bajok, nehézségek veszik is őket körül, akkor is tudjanak örülni és mindenért hálát adni. Aztán rövid imádság után kicserélte a jegyespár a gyűrűt s így most már nemcsak Isten, hanem ember előtt is el vannak egymásnak jegyezve. Gyula szép nagy Bibliát ajándékozott Erzsikének. Aztán persze vacsorához ültünk s tíz órakor el is mentünk.”*⁵⁵⁷ Az evangéliumi munkában a későbbiekben is szoros munkakapcsolatba álltak. Erzsébet férjével együtt aktív keresztyén életet élt, s bár nem mindenben követte édesanyját a Bethánia egyesület életében részt vett, ő is tartott női alkalmakat, írt kisebb hitébresztő novellákat, gyermekverseket. Férjét csodálattal vette körül, gyermekeit rendkívüli odaadással és körültekintéssel nevelte.

Ilona lányuk úgy tűnt, hogy tudományos pályájára lép, egyetemet végzett. Beöthy Zsolt emlékkönyvébe írt egy tanulmányt Arany Rozgonyi Piroskájáról, amelyet Beöthy elfogadott volna doktori disszertációnak is, de az végül soha sem készült el. (Egyik lánya, Podmaniczky Zsuzsa azután az ő hathatós segítségével doktorált.). Apja besegítette őt az Andrássy úti leánygimnáziumba: ott tanított magyar tanárként. Egy komoly lehetőség is felmerült előtte, a Baár-Madas leánygimnázium igazgatói állása. Szabó Aladár azt ajánlotta Vargha Gyulának, hogy a tíz tagból álló igazgatótanács ismerős tagjait keresse föl személyesen, A bizottság tagjai közül többekkel beszélt Vargha Gyula is, Szász Károly is de végül az állást Kenessey Anna nyerte el. A családi vélekedés szerint azért, mert Szilassy Aladár jelöltje volt, aki azt a pietista irányzatot, amelyet Vargha Gyuláné lelkesen követett leányával együtt, egyébként is károsnak találta a hivatalos egyházra nézve.⁵⁵⁸

Ilona a tanítás mellett evangéliumi munkát is végzett: az egyetemi hallgatókból álló leánybibliakört vezette. Több kérője is akadt – közöttük volt Kováts J. István is, a későbbi teológiai professzor, illetve Ravasz Árpád a bp.-i ref. gimnázium igazgatója –, de mindegyiküket visszautasította. 1913-ban, 30 éves korában ment férjhez. *„1913 tavaszán*

⁵⁵⁶ VARGHA: *Szász Póla*, III./A 62.

⁵⁵⁷ Szász Póla levele. 1909. jún.17. idézi: VARGHA: *Szász Póla*, III./A 60.

⁵⁵⁸ ua. III/A 64–65.

bekopogtatott nálunk egy meglehetősen szokatlan kinézésű fiatalember, tornyos koponyájú, pocakos, szinte albino. Haja kenderszőke, de annyira vékonyszálú és gyér, hogy feje szinte gőzölni látszott. A fitos orrú, borotvált képű férfi Br. Podmaniczky Pál evangélikus lelkész volt, akit családunk alig ismert, s aki Ilonkával is csak egészen futólag, konferenciákon találkozott. Megkérte Ilonka kezét. Ilonka nagyon meg volt lepelve s eleinte vonakodott. A fiatalember azonban erős hittel egyre azt hangoztatta, hogy Isten könyörgéseit meghallgatva, neki Vargha Ilonát jelölte ki élettársául s ő addig innen el nem megy, míg határozott választ nem kap. Ilonka három napi gondolkodás után beadta a derekát, s kijelentette, hogy ha Isten gyermeke ebben annyira bizonyos, ő sem tehet mást, hogy elfogadja férjéül. ...Házassági jelentésükre is ezt nyomtatták: »Az Úrtól lett ez és csodálatos a mi szemünk előtt«. Podmaniczky Pál akkor 28 éves volt, Ilonkánál két évvel fiatalabb.»⁵⁵⁹ Ilona esküvője a Deák téri evangélikus templomban volt, ahol Raffay Sándor ev. lelkész és Dr. Szabó Aladár végezték az esketést. Mindig nagyra tartotta, és evangélikus papné létére is hangsúlyozta református voltát. Első állomásuk Szeli volt, ahová Podmaniczky Pált kinevezték lelkésznek. Vargha Gyula közben Podmaniczky Pál útját próbálta egyengetni a teológiai katedrára, ami nehezen ment, mivel sem a pozsonyi, sem a soproni teológián nem volt hely. Végül 1918-ban kinevezték az eperjesi teológiai fakultásra, majd rövid kitérők után a soproni teológiára került, ettől fogva a Podmaniczky család Sopronban élt. Zoltán középiskolai tanár lett, de emellett családtörténeti kutatásokat végzett. Ő is követte a családi hagyományt és unokatestvérét, Puky Klárát vette feleségül. Tamás elvégezte a teológiát, Kunszentmiklósról nevezték ki lelkésznek. 1916-ban megnősült, Magay Máriát lett a felesége.

A legkisebb gyermek Gyula (Jules) hivatalnok lett, a magyar-olasz banknál dolgozott, őt tekintették a család feketebárányának, kártyázott és rendszeresen nagyobb összegeket veszített. 1944-ben beállt az újonnan felállított Prónay-különítménybe, mint tüzérfőhadnagy. 1945-ben valószínűleg a Vérmezőn elesett.

Egyedül

Vargha Gyula 1929-ben halt meg. Betegágya mellől írta fiának Póla: „Mindent megteszünk, mit emberileg lehetséges, s tudjuk, hogy az Úr még inkább megteszi mit bölcsessége és szeretete jónak lát.”⁵⁶⁰

Halála után a löbi gazdaság egyre inkább széthullott, s 1930-ban végül teljesen megvált a család a birtoktól. Ekkor Pólának 1944-ig ismét Budapest lett állandó lakhelye, Zoltán fiákkal lakott együtt a Batthyány utcában, majd 1934-től a Keleti Károly utcában, de

⁵⁵⁹ VARGHA: *Emlékezés Ilonka nénémre* Bp., 1954. 15. RL C/97 55. doboz.

⁵⁶⁰ Szász Póla levele Vargha Tamáshoz, Üllő, 1929. ápr. 5. MMGy gyűjtemény.

ebben az időben is sokat utazott. Rendszeresen járt Klotildligetre a Béthelbe,⁵⁶¹ vidéki evangelizációs körútra, emellett hosszabb időt töltött Sopronban Ilona lányánál, illetve Kunszentmiklóson Tamásnál, néha Erzsébet lányánál Budapesten. Zoltánéknak a Balaton mellett, Fenyvesen volt nyaralójuk, Póla többször nyaralt ott is.

1944 júniusában úgy határozott, hogy Ilona lányához költözik néhány hónapra a bombázások elől, de végül 1947-ig, haláláig maradt Sopronban. Családja szétszórva élt, híreket ritkán kaptak egymásról, Póla rengeteget imádkozott értük *„Magamról azt írhatom, hogy bár sok minden fájdalmasan érint, azért egészében véve nyugodt vagyok, hiszen Isten kezében tudom minden szerettemnek és hazámnak sorsát is. Egy hajszál sem eshetik le fejünkről az Ő akarata nélkül.”*⁵⁶² Ebben az időben már betegeskedett, egyre nehezebben mozgott, konferenciákra már nem tudott elmenni. Életének utolsó két évében irodalmi tevékenységet már nemigen folytatott, amíg bírt, addig levelezését nem hagyta abba. *„Testi munkára nem vagyok alkalmas, de szellemileg Isten kegyelméből még tudok foglalkozni. Olvasok, gondolkodom, beszélgetek, imádkozom, kell-e ennél több?”*⁵⁶³

A Szász család vallási élete

Szülei vallásosságáról, hitéletéről kevés dokumentum maradt fenn. Részletesebben a már említett lelki életrajzban írt erről, természetesen saját „új életének” szemszögéből.

Az apa, Szász Károly fiatalkori vallásosságáról naplójában találunk feljegyzéseket, ezekben igen kritikus hangot ütött meg az egyházzal szemben, szavaiból kiérződik az elégedetlenség a meglévő viszonyokkal szemben és a vágy egy meghittebb vallásosságra. *„Milyen szép, milyen vidám nap van, mintha nemcsak az emberek, hanem a természet is ünnepnek rendelte volna. Azt mondták, menjek el utoljára az enyedi templomb... Beléptem a setét falak közé! Olyan hideg itt minden, nincs élet. Az orgona zeng. Ez az egy mi engem mindig megindít. Most nem éreztem hatását. Praedicáltak egy sületlent. Következtek a formalitások. Kerestem a vigasztalást és nem találtam. Lehangolva mentem be a templomba, még inkább lehangolva jöttem ki onnan. Azután felmentem az Őrhegyre... Én nem jöttem a természetbe vigasztalást keresni – és mégis találtam azt keresetlenül is... Én istenem ki a természetben lakol, ha azt akarod, hogy az emberek vallásosok, hívők és bennedbízók legyenek – ne engedj nekik templomokat építtetni, hanem mérj reájuk szenvedéseket (szerelme Pólival) s aztán vezesd a természetbe őket, hagyd ott gondolataiknak; E gondolatok sokkal inkább felfognak keresni tégedet, mint azok melyek a templom hideg kövén születnek.”*⁵⁶⁴ A kor

⁵⁶¹ A Fébé diakonisszaotthona.

⁵⁶² Szász Póla levele Vargha Tamáshoz, Sopron, 1944. okt. 19. MMGy gyűjtemény.

⁵⁶³ Szász Póla levele Vargha Zoltánhoz, Sopron, 1945. máj. 2. MMGy gyűjtemény.

⁵⁶⁴ SZÁSZ Károly: *Napló*. 1848. Pünkösöd első napja (jún.) 283–284. Széchényi Kézirattár Oct. Hung. 1080.

racionalizmusa szintén erősen befolyásolták fiatalkori gondolkodását. *„Mi különbség a babona és az ugynevezett hit között. Mit a keresztény hiszen, nem hiszi a philosophus, s mit a keresztény babonának nevez, az annak ki a babonával bír, hit. Szint ugy hit, mint másnak a hallhatatlanság hite. Én nem hiszem a hallhatatlanságot, s mégis olykor vagy öntudatlanul, akaratom ellen, vagy egy más kiirthatatlan és belső szükséggé vált megszokásnál fogva, reclamálok lelkemben, a jövő életben jutalmazó s büntető istenséghez... Miért kell hát megfosztani babonás hitétől – mely végre is csak fokozat és árnyéklatban különbözik a miveltek hitétől, – a népet? De nem vétek e, midőn így gondolom, a civilisatio és a fáklyahordó felvilágosulás ellen. Mert iszonyu sorsnak látom hogy az emberiség örökre setétben maradjon.*

Nem tudok azonban átlátni a szövedéken. Mert érzem hogy babonának és hitnek fapénzé kell válni egykor, mire többé senki se adjon semit. Tudás vagy semmi, ez leend egykor az emberiség jelszava.”⁵⁶⁵

Ugyanekkor jövőjéről, a pályaválasztásáról gondolkodva, több alternatíva közül a papságot választotta, de nem a lelkek vezetésének vágya volt elsődleges mozgatórugója döntésének, hanem a „szabadságvágy”: úgy gondolkodott a papi hivatásról, hogy az sem egzisztenciálisan, sem elvi téren nem jelent olyan elkötelezettséget, mint bármelyik más hivatal. *„Én pap akarok lenni. Különös! Eltemetni magamat, vágyaimat egy rongyos falu kalangyái, ekevasai, s legfőlebb egy rozszant egyház falai á és végre miveletlen, előítéletes emberek közé!... Igen is uraim pap akarok lenni! Egy éj és nappali száraz munkától le nem kötött hivatalnok, egy császár – vagy királyi táblának való szolgálattól el nem nyomott, kedveletei, vágyaival ellentétben álló foglalkozások által el nem kedvetlenített, előtte semmi beccsel nem bíró tudományok porától el nem lepett – hanem szabad, maga vágyai kedveletei szerint tudományos vagy legalább tanuló és minden esetre mivelte és főképe nem magas vágyaiban kielégített boldog ember kívánok lenni... Mondjatok pályát nekem, melyen hamarabb célt érjek – és oly célt, minőre én vágyom. Előttem áll a papság s annak véghatáránál a professorság. S hogy készülök én a papságra. Nem arra készülök. Nem pap, hanem mivelte ember akarok lenni.”⁵⁶⁶*

A szabadságharc bukása utáni bujdosás idején végül valóban a papi pályát választotta, de ebben a döntésben is ott rejtőzött a helyzetfelismerés, a lehetőségek reális számbavétele. A papi hivatást a későbbiekben többször felcserélte más pályákkal, mint a tanárság, illetve később a hosszú hivatalnoki és emellett irodalmi pályafutás. Vallásosságát a liberális teológia

⁵⁶⁵ ua. 1849. ápr.2. 386–387.

⁵⁶⁶ ua. 1845 körül, 52–55.

határozta meg, bár a belmisszió törekvéseit támogatta, annak pietista vallásossága soha nem lett a sajátja.

Bibó Antóniát utódai visszaemlékezéseikben úgy jellemzik, mint akit semmilyen vallási túlhajtottság nem jellemzett, az általánosan elfogadott református nő képének felelt meg. Leveleiben előfordulnak olyan megjegyzések, amelyekben vagy Isten segítségét várja, vagy az Istenre hagyatkozik, főként élete nehéz pillanataiban. A családtagok leveleiben többször fölbukkan a kép: Bibó Antónia „imakönyvébe merülve üldögél.” Férjéhez írt levelében ő maga is említi, hogy olvasgatja a *Buzgóság könyvét*⁵⁶⁷. „...*este szemem igen fájtt alig tuttam Ima könyvemből egy Imát elolvasni, de megvallom szinte nehezteltem rád hogy nincs benne távol lévő kedvesünkért való könyörgés márha másként nem nekem ezt külön is írj egy szépet...*”⁵⁶⁸

Férje egyházi hivatalait – legalábbis a levelek tanúsága szerint – kifejezetten a család, a gyermekek egzisztenciális érdekei szempontjából értékelte. Szász Károly minisztériumi kinevezése kapcsán írta: „...*azt se tudom miféle hivatal az a tanácsosság, én úgy gondolom te nem erről beszéltél, hanem talán az osztályfőnökségről vagy mi, mert én úgy gondolom, hogy a papságot csak nagyon jó hivatalért lehet odahagyni, ha ilyent tudsz magadnak eszközölni, amiből gyermekeinknek is hasznuk lehetne, de csak olyanért, hogy még ez is az is kell hozzá, hogy az ember becsületesen megélhessen, nem hiszem hogy hasznunkra válna...*”⁵⁶⁹ A püspökválasztás idején szintén kételyeinek adott hangot, úgy érezte az addig jól felépített karriert és főként kapcsolatrendszerét adta föl ezzel Szász Károly: „...*kár volt néki eljönni a Minisztériumtól, most államtitkár és hihetőleg Akadémiai elnök lenne, mégis csak szebb állás lenne, de meg leginkább azért aggódom, hogy értetek nem tehet annyit, mintha a tűznél volna, mert látom ha az ember kijön abból a hatáskörből nemigen adnak reá, és ki szeretik feledni mindentől...*”⁵⁷⁰ Gyermekei úgy látták, hogy ezzel kapcsolatban semmilyen érzelmet nem nyilvánított, nem nyilatkozott arról, hogy mit is gondol, miközben a család nagy lelkesedéssel támogatta Szász Károly püspökké választását: „*Tegnap levelemben megírtam, hogy kedves apa örömmel veszi s elfogadja a püspökséget. ...de azt megmondani, hogy veszi kedves mama a püspökséget, a jó isten tudja, hallgat mélyen egy árva szót sem szól, sem jót, sem rosszat s arczának vagy szemének egyetlen mozdulata sem árul el sem örömet sem rossz kedvet.*”⁵⁷¹

Szász Póla 1904-ben megkezdett lelki önéletrajzában képet rajzolt szülei vallásos életéről is, ebben saját szemszögéből jellemezte apja és anyja vallásosságát és hitéletét. Életét tulajdonképpen két korszakra bontotta, az első a „megszületés” előtti, a második az

⁵⁶⁷ SZÁSZ Károly: *Buzgóság könyve*. Elmélkedések és imák protestáns nők számára. Pest, Heckenast, 1855.

⁵⁶⁸ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz, Kunszentmiklós, 1858. RL C/97 63. doboz.

⁵⁶⁹ Bibó Antónia levele Szász Károlyhoz, h.n. 1867. tavasz RL C/97 63. doboz.

⁵⁷⁰ Bibó Antónia levele fiához, ifj. Szász Károlyhoz, h.n. 1889. máj. RL C/97 63. doboz.

⁵⁷¹ Vargha Gyula levele Szász Pólához, Bp., 1884. VI.7. RL C/97 8. doboz.

„újjászületés” időszaka volt. Az elsőt természetesen családjá, környezete határozta meg, a másodikat saját döntésének tekintette. Az újjászületése utáni időszakban keletkezett írásában, elsősorban azokat a momentumokat hangsúlyozta, amelyekből érthetővé vált a maga számára is (és a kései olvasó számára is), hogy mennyire különbözött egymástól ez a kétféle hitélet. Kiemelte azonban, hogy nem akart ítélni, mivel a köztisztelőben álló és közszeretnek örvendő apjáról és anyjáról írt, sőt elfogadhatónak vélte velük kapcsolatban, hogy a korszellem befolyásolta és határozta meg gondolkodás módjukat és vallásosságukat. „A 19. század második felében óriási hanyatlás állt be a vallásos élet terén Magyarországon. A súlyos és válságos politikai viszonyok más irányba terelték a lelkeket, s még a legnemesebbek elé is más célokat, más ideálokat tűztek, mint az élő személyes Istennel való közvetlen összeköttetés keresését. Ennek szükségképpen való következménye volt a vallásos élet általános elhanyagolása, elsekélyesedése. E korszellem megértésével kell tehát megítélnünk azt a kört, melyben az én gyermekségem és ifjúkorom lefolyt.”⁵⁷²

Leírta, hogy apjának volt egy képes bibliája, amelyet kivételes alkalmakkor gyermekeivel együtt nézegetett, ugyanakkor a bibliaolvasást nem tartotta fontosnak. Megjegyezte azt is, hogy az ő gyermekkorában – három éves korától – nem szolgált papként apja, amikor pedig püspökké választották, Póla már férjes asszony volt. Másik fontos vallási élménye apjával kapcsolatban a konfirmáció volt. Pólát Ilona néniével és két barátnőjével együtt Szász Károly készítette fel erre az alkalomra. „A konfirmációi oktatás nem tett reám mályebb benyomást. Megtanultam mindent, ami a kátében volt és el is hittem. Épp oly kevésbé jutott eszembe kételkedni abban, hogy a Jézus Krisztus feltámadt és a mennybe ment, mint ahogy nem jutott eszembe kétségbevonni, hogy Amerikát Kolumbusz Kristóf fődözte föl, ... A keresztyén vallás csak egy a többihez hasonló tananyag volt számomra... [a konfirmáció alkalmával] ugyan nagyon meg voltam hatva és erősen zokogtam, de ez leginkább abból eredt, hogy a lelkész uraknak hozzánk intézett beszédeiből⁵⁷³ olyasmit vettem ki, hogy mi most már az egyháznak önálló tagjai s ennél fogva a magunk tetteiért felelősek vagyunk, s ez nagyon súlyosan érintette, különben is érzékeny gyermekszívemet. (1876 tavaszán történt, 12 és fél éves koromban). Emlékeszem, hogy ez a gondolat napokig félelemmel töltött el, de aztán más benyomások hatása alatt, elmosódott.”⁵⁷⁴

Anyjára – aki a visszaemlékezés idején már nem élt,⁵⁷⁵ – úgy emlékezett, hogy hideg zárkózott természetű volt, s igazán csak felnőtt korában tanulta meg értékelni kiváló lelki tulajdonságait: az igazságérzetét, a méltányosságát és a gyöngéd tapintatát. Lánya úgy látta,

⁵⁷² SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 4.

⁵⁷³ A három református lányt Török Pál püspök, az evangélikus Benkő Gizát Scholtz Gusztáv budai ev. lelkész konfirmálta.

⁵⁷⁴ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 9.

⁵⁷⁵ 1900. márc. 15-én halt meg.

hogy időskori betegsége (szívbetegség), a testi szenvedés nagy változást hozott kemény jellemében, s „*egyénsége gyöngédebb, lágyabb, melegebb lett.*”⁵⁷⁶ Ebben az időben gyakran kapta anyját imádkozás közben, s úgy tűnt számára, hogy benne is „munkálkodott Isten”, ugyanis amikor Pólát a családtagok kritizálták megtérése miatt, anyja állt mellé.⁵⁷⁷

A gyermekkori hatások közül kiemelte még a „templomba nem-járás” szokását is. Mikor apja Szabadszálláson volt lelkész Póla még túl kicsi volt ahhoz, hogy templomba vigyék. Első templomi élményei Szepesolaszihoz fűződtek, itt az iskolából vitték őket a katolikus templomba, de erre úgy emlékezett, hogy a katolikus mise érthetetlen volt számára. Lánykorában Budán laktak, ahol akkor még nem volt református templom, a Kálvin téri pedig messze volt, így ebben az időben is elmaradt a rendszeres templombajárás. A nyári szünidő alatt Halason, ahol a helyiek számára „szokás” volt templomba menni, voltak néhányszor, de a Szász család itt is csak Szilády Áron prédikációit tartotta érdemesnek meghallgatni. Mikor már a püspöki lakásban laktak (mint ifjú házaspár) a Kálvin téren, akkor is inkább csak a sátoros ünnepeken mentek istentiszteletre, annyira hozzászoktak a „templomba nem-járáshoz”. „*Abban az egész körben, melyben forogtunk, – pedig elég nagy és élénk társadalmi összeköttetésünk volt, nagyon tisztességes, művelt, derék családokkal, – sohasem találkoztam egyetlenegy emberrel sem, aki a mi elmosodott, semmitmondó vallásosságunkkal szemben az igazi, határozott evangéliumi hitet képviselte volna.*”⁵⁷⁸ E „lesújtó” kép mögött természetesen saját „újjászületésének” rendkívüli jelentősége is ott rejlik, s hite abban, hogy Isten rendkívüli munkát végzett azzal, hogy őt kiemelte ebből a sivár hitéletből.

A „megtérés”

„*Már legkisebb gyermekem is a világon volt, mikor 1896. év elején, 32 éves koromban, ... nevezetes fordulat állt be életembe...*”⁵⁷⁹ A már többször idézett lelki önéletírását is tulajdonképpen ennek a fordulatnak és a hitrejutás küzdelmes útjának krónikájaként írta meg. „*Néhány vonás hitéletem fejlődéséből*” címet adta írásának, s a bevezető sorokban leszögezte, hogy nem életrajzot szándékozott írni. „*Egész eddigi életem (pedig most már 40 éves elmúltam) oly egyszerű, igénytelen külső eseményekben egyáltalán nem gazdag, hogy nem hiszem, hogy bárkire nézve is különösen érdekes volna annak olvasása.*”⁵⁸⁰ Élete egyetlen lényeges és megörökítésre érdemes történetnek megtérését tekintette. A hagyományos szerepet betöltő női élet, amelyet 1896-ig élt, számára semmi olyan érdemlegessel nem bírt, amelyet meg akart volna örökíteni. Az önéletírásban és mások visszaemlékezéseiben is sokat

⁵⁷⁶ SZÁSZ Póla: i. m. (1904) 12–14.

⁵⁷⁷ ua. 14.

⁵⁷⁸ ua. 5.

⁵⁷⁹ ua. 28.

⁵⁸⁰ ua. 1.

emlegetett tehetségének kibontakoztatásához belmissziói munkájának kezdetéig nem volt igazán tere, ugyanazt az életet élte, mint „kevésbé tehetséges” lánytestvérei és barátnői. Talán ő maga is érezte ennek hiányát, talán nem elégítette ki igazán a hagyományos női hivatás. Mindenesetre amit fontosnak tartott lejegyezni életéből és véleménye szerint másoknak is okulására szolgálhatott: „...*azt a munkát, melyet a kegyelmes Isten véghez visz az emberi lélekben míg azt magáévá teszi, s miután azzá tette, tovább is formálja, azt minden egyes esetben nagynak és érdekesnek tartom... S éppen az Ő dicsőségére s talán némelyeknek, akik e sorokat valamikor olvasni fogják, lelki hasznára legyenek ezek az én eddigi lelki tapasztalataim e sorokban egyszerűen és egészen őszintén előadva.*”⁵⁸¹

Az első részben életének korai eseményeit és szereplőit megtérése szemszögéből ítélte meg, így csak néhány általa fontosnak tartott eseményt, momentumot emelt ki: a szülői ház vallásos élményeit, saját személyiségének később elítélendőnek tartott jegyeit és férjével való viszonyát. A második részben az egyesületek és egyesületi tagokhoz fűződő viszonyáról írt, amelyet elsősorban a belmissziói egyesületekben állandósult belső harc határozott meg. Az ellentétek komoly lelki megpróbáltatást jelentettek számára, másrészt az is megviselte, hogy több választásáról és azonosulásáról kiderült hogy olyan emberek és irányok mellé is odaállt, akikről és amelyekről később úgy gondolta, hogy tévesen ítélte meg.

Másokkal ellentétben hosszú folyamatként ábrázolta megtérését, megszokott volt ugyanis belmissziós, pietista körökben a megtérést egy konkrét eseményhez, pillanathoz kötni, amit azután az újjászületés „dátumaként” emlegettek. „*Az én megtérésem nem tartozik azok közé a hirtelen, váratlan megtérések közé, melyeknek óráját és percét is meg lehet jelölni, amilyen volt Pál apostolé s azóta már sok léleké. Azok közé a megtérések közé sem tartozik, melyeket heves, gyötrő büntudat előz meg, a lélek vergődése a maga elveszettségének érzete s az Isten bűnbocsánatának és kegyelmének keresése között ...engem a folyvást a leggyöngédebb s legszelídebb kézzel vezetett. Megtérésem a szó legteljesebb értelmében »újjászületés« volt, mert ahogy testi születésem órájára és annak körülményeire sem emlékezhetem, úgy nem tudok számot adni lelki születésem órájáról és körülményeiről sem.*”⁵⁸²

Megtérése a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben történt, ahová nem lelki szükség vitte, azelőtt nem is ismerte annak munkáját. Egy alkalommal kezébe került az egyesület évkönyve, s mivel látta, hogy református nőegyesület és a tagok között olyanok is vannak, akiket névről vagy személyesen ismert, úgy gondolta illendő neki is belépnie. Elsősorban nyilván, mint a püspök lányának. Felkereste Szóts Farkas teológiai tanár feleségét Fromm Annát, az egyesület

⁵⁸¹ uo.

⁵⁸² ua. 29.

pénztárosát, akivel közölte, hogy szeretne belépni az egyesületbe. Férje révén atyafiságban is állt vele. Szótsék a Pipa utcában laktak, közel a Kálvin térhez. Egy ideig Szótsné volt Póla legjobb barátnője. Ekkor még szívesen vett részt világi multságokban, maga is rendszeresen adott jout, kisebb délutáni uzsonnát. Gyermekbálokra is örömmel járt, volt néhány pesti család, akik a gyerekek számára rendszeresen szerveztek multságot, és ezekre egymást kölcsönösen meghívták. Szóts Farkas teológiai tanár, Dr. Nagy Dezső ügyvéd, Gonda Béla min. osztálytanácsos családja alkottak egy társaságot. „Szótséknél tegnapelőtt este fél tízig voltunk; egy kisasszony zongorázott s a 25, mondd huszonöt gyermek, 13 lány és 12 fiú táncolt. Ugye csak vállalkozó asszony ez az Anna, hogy ennyi gyereket összecsődit. ...A mi két kis lányunk nagyon csinos volt és egészen jól táncolt.”⁵⁸³

Az egyesületekben

Szabó Aladár bibliamagyarázataira úgy emlékezett, hogy szokatlan volt előtte, bár rögtön felkeltették az érdeklődését, közben arra is rádöbrent, hogy mennyire nem ismeri a Bibliát.⁵⁸⁴ Egy bibliaórán hallotta a következő textust: „*az ember Fiának nincs hová fejét lehajtania*”, megkérdezte: ki az az ember Fia. A résztvevők csodálkoztak Póla tudatlanságán, s mint írta talán ez a szégyenérzet vezette arra, hogy hamarosan beszerzett egy Újtestamentumot, amelyet azután rendszeresen olvasgatott. Hamarosan felkérték, hogy vegyen részt a vasárnapi iskolai oktatásban. „*Csakhamar megszerettem ezt a munkát s úgy nekibátorodtam, hogy mikor Szabó Aladár azt az indítványt tette, hogy a nők maguk közt is tartsanak bibliaórákat, melyeknek vezetését egy-egy nő vállalja el, arra is mertem vállalkozni, hogy az egyik órán én tartsam a bibliamagyarázatot. Jézus megkísértése a pusztában volt az első tárgy, amelyről így felnőttek előtt szóltam.*”⁵⁸⁵ Egy félév múlva Szilassy Aladárné elnöknő felkérte, hogy vállalja el az alelnökséget. (Szász Póla erről szólva megjegyezte, hogy ezt a felkérést elsősorban az motíválta, hogy ő volt a püspök lánya). A következő állomás, amelyet, mint fontos eseményt említett az önéletrajzban: 1898, amikor egy szeretetvendégségen felolvasást tartott a Lorántffy Egyesületről. Ekkor már tisztában volt „*a hívő keresztyén lelkivilágának és életének főbb kérdéseivel. Lelki életemben akkorra már nagy változás állott be. A biblia mindennapi olvasmányommá vált, imádkozó életem is kezdett kifejlődni.*”⁵⁸⁶ Ettől kezdve gyakran tartott előadásokat különböző szeretetvendégségeken és

⁵⁸³ Szász Póla levele Vargha Gyulához, 1898. febr. 8. RL C/97 15. doboz.

⁵⁸⁴ SZÁSZ Póla: i. m (1930) 33.

⁵⁸⁵ ua. 34–35.

⁵⁸⁶ ua. 35.

vallásos estéken. „Örömmel és lelkesedéssel tudtam már akkor bizonyosságot tenni Jézusról, mint Megváltóról s a hallgatókat felszólítani a megtérésre.”⁵⁸⁷

A Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben bekövetkező megosztottság okát abban látta, hogy megjelent „...a világias félkeresztyénségnek [ezek voltak Szilassynéék] hadat üzenő, az egész életet az Úrnak szentelő komoly keresztyénség szelleme...”⁵⁸⁸ amelynek az 1903-as szakítás lett a végeredménye. Póla határozott, öntudatos megtérését, 1902-re teszi, amikor úgy döntött, hogy a Szabó Aladár-féle irány mellé áll. Egy tudatos „felvállalásban” határozta meg annak a hosszú folyamatnak a végpontját, amely megtérését jelentette: nevezetesen, amikor véglegesen elkötelezte magát egy csoportnak, illetve kegyességi iránynak. Életmódja már az egyesületi évektől kezdve megváltozott: minden hétfőn délután varróórára ment, vasárnap esténként a Hold utcába járt, ahol Szabó Aladár tartott istentiszteletet. Családja számára is az váltotta ki az első megdöbbenést, hogy a vasárnapi istentisztelet kedvéért otthagyta a szülői háznál összegyűlt rokoni és testvéri társaságot, „amiért nagyon megróttak.”⁵⁸⁹ A már említett „Mártha és Mária” megjelenéséig Károly öccse megértően viszonyult hozzá, de attól kezdve ő is bizalmatlanná vált vele szemben. A színházról szóló résznél például saját példányába a következő bejegyzést írta: „Ez már túlzás.”⁵⁹⁰ Később, idős korában ismét ő állt a legközelebb Pólához a testvérek közül. Komolyan foglalkozott az egyház ügyeivel is, egyházi kapcsolatait is ápolta, s ebben az időszakban több ízben váltottak levelet Pólával vallási, illetve egyházi kérdésekben. „A Békefi-féle könyvet⁵⁹¹ érdeklődéssel olvastam végig. Vannak aggályaim s ezért mindenek előtt két bölcs püspökkel: Ravasszal és Révésszel szeretnék beszélni erről a kérdésről, akik úgy látom, húzakodnak szintén egy kicsit. Én nem volnék ellene az evangelizálás üdvös gondolatának, csak azt nemigen helyeslem, hogy parochus lelkészek végezzék..., akik napokat, sőt heteket töltvén távol a maguk gyülekezetétől, azt így elhanyagolnák s veszedelem támadhatna, mint pl. derék Ecsedy Aladár »fávájában«, ahol a pásztor nélkül maradó nyáját baptista farkasok kerülgetik.”⁵⁹² A család többi tagja, főként az első időben, teljesen elutasították Póla megváltozott gondolkodásmódját. Margit húga például egy levelében őszintén megírta Pólának, hogy ő csak egyedül szeret imádkozni, szentségtelenségnek tartja a folytonos imádkozást, s úgy gondolja, hogy egy családi összejövétel nem erre való.⁵⁹³

⁵⁸⁷ ua. 36.

⁵⁸⁸ ua. 44.

⁵⁸⁹ ua. 36.

⁵⁹⁰ BARDE 1901. 104.

⁵⁹¹ Valószínűleg erről a kötetről írt: BÉKEFI Benő: *Krisztus a magyarok között. Képek az újabb magyar lelki ébredésből*. Nyíregyháza, 1940.

⁵⁹² Ifj. Szász Károly levele Szász Pólának, Bp., 1940. márc. 17. idézi: VARGHA : *Szász Póla*, VII./B 48.

⁵⁹³ Szász Margit levele Szász Pólához, Bp., 1939. márc. 28. idézi: ua. VII./A 5.

Apja, püspökként támogatta a belmissziói mozgalmat, gyakran tartott áhítatot, előadást a különféle belmissziói alkalmakon. Az egyházközségek vizitációja kapcsán nyert tapasztalatai alapján ő is látta az egyházi hitélet lesújtó voltát. A vasárnapi iskolákkal kapcsolatban Szabó Aladár írta róla: „*És Istennek legyen hála, hogy Szász Károlyban olyan keresztapát állított a mi mozgalmunk mellé, akinél a hit, tudással egyesült s munkánk további sikerét biztosította*”⁵⁹⁴, azonban mindez nem jelenti azt, hogy Szász Károly vallásosságára hatott volna az új kegyességi mozgalom.

Távolabbi rokonai közül Szász Domokosné, püspöknétől kapott biztatást egyházi munkájához, aki levele tanúsága szerint, maga is folytatott hagyományos jótékony munkát. Ebben utal arra is, hogy míg saját nemzedékében még természetes volt a lelkesedés és aktivitás, addig a következő, azaz Póla generációjában már nemigen akad olyan karizmatikus személyiség, aki a többi nőre erőteljes hatást tudna gyakorolni. „*Nagy örömmel olvastam leveled s abban a te lelkesedő buzgóságodat, csak is ezzel s nem lankadó kitartással lehet valamely szent cél szolgálatában munkálkodva sikert elérni. Annál inkább örvendek édes Pólám mert a jótékony célok szolgálatában szerzett tapasztalataim arra mutatnak, hogy az én generatióban még volt és van habár már a kortól lankadó erővel sok lelkesülő – buzgó asszony, de az utánnunk következő generatiókban, hova-tovább mind kevesebb a vezér szerepre termett, lelkesülő s buzdító – mondhatnám – nincsen is. Annál inkább örvendek benned nem csak mint családtagban, de mint a fiatal generáció ilyen valódi buzgósággal teljes tagjában és sajnálom miért nem laksz Kolozsvárt.*”⁵⁹⁵

Póla eleinte nem került összetűzésbe férjével, aki számára nem volt megrendítő, hogy felesége kerülni kezdte a színházat, világi társaságot, s mint írta „*A mindennapi életben való bizonyoságtételelem eleinte nem volt oly határozott és erőteljes, hogy bántólag hatott volna reá*”⁵⁹⁶ Másrészt hivatali elfoglaltsága miatt keveset volt otthon, ezért eleinte nem sok mindent vett észre. A Szabó Aladár-féle körhöz való csatlakozása után Póla egyre inkább arra törekedett, hogy családját is, elsősorban férjét „megnyerje az Úrnak”, „*de nem tudtam ezt elég bölcsen és tapintatosan végezni. Többet akartam szóval elérni, mint az életnek a bizonyoságtételével. Nála ez keltett visszatetszést, testvéreimnél pedig az, hogy mindig jobban elszakadtam a világi társaságoktól, színházban nem jártam, olvasmányaimat is kezdtem nagyon megválogatni.*”⁵⁹⁷ Önéletírásában a következőképpen adja elő, hogy milyen szerepet szántak neki a Bethánia Egyesület megalakulásakor: amikor a Lorántffy Egyesületből kivált a Szabó Aladár-féle csoport és új egyesületet akart alapítani, őt kérte föl elnöknek, de Vargha

⁵⁹⁴ SZABÓ 1941. 64.

⁵⁹⁵ Szász Domokosné levele Szász Pólához, Kolozsvár, 1900. márc. 3. RL C/97 21. doboz.

⁵⁹⁶ SZÁSZ Póla: i. m. (1930) 37.

⁵⁹⁷ ua. 42.

Gyula, aki nem értette és helytelenítette a kiválást, oly hevesen ellenállt, hogy végül úgy döntött, hogy a családi békességet mégsem áldozza föl és nem vállalta el a pozíciót. Póla visszaemlékezésében ezzel indokolta Szabó Aladár azon lépését, hogy nem női, hanem vegyesen férfi és női egyesületet alapított, amelynek maga lett az elnöke. Póla az új egyesület választmányában vállalt csak tagságot.⁵⁹⁸ Ez az interpretáció két dologra is rávilágít, egyrészt arra, hogy Vargha Gyula próbált határokat szabni, hogy milyen módon és milyen fokig kerüljön bele felesége az otthonon kívüli, egyesületi munkába, s ebben Pólának engednie kellett, később talán ez a szerepe csökkent. Másrészt Póla túlértékelte akkori szerepét és pozícióját az új mozgalomban, arra ugyanis máshol nem találunk utalást, hogy a Bethánia koedukált jellegének ilyen okai lettek volna. Ebben az időszakban családi életében sok nehézsége támadt: férje egyre inkább kifogásolta Póla erőteljes elköteleződését. Erről igen hosszan kitért önéletírásában. *„határozott állásfoglalásom az Úr mellett észrevétette férjemmel azt, hogy lelki életünkben valami kettéválás történt. Néhányszor hevesen szememre hányta, hogy nem szeretem őt úgy, mint eddig s nem akarok vele többé egy úton járni. A küzdelem nehéz volt, de fölvettem a harcot. Az Úr tudja legjobban, hogy az Ő kezéből nyert hűséges élettársam iránt való szeretetem soha meg nem lankadt, de annyi bizonyos, hogy mint ahogy egész lelki világom megváltozott, úgy ez az érzés is bizonyos átalakuláson ment keresztül, amelyet ő különösen eleinte sehogy sem tudott megérteni. Emberek befolyásának tulajdonította a rajtam végbement változást, s haragjával a Bethánia egyesület ellen fordult. De Isten iránt való nagy hálával mondhatom, hogy ez a harag és ellenkezés sohasem vált olyan súlyossá, hogy különösebben nehéz akadályokat gördített volna elém az Úr által elém szabott útnak a követésében. Kisebb-nagyobb harczunk mellett lehetséges volt a keresztyén testvéri körbe eljárnom, az egyesületi munkában részt vennem, nem is említve, hogy bibliaolvasásomban, imádkozásomban férjem sohasem zavart.”*⁵⁹⁹

Eleinte gyermekeivel is harcolnia kellett, ennek részleteit azonban nem ismerhetjük, ugyanis az önéletírásból az a két oldal, ahol erről írt, sajnálatosan hiányzik. A többi forrás már csak azt az időszakot öleli föl, amikor gyermekei legalábbis elfogadták, illetve követték anyjukat.

A Bethánia egyesület alakulásakor megváltoztak barátnői kapcsolatai is. Szöts Farkasnétól eltávolodott, mivel az nem lépett ki a Lorántffy Egyesületből. Ugyanakkor új barátnőkre Antal Gézáné és Pauer Irma személyében a Szabó Aladár-féle körben talált. Magyardellői Dr. Antal Gézáné szül. dolbergi és randeneggi Lumniczer Ilona Antal Géza egyetemi tanár özvegye volt. *„Legmelegebb baráti összeköttetésbe Antal Gézánéval jutottam,*

⁵⁹⁸ ua. 46.

⁵⁹⁹ ua. 48.

aki velem teljesen egykorú, egyforma társadalmi állású és műveltségű nő volt, s így külső körülményeinknél fogva is nagyon összeillettünk. Lelki szükségünkben és vágyainkban is talákoztunk s hitéletünk fejlődése hosszú ideig körül belül egyformán haladt. Gyermekeim is szoros barátságba léptek az ő két lányával, s éveken keresztül az volt közös reményiségünk, hogy az én Zoltán fiam s az ő kisebbik leánya a szép Erzsébet egy párrá lesznek.”⁶⁰⁰ Erzsébet végül megszakította a „lelki viszonyt” mivel ő megtért, Zoltán pedig, hiába imádkoztak érte: nem. Erzsébet végül Csia Lajoshoz (szintén a Bethánia tagja volt) ment feleségül, aki később elvált tőle, ő pedig fiatalon tüdőbajban meghalt. Szász Póla fontosnak tartotta kiemelni, hogy lényeges momentum volt barátságukban a lelki összhang mellett, hogy ugyanahhoz a társadalmi körhöz tartoztak mindketten. Nem véletlen: a társadalmi hovatartozás kérdése mindvégig fontos és meghatározó volt a nők egyesületi szerveződésében. Ez a probléma már a Lorántffyban töltött idejében is foglalkoztatta. Mikor megindult a CE szövetségi munka, még a Lorántffy Egyesület égisze alatt, Szász Póla felajánlotta, hogy a pestieknek, saját lakásában tart bibliaórákat. „Ezek az órák meg is kezdődtek, s én igyekeztem ezekbe belevonni az egyesület vezető és választmányi tagjainak leányait is, sőt, hogy a leányszövetség egyszerűbb tagjai iránt észrevehető idegenkedés ebben akadályt ne képezzen külön bibliaórát, melyet nem neveztem szövetségórának, tartottam a Szilassy – Antal – Molnár – Szóts leányok és a magam leányai s még néhány úri leány számára. De hiába volt ez a külön óra, hiába nem volt szövetségóra, a benne megnyilvánuló szellemi irányzat mégis csak az volt, ami akkor még engemet is vezetett, a világias félkeresztyénség...”⁶⁰¹ Éppen ezért a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület „vezérkaráról” Szilassynéről, Desewffy Emmáról nem volt jó véleménnyel. „Észrevehetővé kezdett válni, hogy az egyesületben a keresztyén életre vonatkozólag kétféle felfogás van, egyik a szigorúbb, puritánabb, a másik a világiasabb. Az előbbit Szabó Aladár képviselte az utóbbi, Szilassy Aaladárné, Különösen akkor kezdett az ellentét kiéleződni, mikor Szilassyné idősebbik leánya felnőtt, s elkezdődtek nálok a jourok, házimulatságok, később a bálozás.”⁶⁰² Póla úgy ítélte meg, hogy Szilassynéra igen rossz hatással volt Desewffy Emma barátsága, amely szerinte a világias szemlélet erősödéséhez vezetett. Annak a példáját testesítette meg számára, hogy a magasabb társadalmi rang lazább vallásossággal jár együtt.⁶⁰³

A Bethániában új lelkitársra lelt Pauer Irmában, akivel annak haláláig tartott barátságuk. Ennek a barátságnak alapja már kizárólag a lelki közösség volt, ugyanis Pauer

⁶⁰⁰ ua. 51.

⁶⁰¹ ua. 44.

⁶⁰² ua. 38.

⁶⁰³ A társasági kapcsolat ettől függetlenül mindig megvolt a családok között. Szász Károly írta lányának: „Szilassynét én egyszer meglátogattam Lovránán, gyógyuló – de bizony még gyöngé fiával. Tegnapelőtt kedves mamával s Margittal is voltunk Lovránán Margit találkozott Dezsőfi Emmával, de Szilassyné nem volt ott.” Szász Károly levele Szász Pólához. Abbázia, 1899. máj. 17. RL C/97 63. doboz. Desewffy Emma Lőbön is tett később látogatást.

Irma társadalmi állása eltért Póláétól. Pauer Irma (1879–1929) német anyanyelvű evangélikus volt. Kereskedelmi iskolát végzett, a Singer és Wolfner cégnél vállalt könyvelői állást. A Hold utcai istentiszteleteken ismerte meg Szabó Aladárt és feleségét, akik bevonták őt a CE munkába. Amikor 1903-ban megalakult a Bethánia, a női szövetségi munkát Pauer Irmára bízták. Közben belépett a Filadelphia Egyesületbe is, mint főtestvér. Résztvett a külmisszióban, 1910-ben jelentkezett a Sudan-Pionier-Mission-nál. Két éves kiképzést nyert Wiesbadenben, majd kiküldték Egyiptomba. 1913-ban, a háború kitörésekor azonban haza kellett térnie, s ezután Magyarországon folytatta munkáját, mint diakonissza. 1929-ben megalakította az evangélikus diakonisszaegyesületet, a Fébé-t, a klotildligeti anyaházat, a Béthelt pedig ő vezette haláláig.⁶⁰⁴ Szász Póla számára igazán meghatározó egyéniség volt, bár sokféle támadás érte, az egyesületen és az egyházon belül is, mindvégig hűségesen kitartott mellette. Vádolták uralomvágygal, szektásodó hajlamokkal, botrányt kavart Csia Sándorral, Csia Lajos fivérével kötendő házassági terve is „*Bár eleitől fogva vonzó, értékes egyéniségnek tartottam, eleinte még sem kerültem vele szorosabb lelkivizonyba. Sokkal fiatalabb volt nálam, viszont hitéletünk fejlődése fordított arányban állt egymással, s így az sem volt természetes, hogy a mélyebb lelki életet élő kerüljön az én vezetésem alá, és sokáig az sem tetszett természetesnek, hogy én, a 15 évvel idősebb legyek az ő tanítványa.*”⁶⁰⁵

Barátságuk igazán akkor kezdődött, amikor az egyesületekben egyre több kritika érte Pauer Irma személyét, s lelki küzdelmei és magárahagyatottsága közben megtalálta Szász Pólát, akiben megértésre és támaszra lelt. Pauer Irma vallásos meggyőződését, amely példaértékű volt Póla számára, így jellemezte: „...*a keresztyénségnek az a megvalósulása, amelyre tulajdonképpen szívem mélyén eleitől fogva vágyakoztam. Elfogadni a váltságot a maga teljességében, szabaddá lenni nem csak a büntől, a világtól, hanem önmagamtól is, megfeszítettetni és meghalni lélekben a Krisztussal és élni Őbenne és Őáltala, ez a vágy volt, ami megragadta a szívemet... Külföldi keresztyének írásaiból már régebben ismertem ezt a keresztyénséget, ... de a hozzám közel lévő személyes érintkezés által is elérhető emberek közt Pauer Irma volt az első, akiben ezt a hitet megtaláltam.*”⁶⁰⁶ Póla úgy ítélte meg, hogy Pauer Irma rendkívül eredményes volt a női munkában is. Amikor külmisszióba ment, s őt bízták meg, hogy helyettesítse, mindvégig úgy érezte, hogy Pauer Irma után kudarcra van ítélve minden erőfeszítésre, sem hite, sem társadalmi állása nem teszi lehetővé, hogy ugyanazt a hatást elérje. Ez a kudarcézés is erősítette benne azt a felismerést, hogy a társadalmi elkülönülés mennyire megnehezíti a munkájukat. „*A női szövetség vezetését nekem kellett vállalnom, de egész idő alatt mályen éreztem, hogy nem vagyok igazán a helyemen s nem*

⁶⁰⁴ SZÁSZ Póla. *Visszaemlékezés Pauer Idára 1879-1929.* h.n. 1929. Kézirat. MMGY.

⁶⁰⁵ SZÁSZ Póla: i. m. (1930) 57.

⁶⁰⁶ ua. 60.

*tudom pótolni az eltávozott vezetőt. Korom, társadalmi állásom, egész egyéniségem, mind akadályok voltak arra nézve, hogy a leányok, de még az asszonyok is, olyan bizalommal tudjanak hozzám fordulni, mint előbbi vezetőjükhöz. Voltak ugyan egyesek, különösen a magasabb társadalmi állású és tanultságú leányok között, akik éppen azért csatlakoztak a szövetséghez, mert az én személyem kedvesebb volt nekik mint Pauer Irmáé, de Isten itt is megmutatta, hogy milyen helytelen és megbízhatatlan állásfoglalás a keresztyén életben, ha valaki emberhez ragaszkodik és nem magához az Úrhoz. Az én új szövetségeseim szépen elmaradoztak, amikor a régi vezető visszatért, s egy-kettőnek kivételével, nem is láttuk őket más keresztyén munkában forgolódni...*⁶⁰⁷

Pár évvel a megalakulás után megjelent egy új irányzat a Bethániában. Ennek mozgatórugója Schimert Gusztáv,⁶⁰⁸ egy német evangélikus orvos volt, aki a „Freie Brüder”-mozgalomhoz⁶⁰⁹ tartozott. Körülötte alakult az ún. „ferenczkörúti gyülekezetet”. Csia Lajos is, Antalék is csatlakoztak hozzá, ez volt az oka annak, hogy a Vargha család és az Antal család között elhidegült a viszony. Vargha Gyula ugyanis rendkívüli módon felháborodott az új irányzatokon és a szakadásokon. Póla számára pedig újabb lelki tusát jelentett, hogy csatlakozzon-e az új mozgalomhoz, vagy maradjon a Bethániában, végül ez utóbbi mellett döntött, bár sokáig szimpatizált a másik csoporttal is.

A Bethániához való csatlakozása idején Antalné és Pauer Irmán kívül az egyesületben, a vallásos összejöveteleken megismert hasonló kegyességi körhöz tartozó „testvérekkel” tartott fenn jó viszonyt. Természetesen megvoltak emellett egyházi kapcsolatai is. Korábbi világi barátságai azonban egyre inkább megszakadtak. Régi barátnői közül, Fáy Arankával (aki családjával közben Pestre költözött) és Tanárky Hildával továbbra is összejártak. Tanárky Hilda a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben maradt, nem lépett ki Póláékkal. Férje ismeretségi köre továbbra is megmaradt, s Póla háziasszonyként megállta helyét, de elsősorban saját lelki társaihoz kötődött. Új barátnői közül Pauer Irmát a család több tagja sem szerette, Vargha Gyula kifejezetten káros hatásúnak ítélte feleségére nézve. 1924. márc.18-án menyének írt erről, leveléből az aggodalom hangja szól: *„Pauer Irma – sajnos – Pólámat egészen hipnotizálta. Sok keserűség forrása lesz ez..”*⁶¹⁰

Szabó Aladár 1916-ban lépett ki a Bethániából, s mint Józsefvárosi lelkipásztor teljesen az egyházi munka mellett kötelezte el magát. Póla igyekezett igehirdetéseit meghallgatni, s a személyes kapcsolatot is fenntartani. Úgy tűnik Szabó Aladár számára Póla „elveszítette” jelentőségét, könyvében ugyanis szinte alig emlékezik meg róla, mint

⁶⁰⁷ SZÁSZ Póla. *Visszaemlékezés Pauer Idára 1879-1929.* h.n. 1929. 7. Kézirat. MMGy.

⁶⁰⁸ Antal Gézáné Margit nevű lányának férje.

⁶⁰⁹ Baptista jellegű mozgalom volt, tagjai elutasították a hivatalos egyházakat, a gyerekkeresztelést.

⁶¹⁰ Vargha Gyula levele Vargha Tamásnénak, 1924. márc. 18. MMGy gyűjtemény.

munkatársáról.⁶¹¹ A következő néhány év során Pauer Irmának egyre erősebb ellenzéke lett az egyesületen belül, élén a volt vőlegény Csia Sándorral, s így egyre inkább érlelődött a helyzet, az újabb szakadásra. Szász Póla őrlődött ebben a harcban, de végül Pauer Irma mellett maradt. *„Én bár minden bethániai testvéremhez ragaszkodtam, s az egység után való vágyakozás folyvást igen erős volt a szívemben, mégis egyre jobban éreztem és tapasztaltam, hogy Pauer Irmával vagyok a legszorosabb lelki összeköttetésben... Úgy hogy, mikor 1924 januárjában egy éjszaka, amelyet éppen a Bethániában töltöttem Irma megkapta a bizonyosságot, hogy szabad kimennie a Bethániából és ki kell mennie, mert ez az Úr akarata, s mikor ezt velem, mint legelsővel reggel tudatta, abban a perczen teljes bizonyossággal tudtam, hogy ha ő megy, nekem is mennem kell.”*⁶¹² Pauer Irma ekkor alapította a Fébé evangélikus diakonisszaegyesületet, amelynek református tagjai is voltak. Póla a Fében is tevékenyen részt vett. Ez eleinte nagyobb nehézségekbe ütközött, ugyanis ebben az időben Löbön laktak, s onnan körülményes volt a bejárás, így havonta csak kétszer tudott bibliaórát tartani. Nyáron öt-hat hetet töltött a Béthelben, ahol ő tartotta a vasárnap délutáni evangelizációt. Férje halála után visszaköltözött Budapestre és jóval intenzívebben vett részt az egyesületi munkában, amelynek kiemelkedő jelentőséget tulajdonított és nagy öntudattal végezte, úgy tekintette, hogy Isten rendelte őt erre a feladatra: *„Az én talentumom, amelyet az Úrtól kaptam, az igének hirdetése és magyarázása.”*⁶¹³ Szász Póla megtérése valójában új identitásának felépítését jelentette, amelynek alapja az volt, hogy minden tevékenységét, szerepét, tehetségét tudatosan Isten szolgálatának szentelte.

A bibliamagyarázathoz, evangelizációhoz szükséges rendkívüli előadói képességét még azok a teológusok is elismerték, akik szemben álltak a Bethániával. Rendszeresen járt vidékre is evangelizálni, főként „Bethániás” korszakától kezdve. Egyik vidéki útjáról így írt férjének: *„Isten segítségével ma délután befejeztem Hódmezővásárhelyen tartandó felolvasásom megírását. Szombaton kezdtem s vasárnap szünetelve tegnap és ma dolgoztam rajta, minden alkalommal mintegy 2-3 órát. Csak úgy folyt a tollamból, amit írni akartam, noha magamban előre egyáltalán nem dolgoztam ki a részleteket, hanem Istennek kegyelméből nagyon el voltam készítve az egésznek lényegére. Lelkem teljesen át volt hatva azoktól az eszméktől, melyeket benne kifejezek, s kimondhatatlan hálaival vagyok eltelve Isten iránt, hogy így rásegített a kivitelre...”*⁶¹⁴ 1909-es erdélyi körútjáról is rendszeres beszámolót írt családjának: *„Nagy és előkelő közönség előtt szólhattam tegnap a ref(ormátus) theológia nagytermében. Úgy éreztem, hogy ilyen nagy közönség előtt még soha oly nyugodtan nem*

⁶¹¹ SZABÓ 1941.

⁶¹² SZÁSZ Póla: i. m. (1930) 75.

⁶¹³ ua. 87.

⁶¹⁴ Szász Póla levele Vargha Gyulához, 1902. aug. 26. RL C/97.

tudtam beszélni. Nagyon hálás vagyok érte az Úrnak.”⁶¹⁵ Póla számára – és a többi hozzá hasonló szerepet vállaló nő számára – a nyilvánosság előtti megnyilatkozás kérdése fontos volt munkájuk során. Ez még akkor is így volt, ha mint Póla szocializációja is olyan társadalmi közegben folyt, ahol megtanulta a társasági életben való viselkedés szabályait, módját. Egy-egy a családban keringő történet utal arra – mint erről már volt szó –, hogy Póla gyerekkorától kezdve gyakran „szerepelt” nagyobb társaság előtt, személyisége alkalmas volt a nyilvános szereplésre. Ennek ellenére kihívásként élhette meg, hogy mind szélesebb nyilvánosság előtt kellett szólnia, és saját egyházi közegében kellett bizonytságot tennie.

Az évek során egy újfajta beszédmódot is elsajátított, amely mindenben Isten közreműködését látta, s erről bármikor, bárki előtt „bizonytságot tett”. Ez vált jellemzővé magánleveleiben és írásaiban egyaránt.

Az egyházi közvéleményben is sokan gondolták úgy, hogy a Bethánia Egyesület szélsőséges vallásosságot képvisel, megbontja az egyház egységét, tagjai szektásodásra hajlamosak. Jól érzékelteti az ellentéteteket a következő megörökített történet is. 1910-ben Thaly Loránt és Molnár Gyula társaságában utazott Makóra „...*ottani keresztyén testvéreink segítségére... Nagyon szorongatják szegényeket a papjaik s még fenyegetésekkel is tiltják az összejövetelek tartását. Azt hittük, hogy ha felajánljuk a papoknak, hogy az összejöveteleket ők rendezzék és vezessék, majd akkor megnyugosznak, de szó sincs róla. Azt akarják, hogy a Bethánia fiókegylet szűnjék meg, majd aztán ők alakítanak egyletet, amelynek a Bethániával semmi összeköttetése ne legyen; megkívánják, hogy ebbe belépjenek a mostani makói Bethánia tagjai, sőt, hogy a házat, melyet ők, mint a makói fiókegylet tagjai saját összeadogatott pénzükön vettek, összejövetelek tartására, azt a házat írassák az egyházra. Mi mint közvetítők akartunk közbelépni, de hasztalanul. Az egyik pap, Nagy Károly, a legdurvább modorban beszélt velünk, tárgyalásban egyáltalán nem bocsátkozott, csak elmennydörögte, hogy ő ezt a piszkos munkát a maga egyházában ne tűri, hanem eltörli a föld színéről, stb. s avval ott hagyott bennünket. ...Az egylet tagjai a lehető legszebben viselték magukat, szeliden, csendesen, de határozottan. Készek a nyilvános összejöveteleket teljesen beszüntetni, csak maguk közt (20-an vannak) összegyűlni, de a Bethániától nem szakadnak el...*”⁶¹⁶

A hivatalos egyházzal való kapcsolata igen változatosnak tűnik. Ravasz Lászlóval is személyes kapcsolatban állt: Ravasz az 1920-as években meglátogatta őket Löbön, ő pedig prédikációit hallgatta mindvégig, élete utolsó éveiben Sopronban is rádión keresztül. A történelmi kálvinizmus legismertebb alakjáról Sebestyén Jenőről, ezzel szemben így nyilatkozott: „*Ugy-e mondtam, hogy S[ebestyén] J[enő]-vel nem érdemes szóba állni?*

⁶¹⁵ Szász Póla levele, Kolozsvár, 1909. okt. 27. idézi: ua. III./A 57.

⁶¹⁶ VARGHA Z: *Szász Póla*, III./B 70–71.

...Egyáltalában nem találok a Bethániára nézve előnyösnek, hogy Csia Sándor most a legutóbbi alkalommal olyan jól el tudta találni a hangot, mellyel vele beszéljen... Csak vigyázzatok azzal a nagyon »tág« keblűséggel.”⁶¹⁷A következő levélrészlet jól tükrözi, hogy számos vallásos (egyesületi és gyülekezeti egyaránt) alkalomra eljár, tudatosan válogatott a „kínálatból”, „...ezen a héten... két imaórát vezettem a Fébében, kétszer voltam a fasori templom előadássorozatán (egyszer Victor Jánost hallgattam Augusztinusról, másodszor Szabó Aladárt Kuyperről), voltam vasárnap délelőtt a Szilágyi téri templomban (Haypál B.) délután a Fébé evangelizáló óráját tartottam az Üllői úton, este a tagok óráján voltam a Népszínház utczában. Hétfőn Béthelbe mentem, ahol úrvacsoravétel volt, s kedden reggel hazajöttem.”⁶¹⁸

Az 1930-as évek hivatalos egyházi törekvéseit nyomon követte, s legalábbis jelenlétével jelezte, hogy nem határolja el magát ezektől sem. Részt vett a lelkészné egyesület konferenciáin is mint előadó, egyes női konferenciákon áhitatot tartott. Az 1935-ös év „egyházi elismerést” is hozott számára, amint erről beszámolt Tamás fiának és menyének. „Bizonyágtételre” kérték fel Zuglóban egy püspöki látogatással egybekötött konferencián: „Csodálatos, hogy nyílnak meg előttem az ajtók a ref. egyházban s én ezt hálásan veszem Isten kezéből s Ő megsegít, János 9:4(5)?”⁶¹⁹

Irodalmi tevékenysége

Már a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben megkezdte a szerkesztői munkát, az egyesület lapját, az *Olajágot* szerkesztette. Amikor lemondott alelnöki tisztéről a Lorántffy Egyesületben, kérte, hogy mint saját lapját, az *Olajágot* továbbra is szerkeszthesse. Ezt azzal indokolta, hogy „úgy érzi, hogy Isten erre hivatása van s talentumait nem szabad elárulni.”⁶²⁰ Miután ajánlatát nem fogadták el, új evangéliumi lapot indított a Bethániában, *Mustármag* címmel (alcíme: *Magyar Keresztyén Nők Lapja*). A lap 1911-ig az ő magántulajdonában volt, (ekkor kb. 900 előfizető tartottak számon), 1911-től pedig az egyesület tulajdonában került, ettől kezdve megváltoztatták alcímét is: *A Magyar Keresztyén Szövetségesek Lapja*-ra, s szerkesztőtársa is lett Szabó Aladár személyében. Az 1920-as években fiával Vargha Tamással, majd vejével Podmaniczky Pállal együtt szerkesztette a lapot. Nemcsak saját újságjai számára írt cikkeket, hanem más evangéliumi kiadványokba is. Írásainak egy része bibliamagyarázat volt, másrészükből a megtérés fontosságával, a keresztyén élet jellegzetességeivel, a keresztyén nők feladataival foglalkozott: „Vasárnapi iskolának minden

⁶¹⁷ Szász Póla levele Vargha Tamásnéhoz, 1924. jún. 16. MMGY.

⁶¹⁸ Szász Póla levele Vargha Tamáshoz, Lőb, 1926. XI. 4. uo.

⁶¹⁹ Szász Póla levele Vargha Tamásnak és feleségének Bp. 1935. márc. 11. MMGY.

⁶²⁰ VARGHA: *Szász Póla* III/A 14.b.

legkisebb faluban kellene lenni, ...Itt nagyon szép munkatér vár a nőkre. Éppen úgy, mint ahogy a családi körben is inkább a nő tudja eltalálni a gyermekekkel való bánásmód közvetlen hangját, úgy a vasárnapi iskolában is tapasztaljuk, hogy a nők tapintata, kedélye, a családi körben szerzett tapasztalata könnyebben megtalálja az utat az idegen gyermekek szívéhez is, mint a férfiak nehezkesebb, keményebb modora. ...Ha a magyar nők, a kiket az Úr boldog családi élettel, és abban kétségtelenül sok szent kötelességgel áldott meg, nem használnák ezt az áldást ürügyül arra, hogy ők semmi keresztyén munkára nem érnek rá, mert akkor el kellene hanyagolniuk családjukat (hejh, pedig beh nagyon ráérnek arra, hogy bálba, jourba, színházba járjanak, regényeket olvassanak, sok cifra fölösleges kézi-munkát készítsenek), hanem mindegyik végezne, bárha kicsiny körben is, valamely jó munkát gyermekek és ifjú lányok közt, majd akkor ők is több lelket tudnának arra buzdítani, hogy Isten országában valamely határozott munkát vállaljon el.... S ha sok, igazán keresztyén házikör volna (pedig ismétlem, hogy ez többnyire az anyákon fordul meg) majd akkor azokból a keresztyén családokból is, és pedig az úri családokból is kerülnének ki fiatal lányok, akik az Úr hívását megértve, életüket örömmel szentelnék az Ő szolgálatára, a helyett hogy nagyon sokszor csupán világi szokásból vagy előítéletből beledőlnek egy-egy boldogtalan házasságba, vagy mint vén lányok elégedetlenül, elkeseredve töltik el napjaikat.”⁶²¹

Mindaz, amit „új életében” kárhozzátandónak ítélt, 40 éves koráig hozzátartozott életéhez, addig az általa is preferált középosztálybeli társasági élet szinterei és eseményei voltak. Több írásában is foglalkozott a középosztály felelősségével, azzal, hogy az „úri osztály” nőinek és leányainak kötelessége saját családjukban – ezt próbálta ő is megvalósítani –, valamint környezetükben hirdetni Jézus követésének fontosságát. Ez a felelősségvállalás a belmisszióknak a nemzetmegmentő programjához is hozzátartozott, miszerint minél szélesebb körben térnek meg az emberek, az a nemzet számára is pozitív eredményeket hozhat, többek között a „közjó” megteremtése is ennek függvénye lehet.

Természetesen megpróbált fellépni azok ellen az előítéletek, értetlenségek ellen, amelyek az újonnan alakult evangéliumi egyesületeket körülvették. „...sajnos, nálunk az ilyen összejövetelek még sok előítéletbe ütköznek. Tudományos, szépirodalmi, művészeti dolgokról érdemesnek tartunk meghallgatni egy-egy szép tanulságos előadást, élvezzük azt, s elismerjük, hogy okultunk belőle. De ha a legszükségesebb, a legérdekesebb, a legtökéletesebb tudományról, az Isten ismeretéről kell egy beszédet végig hallgatnunk, akkor egyszerre meghátrálunk s kijelentjük, hogy a vallás olyan dolog, a miről nem kell beszélni vagy legfőleg a templomban, s nagyon elég, ha az ember vasárnap délelőttönként végig hallgat egy-egy prédikációt, S ez nem azt teszi, szeretett hallgatóim, hogy a hívő keresztyén nem

⁶²¹ VARGHA Gyuláné: *Mit kíván az Úr a magyar nőktől?* Mustármag, 1905. okt. 1. 115.

*érdeklődik minden iránt, ami szép és jó, hogy nem ápolhatja szívében híven és melegen a hazaszeretetet, a családja iránt való szeretetet és kötelességérzést, hogy nem gyönyörködhetik mindenben, amit költészet, művészet, tudomány szépet és nemeset alkotott, de lelkében legelső helyet ad az Isten iránti szeretetnek, s nem feledkezik meg róla soha, hogy Neki adjon hálát minden öröméért és boldogságért, minden szépért és nemesért, amit számára ez a föld nyújt...*⁶²²

A bibliamagyarázatokon és különféle témájú cikkeken kívül, kisebb történeteket, előadni való párbeszédet is írt. Ezek általában didaktikai célzatú megtérés-történetek voltak. A költészethez is megtérése után fordult, ekkor kezdett vallásos verseket írni, ezekből egy kötetet megjelentetett 1914-ben *Dicsőség Istennek!*⁶²³ címmel. Költeményeiben vagy egy-egy bibliai történetet, vagy vallásos érzéseit, gondolatait fogalmazta meg. Megtéréséig egyetlen verssort sem írt, s mint kötetindító versében olvashatjuk, versírásra akkor mert először vállalkozni, amikor Krisztus dicsőségét énekelhette meg. A belmisszióhoz csatlakozó nők közül többen megtérésük után kezdtek el verseket írni, ekkor vált fontossá számukra az önkifejezésnek ez a formája, vagy az az elszántság, amellyel Isten ügyét kívánták szolgálni, és ez adott bátorságot ahhoz, hogy tollat ragadjanak és a nyilvánosság elé lépjenek. Szász Póla igazán költővé sohasem vált, prózai szövegei – főleg élőlőszóban elhangzott beszédei – meggyőző ereje jóval nagyobb volt.⁶²⁴

Egy apró füzetet írt unokáinak – férje halála után –, ebben mindegyiküknek szentelt egy-egy verset, (összesen 17 vers). Kozma Andor levélben üdvözölte a kis kötetet, amely mint írta kimondhatatlan örömet okozott mind neki, mind feleségének: *„A kedves, derűs s mégis komoly erkölcsi értékű könyvecske szinte dalolt. És mindketten mosolyogtunk, de itt-ott majdnem könnyeztünk is.*”⁶²⁵

Gyermekei is írtak, Tamás fia inkább egyházi énekeket, Erzsébet lánya pedig kisebb novellák mellett gyermekverseket az evangéliumi újságok számára.

⁶²² VARGHA Gyuláné: *Társadalmi igehirdetés*. A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület jan. 31-diki szeretetvendégségén elmondott beszéd. é.n. Vargha Gyuláné és fiai a sajtóban. Összegyűjtötte: Dr. Vargha Zoltán. RL C/97 62. doboz.

⁶²³ VARGHA Gyuláné 1914.

⁶²⁴ Hogy' lettem én költővé

...

S mivel költőnek nem születtem,
Azzá tudom, csupán te től,
A dalt, mit zengek, tőled vettem,
S neked ajánlom újra föl.
S ha érted lángra tudna gyújtani
Egy-két hideg, alvó szívet,
A hálát néked kéne nyújtani,
Mert a dicsőség a tied. VARGHA Gyuláné 1914. 5.

⁶²⁵ Kozma Andor levele Szász Pólának. 1927. máj. 19. idézi: VARGHA Zoltán: i. m. V./B 39. m.

Póla versei között fordításokat is találunk, emellett számos evangéliumi munkát is átültetett magyarra. Ha olvasott egy könyvet, amelyről azt gondolta, hogy másoknak is épülésére szolgálhat, azonnal elkezdte fordítani, s ha mást nem részleteket megjelentetett belőle evangéliumi lapjaiban. Így fordította le a már többször idézett Mártha és Mária című kötetet. „*Thile (Tiele) Winkler Éva*⁶²⁶ *könyvét elolvastam. Gyönyörű élet, nagyszerű keresztyén munka. Kezdtém belőle fordítgatni. Persze az egészet nem lehet, csak részleteket.*”⁶²⁷ Lefordította Dora Rappard⁶²⁸ életrajzát, aki szintén a német belmisszió alakja volt. Tamás fia is fordított verseket és evangéliumi munkákat egyaránt.

Egy életrajz fordítása kapcsán (amely nem jelent meg) írta Tamás fiának: „*Még most azt is megkérdem, nem volnál-e hajlandó átnézni Bovet Arnold életrajzát, amelyet én múlt télen (1942/43) és tavasszal lefordítottam. Megvan az eredeti terjedelemben is, de azután arra gondoltam, hogy talán kiadom, kidolgoztam kissé megrövidítve. Így sem mertem azonban neki a kiadásnak, részint a nagy nyomdaköltség miatt, részint mert Bovet felfogása egy és más dologról nem egyezik egészen a szigorúan vett egyházas felfogással s féltem, hogy ezen megütköznek az egyházi körök. Az én lelkiütemmel annyira megegyezik, hogy bár sok hívő ember életrajzát olvastam, egyikkel sem tudtam úgy együtt érezni, mint Bovet-val. Így hát ha nem adom is ki, nem bánom hogy lefordítottam, mert nekem magamnak rendkívüli élvezetet szerzett ez a munka... Azt hiszem azt tudod, hogy én Bovet-val személyesen is találkoztam 1901-ben Budapesten Szilassy Aladáréknál.*”⁶²⁹

Fordítói munkájával tulajdonképpen kapcsolódott ahhoz a családi hagyományhoz, amely elsősorban a műveltség közvetítését jelentette (emlékeztetek Szász Károly tekintélyes fordítói munkásságára), Szász Póla ugyanezt az eszközt használta fel az általa legfontosabbnak tartott hitmélyítés céljára.

Előadások

Gyakran megfordult különféle konferenciákon, nemcsak mint résztvevő, hanem, mint előadó is. Férje idegenkedett attól a fordulattól, amely Póla életében történt, mégis úgy tűnik a leveleiből, hogy ha nem is pártolta, nem gördített akadályokat egyházi munkája elé, sőt gyakran érdeklődött felőle. „*Kíváncsi vagyok hódmezővásárhelyi felolvasásodra, óhajtom, hogy minél jobban sikerüljön, már ti. abból a szempontból, hogy az elvetett mag ne hulljon tövisek közé...*” (1902. júl.28.)⁶³⁰ (Ő maga is megjelentetett egy-egy verset Póla

⁶²⁶ TIELE–WINCKLER, Éva: *Semmi sem lehetetlen. Emlékezések és apasztalatok*. Ford. Vargha Gyuláné. Bp., Bethlen, 1932.

⁶²⁷ Szász Póla levele Vargha Tamásnének. Bp., 1932. febr.15. MMGy.

⁶²⁸ RAPPARD, Emmy Veielné: *Anyánk. Képek Rappardné Gobat Dóra életéből*. Bp., 1933.

⁶²⁹ Szász Póla levele Vargha Tamásnének. Bp., 1943. okt. 6. MMGy.

⁶³⁰ VARGHA: *Szász Póla*, III./A 10.

kiadványaiban, néha pedig iróniával tekintett felesége elkötelezettségére⁶³¹). Valószínűleg ebben közrejátszott az is, hogy elismerte Póla evangelizálásban, nyilvános bizonyágtételben, előadásban megnyilvánuló tehetségét.

Vidéki előadásairól olykor a helyi lapok is megemlékeztek, így az „*Alsófehér*” című lap 1909-ben nagyenyedi szerepléséről írta a következőket: „*A város közönségének »színe java« gyűlt össze a kollégium dísztermében, »kíváncsi érdeklődés az arcokon«, hogy »asszony, méltóságos asszony vallásos dolgokról« mit beszél? Egyszerűen öltözött, őszbevegyült haját hátrasimított, középkorú úrinő. Arcáról értelem, szívjószág sugárzik le. Megszólal csengő hangon, de közvetlen egyszerűséggel... választékos szép magyar nyelven, bámulatos folyékonyssággal. Hangja azonnal játszani kezd a szívek húrjain... És ez a próféta lelkű... erős keresztyén lélek... felállította a tételt: ... a bűnös ember kénytelen bűnére az irgalom elnézését kérni... bibliamagyarázatának hatása nem lesz itt nyomtalan.*”⁶³² Egyik kolozsvári előadása nagy hullámokat vert fel, ugyanis Barabás Samu ottani református lelkész az *Újság* című kolozsvári lapban hosszabb cikket írt, amelynek „Egy református papnő”⁶³³ címet adta. Ebben szívet és lelket megrázó prédikációnak nevezte az előadást, s Magyarország legelső szónokai közé sorolta Vargha Gyulánét. „*A kolozsvári újság fellengzős tudósítása kellemetlen félreértést idézett elő. A budapesti lapok olyan hírt csináltak belőle, mintha én hivatalosan minősített »református papnő« volnék, úgyhogy kedden a gyűlésen több ismerősöm, mint ilyent üdvözölt. Igazán ostobák az emberek! Kénytelen voltam a lapokban egy helyreigazító nyilatkozatot tenni közzé. Mint hallom, már a bécsi lapokban is megjelent a hír az »első magyar református papnőről«.* No de ilyen kellemetlenségeknek ki van téve az ember. Csak az elhintett mag meghozza a maga gyümölcsseit! Hiszem, hogy az Úr megcselekszi.”⁶³⁴ Azt akkor Póla sem tudta még, hogy a német sajtó is felkapta a hírt, s feminista egyesületek írtak neki, hogy lehetőleg „papi ornátusban” óhajtanák közölni arcképét, megfelelő életrajzi adatok kíséretében!⁶³⁵ Szász Póla felháborodott véleménye is tükrözi, hogy – főként Póla társadalmi közegében – a nők maguk is elhatárolták magukat annak a gondolatától, hogy átlépjék a határokat, amelyeket az egyházi életben kijelöltek számukra.

⁶³¹ „Sokszor megrója feleségem
Hiúságom és profán fecsegésem,
Ő szóban szigorú, elvben bátor,
Mint egy puritán prédikátor.” (1924. júl.4.) VARGHA: *Szász Póla*. V./A 18.

⁶³² Idézi: ua. III./A 58.

⁶³³ BARABÁS Samu: *Egy református papnő*. *Újság* (Kolozsvár), 1909. okt. 27. 3.

⁶³⁴ Idézi: VARGHA: *Szász Póla*. III.A/57.

⁶³⁵ uo.

Személyes bizonyágtevés

Belmissziói munkájához tartozott hitmélyítő levelezése is a „rábízott lelkekkel”. Ezekben is gyakran tett tanúbizonyágot, s úgy érezte, hogy minden „kereső lélek” számít a segítségére. Ezért írt levelet például Remenyik Sándornak is, amikor annak egyik írását elolvasta a Protestáns Szemlében: *„Kedves testvérem! Testvéri kéz nyúl feléd ezekben a sorokban, egy testvére, aki nem akar más tenni, mint útmutató, hogy reámutasson arra az útra, melyen ő is jár már régóta s melyen békességet és boldogságot talált. Kereső léleknek mondd magadat s attól félsz, hogy mindig csak az maradsz. Ádventi lélek, akinek sohasem lesz karácsony. Én másképp látom a dolgot., s arra szeretnék reá vezetni, hogy te is másképp lásd. Tudod mi az a keresés? Visszhang másvalakinek keresésére, aki már régen keres téged, eleitől fogva. Nem mi szeretjük őt, Ő szeretett minket előbb, mondja a Szentírás. A jó Pásztor szeretetét te öntudatlanul is megérezted s ez von téged Ő felé. S mikor te elkezdted Őt keresni, akkor már Ő meg is talált téged. Vagy azt hiszed, hogy a jó Pásztor, mikor meghallotta eltévedt bárányának a legelső nyöszörgését, nem tudta azonnal, hogy hol van és milyen veszélyben van? S ha ezt meghallotta nem sietett a hang felé s nem emelte ki beteg bárányát a tövisek közül a szakadékból? De igen. Ő megtalált téged és karjaira emelt. Pihenj meg ebben a tudatban. Nem dogmákkal van neked dolgod, hogy azokat összehasonlítsd és egymással összeilleszd, hanem egy élő személlyel, Jézus Krisztussal. Ő az az út, melyre egy igénytelen útmutató rámutat. Őbenne való hit sem nem dogma, sem nem poézis. Valóság, melynek megragadásához egyszerű, gyermeki hit szükséges, semmi egyéb. Ne hidd, hogy erre nem vagy képes, mert már nem vagy gyermek. Istennel szemben gyermek vagy és mindig az is maradsz. Ne megérteni akard Őt, a Felségest, a Hatalmast, a Dicsőt, hanem szeretni az Irgalmast, a Kegyelmet, a bűnbocsátó Szeretetet, a Fiúban megnyilatkozó Atyát. S ismét azt mondom: Mi szeressük őt, mert Ő szeretett előbb minket. (I. János 4:19). Szeretettel köszönt az Ő szeretetében veled összekötött testvéred.”⁶³⁶*

Nemcsak levelezés útján segített, illetve voltak védenői, hanem látogatni is járt, Lelkileg többeket erősített, támogatott: többek között Matolcsy Miklósnét is.⁶³⁷ Nála tett látogatásáról beszámolt gyermekeinek is: *„Szegény roppantul vágyik egy őt megértő keresztyén lélek társaságára, nehéz helyzetében. Miklós most is a régi, gúnyolódik s gorombáskodik, mondhatom egy nap alatt is kifárasztja az embert kötekedésével, nem hogy egy egész életen át. Még hozzá az öreg Matolcsyné (Br. Kaas Melanie) és leánya Teréz... akit most szintén Farmoson találtam, borzasztó kemény, gögös lelkek, akik szintén csak megnehezítik Pálma helyzetét. De persze mindez nem az Úr akaratán kívül történik, avval*

⁶³⁶ Szász Póla levele Remenyik Sándorhoz, 1933. jún. 14. idézi: VARGHA: Szász Póla, VI/A 52.

⁶³⁷ Ő adta ki az első brei írással megjelent Bibliát.

bíztattam Pálmát, aki újra egy kissé felüdült s új bátorsággal indult neki a továbbiaknak. Volt alkalmunk együtt imádkozni, sőt hétfőn reggel, mikor Miklós korán bejött Pestre, még egy házi istentiszteletet is tartani, gyerekek és cselédek jelenlétében.”⁶³⁸ Matolcsyné életrajzában, amelyet lánya írt róla, megőrökíti Póla szerepét anyja át- és megtérésében. „...Vargha Gyuláné Szász Póla... ment el hozzá egy napon látogatóba. Szerette Pólát, mert megbízható jó asszony volt, akinek társaságában könyvekről, versekről, művészetről is beszélgethetett, nemcsak a főzésről, disznóölésről, háztartásról, cselédekről... Látogatásai alkalmával Póla elővette legújabb verseit és azokat olvasta fel neki. Ezek a versek istenesversek voltak, olyan költemények, amiket Pálma is írhatott volna. Ezek az ő érzelmeit is megfogalmazták.. S Pálma ekkor, mintha gyónna, elmondta Pólának, fáj a szíve. Úgy érzi, ebben a családban tőle csak elvesznek. ...Most már Istenétől is meg akarják fosztani. Mit tegyen? Póla pedig a hit magabiztosságával adta át Pálmának az üzenetet: »Ne félj, csak higgy!« Az Isten veled van, Pálma!... Egy napon Póla meghívta Pálmát abban a közösségbe, amibe ő is járt... 1907-ben tért át”⁶³⁹, s lett a „vakok misszionáriusa”.

Szívesen foglalkozott az egyes „lelkekkel”. Mikor Erzsébet lánya egyik udvarlója meglátogatta vele is elbeszélgetett, s a beszélgetésről beszámolt Zoltán fiának: „...volt alkalmam igen komolyan beszélni vele lelke állapotáról. Imádkoztam is vele, s hiszem, hogy az Úr Jézushoz való viszonya, mely eddig fölületes volt, mostantól fogva sokkal igazabb és bensőségebb lesz. Este az imaórákon is részt vett a Bethániában s igen alázatosan és amellett hálaadásal imádkozott... egy emberi léleknek a megtérése nagy ok a hálaadásra.”⁶⁴⁰

Szegénygondozással is foglalkozott, egyik pártfogoltja Schmidt Magda volt, egy szegény megesett német hölgy, akit br. Radvánszky Gézáné küldött hozzá. Másoknak is gyakorta segített: vagy munkát adott vagy valamilyen adományt.⁶⁴¹

A belmissziói munka hatása életére

Arról, hogy új tevékenységi köre hogyan befolyásolta életmódját, levelezéséből és fia Vargha Zoltán Szász Póláról írott életrajzából kaphatunk képet. Rendszeresen hetente tartott bibliaórát, havonta kétszer, de legalább egyszer evangelizált valahol vagy Pesten, vagy vidéken. Rendszeresen tartott valamilyen alkalmat a Béthelben, otthon a családnak illetve a cselédeknek bibliát magyarázott. Löbi birtokukon nemcsak saját alkalmazottaiknak, hanem a környék cselédségének is tartott bibliaórát, karácsonykor, húsvétkor ünnepséget, a cselédek gyermekeinek vasárnapi iskolát. „...Ma délután rendeztük az új ház szobájában a vasárnapi

⁶³⁸ Szász Póla levele. 1910, okt. 6. idézi: VARGHA: *Szász Póla*. III./B 72.

⁶³⁹ PÁSZTOR Jánosné: *Matolcsy Miklósné A vakok misszionáriusa*. Bp. 2001. 14–15.

⁶⁴⁰ Szász Póla Vargha Zoltánhoz. h.n. 1909. jan. 6. idézi: VARGHA *Szász Póla*. III/A 51.

⁶⁴¹ ua. III./A 26.

iskolások karácsonyi ünnepélyét. Átvittük a karácsonyfát, s újra meggyújtottuk a gyertyákat rajta. Vasárnapi iskolás nem sok jött, de bejöttek a majorbeli asszonyok apró gyermekükkel, s így voltunk vagy 40-en. Mindenki kapott csomagot, képet, olvasmányt. Előbb azonban szép kis program volt, karácsonyi énekek, Jutka, Dani és Mezei Juliska szavaltak, én bibliát magyaráztam. Az ajándékok kiosztása után a vasárnapi iskolásokat hazaküldtem, s az asszonyoknak még felolvastam két karácsonyi történetet a Keresztyén családból, egyiket Marcsa írta, s mondhatom igen kedves megható kis történet.”⁶⁴²

1921 nagyhetét Póla Budapesten töltötte, bent lakott a Bethániában s Zoltán fiáékhoz Budára csak vizitbe járt ebédre. A nagyhét minden napján ő tartotta a Bethániában a bibliaórát, illetőleg, a nagyközönség számára az összejöveteleket. A fogházban a rabnőknek, illetve a Szt. István Kórház két kórtermében hirdette az evangéliumot. Takaró Géza (kőbányai lelkész) is meghallgatta és Póla előadásáról az Egyházi Értesítő számára kivonatot kért, amit ő gyorsan el is készített, hogy a húsvéti számban megjelenhessék.⁶⁴³ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy egy-egy előadásra mennyit készült, mennyi időt töltött írással egyrészt a belmissziói lapok, a Protestáns Naptárak számára, mennyi időt töltött szerkesztéssel, versírással, akkor úgy tűnik idejének tekintélyes részét töltötte belmissziói munkával. Akárhol is időzött, mindenütt bekapcsolódott az egyházi munkába. Bibliaórákat, evangelizációkat tartott Kunszentmiklóson fia gyülekezetében, Sopronban pedig az evangélikus gyülekezetben. Amikor a Balatonnál időzött ott is eljárta vallásos alkalmakra, illetve maga is tartott bibliaórákat, evangelizált.

Az előbb idézett levélrészlet is tükrözi, hogy Szász Póla mintegy hivatásként kezelte egyesületi, hitébresztő tevékenységét és figyelemmel kísérte a megjelenő irodalmat.

Egyre elszántabban ragaszkodott saját időbeosztásához, hiszen Istennek szentelt munkája került életében a legelső helyre. Így amikor Vargha Gyula sürgette a kiköltözést Löbre, felesége nehéz dilemma elé került, miután egyházi munkája Budapesthez kötötte: „*a budapesti evangéliumi munkától való teljes visszavonulásra még nem érzem magam az Úr által felhatalmazva.*”⁶⁴⁴ Végül a kiköltözés mellett döntött ő is, de egyesületi munkáját nem hagyta abba, csak ritkábban tudott résztvenni a különféle alkalmakon. Családban betöltött szerepe is átalakult, hiszen már nem csak a megszokott hagyományos női szerepet töltötte be, hanem kialakított a maga számára egy önálló, független világot, amelyhez Vargha Gyulának is és a család többi tagjának is alkalmazkodnia kellett.

Mindez nem jelentette azt, hogy hagyományos női szerepével felhagyott volna. A háztartás gondját már jobban megoszthatta, anyagi helyzetük megengedte, hogy több cselédet

⁶⁴² Szász Póla levele gyermekeihez, Löb. 1926. dec. 26. MMGy.

⁶⁴³ VARGHA: *Szász Póla V./A 9.*

⁶⁴⁴ Szász Póla levele Vargha Ilonához, 1917. szept.24. idézi: ua. IV/30.

tartsanak, alkalmanként akár négy cseléd állt a Vargha családnál alkalmazásban, de lányai és menyei is kivették részüket a házimunkából, főként amikor nyáron több időt töltött távol, például a Béthelben.

A pihenés, nyaralás is fontos szerepet kapott életében. Korábban természetes volt számára, hogy férjének és általában a férfiaknak van szükségük arra, hogy az egész évi intenzív munka után a nyári időszakban kipihenjék magukat, erőt gyűjtsenek a következő évre. Számára ebben az időszakban a „nyaraláshoz” hozzátartozott a háztartásvezetés, befőzés, aszalás, vásárlás télire, gyermekek ellátása. Egyházi működése idején már ő is „kikövetelte” a feltöltődés idejét, hiszen abban a munkában, amelyet Isten dicsőségére végzett, úgy érezte már neki is joga van ehhez. Leggyakrabban a Béthelbe ment, ahol sokat pihent, olvasgatott. *„Ezt a néhány hetet azért kaptam az Úrtól, hogy testi és lelki erőt gyűjtssek, s nem tudhatom, mennyire lesz szükségem az előttem álló esztendőben. Jobb lesz, ha az előre kiszabott időt kitöltöm.”*⁶⁴⁵ – írta a menyének.

A belmissziói munkába – főként a gyermekek számára tartott alkalmak vezetésébe – bevonta saját gyermekeit is, akik ily módon is szocializálódtak az egyházi munkába. Rendszeresen részt vett, illetve szervezett szeretetvendégséget, ebbe is belevonta gyermekeit.

Póla sajátos szerepet töltött be családjában azzal is, hogy tulajdonképpen rajta keresztül hagyományozódott tovább a szerepvállalás az egyházi életben, nemcsak fiúágon, hanem női ágon is, elsősorban Tamás fia és Ilona lánya révén. Ő jelentette tehát a folytonosságot a papi családban, fiútestvérei ugyanis apjuk hivatali pályafutását követték, egyikük sem lépett egyházi pályára, lánytestvérei világiakhoz mentek férjhez.

Egyre meghatározóbbá vált befolyása gyermekei jövőjét illetően is. Ilona lánya édesanyja hatására tért meg, s tulajdonképpen ezután hagyott fel tudományos ambícióival. Feleségül ment Podmaniczky Pál evangélikus lelkészhez, aki mellett – mint lelkészné –, anyjához hasonlóan aktív hitébresztő tevékenységet folytatott. Egyházi munkáját illetően Szász Póla gyakran látta el tanácsokkal, megosztotta vele tapasztalatait *„Nagyon örülök a Sopronban megindult imaóráknak. Tudod, hogy én már évekkkel ezelőtt tanácsoltam, hogy bibliaórán kívül imaórát is tartsatok... Valahogy úgy intézzétek, hogy imaórákon is együtt lehessenek olyanok, akik bibliaórákon együtt vannak. Igaz, hogy nálam is egészen mások vannak a keddi imaórán, mint a pénteki bibliaórán, de nagyon a szívemen van mostanában, hogy a bibliórán rövidebben akarok beszélni s több időt és alkalmat adni arra, hogy a résztvevők imádkozhassanak. Most újból elővettem és olvasom Finney életrajzát és beszédeit, amelyekben nagyon sok jó utasítás van bibliórák és imaórák vezetésére. A bibliaórákon*

⁶⁴⁵ Szász Póla levele Vargha Zoltánnéhoz, 1924. aug. 16. idézi: ua.V./A 18.

különben most ótestamentumot magyarázok, előlről kezdve a bibliát. Abochiusnál járunk. Ennél még jó hasznát veszem: Krocken: »Das lebenige Wort«-jának.»⁶⁴⁶

Másik két lánya világi emberhez ment feleségül, de Molnár Gyula aktív tagja volt a Bethániának. Fiai közül Tamás a lelkészi hivatást választotta. Zoltán és Gyula fia világi pályára léptek, de Zoltán felesége szintén követte anyósa példáját. Póla az „öt követő” családtagokból létrehozott egy olyan kört, akiket bevont evangelizáló munkájába. Megjelentette írásaikat az általa szerkesztett folyóiratokban. Férje is rendszeresen írt a felesége szerkesztette Mustártármagba és a Bethánia másik kiadványába a Keresztyén Protestáns Naptárba.

Az, hogy a nők is járnak konferenciákra a család következő nemzedékében teljesen elfogadott volt. Ilona, amikor a fiatal papnék konferenciájáról olvasott, írta anyjának, hogy nagyon szeretné, ha lányát, Mártát⁶⁴⁷ ide elengedné férje. *„Nemcsak a férfi, hanem a családanya is rászorul a pihenőre, felszabadulásra, lelki áldásra. Ez ad aztán neki új erőt a további hűséges munkára.”* (Ilona szívesen vállalta a gyerekeket ez alatt az idő alatt).⁶⁴⁸ A család asszonyai ilyen helyzetekben is egymás segítségére voltak, a gyerekeket ilyenkor egymásnál helyezték el.

Az unokák vallásos nevelésében is részt vett, legfőképp Lőbön. Érdekes párhuzam, hogy úgy ahogy Póla gyermekkorában a Szász családban egykor szokás volt az otthoni színjátszás, unokáival ő is adatott elő jeleneteket például a helyi vasárnapi iskolásoknak, csak a darabok és az előadás célja volt egészen más. Saját, vagy mások által írt vallásos témájú jeleneteit tanította be és játszatta el velük.⁶⁴⁹

Vargha Gyuláné hatása nem szorítkozott családjára, hanem a saját és a következő generációban is találkozunk követőivel, olyan nőekkel, akiknek segítette „hitre jutását”. Czeglédy Sándorné lelkészné, az 1920-as évek női egyházi munkása, Szász Pólához írott levelében megemlékezik arról, hogy fiatal papnéként milyen mély benyomást tett rá a vele való találkozás. A levél arra is példa, hogy egy jelentősnek tartott személyiség hogyan válhatott viszonyítási ponttá a többiek számára. *„Sohase felejttem el első találkozásunkat az életben – ez előtt majdnem 30 évvel, mikor engem, fiatal papnét, akkor még három apróság anyját, kedves Póla Néni olyan meleg, biztató, bátorító szeretettel fogadott egy konferenciánkon. ...Legutóbb Debrecenben az ottani papnék és ref. nők gyűlésén tartottam két előadást. Valaki azt mondta: »Mintha csak Vargha Gyulánét... hallottam volna«.»⁶⁵⁰*

⁶⁴⁶ Szász Póla levele Podmaniczky Pálné Vargha Ilonához, Bp., 1941. febr. 27. MMGY.

⁶⁴⁷ Podmaniczky Márta, Kutas Emil zuglói lelkész felesége.

⁶⁴⁸ Podmaniczky Pálné Vargha Ilona levele Podmaniczky Pálhoz, Sopron, 1942. márc. 8. idézi: ua. VII/D 137.

⁶⁴⁹ Szász Póla levele Vargha Tamásnéhoz, Lőb, 1929. II. 7. MMGY.

⁶⁵⁰ Czeglédy Sándorné levele Vargha Gyulánéhoz. Cegléd, 1942. máj. 16. RL C/97 16. doboz.

Nemcsak életmódját, hanem egész életfelfogását átalakította „megtérése” és az ezzel járó új kegyességi gyakorlat. Mint már volt róla szó, minden addig megszokott világi szórakozással szakított: ettől kezdve nem járt színházba, olvasmányait igen megválogatta, s míg korábban a világi folyóiratok, regények rendszeres olvasója volt, ezentúl a Bibliát és az evangéliumi olvasmányokat helyezte előtérbe. Fia, Vargha Zoltán említ egy esetet, amikor a *Bazár* című folyóiratot, amelynek minden száma megvolt náluk, kidobta: „*Pietista édesanyám erkölcsrombolást keresett ezekben az ártatlan írásokban.*”⁶⁵¹

A családban bekövetkező eseményeket is másképpen értékelte ezután. Korábbi leveleiből is látszik, hogy nehézségek, betegségek idején kevésbé esett kétségbe, mint férje, és bízott abban, hogy Isten megsegíti őket, átsegíti a nehéz időszakokon, de azért az anyai, házastársi aggodalom is erősen kicsengett soraiból.⁶⁵² „Megtérése” után azonban már mindenben Isten jóságos és bölcs szándékát kereste és látta, betegségben, halálban, szerencsétlenségben, ellenségeskedésben és a mindennapok problémáiban is. Távolabbi családtagjaiban nemegyszer megütközést váltott ki ezzel, volt olyan eset, hogy emiatt egyenesen érzéketlenséggel vádolták. Édesanyja halálakor írta Károly öccséhez a következő sorokat: „*Oh az én szomorúságomban, mellyel kedves jó mamánk halálára gondolok, nincsen semmi keserűség, őt egy jobb, boldogabb hazában hiszem, mely felé mindnyájan törekszünk, s mennél erősebb hittel, mennél teljesebb meggyőződéssel ragaszkodunk az öröklétnek gondolatához, annál inkább tapasztaljuk életünkben az Istennek áldását, mindenütt, még a fájdalom között is.*”⁶⁵³

Tamás fiának címzett levelében így írt férjével kapcsolatban: „*Ismered már, hogy szoktak ilyen borús napjai lenni. Mily boldog, aki ismeri a világ világosságát! Őneki ez hiányzik s azért csügged el minden kis baján.*”⁶⁵⁴

Megváltozott a stílusa akkor is, amikor anyai tanáccsal látta el gyermekeit, illetve gyermekeihez fűződő viszonya is más alapokra helyeződött. Már nem akart csak a társadalmi elvárásoknak megfelelni. Amikor legidősebb fia (Vargha Zoltán) nagykorú lett a következő sorokat írta: „*Mily sok hálával tartozol a kegyelmes Istennek, gondold csak vissza az egész életedre, boldog gyermekkorodra, szerencsés családi körülményeidre, jó egészségedre, gondtalan anyagi viszonyaidra... Isten megőrzött általuk oly sok kísértéstől, veszélytől, melynek sokszor ki vannak téve nehezebb, boldogtalanabb életkörülmények közt felnövekvő ifjak... És gondold még arra is, hogy Isten mily korán alkalmat adott a dicsőséges*

⁶⁵¹ VARGHA: *Szász Póla* II/B 2.

⁶⁵² „*Kedves édes szerelmem, csak már a jó isten egészen jó egészséget adna neked, hadd örülhetne az én szívem, mely oly tele van szerelemmel irántad!*” Szász Póla levele Vargha Gyulához, Halas, 1887. szept. 9. R.L. C/97 15. doboz.

⁶⁵³ VARGHA: *Szász Póla*. II/B 20.

⁶⁵⁴ Szász Póla levele Vargha Tamáshoz. 1910. nov. 5. MMGy.

evangéliumot egészen komolyan hirdettetni halld. Hálát adok azért is, hogy tégedet is némileg megérintett az evangélium ereje... imádkozol, olvasod Isten igéjét s igyekszel a becsület és tisztesség útján járni. Hő kívánságom..., hogy Isten szeretete még jobban áthassa s felmelegítse szívedet, hogy a Megváltó igazán élő valósággá legyen benned... kiről bizonyosságot tudnál tenni, még ha azt senki el nem fogadná is. Kérd az Úr Jézust... s akkor még boldogabb leszel s eljutsz Krisztus teljességével ékeskedő korszak mértékére. (Ef. 4:13.15.)⁶⁵⁵ Legfiatalabb gyermeke, Gyula – aki a család fekete báránya volt –, kártyázott és rendszeresen nagy pénzüsszegeket vesztett, sok aggodalmat és költséget okozva ezzel családjának. Apja és anyja merőben másképpen reagált erre a problémára. Vargha Gyula egy apától „megszokott” módon rendkívül dühös és elkeseredett volt, hogy fiában csalódnia kellett. Szász Póla azonban ebben is Isten vezetését látta. „Kimondhatatlanul fájdalmas megdöbbenést keltett bennünk a mit Gyuláról írtál. Édes apa csak haraggal, megvetéssel és a javulás lehetőségének teljes kizárásával tud gondolni arra a szerencsétlen fiúra. Nem is óhajt vele találkozni, s most nem is volna ennek értelme. Várnunk kell, hogy Isten végezze a maga munkáját, s nekünk is megmutassa mit kell cselekednünk. Én nem vesztettem el hitemet Isten végtelen kegyelmében, sőt erősebben ragaszkodom hozzá mint eddig, ugyan Gyulával való találkozásomkor nem láttam benne igazi bűnbánatot, s nem tudom most is fölébredt e benne. De hogy Isten még mindig azon munkálkodik, hogy azt fölébressze, azt egészen bizonyosan hiszem. Hiszem, hogy Isten még nem vetette el, s éppen azért én sem vetem el, hanem szívem egész szeretetével imádkozom, hogy igazán összetörjön, ne csak a bűnök következménye, hanem magok a bűnök alatt és Istenhez térve új életet kezdjen. Abban is Isten kegyelmét látom, hogy ha Gyula mindazok, amik történtek, képes volt újra kártyához nyúlni, akkor vesztése kellett, mert ha nyer, az halálos mérge lett volna neki, a teljes tönkrementés pedig orvosság is lehet.”⁶⁵⁶

Az egyházi élet minden vonatkozása érdekelte élete végéig figyelemmel kísérte a változásokat és megpróbálta minden jelenségnek és személynek megérteni a helyét és jelentőségét. A legtöbb egyházi és egyházon kívüli kezdeményezésben azt kereste, hogy vajon eszközt jelenthet-e Isten igéjének terjesztésére. Időskorában is érdeklődött minden iránt, megpróbált komolyan tájékozódni, sokat olvasott, Tamás fiának illetve Podmaniczky Pál vejének kérte ki a véleményét, és minden általa jónak ítélt kezdeményezésért imádkozott.

Az 1940-es évek ébredési mozgalmaiban dúló konfliktusokról már Sopronban, ágyban fekvé értesült, és Tamás fiával osztotta meg ezzel kapcsolatos gondolatait, gondjait. Békefi Benő és Karácsony Sándor mozgalmairól érdeklődött: „...azt benyomást teszi az emberre,

⁶⁵⁵ Szász Póla levele Vargha Zoltánhoz, h.n. 1910. ápr. 8. idézi: VARGHA: i. m. III/B. 110.a.

⁶⁵⁶ Szász Póla levele Vargha Zoltánhoz, Lőb, 1926. jan. 17. R.L. C/97 15. doboz.

hogy vagy Istentől elhívott próféta ez a Békefi, egy újkori Jeremiás, vagy egy önmagát annak állító elvakult, erőszakoskodó ember, mint amilyennek látják őt olyan sokan. Egy ilyen ágyban fekvő, az illetékes emberekkel egyáltalán nem érintkező öregasszonynak nem könnyű dolog ezt a kérdést megoldani. Ezért fordultam hozzád, aki mégis csak közelebbről ismerheted a dolgokat s akinek ítéletében megbízom... A személyekre vonatkozólag egészen ugyanazt a sorrendet állítom föl a megbízhatóság tekintetében, mint te avval a különbséggel, hogy Bereczkyt még előbbre állítom bizalmamban, mint Victort, aminek az a magyarázata, hogy bár Victort sokkal régebben ismerem, még kis gimnazista korából, azért talán lényének hidegebb volta miatt, sohasem jutottam vele olyan meleg, és szoros lelki összeköttetésbe, mint Bereczkyvel... A sorrendben ezután jön Békefi s végül Karácsony, akinek a jó oldalait nemigen tudom felfedezni... én már tényleges részt venni semmi munkában nem vehetek, ténykedéssel én nem árthatok, se nem használhatok. Egyetlen fegyver, amelyet forgathatok, az imádság, ezt pedig csendes szívvel is végezhetem, sőt legeslegjobban tudom végezni. Imádságaimban nagy helyet foglal el az Isten gyermekeinek egységéért való könyörgés.”⁶⁵⁷

Vargha Tamás fiai és a felesége is Karácsony Sándor hatása alá kerültek, amelyet a család többi tagja nem nézett jó szemmel. Ez esetenként összeütközéshez is vezetett, mivel a gyerekek nemegyszer töltöttek hosszabb időt rokon családoknál. Vargha Zoltán is gyakran kitért erre, anyjáról írt életrajzában öccse fiait és feleségét „Karácsony neveltjei”-ként aposztrofálta. Fennmaradt egy levél, amelyben Ilona arról értesítette Tamást, hogy egy kölcsön miatt kipattant közte és Tamás egyik fia között egy vita: „Sajnálom, hogy Dombinak annyi panasza van rám. Pedig én igazán tőlem telhető, szeretettel gondozom. Különben talán épp ez a baj. Mert hiszen épen Karácsony Sándor tanítása közöttünk a fő- sőt egyetlen ütközőpont, aki többek között azt tanítja, hogy a serdülő, vagy felserdült gyermek életében még a leghűségesebb édesanya is kis Miska a legsilányabb barátához képest is. Persze ilyen bolond elvek hirdetésével valóságos maniakusait neveli ezekből a minden szavára esküdő gyerekekből a barátságunk. ...Épen a napokban mondta, hogy 15 éven fölül szó sem lehet gyermeknevelésről. Ebben a vonatkozásban még keservesebb számomra, ha már tulajdon neveletlen Jancsi fiam sem nevelhetem ennek alapján.”⁶⁵⁸

Pólának is mindvégig voltak Karácsony Sándorral szemben fenntartásai: „...egyáltalán nem vagyok megelekedve újabban a lappal (Magyar Ébredés). Nagyon kezd terjedni benne a Karácsony Sándor féle szellem.”⁶⁵⁹

⁶⁵⁷ Szász Póla levele Vargha Tamáshoz. Sopron, 1946. nov. 19. MMGy.

⁶⁵⁸ Podmaniczky Pálné Vargha Ilona levele Vargha Tamáshoz, Sopron, 1941. febr. 9. idézi: VARGHA Zoltán: Szász Póla. VII/C. 89.

⁶⁵⁹ Szász Póla levele Vargha Tamásnak, Béthel, 1943. júl. 25. MMGy.

A családi életben betöltött, nyíltan vállalt irányító szerepe mellett Szász Póla az egyházi és társasági életében is bizonyos presztízst szerzett magának, amely már nem(csak) püspök apja, illetve férje révén, társadalmi állása miatt, hanem saját jogán illette meg. 1909-ben Lőbön összegyűlt Vargha Gyula néhány íróbarátja. Zoltán fiának írt levelében olvashatjuk, mennyire büszke volt arra, hogy a „tudós férfi kör”-re is hatást tudott gyakorolni. A találkozón ott voltak Vargha Gyula barátai: Beöthy Zsolt, Némethy Károly, Endrődi Sándor, Hegedűs István, Thaly Loránt, Alexander Bernát, Bék Manó, Szöcs Ferenc, Szinnyei, Szász Béla. *„Az urak igen kedvesek voltak, jól érezték magukat. Egész nap künn voltak, csak éppen ebédre jöttek be az ebédlőbe. ...Délelőtt egy kis tízórai után kísértáltak az urak a szőlőbe, délután pedig a gesztenyefa alatt üdögéltek fekete kávézva és borozgatva. Négy óra felé gyülekezni kezdtek a pusztaiak és környékeliek az előre jelzett istentiszteletre, s mikor én odamentem közéjük, az urak is mind fölálltak és odajöttek. Endrődöt kivéve, aki kérte édesapát, hogy maradjon vele az asztal mellett. Azonban mikor elkezdtem beszélni, elhallgatott, figyelni kezdett, s mint édesapa mondja, kicsordultak a könnyei. Arról beszéltem, hogy »Ha olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mehetek bé a mennyeknek országába«. Ki sem mondhatom, mily hálás voltam, hogy az Úr ezt a ritka alkalmat adta, amelyen tudós, komoly férfiak előtt bizonyosságot tehettem, s azért, hogy oly komolyan és figyelmesen, érdeklődéssel hallgatták. Látszott, hogy egészen komoly benyomást tett rájuk az Isten igéje, különösen Beöthyre, Némethyre és Alexanderra.»⁶⁶⁰*

Szász Póla arra a hagyományos középosztálybeli női szerepre készült, amelyet az őt körülvevő családi kör és társadalmi közeg elvárt tőle. Neveltetése, iskoláztatása arra készítette föl, hogy művelt, a társaságban ügyesen forgolódó, a háztartásban jártas nőként megállja a helyét: jó feleség és anya váljék belőle.

Szász Póla ennek megfelelően férjhez ment, jó családjává lett, megpróbált tökéletesen megfelelni saját és környezete elvárásainak. Tehetsége és személyisége más szerepre is alkalmassá tette volna, nyilván ennek hiányát mindvégig érezte, hiszen önképében is erősen élt saját képességeinek értéke. Mivel világi pálya lehetősége fel sem merült benne, az önmegvalósításnak olyan terét találta meg a belmissziói munkában, amelyről úgy érezhette, hogy abban kibontakoztathatja tehetségét. Mindeközben meg kellett teremtenie maga számára a munkájához szükséges függetlenséget. Bár családja, férje nem támogatta mindenben, önmegvalósításában megakadályozni nem akarták, illetve nem tudták. Az, hogy egyházi munkát végzett, védelmet jelentett, egyrészt mert elköteleződését nem lehetett megkérdőjelezni, másrészt nem lehetett rásütni, hogy a családi életet valamilyen öncélú, önző önmegvalósítás miatt szorítja néha háttérbe. Saját életében is lassú emancipációs folyamatot

⁶⁶⁰ Szász Póla levele, 1909. máj. 27. idézi: VARGHA: *Vargha Gyula*. VI./B 86.

élt meg: részvétele és elismertsége abban az alternatív egyházi nyilvánosságban, amely a nők számára elfogadottá vált időközben, új lehetőségeket jelentett életében. Ez a fordulat életének abban a szakaszában történt, amikor gyermekei már felnőttek, megvolt a megfelelő anyagi, egzisztenciális háttere, már több szabadidővel rendelkezett, így nem a családi élet kárára végezte „másik hivatását”. Emellett (apja és férje révén) társadalmi státusza és presztízse is biztos alapot jelentett, így túlzásai ellenére is úgy értékelték egyházi szereplését, hogy megmaradt azokon a kereteken belül, amelyeket egy középosztálybeli nő számára kijelöltek. Ő maga is tudatosan és határozottan ezeken a kereteken belül találta meg magának a lehetőségeket, a szabad mozgásteret.

4.2. Dessewffy Emma életútja

Dessewffy Emma személyes iratai, levelezése egy magántulajdonban őrzött családi iratanyagban maradtak fenn, sajnos töredékesen, a családi emlékezet szerint már ő maga megsemmisítette egy részét. Egyházi munkájáról, majd későbbi patronázstevékenységről csak néhány forrás található. A család egyik nemrég elhunyt tagja, Alföldi-Boruss Dezső összeállította életrajzát, ezt is felhasználtam az életút megírásához. Nemcsak a birtokában lévő iratanyagot dolgozta fel, hanem a családi legendárium történeteit is.

A család

Cserneki és tarkeői Dessewffy Emma nagyapja Dessewffy Tamás Sámuel (1778–1854) a család margonyai ágából származott, a győri csatában a Borsod-Heves megyei insurgensek főstrázsamestere volt. Első feleségével Gyürky Terézszel az alsószolcai zálogbirtokon kb. 2 ezer holdon gazdálkodott. Felesége korai halála után Margonyán élt, második felesége Sólyom Júlianna volt. Három fiúk született: Gyula, Dénes és Zsigmond. A miskolci ev. egyház főinspektora, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület vice-főfelügyelője volt. Halálával hatalmas adósság maradt utána.⁶⁶¹

A fiúk mindhárman az eperjesi kollégiumban végeztek, s később részt vettek a szabadságharcban Dessewffy Gyula mint Coburg-huszár százados, Zsigmond mint tüzérszázados, Dénes pedig mint huszárőrnagy.⁶⁶²

Dessewffy Dénest a bukás után halálra ítélték, de megszökött és a genfi emigrációhoz csatlakozott. Puky Miklós naplója szerint 1852. júl. 9-én érkezett Genfbe, ahol kapcsolatban állt Klapkával, gr. Zichy Karolina gr. Károlyi Györgynével, Batthyánynéval (Zichy

⁶⁶¹ ALFÖLDY-BORUSS Dezső: *Dessewffyek*. 2000., Kézirat. I/1. 33.

⁶⁶² ua. I/1. 44.

Antónia),⁶⁶³ Odeschalchinével, gr., Teleki Lászlóval, Almássy Pállal, Horváth Mihály csanádi püspökkel, Karacsay gróffal és Asztalos Sándor ezredessel⁶⁶⁴. Genfben óratok-készítő, (monteur de boites)⁶⁶⁵ lett, tehát polgári foglalkozással tartotta el magát.

Itt nősült, Jourdan Adèle-t, egy hugenotta polgárcsalád leszármazottját vette feleségül. Három gyermekük: Arisztid (1854), Árpád (1857) és Emma (1858) is itt született.

Dessewffy Dénes az 1860-as években térhetett vissza Magyarországra, nagyon szerény anyagi körülmények közé. *„Miolta visszatértem szerencsétlen hazámba folytonosan megerőltetett tevékenységem s lehető legelvonultabb s legszerényebb életmódom dacára is odafejlődtek ügyeim, hála néhány kapzsi rokonom szívtelenségének, hogy 300 holdas birtokomat az utolsót (Hugyaj), mi még megmaradt kéntelen voltam eladni s árából nem maradt annyi, hogy két szobát bebútorozhattam volna, mikor Pestre jöttem lakni. Itt egy szerény állomást valék kéntelen elfogadni s miután fizetésem távolról nem fedezi kiadásaimat, néhány kosztos fiút vagyok kéntelen tartani, s így napról-napra tengetni azon nyomorult időszakot, melynek betöltésére vagyok kárhoytatva s melyet életnek hívnak... Nekem a Magyar Földhitelintézetnél egy szerény állásom van, fizetésem 1200 forint s dolgom meglehetősen kevés...”*⁶⁶⁶

Dolgozott biztosítási ügynökként is, telekkönyvi becsüsként is, állandó pénzzavarral küszködve. Gyermekeihez, családjához való viszonyáról tanúskodik egyik levele, amelyet fiának írt születésnapra köszöntésül: *„Az egész keresztény világnak legnagyobb ünnepe van ma. Nekem háromszoros ünnep, mert nemcsak Megváltómnak születése napját ünnepelem, december 24-én, de két szeretett és jó gyermekem születése napját is. Gazdagon kárpótolt a mindenható Isten anyagi csapások és gyötrelmekért, mellyel talán csak azért látogatott meg, hogy annál gazdagabban kárpótoljon jó gyermekeim által... Szegénységem ellen sosem hallott emberi leány panaszkodni, de még a mindenható isten, ki a vesékbe lát ő sem láthatta zúgolódásomat, mert Isten káromlás volna részemről panaszkodni azért, hogy nem vagyok anyagi jó léttel megáldva, midőn az erkölcsi és szellemi kincsek tárházát képezi családi köröm...”*⁶⁶⁷ Nemesi származása, neve, 48-as múltja, kapcsolatrendszere, kemény katonás jelleme ellensúlyozták az egzisztenciális bizonytalanságot. Mindhárom gyermeke taníttatását a genfi nagymama segítette. Arisztid és Árpád esetében elsősorban pénzzel, Emma pedig Genfben nála nevelkedett éveken át. *„Drága anyám, nem tudod, hányszor áldalak téged*

⁶⁶³ ua. I/1. 15.

⁶⁶⁴ ua. I/1. 16.

⁶⁶⁵ ua. I/1. 44.

⁶⁶⁶ Dessewffy Dénes levele Klapka Györgyhöz. Pest, 1866. II/14. OL. Klapka György Lt. Levelek. 6. doboz. 22. tétel. Idézi: ALFÖLDY: i.m. I/2. 88.

⁶⁶⁷ Dessewffy Dénes levele Árpád fiához. Kassa. 1884. XII. A-BGy.

ezekben a különös napokban – a fiúk jó úton – és mindez a te érdemed, mert az utolsó kölcsön nélkül Arisztid nem tudta volna az akadémiát elvégezni, s a szükséges külön leckéket...’’⁶⁶⁸

Dessewffy Dénes meggyőződése volt, hogyha valaki történelmi nevet visel, azt saját érdemeivel kell „feltöltenie”, a származás önmagában nem elég, viszont komoly teljesítményre kötelez: *„...te mint született Desseffwy semmit sem nyomsz a társadalomban, még ha ami egyáltalában nincs, nagy vagyonra is támaszkodhatnál. ...minden történelmi név csak egy nulla, amelynek értéke abban az arányban emelkedik, a mily arányban annak viselője érdemeket bírt szerezni vagy egyáltalában érvényesülni. Egy történelmi nevet sokkal nehezebb viselni, mint egy ösmeretlen mindennapi nevet, mert az ősi nevek családi hagyományai bizonyos kötelezettségeket rónak a viselőjére.’’⁶⁶⁹* Fiai birtok és vagyon hiányában hivatali előmenetelükkel és polgári életmóddal valósították meg ezt az eszményt.

Dessewffy Dénesék házában szerény anyagi helyzetük ellenére, nagy társaság járt össze, szalont tartottak fön, ahol megfordult többek között: Klapka György, Blaha Lujza, a Wohl-testvérek (Stefánia és Janka), dr. Bakody Tivadar⁶⁷⁰, Szász Károly⁶⁷¹ is. *„D.D. (itthon) először földbérlettel foglalkozott, majd Pesten telepedett meg. Itt volt alkalmam megismerkedni a derék családdal, ott laktak akkoriban az Üllői út és a Három Pipa u. sarkán lévő második emeletén lévő tágas lakásban,... A családot még egy kislány Emma egészítette ki. Élénk emlékezetemben van a fejlődő gyerekek rendkívüli élénksége, kiváló elmebeli képessége. Kálvin téri ref. iskolába jártak s a 8 éves Árpád nemcsak mint tanuló vált ki társai közül, hanem koraérettséggel sürgölődött ha önképző körök gyűlésére kellett menni... A családi élet bűbáját emelte az apa összeköttetése folytán ott gyakran megforduló előkelő vendégek látogatása. Ott ismertem meg magam is többek közt Klapkát s annyi más kitűnőségét a szabadságharcnak. A kitűnőségek látogatása élénkítő hatással volt a különben is végtelen fogékonyságú gyermekek fejlődésére. Egy kis darab a szabadságharcból, ez volt a békés Dessewffy-ház a 60-as évek derekán, végén Budapesten. Emellett a családi életnek megvolt a művészi oldala is. Dessewffyné kitűnő zongorajátzó volt és irodalmunk női jelesei Wohl Janka és Stefánia társaságában hányszor voltunk tanúi oly zenei előadásnak, mely abban az időben ritkította párját a Fővárosban. Dessewffyné soha nem tanulta meg teljesen a magyar társalgási nyelvet, házánál az ő jelenlétében ezért mindig a francia volt az uralkodó...’’⁶⁷²*

⁶⁶⁸ Jourdan, Adèle levele anyjához. 1873. aug. 8. (francia nyelvű) Nr. 8. A-BGy.

⁶⁶⁹ Dessewffy Dénes levele Arisztid unokájához. Oroszpatak, 1896. XII. 27. A-BGy.

⁶⁷⁰ Bakody Tivadar homeopata orvossal jó kapcsolatot ápoltak. Ő volt családi orvosuk is. Adèle egy ebédmeghívás kapcsán írta lányának, hogy: *„Bakody is itt lesz, mert az utóbbi időben elég ritkán volt’’* Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) dátálatlan. Nr. 5. A-BGy, máshol szilveszteri vendégként említi: ua. Nr. 6.

⁶⁷¹ ALFÖLDY: i.m. I/2. 94–96.

⁶⁷² Egyetértés. 1886. júl. 28. 6.

Dessewffy Berta⁶⁷³ közlése szerint a családban később (a következő generációknál) is a magyaron kívül három nyelven folyt a társalgás: franciául, németül és angolul.⁶⁷⁴

Felesége halála után Dessewffy Dénes másodszor is megnősült, második felesége Zolnay Regina volt, akinek előző házasságából származó fia Zámorszky Dénes is velük lakott. Kassán, illetve annak környékén éltek. Utolsó éveiben Oroszpatakon gazdálkodott, nagy vadász hírében állt. *„1897 év nyarán, kb. július végén vagy aug. elején az erdőben lévén dolgom, az unokámmal mentem a patak mellett,⁶⁷⁵ Ari egyszer hirtelen szaladásnak vette a dolgot, a hidra mutatott rémült arccal. A hidon mintegy egy lépésnyire tőlem egy gyönyörű, nagy példányát láttam a keresztesviperának, mely kigyót én siklónak néztem. Unokámat minden alkalomkor arra szoktattam, hogy az élet semmi viszonyai közt ne féljen. Visszahívtam tehát s a kigyót megfogtam, mutatni akarván, hogy a kigyótól nincs mit félni. Miután azonban nem egészen közel fogtam a kigyót a nyakcsigolyáján, az megharapott.”⁶⁷⁶* Egy másik baleset is érte a lábát, 1898. februárjában ezek következtében halt meg.

Felesége, Adèle Jourdan 1832-ben született Genfben. Dédapja, Jean Samuel Jourdan francia hugenotta menekültként érkezett Svájcba. Nagyapja, Jean François Jourdan bijouteriér volt. Apja, André Jourdan a genfi egyetemen tanult jogot, és 1839–1857 között Genf város jegyzőjeként dolgozott.⁶⁷⁷ Két lánytestvére Audrienne (Jacob Auspach felesége) és Amelie (Eduard Lombard felesége) volt. Miután Adèle egy elkötelezett református polgárcsaládban nevelkedett, ezért lányát, Emmát is reformátusnak kereszteltették, míg a fiúk apjuk után evangélikusok lettek. Lányának szóló leveleiből úgy tűnik, hogy olyan közegben szocializálódott, amelyet már áthatott a svájci ébredési mozgalom. Az anyagi okokon kívül ez volt a motivációja Emma svájci neveltetésének is, Adèle Jourdan ugyanis úgy látta az 1860-as években, hogy Magyarországon nem tudja lánya számára biztosítani ezt a megfelelő vallásos közeget.

Amikor férjével és gyermekeivel Magyarországra jött, Adèle Jourdan valószínűleg festéssel foglalkozott. *„...arra gondolok, milyen volt amikor kimeríthetetlen kincsként miénk volt Genf és levegője... ezek vigasztalnak engem a jelen zűrzavarában. Ha lenne két növendékem a festésre az már nagy segítség lenne. Csodálkozom, hogy ilyen nehezen lehet növendéket találni...”⁶⁷⁸*

Férje továbbra is politizált, kapcsolatban állt Klapkával és feleségének is jutott a kalandokból. 1866-ban Dessewffy Dénes Bismarcknál tett látogatásáról írt jelentését felesége

⁶⁷³ Berta: Dessewffy Emma nevelt lánya.

⁶⁷⁴ ALFÖLDY: i.m. II/2. 229.

⁶⁷⁵ Arisztid: Dessewffy Emma nevelt fia.

⁶⁷⁶ ALFÖLDY: i.m. II/2. 274.

⁶⁷⁷ ALFÖLDY: i.m.. I/2. 79.

⁶⁷⁸ Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) datálatlan. Nr. 4. A-BGy.

és lánya vitte ki Genfbe Klapkának. „...én nagyon izgatottan vártam az eseményeket, annyival izgatottabb voltam, minthogy Adéom vállalkozott arra, hogy ő átviszi Klapkához intézett jelentésemet, s a hős-lelkű Adél, nem rettent vissza az ellenséges táboron keresztül Genfbe utazni, most nagyon fontos hasznát vettük a Bernben megújított útlevélnek. Adéom az apró sűrű betűkkel írott Klapkának szóló jelentésemet az akkor divatos crinolinja acélrugóira csavarta, azt újra átvarrta, vitte magával; hogy kevesebb feltűnést okozzon egy magános nőnek utazása, ilyen háborús időkben, magával vitte Emma leányunkat s szerencsésen megérkezett rendeltetése helyére Genfbe, honnan egész biztonsággal küldte Klapka címére a tőlem kapott jelentést...”⁶⁷⁹

Adèle Jourdan korán, 1875-ben, 40 éves korában halt meg, Török Pál temette.

Genfi évek

Emma 1870-től, 12 éves korától Genfben nevelkedett, ott járt iskolába. Tanulmányairól annyit tudunk csak, hogy külön zenét is tanult, és a nyelvtanulásra – különösen az angol⁶⁸⁰ – nagy hangsúlyt fektettek. Anyjával ezekben az években csak levélben értekezhetett. Adèle leveleiben elsősorban helyzetének elfogadására, nagyanja és nagynénje⁶⁸¹ iránti hálára figyelmeztette időről időre. Emma kötelességei teljesítésében és viselkedésében való mulasztását szigorúan számonkérte, és minden alkalommal összehasonlította az otthoni nehéz körülményeket az ő helyzetével. Rendszeresen arra intette, hogy a megfelelő viselkedést megköveteli társadalmi helyzete, és a hála, amellyel nagyanjának és nagynénjének tartozik „...Csodálkozással látom, hogy zenei vizsgád nem sikerült. Szomorú voltam, hogy szegény apádat nem tudom felvidíteni azzal, hogy a legjobb jegyet adom elé! Mindenesetre ez a probléma helyrehozható egy kis energiával, nem akarok sokat búsulni az egész dolog felett. Te abban a korban vagy, amikor magad is érzed, hogy mit tehetsz. Vagy én figyelmeztesselek a kötelességedre? Remélem a következő új negyedév eltörli megaláztatásodat társaid és tanáraid szeme elől. ...De egy másik dolog elszomorít, Disy⁶⁸² Nénéd, aki mindig olyan csodálatosan jó és elnéző irányodban, feléd mindig kedvező, most nagyon szomorú miattad. Ahelyett, hogy részletekbe belemennék, nekem úgy tűnik, nem vagy illedelmes a családhoz. Nénéd azt mondja, hogy a zongoravizsgák sokat számítanak a karakter szempontjából és, hogy te első ízben szomorítottad meg »büszke, dacos

⁶⁷⁹ DESSEWFFY Dénes: „1866. Berliu utam” 82–83. Kézirat. A-BGy.

⁶⁸⁰ „A mi köreinkben ez a nyelvet minden jólnevelt fiatal lány jó ha tudja...” Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) dátálatlan. Nr. 4. A-BGy.

⁶⁸¹ Jourdan, Audrienne, aki ekkor már özvegy volt és anyjával élt. A levelekből kiderül az is, hogy valamikor nevelőnőként is dolgozott. Emma genfi évei alatt nyitott egy otthont epilepsziás betegek számára.

⁶⁸² Jourdan, Audrienne

tekintetteddel«... remélem ...már megbántad és helyrehoztad hibádat. Minette⁶⁸³, a mi anyagi problémáink oly nagyok ebben a pillanatban, hogy elnyelnek minket. És Te vagy az Kedvesem, aki megkeserítesz?! Az anyagi gondok nem könnyűek, ám a valódi gondok a szív gondjai. Tudom, hogy hibáid nem túl nagyok, de minden relatív. Egy cselédlány, ha magát azzal menti: lesz ami lesz-szel ránt egyet a vállán, ez a viselkedése utálatos; de ez az osztály ezt megteheti és akkor legfeljebb kevésre becsüljük érte, de Te Minette, ilyen gyengéden szeretett, elkényeztetett és dédelgetett gyermek,, te lennél hálátlan? Mit feleljünk? Mit? Istenem mit? Tedd ezt a hibádat semmivé! Meg kell bánnod és alázatosan megcsókolnod az áldott, feléd mindig nyitott kezeket... Hogy merészelsz ilyen helyzetben gőgösködni? ...A durcás Minette elfogadhatatlan és felháborító...⁶⁸⁴

Emma jövője szempontjából Adèle Jourdan rendkívül fontosnak tartotta, hogy használja ki, ne hagyja kárba veszni azokat a lehetőségeket, amelyeket a két asszony biztosított számára. „Kedvesem gondolni kell arra, hogy ezek a békés, könnyű napok nem fognak örökké tartani... Velünk nem lennél olyan jólétben és vidámságban, mint a nagymamánál. ...Végül komolyan kell tanulnod és teljes szívvel, mert majd később taníthatasz és megkeresheted megélhetésedet. Beszélj erről a te jó Disy Nénéddel, hogy elmesélje neked, hogy a te korodban neki sokkal többet kellett dolgoznia és majd elmondja neked, nevelőnőségének jó és rossz emlékeit.”⁶⁸⁵

Adèle Jourdan családjában a nők számára elfogadott alternatíva volt az önálló hivatás, az önálló megélhetés megteremtése, nővére is dolgozott nevelőnőként és később önálló anyagi bázist jelentett számára, hogy panziót működtetett Genfben. Emma számára annak a lehetőségét is meg akarták adni, hogy akár önálló egzisztenciát is tudjon teremteni. Anyja leveleiből is erre kapott biztatást, aki a genfi neveltetést ebből a szempontból is előnyösnek találta, s abban erősítette lányát, hogy egy nőnek is fontos, hogy meg tudjon állni a saját lábán, és irányítani tudja a sorsát. „Én azt mondom Minette a te jövőd, a te boldogságod, függetlenséged mind a te kezében van.”⁶⁸⁶A távolból is megpróbálta irányítani lánya nevelését, megkövetelte, hogy származásának megfelelően viselkedjen, kötelességeit lelkiismeretesen teljesítse, tudatosan küzdjön rossz tulajdonságai ellen, és tanuljon meg uralkodni az indulatain. Adèle Jourdan leveleiben megjelenik az a puritán szemlélet is, miszerint az ember célja a külsőségek, az anyagiak helyett a belső értékek kiművelése, és ezt a célt tűzte ki lánya elé is. Emma gyermekkorában valamilyen betegség következményeként elvesztette egyik szemét, amelyet üvegszemmel pótoltak. Amikor emiatt csúfolták és a hír

⁶⁸³ Dessewffy Emma

⁶⁸⁴ Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) dátátlan. Nr. 10. A-BGy.

⁶⁸⁵ Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) dátátlan. Nr. 12. A-BGy.

⁶⁸⁶ Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához (francia nyelvű) h.n. 1873. jan. 4. Nr. 7. A-BGy.

eljutott anyjához, ismét figyelmeztette arra, hogy ne a külsőségek legyenek számára fontosak, az emberek megítélésben belső értékeikre figyeljen. Érvelésében a szenvedést Isten próbájának tekintette, úgy gondolta a keresztény embernek meg kell értenie a másik embert, még ha az fájdalmat okoz is. *„Régóta tanítlak a jövőre nézve, hogy egy fiatal leánynál a fizikum mindig másodrendű és mulandó, és ha egy csinos arc kellemes birtokosa vagy, a vonások mindig a kifejezéseknek vannak alárendelve. A kérdésben tett megjegyzések visszaszállnak a szülő fejére. A »gyöngöseség« érdekessé és szimpatikussá tesz minden »lelki« ember előtt, azt nem kell elrejtened. Isten ezzel megpróbált Téged, de közben meg is áldott, mert megőrizte látásodat és főleg életedet. Ha csinos vagy, kecses, veled született bájjal, tiszta lelkiismerettel és azzal a vágygal, hogy minden kelletés nélkül szeretetreméltó légy, akkor a Te egyszerű fizikumoddal édes Minette, anélkül, hogy elhinnéd, magad miatt fognak szeretni. Végül is meg kell bocsátani ez esetben a bosszantást... A lelki emberek, mint Andrienne néni és Nagymama nem esnek a külszín csapdájában... Abban nincs semmi érdem, ha a jó jellemeket kedveljük. Fontos az is, hogy ne veszítsd el a humorodat, amely a fiatal lányok ékessége.»⁶⁸⁷*

Emma később néhányoldalas önéletrajzában, csupán pár mondatot szentelt a genfi éveknek, de élete egyik meghatározó korszakának aposztrofálta. *„Nagyanyám házában rendkívül érdekes és kíváló nagyszerű egyénnel – úgy férfiakkal mint nőkkel – jöttem össze és így igen széles látókörű magas lelki műveltséggel bíró emberek légkörébe nevelkedtem. – Derült kedves meleg családi életünk igen mély vallásos, nagy emberszeretettel párosult komoly élet volt. Ott hallottam Nightengall Florenceról – a Krimi háború alatt nagy tevékenységet fejtett ki a harctéri betegápolás terén, – volt barátnői ajkairól a szebbnél szebb önfeláldozásairól híres élettörténetét. Elisabeth Frey – Angolország híres börtöni reformátoráról, – Buttler Josephine, a leánykereskedelem elleni küzdelem alapítójáról, nem is beszélek nagy néném azon ismerőseiről, a kik nemcsak Genfben de Schweitz más városában, – nagy vagyonuk arányában – különféle kórházat, menházat, árvaházakat alapítottak és tartottak fenn, – Nagy néném is alapított egy epileptikus betegek számára egy kisebb arányú de áldásosan működő kórházat.»⁶⁸⁸* Vallásosságát egész életére meghatározta ez az alapélmény, de orientálta későbbi patronázsmunkájában is.

Hazatérés

1881-ben hagyta el Genfét 1881-ben, ekkor kezdődött életének második korszaka, amelyről sokkal kevesebbet tudunk. Ebből az évből fennmaradt egy Sóvárról (Sáros) írt

⁶⁸⁷ Jourdan, Adéle levele Dessewffy Emmához. Töredék. (francia nyelvű) dátátlan. Nr. 8. A-BGy.

⁶⁸⁸ DESSEWFFY Emma: [Önéletrajz]. Bp., 1927. február hó. 1–2. Kézirat. A-BGy.

levele, amelyből úgy tűnik, hogy valamilyen hivatali állást vállalhatott. „*Én még Sóváron vagyok cím szerint, az új rendelkezésig nem fognak engem itt hagyni...*”⁶⁸⁹ Néhány mozaik maradt még fenn ebből az időszakból, például, hogy sógornőjének gyakran segített, főként a nyári nyaralások idején.

Önéletrajzából annyit megtudunk, hogy nagy tervekkel és álmokkal tért haza, de kezdetben ezekből semmit sem tudott megvalósítani. Arról sem tudunk semmit miért nem ment férjhez, mindenesetre mind vallásossága, mind az egyházi életben betöltött női szerepekről alkotott kép, amelynek szellemében nevelték, még nagyon elütött az általános magyarországi helyzettől. „*mire 1881-ben haza készültem azon igyekeztem, hogy Kassán majd Bpestén ehhez hasonló életet éljek, s folytatam azt a munkát, melynek gyönyörűségét Genfben tanultam meg értékelni. – Sajnos se Kassán, majd később Bpestén se tudtam egyelőre legalább megvalósítani e vágyaimat, mert hiányoztak segítő társaim úgy az anyagiak, mint a lelkiek terén, csak bémultan igen igen kicsiny arányban tudtam kívánságomnak eleget tenni.*”⁶⁹⁰ – írta azzal kapcsolatban, hogy hazatérése után nem tudott ahhoz a patronázs munkához hozzákezdeni, amelyet Genfben megismert és megálmodott és nem találta azt a vallásos közeget sem, amelyhez ott hozzászokott.

Kassán lakott apja testvére, Dessewffy Zsigmond, aki az Adria-Biztosító Társaság kassai hivatalában dolgozott. Valószínűleg ebben az időben apjával nála laktak. 1886-ban, nagybátyja halálának az évében, Emma (28 éves korában) népiskolai tanítónői oklevelet szerzett. Képesítése magyar és német nyelvű iskolákba való tanításra jogosította. Ez az év a veszteségek éve volt a családban, ekkor halt meg Árpád testvére és Genfben nagyanyja.⁶⁹¹

Fivére, Árpád az 1870-es évek második felében három évig együtt volt vele Genfben, ahol egy bankban dolgozott. Nagyanyja kedvence volt, ő fedezte külföldi tanulmányújtait és három éves európai körútját, ahonnan 1881-ben tért haza.⁶⁹² Itthon az Osztrák-Magyar Vasútnál volt állása. Verseket fordított, Françoise Coppée-t, Victor Hugot, franciára pedig Madáchot és Petőfit.

„Családanya”

Emma életének harmadik szakasza 1890-ben kezdődött. Pestre költözött Arisztid testvéréhez, hogy nevelje annak három árván maradt gyermekét. Anyjuk, Dessewffy Zsófia⁶⁹³ halálakor a legkisebb, Berta két hetes, a legnagyobb Zsófia kilenc, a középső ifj. D. Arisztid

⁶⁸⁹ Dessewffy Emma levele testvéréhez Arisztidhez. Sóvár, 1881. V. 1. A-BGy.

⁶⁹⁰ DESSEWFFY Emma: *Önéletrajz*. 2.

⁶⁹¹ Baráth Kálmán honvédhadnaggyal vívott pisztolypárbajban halt meg. ALFÖLDY: i.m. II/1. 161.

⁶⁹² ua. II/1. 176.

⁶⁹³ Dessewffy Arisztid 1880. júl. 24-én vette feleségül Dessewffy Zsófiát, margonyai Dessewffy Pál és Prieznitz Berta lányát. Ezzel a házassággal is erősödött társadalmi státusza.

nyolc éves volt. Emma soha nem ment férjhez, fivére családjában mégis betöltötte a hagyományos női szerepeket: anya és háziasszony lett. Ezzel sajátos státuszra tett szert: ha egzisztenciálisan nem is volt független, mivel nem volt férje, számos tekintetben a maga ura lehetett, s a világ szemében pedig elfogadott férfitámasz volt mellette. Noha a legmesszebbmenőkig megpróbált megfelelni anyai szerepének, ez függetlenségét valószínűleg nem befolyásolta, ami mindkettőjük személyiségének is volt köszönhető. Ebben a hosszú együttélésben, amely a gyermekek vonatkozásában több szakaszt jelenthetett, a testvérek viszonya mindvégig jónak, kiegyensúlyozottnak, tűnik.

Bátyja⁶⁹⁴, amikor összeköltöztek pályája felívelő szakaszában volt. A képviselőház titkári hivatalában dolgozott, 1907-ben nevezték ki elnöki tanácsossá.⁶⁹⁵ Ügyvezető igazgatója volt az Idegenforgalmi Intézet RT-nek. Ez az RT üzemeltette a Magyar Állami Menetjegyirotát is, amely 1903-ban zárandoklatot szervezett Törökországba Rákóczi sírjához. A zárandoklat egyik vezetője is Arisztid volt. 1904-ben szintén az iroda szervezésében történt a római zárandoklat az új pápához (X. Pius), ezen az úton is⁶⁹⁶ részt vett, Zsófia lányával együtt. Pár évig ő szerkesztette az iroda lapját „*Magyarország és Nagyvilág*” címmel. Vezetőségi tagja volt a Gazdag Biztosító Szövetkezetnek, a Fővárosi- és Polgári Takarékpénztárnak és a Budai Önszegélyző Takarékpénztárnak.

Rendkívül széleskörű és aktív társadalmi életet élt. 1896-ban az Interparlamentáris Unió magyar tagozatának főtitkára lett, húsz évig töltötte be ezt a pozíciót, megkapta az „örökös főtitkári” címet is. Alapítótagja volt az Országos Kaszinónak, választmányi tagja volt⁶⁹⁷ a Magyar Képzőművészek és Műpártolók Egyesületének⁶⁹⁸, vezetőségi tagja az Uránia Tudományos Színháznak. Egyik alapítótagja a Tánc Klubnak, tagja volt az Atlétikai Klubnak, Tátrafüredi Téli Sport Clubnak és a Balatoni Jacht Clubnak.⁶⁹⁹

Az 1903-ban alakult Párbajjellenes Ligának ügyvezető alelnöke lett, ebben családi okok is közrejátszottak. A női tagozatban Emma is részt vett.⁷⁰⁰

Több kötete jelent meg: egy Velencéről szóló útikönyv, apja életéről „*Félszázad múltán*” címmel írt könyvet, „*Házaselet*” címmel egy értekezést, és megjelent egy brosúrája a spiritizmusról is.

⁶⁹⁴ Dessewffy Arisztid 1854-ben született Genfben, keresztapja Klapka György volt.

⁶⁹⁵ ua. III/3. 448.

⁶⁹⁶ ua. III/2. 397–398.

⁶⁹⁷ ua. III/1. 311.

⁶⁹⁸ ua. II/2. 236.

⁶⁹⁹ ALFÖLDY: i.m. IV/1. 522.

⁷⁰⁰ A női tagozat 1908-ban: elnök gr. Szapáry Pálné, alelnök Balázs Béláné, tagok: Almáss-Károlyi grófnő, Széll Kálmánné, Csáky Albinné grnő, Dessewffy Emma, Gergely Edéné, Festetich Pálné grófnő, gr.Karátsonyi Jenőné, br. Szentkereszty Béláné.

1910-ben Ferenc József Lipót-rend lovagkereszttel tüntette ki. *„A múlt héten fenn voltam a Várban Őfelségénél, megköszönni a Lipótrendet, nagyon kegyesen fogadott s a rendesnél valamivel tovább tartott az audencia, 5-6 kérdést intézett hozzám, majd szívélyes, jóságos mosollyal bocsátott el s a hangja is igen rokonszenves és mondhatom, hogy idegen kiejtés nélkül beszél magyarul.”*⁷⁰¹

Arisztidet 1918-ban, 64 éves korában létszám feletti állományba helyezték a képviselőházban, de ifj. Szász Károly, aki ekkor a képviselőház elnöke volt, meghagyta addigi működési körében. 1922-ben halt meg.

Mint látható Arisztid igen sikeres hivatali pályát futott be, országosan ismert személyiséggé vált. Családi kapcsolatai és képviselőházi munkája nyomán kialakult ismeretségi köre révén széles társadalmi elismertséggel és presztízzsel rendelkezett. Birtoka nem volt, családjával polgári életmódot folytatott, emellett a legmagasabb körökbe volt bejáratos. Anyagi helyzetük – úgy tűnik változó volt –, nemegyszer előfordult, hogy Emma kölcsönkért genfi nagynénjétől, de ezek valószínűleg pillanatnyi pénzzavarok lehettek.

A Dessewffy testvérek kapcsolati hálóját meghatározta az az 1848-as kör, amelyet apjuk genfi emigrációja idején megismertek. Közel állt hozzájuk Klapka, Damjanichné, Batthyányné. Rendkívül széleskörű kapcsolatihálóval rendelkeztek, számos családdal álltak kapcsolatban, többek között: a Szirmay, a Bánó, a Szinnyei, a Máriássy, a Radvánszky családdal. Jó barátságot ápoltak Berzeviczy Alberttel, Rakovszky Aladárné Podhorszky Gizellával. Ezeknek a kapcsolatoknak egy része rokoni köteléket is jelentett egyúttal (például a Szinnyei vagy Berzeviczy család esetében). Rendszeres látogatói voltak például a Wohl testvérek szalonjának is.⁷⁰² Wohl Stefániával és Jankával anyjuk is összejárt.⁷⁰³

Emma és fivére viszonya rendkívül bensőséges volt, ennek ellenére Arisztid nem osztozott húga vallásos meggyőződésében. Sőt némi iróniával szemlélhette, erre utal az a levél is, amelyben egy külföldi misszionárius látogatásáról számolt be. *„Poló (a kutyájuk) igen rokonszenvesen fogadta a négrillous térítőt, csakugyan jó ember lehet...”*⁷⁰⁴

Emma nagyon komolyan vette „anyai” és háziasszonyi kötelességeit. Arisztid egyik levelében írta: *„Mikor Bertusnak válaszoltam boldogságtól áradó levelére, melyben bejelenti, hogy megkapta oklevelét, és hálatelt szívvel köszöni nekünk, hogy azt neki lehetővé tettük, ...Pedig a Bertus áradozó köszönetének orosz lány része csak Téged illethet kedves jó öregem!*

⁷⁰¹ Dessewffy Arisztid levele Dessewffy Emmához. h.n. 1911. III. 2. A-BGy.

⁷⁰² A szalonban rendszeresen megjelent többek között: Pekár Gyula, Hubay Jenő és felesége, Aggházi Károly (zongoraművész), Dessewffy Arisztid és Emma, Wlassich Gyuláné, Szász Károly. M. HRABOVSKY 2001. 219–220.

⁷⁰³ Erről tanúskodik egyik levele is, amelyben lányának beszámolt látogatásukról és arról, hogy karácsonyra Emmának is küldenek ajándékot. Jourdan, Adèle levele Dessewffy Emmához. (francia nyelvű) dátátlan. Nr. 4. A-BGy.

⁷⁰⁴ Dessewffy Arisztid levele Dessewffy Zsófiához. Bp., 1907. XI. 19. A-BGy.

*És ennek a drága, édes gyermeknek köszönetéhez fűzöm az én mélységes hálámat a melyet sohasem fogok neked leróhatni mindazért a mink vagy nekünk minnyájunknak. A jóságos Isten jutalmazzon meg érte.*⁷⁰⁵ A legkisebb gyermek, Berta, és közte anya-lány kapcsolat alakult ki, a másik két testvérrel kevésbé vált bensőségessé a kapcsolata.

A nyaralások is úgy folytak, ahogy az egy családban szokásos volt, Emma a gyerekekkel Margonyán a nagyapánál Dessewffy Pálnál, vagy Budaméren, illetve Sárosban rokonoknál töltötte a vakációt. Az 1900-as évektől gyakran jártak az Adriára is. Emma 1911-ben nevelt lányával Bertával, 1913-ban fivérével töltött hosszabb időt Mentonban, a Riviérán. Arisztid számos utazására magával vitte Zsófia lányát.

1906-tól volt a család tulajdonában a szovátai villa, ettől kezdve a nyarakat 1916-ig leginkább ott töltötték. *„...minden zöld, minden virít, francia növényeim remek, sajnálom, hogy mindent nem onnan hozattam....gyönyörködöm rózsáim tömkelegében, ez évben 100 db rózsafánk lesz... Mesébe való...”*⁷⁰⁶ Szováta rendbehozását szinte teljes egészében Emma irányította, rendkívüli agilitása, aktivitása beszámolóiból is kiderül. Ez alatt a tíz év alatt társasági életük egyik szintévé vált Szováta.

A gyerekek közül, Zsófia a Sacre Coeur-be járt, 1912-ben elvégezte a Vöröskereszt-kórház ápolónői tanfolyamát. Az I. világháborúban önkéntes ápolónői szolgálatot vállalt, az 1920-as, 30-as évek elején a Zichy családnál volt nyaranta „francia” nevelőnő.⁷⁰⁷ Nem ment férjhez, Berta húgánál lakott élete végéig és nyelvtanításból élt. Zsófia katolikus maradt és egyáltalán nem volt fogékony Emma vallásos meggyőződésére, mindvégig független nőként élte életét minden tekintetben. Nem tudhatjuk, hogy ebben nevelőnője hatása is közrejátszott-e vagy netán „családanyaként” Emma már másképp gondolkodott a női függetlenségről, mindenesetre egyfajta példát minden bizonnyal jelentett a lányok számára.

Mikor húga, Berta, férjével vidéki parókiára pályázott, rá jellemző iróniával kommentálta ezt is: *„...lelki szemeim előtt megjelenik jó Bertusunk a tiszteletes asszonyok festői egyenruhájában, a vedlett slafrokban – szemeiben a boldog anyaság verőfényével s egész lénye körül konyhaszag gloriájával. Drága jó lélek! – Látom továbbá a Sógor urat is feketében, göndör fūrteivel s rāk vörös arcával, melyett csak a czvikker enyhít némileg. Fogadok, hogy vasárnap irigylī a premontrei papokat – ezeknek ugyanis nem fekete, de fehér a reverendájuk!”*⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Dessewffy Arisztid levele Dessewffy Emmához. Szovátafürdő, 1910. VI. 29. A-BGy.

⁷⁰⁶ Dessewffy Emma levele Dessewffy Bertához. Szováta, 1914. IV. 28. A-BGy.

⁷⁰⁷ ALFÖLDY: i.m. IV/2. 561.

⁷⁰⁸ Dessewffy Zsófia levele Dessewffy Emmának. Dátálatlan. A-BGy.

Berta 1901-ben kezdte az Országos Nőképző Egyesület leánypolgári iskola első osztályát.⁷⁰⁹ Zongoraművészi, énekművészi és énektanári diplomát szerzett a Nemzeti Zenedében.⁷¹⁰ 1908-ban tért át reformátusnak. Verseket és novellákat írt, Takáts Sándor támogatta, tanácsokkal látta el, és ajánlotta Rákosi Viktornak, Beöthynek. Írásai megjelentek a *Társaság*, az *Ország Világ*, a *Budapesti Hírlap* című lapokban. 1915-ben jelent meg novelláskötete „*Elbeszélések*” címmel.⁷¹¹ 1918-ban két novellájáról szerződést kötött a Lux filmkereskedelmi RT-vel: „*A mai napon a következőkben megállapodtunk: Mi megvesszük Öntől »Olaj és Víz« valamint »Művészpálya« című filmdarabjainak filmesítési jogát, oly feltétellel, hogy a darabok tiszta jövedelmének 10 azaz tíz százaléka Önt illeti...*”⁷¹² Fellépett különféle vallásos estéken és segélykoncerteken mint énekesnő.

Berta állt legszorosabb kapcsolatban nevelőanyjakkal, és rá volt igazán hatással Emma vallásossága is. 1928-ban Bertának adta jegyzetes francia Bibliáját, egy másik könyvet 1934-ben ajánlott neki, Charles Rochedieu: *Guide du lecteur de la Bible* című Genfben kiadott kötetét: „*Kedves Bertám! Most, hogy olyan komoly munkához fogtál, nagy lelki öröömre szolgál Neked e kis kincset érő könyvet adni. 1909-ben kaptam egy végtelen kedves barátomtól, sokat olvastam, tanultam belőle és kívánom, hogy te is kapj annyi erőt és gyönyörűséget, mint amennyit nekem adott, hosszú életemen át. Isten áldása kövesse szent törekvésedet. Szerető Anyád 1934. III. 1. e könyvből fogod megtanulni, mily szoros, mindenben összefüggő kötelék van az Ó- és Új testamentom között, Megváltónk Úr Jézusunk szent könyvében, az első laptól az utolsóig veti árnyékát az ő nagy munkájának.*”⁷¹³

Dessewffy Berta 1920-ban, 30 éves korában férjhez ment a 38 éves Tóth József ref. lelkészhez. Ettől kezdve művészi pályáját nem folytatta tovább, családanya és lelkészné lett. Három gyermekük született: Berta (Alföldy-Boruss Dezsőné), József és Tamás. Esküvője előtt írta nevelőanyjának. „...*Új életbe lépek át, de az életem munkaköre, ha sűrítettebb lesz is, de lényegében ugyanaz marad. Isten szeme alatt igyekezni élni örömben és bánatban, ez lesz továbbra is céloom: »De te maradj meg azokban a melyeket tanultál és amik reád biztattak, tudván kitől tanultad!« Milyen áldás, hogy én is gyermekkoromban ösmertem meg azt az utat, mely egyedül vezethet a boldogsághoz... te mutattad meg... életed élő példájával... a módot mellyel elérhetem a célt...*”⁷¹⁴

⁷⁰⁹ ua. III/2. 358.

⁷¹⁰ ua. III/3. 444.

⁷¹¹ ALFÖLDY: i.m. IV/2. 571.

⁷¹² Lux Filmgyár levele Dessewffy Bertához. Bp., 1918. okt. 15. A-BGy

⁷¹³ könyvbejegyzés

⁷¹⁴ Dessewffy Berta levele Dessewffy Emmához. Alsóörs, 1920. VI. 6. A-BGy

Ifj. Arisztid minden tekintetben apja nyomdokaiba lépett, jogot végzett, követte őt képviselőházi hivatalában, mint elnöki tanácsos. Felesége Póka Riza, Berta barátnője, operaénekes volt. Gyerekük nem született. 1928-ban halt meg.

Emma „másik” hivatása

Emma szociális tevékenysége arra az időszakra esett, amikor Magyarországon is elkezdődött a szociális gondoskodás államosítása, a szociális munka szakosodása, azaz, a komplex segítőtevékenység helyett a már célcsoportokra irányuló segítő munka. A szakosodás első állomása a gyermekvédelem⁷¹⁵ intézményesülése volt a 19. század végén, 1889-ben jött létre az Országos Gyermekvédő Egyesület⁷¹⁶, amelynek célja az volt, hogy *„a nyomor miatt elzüllésnek kitett gyermekeket a társadalomnak megmentésük.”*⁷¹⁷

Emma már genfi neveltetése során megismerkedett a szociális munkának ezzel a módjával és akkor határozta el, hogy ő is ezzel szeretne foglalkozni. Ezt a későbbiekben „hivatásának” is tekintette. Úgy értelmezte a gondoskodó munkát, ahogy Genfben, abban a körben aposztrofálták, amelyben nevelkedett: isteni elhívásként, Isten szolgálataként.

*„A »patronázs« (pártfogásba vétel) jelenti azt a mentő munkát, amelyet az elhagyatott, erkölcsi romlás veszélyének kitett, támaszra szoruló gyermekek és fiatalkorúak, valamint az erkölcsi veszedelmben levő felnőttek oltalomba vétele céljából végeznek.”*⁷¹⁸ A patronage munka kettős célját a kortársak abban látták, hogy segítsenek a pártfogoltak lelki átalakításában, illetve a szerencsétlen elhagyottaknak, züllésnek indultaknak, azoknak, akik bár elbuktak, de fel akartak emelkedni, konkrét támogatást nyújtsanak, hogy képesek legyenek a munkás társadalomba visszajutni.⁷¹⁹ Emma ennek a munkának a gyakorlati oldalával is megismerkedett Genfben, nagyanyja és nagynénje több olyan emberrel állt kapcsolatban, akik különféle patronázs munkát végeztek. Nagynénje, Audrienne Jourdan is alapított egy otthont epilepsziásoknak: *„Pillanatnyilag nagyon el vagyok foglalva az epilepsziás otthonnal, amire oly nagyon vágytam, meglesz Rolle-ban... Már 5 betegünk, és 4 másik jön januárban. Elképzelheted mennyire érdekel ez a munka. Csak azt sajnálom, hogy jobban nem tudok segíteni. ...Többé nem mondhatom, hogy nem teljesült életem álma...”*⁷²⁰

Emma azzal az elhatározással jött Magyarországra, hogy itthon hasonló munkát végezhet. Erre azonban 1894-ig várnia kellett, ugyanis hazaérkezése után azt tapasztalta, hogy Magyarországon még nem voltak meg a szociális munka intézményi keretei és feltételei,

⁷¹⁵ GÉRA 2006a 49–73.

⁷¹⁶ PIK 2004. 14.

⁷¹⁷ ua. 46.

⁷¹⁸ Dr. KUN – Dr. MARSCHALKÓ – Dr. ROTTENBILLER 1911. 40.

⁷¹⁹ uo.

⁷²⁰ Jordan, Adèle levele fiához D. Árpádhoz. Genf, 1884. dec. 23. A-BGy

később pedig testvére gyermekeinek gondozása kötötte le idejét. „Az első időben mindaddig, míg a legkisebbik gyermek – a kit 2 hetes korában kaptam meg – fel nem cseperedett és kiváló jó kezekben nem tudtam hagyni, minden szociális tevékenységemet abba hagytam, de 1894-ben már újra élhettem, hacsak részben is a magam életét, és kijártam kerületünk szükségllakásaiba, hogy felkeressem az ínségeseket, majd 1896-ban mikor meg ösmerkedtem Szilassy Aladárnéval az általa vezetett Lorántffy Zsuzsánna egyesületben elfoglaltam a főtitkári állást, Szilassynéval együtt kezdtük meg a főváros területént a szociális munkát, ...”⁷²¹

1896-ban (48 éves korában) belépett be a Lorántffy Egyesületbe és 10 évig töltötte be a főtitkári posztot. 1903-tól – Vargha Gyuláné kiválásától kezdve –, annak lapját, az *Olajágot* is ő szerkesztette. „Beköszöntőjében” leírta, hogy milyen örömmel és szeretettel vállalta el a szerkesztői munkát, mert képessége és tehetsége teljes odaadásával kívánja szolgálni az Urat bármilyen munkára, feladatra is hívja el őt. A lap célját abban összegezte, hogy a nőekkel megismertesse és megszerettesse a szociális segítő munkát, hogy kapocs legyen a Krisztust követő asszonyok között.⁷²²

A Lorántffy Egyesület keretében 1897-től megszervezték a IX. – később VIII., V. és VII. kerületekben – először a szükségllakásokban, majd az iskolák termeiben, a környéken lakó lányok kézimunka oktatását. „Rendszeresítettük az Angolországban, Schweiczban nagy eredményeket elért vasárnapi iskolákat, – illetve kis gyermekek számára rendezett Istentiszteleteket. E munkánk nyomán Glück Frigyes és Hamvay Sándor VIII. ker. előjáró buzgalmából kaptunk a gyermekek számára ebédet – első ízben 80 gyermek számára, – majd ebből kifolyólag rendszeresítették az ebéddel összekötött „Napköziothtonokat.”⁷²³

A Lorántffyban tartott egy felolvasást, *Mit tehetnek a protestáns nők egyházukért?* címmel⁷²⁴, amelyben kifejtette, hogy a belmissziói munka egyik legfontosabb ága a vasárnapi iskola. Leírta, hogy a nyomornegyedekben azt tapasztalta, hogy nem elegendő az anyagi segítség, az étel- és ruhaosztás, elsősorban lelkileg kell fel emelni az ott élőket, és a gyerekeknél lehet ezt a munkát elkezdeni. „A Biblia ösmertetése életbevágó kérdéssé válik, s ezért szükséges a vasárnapi iskolák létrehozása, melyek révén a gyermekek megösmérik a Bibliát és annak szeretetét családjaikba viszik be... Mi bennünket a belmissio eszméjének barátait csak egy vágy sarkal, szeretett hazánk ifjúságát oly ösvényre vezetni, a mely azon nemzetek közzé viszi utunkat, kik a Bibliára alapították fölépülésöket...”⁷²⁵

A Lorántffy Egyesületben elsősorban a szegénygondozásban vett aktívan részt, 1897-től kezdve a IX. kerület szükségllakásaiba is kijárt hetente kétszer és élelmiszert, tüzelőanyagot

⁷²¹ DESSEWFFY Emma: *Önéletrajz* 3.

⁷²² uő.: *Szerkesztői beköszöntő*. *Olajág*, 1903. okt. 1. 1–3.

⁷²³ uő.: *Önéletrajz* 3.

⁷²⁴ DESSEWFFY Emma: *Mit tehetnek a protestáns nők egyházukért?* h.n. é.n. Kézirat. A-BGy.

⁷²⁵ ua. 7.

vitt a rászorulóknak. Ebben a munkában már együtt dolgozott Odeschalchi Gyulánéval⁷²⁶ és Tisza Istvánnéval. (Odeschalchi Gyula Genfben szintén Dessewffy Dénes baráti köréhez tartozott)⁷²⁷ „...több főúri család adományait nem az ajtójukhoz jött koldulóknak adták, de Herceg Odeschalchi és gróf Tisza Istvánné példáját követve – a kik engem ajándékoztak meg bizalmukkal a kérvényezőket hozzám küldték s csak lelkiismeretes utánjárás után – környezet tanulmány – után jöttek az érdeemes szegények segítségére.”⁷²⁸

A szegénygondozás, a szociális munka megszervezése kétféle elven működött a korszakban. Az egyik, (amelyet Emma is említ) a jótékonykodásnak az a formája volt, amikor felkeresték a rászorulókat, és csak az „érdemeseket” segítették. Másik formája az intézményrendszer kiépítésével született meg, Emma a későbbiekben elsősorban ebben vett részt. Ez már elsősorban a fegyelmezésre hangolt, világi meggyőződésben fogant szociális politikát jelentette.⁷²⁹ Ez azon megközelítésen alapult miszerint „A fizikai helyüket is folyton változtató és a társadalmi térben megfoghatatlan csavargó koldusok, vagy törvénytisztegető felnőttek és fiatalok s nemkülönb a »normális« szexualitás keretein magukat kívül helyező prostituáltak, továbbá minden más »illegalitás« megtestesítői azért jelentettek társadalmi problémát, mert pusztán létükkel veszélyeztették a társadalmi integráció épségét.”⁷³⁰

Akár egyesületi, akár intézményi keretek között, akár magánszemélyként végezte munkáját, úgy interpretálta, hogy Isten szolgálatában teszi. Már idézett felolvasásában – amelyet a protestáns nőkhöz intézett – megfogalmazta, hogy mit tart a segítő munka fő motivációjának: „Mi is dolgozhatunk, még pedig nemcsak családunk körén belül, de azon kívül is a szegény emberiség erkölcsi emelésén, minden gyengeségünk dacára s a nélkül, hogy az Úr Isten által rendelt helyzetünkből kijönnének; mert nagyon is hatáskörünkbe vágó dolog szegényeket látogatni, elhagyatott gyermekek ügyét felkarolni; süllyedők kezét megragadni és avval az erővel, melyet mi is ingyen kegyelemből kaptunk, az örvényből kirántani azokat, kik bűnnél, fájdalomnál, kétségbeesésnél mást nem ösmertek.”⁷³¹ A női munkában ő is azt a véleményt támogatta, hogy a női egyesületek együttműködése nagyobb hatékonyságot jelentene.⁷³² 1904-ben tartott egy felolvasást Miskolcon, amelyben a Protestáns Nők Szövetségének szükségességéről beszélt. Ebben kiemelte azokat a női eszményképeket is: Lorántffy Zsuzsannát, Bethlen Katát, Zrinyi Ilonát és Mária Dorotheát, akik szerinte arra is példát adtak, hogy hogyan kell a nőknek hazájuk javára dolgozni.⁷³³

⁷²⁶ Herceg Odeschalchi Gyuláné szül. Degenfeld-Schonburg Anna grófnő.

⁷²⁷ uo.

⁷²⁸ uo.

⁷²⁹ GYÁNI 1999. 58.

⁷³⁰ uo.

⁷³¹ DESSEWFFY Emma: *Mit tehetnek a protestáns nők egyházukért?* 3.

⁷³² uő.: *Felhívás a magyarországi keresztyén nők egyesületeihez!* Olajág, 1904. febr. 1. 87–88.

⁷³³ uő.: 1904. 10.

Rendszeresen járt külföldi konferenciákra és „tanulmányutakra”, ahol elsősorban a börtönmisszióról és a gyermekinternátusokról szerzett tapasztalatokat. „1902 nyarán Paris–Basel–Genf szociális téren végzett munkákat, – börtönügyeket tanulmányoztam. Pár évre reá Turin–Miláno – végeztem ugyan ilyen tanulmányokat, sőt a Lombardia területén egész Licinoig felkerestem az ottani selyemgyári orphelinátumokat, az ott alkalmazott gyermekek ügyeivel foglalkoztam, hogy azok mintájára a magyar viszonyoknak megfelelően hasonlatos internátusokat nyithassunk.”⁷³⁴ 1902-ben Genfben utazott „A keresztyén ifjú nők egyesületének II. konferenciájára”⁷³⁵, onnan ment Párizsba, majd Baselbe a börtönmissziót tanulmányozni. Részt vett 1906-ban a keresztyén nők világszövetségének nemzetközi gyűlésén, amelyet szintén Párizsban rendeztek.⁷³⁶ Ezek az utak is mind arról tanúskodnak, hogy egyrészt valóban megőrizte függetlenségét családanyai szerepe ellenére, másrészt megpróbálta az adott lehetőségeken belül elsajátítani választott „hivatását”.

1906-ban nyitotta meg a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület a Peterdy utcában a munkakereső nők otthonát krízishelyzetben lévő nők, fiatal leányok számára. „1906. első napjaiban nyílt meg az első ilyen Otthon, 1 szoba konyhás lakásban miharabb szűknek bizonyult és 3 majd 5-8-14 szobás otthonokká nőtte ki magát e kis kezdett...”⁷³⁷

1907-ben már közel százhuszan vették igényben az otthon segítségét, amelynek legalább a fele börtönből szabadult. Emma az otthon bővítésén fáradozott, ekkor ajánlottak fel Ecseren egy épületet, de az adományozó ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az legyen független az egyesülettől.⁷³⁸ Emma kilépett a Lorántffyból és „mint privát egyén” folytatta tovább munkáját.⁷³⁹

A börtönmisszió mellett a veszélyeztetett fiatalokkal foglalkozott, ugyanis a korszakban a gyermekvédelem alapelve az volt, hogy a gyerekeket, fiatalkorúakat kiemeljék abból a környezetből, amely veszélyezteti őket.⁷⁴⁰ Ezt a célt szolgálták a gyermekmenhelyek, ahová az árvákon kívül a veszélyeztetett fiatalok kerülhettek. Számtalan egyházi, illetve állami fenntartású intézményt alapítottak a korszakban. Területi alapon megszervezték a fiatalkorúak felügyelő hatóságait, a budapestinek tagja volt Emma is, mint az országos protestáns patronage-egylet hölgyválasztmányának elnöknője. Az egyesület a IX. kerület Márton utcában egy menhelyet tartott fenn az elzúllás veszélyének kitett 15-21 éves protestáns leányok

⁷³⁴ uő.: *Életrajz.* 3–4.

⁷³⁵ uő.: *A keresztyén ifjú nők egyesületének II. konferenciája.* Olajág, 1902. okt. 1. 8–10.

⁷³⁶ uő.: *A keresztyén nők világszövetségének III. nemzetközi gyűlése.* Olajág, 1906. júl. 1. 101–105.

⁷³⁷ DESSEWFFY Emma: *Önéletrajz* 5.

⁷³⁸ GÉRA 2006a 177-178.

⁷³⁹ DESSEWFFY Emma: *Önéletrajz* 6.

⁷⁴⁰ Dr. KUN–Dr. MARSCHALKÓ–Dr. ROTTENBILLER 1911. 41.

részére. Itt a lányok teljes ellátásban részesültek, ezenkívül munkát is közvetítettek számukra.⁷⁴¹

Emma egyik előadásában összegezte a patronázs munka alapelveit, arról beszélt, hogy a gyermekvédelemben és a nőrabok esetében is elsődleges feladatnak a veszélyes környezetből való kiemelését és otthonokba való elhelyezést tartja, de emellett erőteljesen hangsúlyozta, hogy ezek az intézetek csak úgy működhetnek megfelelően, ha vezetőnek arra alkalmas és képzett személyt választanak. Ennek a felelősségét a patronázssal foglalkozó „hölgyek” kötelességévé tette. *„...a felállítandó intézetek számára szerezni, ha kell nevelni, egy lelkes gárdát mindazon nagyszámú, középosztályhoz tartozó fiatal és középkorú nők köréből, kik eddig nagyobb részét tétlenül élnek, csak panaszkodni tudnak, kemény szóval ítélik el a szerencsétleneket, kiknek érdekében még a legkritikább esetben sem tettek valami kísérletet.”*⁷⁴² Azoknak, akik ezt a munkát vállalják úgy kell tekinteniük „védenceikre”, mint Isten gyermekeire, akiknek elsősorban türelemre, irgalomra szeretetre van szükségük ahhoz, hogy sikerüljön új életet kezdeniük, beilleszkedniük a társadalomba.⁷⁴³ Ezek voltak tulajdonképpen azok az alapeszmék, amelyeken nyugodott Emma egész szociális tevékenysége.

Több intézmény irányításában is részt vett. Az Országos Gyermekvédő Liga,⁷⁴⁴ igazgatósági tagja volt,⁷⁴⁵ annak kőbányai leányintézetét ő vezette. Az intézet a züllésnek indult, nyomorgó, bűnbe esett lányok javítását szolgálta.⁷⁴⁶

A már említett ecseri otthont, 1910-ben nyitották meg szintén a Gyermekvédő Liga segítségével, amelynek alapítója Emma volt. Ebben az otthonban 25-50 gyermeket láttak el, 1914-ben anyagi okok miatt azonban teljesen átadták a Ligának.⁷⁴⁷ Az átadásnál kikötötték, hogy Emma élete végéig gyakorolja az alapító jogokat. Az átadás után az otthonban megnyilvánuló erkölcsi állapotokra hivatkozva kívánt is élni ezzel a jogával és személyi ügyekben is döntenit kívánt. *„...az általam alapított nagy szeretettel vezetett 5 esztendőn át panaszra okot nem adott kis intézetem teljesen a züllés szélére jutott az által, hogy egy káromkodó, hazugságokkal élő – tehát erkölcsi alap nélküli – tanítónőt tett meg az Igazgató mindenható factornak, nem respectálva azon tényt, hogy mint alapítónő, nemcsak erkölcsi*

⁷⁴¹ ua. 68.

⁷⁴² DESSEWFFY 1909. 61.

⁷⁴³ ua. 60.

⁷⁴⁴ A Gyermekvédő Ligát 1906-ban alapították, elnöke Edelsheim-Gyulai Lipót – Emma barátnőjének Odeschalchi Gyulánének a veje – volt. Céljuk egy olyan Országos Gyermekvédő alap létrehozása volt, amelynek kamataiból kívánták a gyermekvédelem anyagi szükségleteit előteremteni. Ennek érdekében szervezték meg minden május utolsó szombatján a „gyermeknapot” és azt követő vasárnap pedig a „gyermekünnepet”. Itt bárki felajánlhatta aznapi jövedelmének 1%-t, ezáltal egyben a Liga tagjává is válhatott. A Kamatjövédelmet azután felosztották a gyermekvédelemmel foglalkozó egyesületek és intézetek között. Mindemellett a gyermekvédelemben jogsegélyt és jogvédelmet is ellátott a szervezet. OGYLA 1906. 3–5.

⁷⁴⁵ Dr. ROTTENBILLER 1936. 69.

⁷⁴⁶ Dr. KUN–Dr. MARSCHALKÓ–Dr. ROTTENBILLER 1911. 139.

⁷⁴⁷ MKNSZJ 1915. 3.

*téren, de az anyagiakban is tehetségem szerint támogattam a Ligát, – tehát általam a Liga tulajdonában jutott intézetben, de különösen mint erkölcsi és szellemi felelős vezetője az intézetnek jogom volt kérni, sőt követelni oly egyén eltávolítását a kit már Makóról súlyos hibái folytán voltak kénytelenek eltávolítani, – aki nézetem szerint egyáltalában nem alkalmas nevelés céljaira még egyszerűbb komplikáltabb körülmények között lévő gyermekek mellé sem, nem pedig züllésből kiemelendő gyermekekhez, akiknél mindenképp felett a példa és az abszolút tiszta ethika képes olyan amilyen eredményt elérni.*⁷⁴⁸

A patronázs fontos területe volt a nővédelem. A prostitúció, mint a családot, az otthont, a szexualitást veszélyeztető „társadalmi rossz” a 19. században került a szociális problémák előterébe. Magyarországon, a századforduló idején a nőmozgalomban a szexuális kérdéssel kétféle megközelítésben foglalkoztak, amint írja Susan Zimmermann. Az integrációs szárny, amelyet a „polgári” nőmozgalom képviselt a problémákat erkölcsi kérdésként kezelte, míg a modernista szárny, amely a feministákat tömörítette elsősorban azoknak a társadalmi-gazdasági viszonyoknak a szerepét hangsúlyozta, amelyek erőteljes hatással voltak a két nem közötti viszonyra. Zimmermann véleménye szerint az integristák számára a nők között végzett patronázs munka célja az volt, hogy lehetőleg minél több nőt sikerüljön „átmenekíteni” a hagyományos módon értelmezett tisztességes asszonyi létbe.⁷⁴⁹ Ebben a munkában elsősorban a prostitúció és a leánykereskedelem ellen kívántak fellépni.

1905-ben merült föl a *Magyar Egyesület a Leánykereskedelem ellen* (MELE) létrehozásának szükségessége, amelynek Latinovits Róza volt az egyik aktív harcosa. Végül is az egyesületet 1909-ben jegyezték be, amikor megnyerték Prohászka Ottokárt és Tisza Istvánt is az ügynek. Mindkettőjüket elnökéül választotta az egyesület, a titkár pedig Latinovits Róza lett.

Az egyesület megalakulásának dátuma, 1909, azért is fontos, mert ebben léptették életbe Budapest új prostitúciót szabályozó új rendeletét, amely lehetővé tette, hogy a nőegyletek és más társadalmi szervezetek a rendőrséggel együttműködve végezzék mentő munkájukat. Az egyesület női aktivistáinak az volt a feladata, hogy a budapesti rendőrfőkapitányság rendészeti osztályán a regisztrálásra jelentkező lányokat megpróbálják lebeszélni szándékukról. A veszélyeztetett nőket megkísérelték elhelyezni az általuk fenntartott otthonokban és munkát szerezni számukra.⁷⁵⁰ 1911-ben kezdte meg a „MELE” a veneriás női betegek kórházi látogatását, „*hogy ügyes-bajos dolgaikban eljárjon, lelkükre beszélni igyekezzék, s megkísérelje visszavezetni a rendes polgári életbe.*” Ebben a munkában

⁷⁴⁸ Dessewffy Emma levele Edelscheim-Gyulay Lipóhoz. Bp., 1914. nov. 12. OL. P. 1078. 4. cs. XV. tétel, Ecseri alapítvány. Másolatban A-BGy.

⁷⁴⁹ ZIMMERMAN <http://www.freeweb.hu/eszmelet/42/zimmerman42.html> (2010. 07. 08.)

⁷⁵⁰ ua.

vett részt Emma is Perczelné Kozma Flórával, Latinovits Rózával, gróf Vay Mártával és Göttl Máriával.⁷⁵¹ 1913-ban Tisza István kezdeményezésére jött létre több egyesület, – köztük a Lorántffy Egyesület és a MELE – részvételével a „*Pályaudvari Missziót Fenntartó Egyesületek Országos Szövetsége*”. Célja az volt, hogy a vidékről a fővárosba érkező illetve a külföldre utazó nőket mind erkölcsileg, mind anyagilag támogassa, befogadásukra menhelyeket és otthonokat létesítsen. A Szövetség első „reprezentásai” között találjuk Dessewffy Emmát is Latinovits Róza, Szegedy-Maszák Aladárné, gróf Chotek Rudolfné, Szilassy Aladárné, Raffay Sándorné és mások társaságában.⁷⁵²

Emma az egyesület megalakulására úgy emlékezett vissza, hogy 1911-ben küldött volt Párizsban egy kongresszuson, és ott szerzett tapasztalatainak köszönhetően alakult meg 1911 őszén a prostitúció elleni egyesület. Két évvel későbbre tette a megalakulás dátumát és hangsúlyozta azt is, hogy az ő kérésére fogadta el Tisza István az elnöki tisztséget.

Önéletrajzában, amelyben felsorolásszerűen írt „pályafutásáról”, fontosnak tartotta személyének, társadalmi kapcsolatainak és befolyásának hangsúlyozását. A magyarországi patronázs munkában kezdeményezőként mutatta be magát, munkájának sikerességét elsősorban ebben látatta, hiszen életében ezt a korszakot, önálló munkáját, kiemelkedő jelentőségűnek tartotta, ennek sikere jelentette identitásának egyik alappillérét, ezért többször talán túlértékelte szerepét.

1913-ban megalakult a Munkát Kereső Nők Szövetsége, amelynek védnöke Tisza Istvánné, elnöke Dessewffy Emma és Mikes Árminné grófnő lett. A Szövetség titkára Dessewffy Berta volt.⁷⁵³ Céljuk „*A társadalmi nővédelem lehető minden ágazatának felkarolása kor, vallás és nemzetiségi különbség nélkül.*”⁷⁵⁴ Felállítottak egy otthont elsősorban börtönből szabadult vagy teljesen elszegényedett nők számára. A Munkát Kereső Nők Otthonában nemcsak hajlékot biztosítottak, hanem naponta ebédet osztottak, például a világháború alatt középosztálybeli családok részére is, ú.n. úri ebédet. A börtönmisszió mindvégig legfontosabb feladataik közé tartozott.⁷⁵⁵

Nemcsak patronázs egyesületekben és intézményekben dolgozott, hanem tagja volt a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (továbbiakban M.A.N.Sz.) is. „*1920-ban mint a M.A.N.Sz. intézőbizottsági tag küldettem ki Szegedi-Maszák Aladárnéval Genfben tartandó Nemzetközi Nők Szövetségeinek Congresszusára, a hol meg kellett bénítanunk Bedy Schwimmer Rózának hazánk elleni destructive munkáját, ami sikerült is. Ez volt utolsó*

⁷⁵¹ MÓK 1935. 58–59.

⁷⁵² PAP 1935. 103–104.

⁷⁵³ MKNSzJ 1915. 11.

⁷⁵⁴ MKNSzA [1913.] 3.

⁷⁵⁵ MKNSzJ 1915. 4.

*nyilvános szereplésem, azontúl csak az utolsó Otthonom⁷⁵⁶ vezetésével voltam elfoglalva, de egészségem rossz állapota folytán a gondnoknóra voltam kénytelen hagyni a vezetést s a meglazult fegyelem és a gazdasági mostoha viszonyok folytán 1926 dec. elején azt is becsuktam.*⁷⁵⁷

Genfi szereplésükről beszámolt családjának is, abban élesen kikelt Bédy Schwimmer Róza ellen. A feministák tevékenységét rendkívül károsnak ítélte és valóban úgy gondolta, hogy elsődleges feladatuk ellensúlyozni a kongresszuson Bédy Schwimmer hatását. Emma levelei jól tükrözik, hogy 1920 után hogyan viszonyultak a konzervatív nők a feminizmushoz, baloldalinak, zsidónak jellemezve azt, a nemzet szempontjából rendkívül károsnak ítélve tevékenységüket. *„...Genfben az a lehetetlen tojás tánc és sok diplomatikus fogás, amelyel részint ki kellett papírozni, részint elejét venni az ellenünk systematikusan (már mint Magyarország ellen) felállított rosszakarat szülte rossz indulatnak. – Erős harcunk volt az itteni bolsevista zsidó elemekkel, külsőleg talán úgy néz ki mintha alul maradtunk volna, tényleg azonban nagy dolgokat értünk el, aminek a gyümölcseit a jövő fogja megmutatni. A Congresszuson szóhoz nem jutottunk, de annál többet tehattünk hazánkért a privát érintkezések által, de hidd el nem volt kis dolog 6-12.-ig, tehát 6 napig, reggeltől-estig minden szóra, arckifejezésre vigyázni és schack-ba tartani a reánk nézve veszedelmes elemeket.*⁷⁵⁸

„Ami a Congressust illeti egy rém banda van együtt, ahol teljesen graszál B. Schwimmer Rózsa, a ki a legelképzeltetlenebb romboló munkát végez itt a nagy hazafi jegyében. ...De mondhatom szomorú tapasztalataink vannak. – Nem tanultunk semmit, éppoly mon chateau? ok vagyunk, mint voltunk, és ha nem is történik változás minden sympathia megszűnik irántunk ...Á propos..., hogy mily niveaux-s a Congressus – tegnap a lett küldött, mikor beszélni kezdett, kérdezte a közönség – 60-70 összesen, – hol van ez az ország az elnökségtől, – tehát a Fórumról ez hangzott el – Au midi de la France!!!. erre egynehányan én is – en Russie, au Nord-Ouest, si je ne me ???des pays baltiques, – oui cela ce point volt a válasz... És ezek akarják a civilizatiót előbbre vinni!!! Et la culture, car l'ethique vu la morale cela mangué absuletement. Mikor a prostituáltak közt dolgoztam nem láttam oly alakokat, minők itt többségben vannak. Kivéve azon 8-10 maximum 20 nőt, akik absolute comme il faut k, de rajongók és félrevezetett egyének. Mi meg úgy érezzük köztük magunkat, mint a vadállatok barlangjában, de azért ½ napot velük vagyunk, hogy feladatunknak eleget tegyünk. ...pénteken S. egy magyar családhoz megy, nekem is kellett volna odamenni, de ma kaptam meghívót gyermekvédelmi kérdésben egy angol nőhöz...”⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ Munkát Kereső Nők Otthona.

⁷⁵⁷ Dessewffy Emma: *Önéletrajz.* 7.

⁷⁵⁸ Dessewffy Emma levele Tóth Józsefhez. Bern 1920. A-BGy.

⁷⁵⁹ Dessewffy Emma levele családjához. Genf, 19220. VI. 9. A-BGy.

Szociális munkáját több ízben is elismerték, erre utal például 1916-os losungjában egy feljegyzés: febr. 19. „10 évi munkám jubiláris közgyűlése volt e napon, 19-én Budán a miniszterelnöki palotában Tisza Istvánné elnöklete alatt” Az Ige Luk. 1:49 volt és megjelölte a mellette levő éneket: „A Mindenható az én kicsinységem ellenére, az én szegénységem ellenére, semmi voltam, alacsonyságom ellenére az ő jóakaratóból rám tekintett s az én sorsomat örökre dicsőségesé rendelte”⁷⁶⁰ 1917-ben Erzsébet-renddel tüntették ki.⁷⁶¹

1920-tól egyre inkább visszaszorult munkájában, ennek okát később elsősorban azzal indokolta, hogy míg 1918-ig „erős állami és társadalmi támogatásban” részesültek az otthonok, ezután önfenntartókká kellett válniuk, s emiatt egyre több intézetet kénytelenek voltak bezárni. Másik okként a „Commun behatását” említi, amelynek eredményeképpen olyan emberek kerültek személyzetként az otthonokba, akikkel nem lehetett, nem tudott együttműködni.

Életének ebben a szakaszában társadalmi háttérére, kapcsolataira, fivére társadalmi presztízsére és sajátos családi státuszára támaszkodva továbbra is a már megszokott független női szerepmintát követte. A családi életben úgy tűnik fivérével egyenrangú szerepet töltött be, egyrészt nem volt feleség, másrészt „szívességet” tett a családnak azzal, hogy vállalta a családanya szerepet. Az a női minta, amelyet követett, két forrásból táplálkozhatott. Az elsőt nevezhetjük arisztokrata hagyománynak, amely a rokonoknál, barátnőinél tapasztalt. Neveltetése Genfben polgári közegben zajlott, ahol többek között a hasznos élet alapelveit is elsajátíthatta. Anyja és a genfi rokonok számára a nők önállósága, önfenntartása teljesen elfogadott volt. Miután a család Magyarországra költözött a család anyagi helyzete meg is kívánta, hogy Emma meg tudjon állni a maga lábán is. Úgy tűnik abban, ahogyan Emma jövőjét anyja és a genfi nőrokonok elképzelték a házasság, mint alternatíva nem játszott központi szerepet. A hagyományos női szerepre, a családi életre való felkészítés nem szerepelhetett igazán nagy súllyal a nevelésében, legalábbis a levezésben nemigen esik szó róla és Emma sem említi a későbbiekben. Mindehhez hozzájárult határozott személyisége és öntudata, amely alkalmassá tette arra, hogy irányító szerepe legyen a családban is és munkájában is, és személyes függetlenségét meg tudja őrizni akkor is, ha anyagilag nem is vált soha azzá.

Vallásossága

A Dessewffy család férfitagjai általában evangélikusok voltak, a nők között több katolikust találunk, református egyedül Adèle Jourdan volt, aki után Emmát is reformátusnak

⁷⁶⁰ könyvbejegyzés

⁷⁶¹ sz.n. Dessewffy Emma. Estharangszó. 1917. február hó. 1.

keresztelték. Ez a felekezeti sokféleség tulajdonképpen akkor vált szembetűnővé számára, amikor visszatért Magyarországra, s legfőképp, amikor Arisztid testvére családjába került. Apjuk után fivérei evangélikusnak lettek keresztelve. Arisztid felesége katolikus volt, ezért lányai szintén katolikusok lettek, fia apja után evangélikus. A családból Berta 18 éves korában áttért a református vallásra, a családi történet szerint azért, mert a római kat. hittanórán, a hitoktató azt mondta, hogy evangélikus édesapja, elkárhozik: ekkor döntötte el, hogy 18 éves korában majd áttér.

Emma vallásos identitása genfi neveltetésében gyökerezik. Nagynénje és nagyanyja rendszeres bibliaolvasó, imádkozó, templomba járó hitvalló vallásos gyakorlata volt az a minta, amely alapvetően meghatározta Emma vallásosságát is. Olyan lelkészek prédikációit hallgatta, akik nagyon nagy hatással voltak rá. 1874-ben konfirmált. Ezekben az években naplórásba fogott, amelynek fennmaradt töredékeiben a fiatal lány napi vívódásai, élményei, Istenkeresésének momentumai nyilvánulnak meg. *„Ezen a reggelen kezdem el a naplót Louise utánzására, aki élete minden napjának, minden kicsi részletét leírja abban.”*⁷⁶² Louise Meystre jó barátnője volt, ő is valószínűleg hasonlóan vezette naplóját, mint Emma, aki elsősorban vallásos élményeiről, egy-egy prédikáció hatásáról, kétségeiről, nagyanyjával és nagynénjével való viszonyáról, anyja hiányáról írt. Többször zárta imával feljegyzéseit. *„Vasárnap, április 1. Oh, milyen nap volt ez a mai, különösen a délelőtt. Mr. Coulin egy minden széppel teli istentiszteletet tartott. Textusa. »Ef.2:46 ...mikor még meg voltunk halva a mi bűneinkben, Isten, aki gazdag a kegyelemben megelevenített minket a Krisztusban, hogy feltámasszon Ővele«. Milyen felséges hallani a hívást, ami komoly és mégse legyen eredménye? Akaratom, égő vágyaim és tegnap a templomban a szent asztalhoz közeledve tett fogadásaim beteljesedése ez a húsvéti ünnep! Legyen ez az új életem indulása, egy igazabb harc, több győzelem a jó és rossz között, egy komolyabb élet tele eddig elhanyagolt kötelességekkel. Óh, Istenem segíts engem az én gyengeségemben, engedd, hogy végül is realizálni tudjam azokat, amiket tegnap a Te kezedbe tettem, Szentlelked segítségével. Ismersz engem Uram, az én állhatatlanság miatti hiányaimat, növeld az én hitemet, hogy az eleven és tette kész legyen. Az ezen a héten érzett felbuzdulások ne legyenek hiábavalóak és ne legyen, mint máskor annyiszor, hogy elmúlnak és engem olyan rossz állapotban hagynak. Ha ez lehetséges, hallgasd meg oh Atyám imádságomat és erősíts meg engem Jézus Krisztus szerelméért! Délután elmentünk Lancyba, nem történt semmi jellegzetes, mindig a reggelre gondoltam, és arra amit Coulin mondott, amikor adta a kenyeret: »közeledjete Istenhez és*

⁷⁶² DESSEWFFY Emma: *Napló, 1877. márc. 25-én kezdve*. Kézirat ford.: Alföldy-Boruss Dezsóné Tóth Berta. A-BGy.

közeledni fog hozzátok». Örülök ennek az igének, olyan jól válaszol a lelkiállapotomra.»⁷⁶³

Ekkor vált Emma rendszeres bibliaolvasóvá, az imádságban elmélyültté. Naplójában arra is találunk utalást, hogy nagynénjével esténként közös áhítatot tartottak.

„December 24. Hogy mi minden történt azóta – ma részletesen fel akarom jegyezni az utolsó napok élményeit – visszautasítottam a bálbamenést. Első pillanatban hezitáltam, de éreztem, hogy Isten jön a segítségemre, amint megvilágította ezt a kérdést. Igen, minden magyarázatot, amit adtam a néninek a visszautasítást alkalmából, biztos vagyok benne, hogy az isten adta az ajkaimra. Mennyire boldog vagyok, hogy hallgattam erre a figyelmeztetésre, máris megkaptam a jutalmamat abban az örömben, hogy láttam a néném velem való meglepedettségét... De ami a legérdekesebb, ma kaptam levelet és benne tanácsokat az én nagyon szeretett atyámtól, azt hiszem, ha elmentem volna a bálba, a levél komoly tartalma megváltoztatta volna szándékomat. Istenem milyen boldogság, hogy ilyen szüleim vannak, milyen áldás érezni, hogy ilyen jó szülők vezetnek, ám milyen felelősség is... Milyen nagy gondolat – öröm tudni – ha sikerül neki, talán az én elhívásomat is segítené a szegény nyomorultakon könnyíteni, akik jönnek a mi családuknak kedves menhelyébe...»⁷⁶⁴

Ahhoz a szigorú vallásossághoz, amelyben nevelkedett hozzátartozott a világi örömök elutasítása, például a bálba járásé, amelyre utal naplóbejegyzésében is. Önreflexióra, önkontrollra vallanak ezek a sorok. Apja vallásosságáról, szemléletéről nem maradtak fenn feljegyzések. Anyja belső világa valószínűleg hasonlított testvérének és anyjának a szemléletéhez.

1900 körül naplóját odaadta nevelt lányának, Zsófiának egy paraneisis-szerű kísérőlevéllel, amelyben számbavette azokat a hatásokat, amelyek vallásosságát meghatározták. Célja az volt, hogy Zsófia lássa, fiatal korában ő is tele volt kétségekkel, nehézségekkel, amelyek csak akkor szűntek meg, amikor teljesen elfogadta Isten vezetését az életében. Utalt benne a genfi majd a későbbi magyarországi belmissziói hatásokra. *„Lásd a naplóból, hogy saját magam ellen, csakis imával bírtam a harcot felvenni..., hogy míg én egy szelíd lelkű, nyugodt kedélyű néném vezetése alatt állottam, kiválóan emelkedett lelkületű és nagy szónoki tehetségekkel megáldott lelkipásztorok buzdító beszédei hatása alatt... Te Zsófikám nélkülözted e nagyértékű lelki előnyöket s leginkább szenvedtél mindég javadat kívánó, de sokszori heveskedéseim miatt... melyért itt bocsánatot is kérek tőled –úgy, ahogy már sokszor kértem az úrtól... figyeld meg a jó Isten végtelen szeretetét, hosszútűrését, áldását. Egy életen keresztül vezetett sok-sok megpróbáltatáson át – de egy sem volt felesleges, mind megérdemeltem – sőt ha érdemről szólunk – fegyelmezetlen, a sok áldást meg*

⁷⁶³ ua. 1877. ápr. 1.

⁷⁶⁴ ua. 1877. dec. 24.

nem becsülő szívem mennyivel többet érdemelt volna, azért, hogy még idejekorán Magához vezessen. Idejekorán – mondom – mert négy éve, hogy M. [Szilassy Aladárné] nénit közelembre hozta, azért, hogy szemeim felnyiljanak, s azóta megtalálva azt a lelki nyugalmat, melyet amint látni fogod, már 19 éves koromban kerestem, s egész életemen át kisebb-nagyobb türelmetlenséggel, kishitűséggel kerestem, s megtaláltam, de csak mióta imáimban teljesen megadtam magamat, átadtam életemet legkisebb részletéig az Úr kezébe, aki csak ezt várja tőlünk, azért, hogy aztán magához emeljen és velünk harcoljon szívünk rossz indulatai ellen és Szent Lelkével megvilágosítsa életünket... Óh, édes Zsófikám, ha meg tudnád érteni, mi az egyedül az Úr Istentől függni, minden gondolatainkat, tetteinket Jézus lábaihoz tenni, Tőle kérve erőt, képességet, mindent... meg vagyok róla győződve, hogy téged is megajándékoz velem.”⁷⁶⁵ Emma későbbi katolizálása idején levelet írt egy szerzetesnek, amelyben már egészen más szemszögből értékelte addigi vallásos életét. Genfben való kiküldéséről például így nyilatkozott: „Jézus Krisztusba vetett élő erőteljes hitben” nevelkedett megtanították a jótékonyság gyakorlatára. „16 éves korom óta J.-Ch. kereső voltam, és az Evangélium parancsai szerint igyekeztem élni. – S mert nagy hittel és vágyal kerestem a tökéletes életet, 20 éves koromtól 30-ig igen sok komolyan megírt könyvet olvastam, a különféle vallásokról, egyházakról, kivéve a katolikus egyház történetével nem foglalkoztam, annyira belém volt nevelve az a ferde felfogás, hogy a vallást emberek tartották össze, hogy pompával celebrált szertartásokkal, képek, szobrok, bálványimádással, babonás mesékkel tartják ébren az emberek érdeklődését.”⁷⁶⁶ A Biblia mellett rendszeresen olvasott biblikus kegyességi irodalmat. „Agyonolvasta” Kempis Tamás: *Imitation de Jesus Christ* című, munkáját. Tele van aláhúzásokkal, és ámen vagy igaz megjegyzéssel. „16 éves koromtól a Biblia volt Kempis T. Krisztus követésének könyvével mindennapi olvasmányom, életem vezérfonalát ott találtam meg...”⁷⁶⁷

A Bibliát napi rendszerességgel olvasta, életére nézve mindennapi vezérfonálnak, iránymutatónak tekintette. Élete során háromszor olvasta végig, harmadszor áttérésekor, amikor már elsősorban az érveket kereste, amelyek a katolikus dogmák elfogadásában segítettek.

Fennmaradt 1920-as Losungjában számos bejegyzés található, amely szintén tükrözi, hogy életében minden eseményre úgy tekintett, hogy azzal Istennek valamilyen célja volt. „A genfi konferenciára menet kaptam e feleletet” – felcsapottan olvasott textus, 1920. VIII. 15. Zsolt. 81.11: „Én vagyok az Úr a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földéből, nyisd szét a te szádát és betöltöm azt...” Majd „Genfben menet szintén kaptam ezt a biztatást a Zsolt.

⁷⁶⁵ Dessewffy Emma nevelt lányához, Zsófiához írott feljegyzése. Bp., 24 Julius 1900. 6p. Kézirat. A-BGy.

⁷⁶⁶ Dessewffy Emma levele Brúnó Atyához. Dátálatlan. A-BGy.

⁷⁶⁷ Dessewffy Emma levele Brúnó Atyához.

119:96 és Máté 6:10”⁷⁶⁸ (Ez a már említett genfi női kongresszus, ahol Szegedy-Maszák Aladárnéval próbálták ellensúlyozni Bedy Schwimmer Róza hatását).

Itthoni prédikáció élményeiről nem igen tudunk, ezekről nem maradt feljegyzés, arról sem, hogy hová és milyen rendszerességgel járt templomba. Valószínűleg a Hold utcai francia istentiszteletek látogatta, ezt igazolja egy fennmaradt énekeskönyv (*Psautier Romand*), a következő beírással: „*Dessewffy – Hold utcai francia Isten tiszteleten használt énekes könyv – jogos tulajdonom, mert megvettem*”⁷⁶⁹

Svájci útjai során azonban újabb élmények érték, amelyekről leveleiben is beszámolt, Mentonban egy ilyen alkalom után ajándékozott Bertának egy énekeskönyvet: *Chants Evangeliques*, a következő beírással: „*Kedves Gyermekek, őrizd meg emléküld e könyvet Mentonban tartózkodásunk emlékéül, és hogy Isten az ő véghetetlen kegyelméből megengedte megismerni a boldogságot, a Jézus Krisztusban megmutatott szerelmét. Mondjuk a himnuszt Neked: Tiéd vagyok, Dicsőség neked én fenséges Uram, tiéd vagyok én hű Megváltóm, megadom magam a te akaratod előtt, Tiéd vagyok, imádlak Uram, Tiéd vagyok*” *Ha odaszenteled életedet, velem együtt énekelhetsz dicséretet Néki. „Add a Te Lelkedet, hogy szentségedből, több égi lánggal, több türelemmel Benned maradjak oh hűséges Megváltóm” Ez az imádsága érted a te anyádnak szeretett gyermekem, Menton, 1911. febr.11.*”⁷⁷⁰

Mindezen hatások ellenére Emma a már említett, Zsófiának szóló levelében igazi „megtérését” Szilassy Aladárnéhoz kötötte, addig mintegy „keresőként” aposztrofálva önmagát. Vallásossága mindazon hatások mellett, amelyek Genfben, illetve olvasmányai nyomán érték a Lorántffy Egyesületben, elsősorban Szilassyné személyéhez kötötten érlelődött hitvallóvá. Konkrétumokat nem tudunk arról, hogy miképpen volt hatással rá Szilassy Aladárné, azonban kapcsolatuk mélyen baráti volt.

Emmának ebben az időszakban három barátnője volt, akikkel való kapcsolatáról úgy nyilatkozott, hogy barátságuk alapját a hitbeli közösség jelentette. Szilassyné mellett Tisza Istvánné és Odeschalchi Gyuláné volt a másik két barátnő. Levelezésükből néhány levél maradt csak fenn. Tisza Istvánnéval szociális munkája során voltak közös ügyeik, a fennmaradt levelek meleg hangvételű baráti kapcsolatáról tanúskodnak. Tisza Istvánné férje halála után írta neki a következő levelet: „*Kedves Emmám! Köszönöm meleg soraidat, jól estek. Ágnes szegény félreértett, mert én sem neked, sem senki másnak hírt nem adtam Budapesten való pár napi tartózkodásomról. Ennek célja az volt, hogy ottani háztartásom mielőbb feloszlassam és lakásom sürgősen kiürítsem. Ezen megfeszült erővel dolgozva, állandóan úgy oda voltam testileg, lelkileg, hogy teljesen képtelen lettem volna minden*

⁷⁶⁸ ua.

⁷⁶⁹ könyvbejegyzés

⁷⁷⁰ ua.

társadalmi érintkezésre. Köszönöm, hogy erőt kívánsz nekem továbbra is, nagy szükségem is van reá, mert élni igazán nem könnyű feladat és mikor direct kötelessége nincs már az embernek, a viszontlátás, mint legfőbb jó utáni vágyakozás mind jobban-jobban erőt vesz rajta, mindenek felett ezen imám beteljesülését kívánd nekem Emmám, minden nap nagy nyereség lenne... Isten veled kedves Emmám, Bertával együtt régi szeretettel ölel és kíván nektek lehető jót.”⁷⁷¹ Szilassynéval való kapcsolata jóval közvetlenebb volt, vele tréfákat is megengedett magának, de a legfontosabb mégis, a lelki közösség volt. „És ma e levél helyett majdnem én magam állítottam be hozzád! Mit mondasz ehhez? Már úgy örültem a meglepetésnek, de azután Vilma jött és ajánlkozott, hogy helyettem ő megy fel, a gyerekeknek épen nem tetszett, hogy egyedül hagyjam őket és kissé magam is scrupulisáltam, hogy szabad –e itt hagynom... Igen köszönöm kedves vasárnapi leveledet, nagyon élveztem úgy a levelet, mint a leírt méditation’t, és mindenben igazat adok neked, kivévn persze a levél elején leírt csüggedésedet. De annyiban megnyugtathatlak, hogy ily csüggedésnek minden keresztyén, még a legbuzgóbb is ki van téve; ezt mindig hallottam, láttuk Szabónál elégszer! – Engem is sokszor elfog, ha nem is mondom mindég el neked, hiszen nekünk az hivatás, hogy biztassuk magunkat! és mikor érthetőbb inkább a csüggedés, mint a mostani rettenetes időszakban, a hol az ember egyik borzadályt a másik után olvassa és minden nap újabb és újabb szörnyettekről értesül! ...Maillefer egyike azon keresztyéneknek, aki igazán megvalósítja Christus Urunk tanításait. Vagy talán az a kiben életemben a legjobban megtaláltam a keresztyén nő ideálját! – Nem így van? Nagyon örülök különben, hogy most már nem volt itt. Tegnap előtt, mikor nem voltam itthon, az a gulyás a kit mind ketten és ő is, mint magyar typust megcsodáltunk, úgy fejbe ütötte bojtárját, a ki úgy látszik feleselt vele és különben nem egész ép eszű gyerek volt, hogy fejét beverten, úgy látszik agyrázkódást szenvedett és valószínűleg belehal. Úgy –e jobb, hogy nem e tett benyomásával ment haza! De most elég úgy-e édesem! Gyere le, hogy ismét össze vissza csókolhassalak... ölel Máriád”⁷⁷²

Odeschalchiné anyai barátnője volt, Emma gyakran járt hozzá Sajóvámosra. Egyik levelében utalt az Emma és Szilassyné közötti baráti viszonyra is. „November 20 dika előtt nem gondolom, hogy állandóan Budapesten legyek. No de akkor aztán Emma felhasználjuk majd az időt! Csak attól félek, hogy unokahúgod iránti kötelességeid úgy elfoglalnak téged, hogy nem kaphatlak meg olyan sokszor mint óhajtanám, pedig hát én is élvezem már előre is azokat az együtt töltendő, csendes, jó estéket, melyeken elmondjuk egymásnak terveinket,

⁷⁷¹ Tisza Istvánné levele Dessewffy Emmához. Geszt, 1919. jan. 3. A-BGy.

⁷⁷² Szilassy Aladárné levele Dessewffy Emmához. Duna Szt. György 1900. VIII. 1. A-BGy.

vágyainkat, igyekezetünket, és kölcsönösen támogatjuk, biztatjuk egymást. ...Képzem örültél Máriának és sokat vagytok együtt, ha ugyan Pesten van még.”⁷⁷³

Közöttük is szoros volt a kötődés, kölcsönös a ragaszkodás, a korkülönbség nyilvánvalóan más hangvételt kívánt, de az együtt töltött idő ebben az esetben is közös lelki élményeket jelentett. „Annyi köszönni valóm van most mindenek felett persze kedves jó látogatásodért öllek ezerszer. Nekem is mindég végtelen jólesők a veled töltött napok, nemcsak nézeteink egyeznek mindenben, hanem természetünk is annyira egyforma. Nem csoda tehát ha olyan nagy a sympathia közöttünk. Úgy szeretem azt a megbízható, meleg, ragaszkodó lényedet, igaz barátságodat. Isten áldjon meg érte! Bárcsak tovább lehattünk volna együtt. De a világért sem panaszkodom, sőt olyan hálásan vettem hogy ezer elfoglaltságod közepette tudtál ennyit is szánni nekem. Nagy érdeklődéssel vártam a Máriávali találkozásod felőli híredet. ..Nagyon nagyon éreztem hiányodat kedveském, olyan kedves, olyan jó a te környezeted. Nagy szellemi tehetségeid mellett olyan jól eső az a szívedből kisugárzó melegség. Úgy de úgy tudom azt appreciálni! – ...Isten veled kedvesem, köszönöm ismételten jó kis látogatásodat erántami barátságodat, nagy bizalmadat. Hidd el kellően tudom méltányolni. Ha te meleg érzésekkel vonzódol hozzám édeském, meg lehetsz győződve, hogy én is szerető melegséggel ragaszkodom hozzád, hűséges barátsággal viseltetem erántad. Szívből ölel öreg Annád.”⁷⁷⁴

1930-ban Emma egy könyvet adott Bertának a következő ajánlással⁷⁷⁵: „Te is találj annyi gyönyörűséget édes Bertám e munkában, mint én is találtam mindég, szerető Anyád, 1930. nov. 30.”⁷⁷⁶ A kötet tele van aláhúzásokkal, jegyzetekkel és egy cédula: „Odeschalchiné megjegyzései arra nézve, mely részek kapták meg legjobban. A könyvben talált ceruzázások az én jegyzéseim.” (ez kb. 100 oldalszám) Talán nevelt lányát is részesíteni akarta barátnője hatásában.

Az idézett levelekből érzékelhető valami abból a vallásos gyakorlatból is, amely mindhármukat jellemezte. A közös olvasmányok megbeszélése, közös imák, mások lelki fejlődésének nyomon követése, segítése, mind ehhez tartozott. Leveleikben nemcsak a családi életről, megtörtént fontos eseményekről, egészségi állapotukról számoltak be, (amely a női levelezéseket leginkább jellemezte), hanem vallási életükkel kapcsolatos gondolatokat is megosztották egymással, vagyis azt, ami állandóan jelen volt az életükben, meghatározta mindennapjaikat.

⁷⁷³ Odeschalchi Gyuláné levele Dessewffy Emmához. Sajó-Vámos, 1900. szept. 19. A-BGy.

⁷⁷⁴ ua. (Sajó)vámos. 1906. júl. 5. A-BGy.

⁷⁷⁵ F. BETTEX: La Religion et des Sciences de la Nature. Genève, 1900.

⁷⁷⁶ ua. könyvbejegyzés

„Egyedül”

Emma élete akkor került válságba, amikor Arisztid testvére halálát (1922) követően egymásután elvesztette barátnőit is. Fivére halála nemcsak érzelmileg rázta meg, ezzel együtt egzisztenciális biztonságát is elvesztette. Sokféle módon próbálta jövedelmét kiegészíteni ezekben az években, például szövőszéket vett és vásznat szőtt, illetve szövetett. *„Nagyon szépen menne a szövészet, ha volna anyag, de oly áldatlanok a viszonyok, hogy fej nélkül csinálnak mindent..., hogy teljes anyaghiány van...”*⁷⁷⁷ *„No látod én is ugyanazon a kenyéren élek, mint te, reggel 9-2-ig szövöde, d.u. harisnyastoppolás, ruha helyrefofozás, és mikor már van mit felhúzni megyek – ez már nem a te kenyered, – parádézni szigetre, Húvösvölgybe, vizitbe, ½ 10 haza.”*⁷⁷⁸

1925-ban Odeshalchiné és Tisza Istvánné, 1927-ben pedig Szilassyné is meghalt. Ezekben az években hagyta abba aktív szociális munkáját is, néhány pozíciója azonban még megmaradt: a fiatalok budapesti felügyelő hatóság tagjává és egyben tanácselnökévé 1935-ben nevezte ki az igazságügyminiszter.⁷⁷⁹ Tagja maradt még néhány patronázs egyesületnek, de korábbi aktivitását elvesztette, életében vákuum keletkezett. Berta és ifj. Arisztid megházasodott és nevelőanyjukkal megromlott a viszonyuk. Valószínűleg Emma nagyon határozottan és talán erőszakosan akart beleszólni az életükbe, nem volt hajlandó elfogadni, hogy szerepe megváltozott a családban. *„Ha úgy Te mint Jóska jobb belátásra jöttök, én leszek a legboldogabb újra elfoglalni régi helyemet a családi körben, arra a rövid időre, amit még e földön töltök. De ez ismétlem mint már ezerszer mondtam rajtatok múlik, te légy a régi, Jóska pedig ösmerje el, hogy nincs egy öreg házsártos vénleánnyal dolga, de igenis olyan valakivel, aki – bár nem hordott ki 9 hónapon át, – de egész életeden át igaz, gondos, szerető anyád volt, és bármiként is vélekedtek, az maradok síromig is. – Jaj, – de elég – mindég felteszem magamba, hogy nem beszélek erről csakhogy mikor hívtál, mintha semmi sem történt volna, mindég kicsordul a szívemből.”*⁷⁸⁰

1922-től kezdve már nem éltek együtt, ettől fogva Emma a barátainál lakott itt-ott. *„Szegény Muczi is sajnálatra méltó, az ő korában így vetődni ide meg oda. Szerencse, hogy bírja az utazást és olyan helyekre megy, ahol szívesen van, de így is, – képzelem nyüszít utánatok!”*⁷⁸¹

1925 nyarát Eperjesen töltötte a Brandis és Keczer családnál, akik katolikusok voltak. Brandis Kelemenné Reviczky Eleonóra Eperjesen, a másik barátnő Keczer Imréné Dobay Gizella Sárosbogyánban lakott, fiatalkoruk óta barátságban voltak egymással. Itt ismerkedett

⁷⁷⁷ Dessewffy Emma levele lányához, Bertához. Bp., 1923. aug. 1. A-BGy.

⁷⁷⁸ Dessewffy Emma levele lányához, Zsófiához. Bp. 1923. aug. 1. A-BGy.

⁷⁷⁹ Igazságügyi Minisztérium 16. 543/1935. VI. sz. okirat. Másolat. A-BGy.

⁷⁸⁰ Dessewffy Emma levele lányához, Bertához. Bp. 1923. aug. 1. A-BGy.

⁷⁸¹ Dessewffy Zsófia levele lányához, Bertához. Somogytarnóc, 1928. VIII. 7. A-BGy.

meg egy ferences szerzetessel, Páter Brúnóval, aki a következő időszakban fontos szerepet játszott Emma lelki életében. Ekkor kezdte el újraolvasni Bibliáját, amelyben a Genézis előtt ez olvasható: *1925 június 25-dikén Bogdányban kezdtem a Biblia olvasását előlről, kérem a jó Istent, engedje meg nekem, hogy végig tudjam olvasni.*⁷⁸²

1927-ben Gödrén özv. Jeszenszky Imréné Csernovics Sarolta vendégeként olvasta tovább, s az Ószövetség végére ezt jegyezte be „*Gödre 1927. júl. 12. Ma végeztem be az Ó Testamentum olvasását. Sokat igen sokat nem értettem meg belőle, de egy nagy Igazságot tanultam meg azt, hogy az Úr Isten mindnyájunktól kivétel nélkül megköveteli az iránta való feltétlen szófogadást, bizalmat és akik ez ellen vét, az Isten haragját vívja ki magam ellen – bármely nagy kegyelembe részesült is – de, ha bűneinket Isten ellen elkövetett törvénytíprást, szófogadatlanságot, bizalom hiányunkat beösmerve Hozzá fordulunk és megtört szívvel kegyelméért esedezünk, megbocsát, gondunkat fölveszi és áldását küldi reánk.*”⁷⁸³

Megtéréséről, a katolikus dogmák elfogadásáról Brúnó páternek írt levelében, (rövid „lelki életrajzában”): „*Jézus szava állítása: »Aki eszi testemet, issza véretem, annak örök élete van. Vegyétek, egyétek, mert ez az én testem.« De különösen megkapott a mise tartalma, a consecráció, amelyről fogalmam sem volt. Az átváltozás dogmájáról hallottam, s mint megvetendő emberi kitalálást, lenéztem. E hit igazságot fogadtam el legnehezebben, legutoljára. Sehogy sem tudta eszem elfogadni e titkot. Jó barátnőm tanácsát követtem, és napokon át buzgó imában kértem az Oltáriszentség előtt leborulva Isten felvilágosító Szentlelkét. Azt hiszem 3ad vagy 4ed napra történt, hogy belsőmet, mintha egy tüzes csóva világította volna meg és hallám e szöveget »Hiszed a Crédót? Hogy ne felelém napi imádságom« mennyivel nehezebb elfogadni az Átváltozás titkát, mint a Crédóba foglalt titkokat? – Leborulva imádtam Uramat és felkiáltottam: »Hiszek Uram hiszek, növeld hitemet, s e perctől fogva leírhatatlan boldogság töltötte lelkemet, s ma is eltölt valahányszor a Szent áldozásban ?.J.om testét magamhoz veszem.«*”⁷⁸⁴

1928-ban áttért katolikusnak. Áttérése környezete számára valószínűleg teljesen érthetetlen volt. Életét a Bakáts téri katolikus szeretetotthonban fejezte be. 1929-től Jeszenszkynénél bérelt szobát ott élt, majd 1935-ben vonult a Bakáts térre, itt ápolták⁷⁸⁵, 1936-ban halt meg.

Emma női identitását elemezve igen sajátos képet kapunk. Bár nem ment férjhez, mégis családban gyakorolhatta a hagyományos női szerepet, felnevelt három gyereket,

⁷⁸² ALFÖLDY: i. m. IV/3. 667.

⁷⁸³ uo.

⁷⁸⁴ Dessewffy Emma levele Brúnó Atyához. Dátálatlan. A-BGy.

⁷⁸⁵ ua. IV/3. 650.

irányított egy háztartást. Származása mellett ez a családi háttér, fivére pozíciója társadalmi presztízst jelentett számára. Mindemellett önállóságát egész életében igyekezett megtartani, ezzel biztosítva maga számára, hogy széleskörű, nagyon aktív szociális tevékenységet folytathasson. Egyértelműen elhatárolta magát a feminista mozgalomtól, fennmaradt szövegeiben elsősorban az anyaság felelőssége, a hagyományos női szerep jelenik meg, a nők függetlenségéről ezekben nincs szó. Mégis egész életútja azt tükrözi, hogy soha nem adta fel önállóságát. Bár egzisztenciálisan maga ehhez nem tudta megteremteni az alapot, (hiszen nem végzett professzionális munkát), ezért élete végén elsősorban barátaira szorult, mégis ragaszkodott függetlenségéhez, maga döntött sorsáról. Két neveltánya közül Zsófia szintén nem ment férjhez, nyelvórákból tartotta fenn magát, hűgánál lakott élete végéig. Életútja nem tért el hasonló helyzetben lévő nőtársaiétól, akik nem mentek férjhez, neveltetésük során elsajátítottak több nyelvet, és családjuk körében maradva ezt a tudásukat kamatoztatták. A kisebbik lány, Berta zenetanár lett, s már olyan hivatást választott magának, amelyet Emma egyértelműen támogatott, önálló egzisztenciát tudott volna magának teremteni, de végül férjhez ment és sajátos szerepet vállalt ezzel, lelkeszné lett.

Emma vallásossága és szociális érzékenysége nyomán olyan tevékenységet folytatott, amelyet a társadalom, embertársai számára hasznosnak ítélt. Vallásos meggyőződésének és annak a polgári mentalitásnak az alapján, – amely neveltetésében központi szerepet játszott – elsősorban az erkölcsi javítás, fegyelmezés, a társadalom hasznos tagjává való szocializálás feladatát tartotta élethivatásának. A szociális munkában való elkötelezettséget elsősorban Isten szolgálataként, továbbá „honleányi” kötelességként értelmezte.

A patronázs munka gyökerei abba a női jótékonyági munkába nyúlnak vissza, amely Emma társadalmi közegében általános volt. Bár a szakosodással, az intézményesüléssel egyre inkább professzionális jellegűvé kezdett válni, megszűnt alkalmi jellege, mégsem kizárólag csak szakemberek végezték „hivatásszerűen” ezt a munkát, hanem például olyan nők is, mint Emma, akik számára nemcsak szabadidejük hasznos eltöltésének lehetőségét jelentette, hanem egy-egy életszakaszukban főtevékenységüké vált. A szociális munkának a korszakban újak számító intézményesülési folyamatában – különféle otthonok szervezésében, vezetésében – vett részt, amelyhez elsősorban nyugat-európai tapasztalatokat gyűjtött.

Vallásos identitásának kialakulásában az első és legmélyebb hatást genfi neveltetése jelentette. A svájci ébredési mozgalomban nyert alapélményeket később a magyarországi belmissziói mozgalomhoz való csatlakozás mélyítette el, addig míg életében újabb fordulat nem történt, a Lorántffy Egyesület szellemiségéhez tartozott. Abban a felekezeti sokszínűségben, amely családját is és munkatársait is jellemezte, Emma minden előítélet nélkül mozgott. Bár Brúnó páternek szóló leveléből kiderül, hogy áttéréséig, mint református

a katolikus dogmákat, vallásos gyakorlatot nem fogadta el, sőt mondhatjuk elutasította. Lelki barátnői reformátusok voltak és ugyanazt a kegyességi formát gyakorolták, amelyet ő, de családjában, kapcsolatrendszerében, és munkája során elsősorban a társadalmi hovatartozás és nem a felekezet kérdése játszott szerepet.

4.3. Vargha Tamásné Magay Mária életútja

Vargha Tamásné, Magay Mária, (Szász Póla menyének) életéről szintén többféle forrás áll rendelkezésünkre. Egyrészt, fia Varga Domokos anyjáról írt életrajzi műve⁷⁸⁶, amelyben Magay Mária egyes szám első személyben mesél lánykoráról, családjáról. Az írás, férjhezmenetelével szakad meg, azzal az eseménnyel, amely életét egészen új irányba terelte. Varga Domokos könyvének alapjául a valóságos elbeszélések és Magay Mária 1972-ben *Repülőszőnyeg* címmel írt négy kötetes kéziratos memoárja szolgált, amelyben gyermekkorától a megírás pillanatáig követhetjük nyomon életútját.

A memoárban a folyamatos szöveget gyakorta megszakítja levél-, illetve naplórészletekkel, főként a hosszú éveken át vezetett gyermeknaplóból idéz sokat, (amelyben gyermekeiről minden apróságot feljegyzett). Olyan szövegről van szó tehát, amelyben a visszaemlékezést sok esetben régi szövegek hosszas idézésével, nemcsak megszakítja, hanem helyettesíti is.

A memoár mellett fennmaradt még a családi levelezés, amely alkalmas annak elemzésére, hogy a családtagok egymáshoz írt, elsősorban a családi ügyekről, a családi hétköznapiokról szóló leveleiben miképpen jelenik meg személye, illetve családban betöltött szerepe. Lelkésznői működéséről kevés dokumentum maradt fenn, memoárjában is keveset írt erről és legfőképpen azt hangsúlyozta, hogy mennyire nem tudott megfelelni ennek a szerepnek.

Neveltetés

Magay Mária 1898-ban született Baján, apja Magay Sándor táblabíró (járásbíró), anyja Téchy Bella, Téchy József orvos lánya. Másfél éves volt, amikor a család Kunszentmiklóásra költözött. A házaspárnak hat gyermeke született, három lány és három fiú, Mária negyedik gyermekként látta meg a napvilágot.

Anyai nagyszüleivel, akik szintén Kunszentmiklóson éltek, nagyon szoros volt a kapcsolatuk. A nagyszülők úgy éltek emlékezetében, hogy belőlük még nem vészett ki a „48-as lélek”, ugyanis nem nézték ki milyen vallású, – a nagymama barátnője volt például a

⁷⁸⁶ VARGA 2005.

katolikus pap gazdasszonya – sem azt, hogy ki milyen társadalmi réteghez tartozik.⁷⁸⁷ A kunszentmiklósi kaszinó elnöke Téchy József volt, amelynek Baksay Sándor püspök, Magay Sándor, Mária apja is tagja volt, majd férje, Vargha Tamás is. (Ő azonban ritkán járt a kaszinóba, mivel ellensége volt a kártyának).

Apját, mint szigorú, rideg ember jellemezte, aki napját a hivatalban, estéjét a kaszinóban töltötte, templomba csak sátoros ünnepeken járt. Református öntudata azonban erős volt, így amikor testvére áttért katolikusnak és katolikus tanítóképzőbe jelentkezett, majd egy katolikus katonatiszthez ment feleségül, ezt nagyon a szívére vette.⁷⁸⁸

Téchy József halála után, a nagymama szétosztotta a földet, így Magay Sándor is örökölt egy tanyát, ahová ettől kezdve nagy örömmel járt ki.⁷⁸⁹ Máriában élt valamiféle „kasztshell”, nem szerette azt, ami paraszti, apjában is kritizálta, hogy csizmában járt és ő-vel beszélt⁷⁹⁰. (Vőlegényének szóló leveleiben, amikor apja került szóba, gúnyolódva utánozta beszédmódját). Apja egyik fivére sikasztott, s miután hozzájuk fordult segítségért, azt a pénzt áldozták fel, amelyből a gimnáziumhoz közel akartak házat venni. Így aztán kénytelen volt a család egy nádfödeles, „*úgyzólván parasztházban lakni, a cigányváros torkában*”. Apja építtetett hozzá még egy ebédlőt, de „*tekintélyes állásához bizony nem volt méltó ez a hitvány öreg ház, ... a Járásbírószág vezetője volt, később meg táblabírói címet kapott.*”⁷⁹¹ Máriát vonzotta az „előkelőség”, a fényűzően berendezett otthonok tetszetek neki.⁷⁹²

Gyermekkorára úgy emlékezett vissza, hogy vidám családi összejöveteleket, nagy „lakomákat” tartottak a nagymamánál. Legboldogabbnak akkor érezte magát, amikor anyja részt vett játékaikban. Saját anyaságával kapcsolatban később lelkiismeretfurdalással írt arról hogy a közös játékot saját gyerekeivel elmulasztotta, megfosztotta őket is és magát is ennek örömétől, elsősorban rengeteg elfoglaltsága miatt. „...*Persze nem csak a munka tartott vissza ettől, hanem a magam külön játéka is, a kézimunkázás, olvasás, adatgyűjtés a könyveimhez, az írás, a magános és nem egészen magános séták. De ezek segítettek abban, hogy bíriam a témérdek apró gondot és munkát. Most mégis elmarasztalom ebben magamat.*”⁷⁹³

Nővére, Berta (később Mészöly Gedeonné) Lőcsén végzett felsőleányiskolát, Mária pedig Besztercebányára került állami felsőleányiskolába, 1913-ban. A háború miatt csak egy évig maradhatott ott, majd egy évig magántanulónként végezte a leányiskolát. A

⁷⁸⁷ VARGA 2005. 134.

⁷⁸⁸ uo.

⁷⁸⁹ ua. 137.

⁷⁹⁰ ua. 134.

⁷⁹¹ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. h.n. 1972. I./62. Kézirat. MMGy.

⁷⁹² ua. I./101.

⁷⁹³ ua. I./120.

besztercebányai tanulóév alatt szüleivel is, nővérével is rendszeresen levelezett. Mindenki azt várta tőle, hogy jól tanuljon, és ne terhelje túlzottan a családi kasszát. „...jó dolgod is van neked ott Mariskám, csak jól is viseld magadat és igyekezz minél többet tanulni olyant, aminek az életben hasznát veszed.”⁷⁹⁴ „A fő most az, hogy, hogy ott használd föl az idődet és mindenben igyekezz, hogy kevés kiadást okozz. Nálam is az volt a baj, hogy a második évben igen nagy volta kézimunka számla, s apuska emiatt nem adott vissza az ötödikbe. Pedig én nagyon szerettem volna tovább tanulni és jó is lett volna.”⁷⁹⁵

Neveltetésében a család fontosnak tartotta taníttatását, de amint anyja írta Besztercebányán tanuló lányának, elsősorban az életben hasznos dolgok elsajátítását, amelyre, asszonykorában majd szüksége lesz. A középosztálybeli női szerepre való felkészülésnek természetesen részét képezte az alapvető műveltség elsajátítása is.

Az olvasás családjukban a nőknél is megszokott volt, Máriának nagyapja hozta a könyvtárból Jókai műveit, nagyanyja az *Egyetértés* című lapot olvasta rendszeresen. A nyelvtanulás, német és francia nyelv elsajátítása is elengedhetetlennek számított. Emellett fontos volt a kézimunkázás, mint hagyományos női tevékenység Máriáék életvilágában gyakori téma volt, a felsőleányiskola tananyagában is lényeges szerepet szántak a női hivatásra való felkészítés során.

Férje másképpen vélekedett a kézimunkázásról, haszontalan időtöltésnek tartotta, úgy gondolta ennél sokkal építőbb tevékenységgel is lehet foglalkozni. „A mit a kézimunkákról irtál annak úgyis tudod, hogy nem nagyon örülök. Hogy összeszedj egy halom mintát s aztán hónapokig azokra görnyedj és rontod a szemedet, ez szerintem nem az a mód, a hogyan a rád váró élethivatásra készülnöd kell. Úgy-e, nem haragszol, hogy így rontom el a kedvedet? Hiszen tudom én, hogy azokat a kézimunkákat az irántam való szeretetből s a mi boldogságunkért csinálod; áldja is meg a jó Isten minden öltésedet – de hát drága idődet és drága szemedet még jobban is használhatod. Hiszen kézimunkázni is lehet – de csínjával.”⁷⁹⁶

A háztartásban való jártasság elsajátítására Mária esetében anyja nem fektetett akkora hangsúlyt, talán korainak találta még, de későbbi leveleiből az is látszik, hogy szkeptikus volt azzal kapcsolatban, hogy lánya képes-e maradéktalanul ellátni háziasszonyi szerepét. Az azonban egyértelmű, hogy neki is a családanya szerepét szánták, azt nem tudjuk, hogy további tanulmányai elől elzárkóztak volna-e vagy sem. A háztartás Máriát különben nemigen érdekelte, főzni, kenyeret sütni, menyasszonykorában, 18 évesen tanult meg. Otthon a házi teendőket elsősorban anyja és nővére végezte. További terveiről, arról, hogy mindenképpen

⁷⁹⁴ Magay Sándorné levele Magay Máriához. Kunszentmiklós, 1914. máj. 8. MMGy.

⁷⁹⁵ Magay Berta levele Magay Máriához. Kunszentmiklós, 1913. dec. 21. MMGy.

⁷⁹⁶ Vargha Tamás levele Magay Máriához, Lőb, 1916. VIII. 14. MMGy.

tanulni akar, Besztercebányáról írt Berta nővérének. A tanítóképző és gimnázium közül inkább a gimnázium mellett döntött volna, ez is utal arra, hogy további tervei is voltak.⁷⁹⁷

Mivel Besztercebányára nem térhetett vissza a háború kitörése miatt, apja és még néhány hasonló helyzetű család alakított egy iskolaegyesületet, hogy polgári iskolát nyithassanak lányaik számára Kunszentmiklóson.⁷⁹⁸ Ide különböző felekezetű lányok jártak, köztük több zsidó lány is, ezt emlékiratában is hangsúlyozta, amikor az iskoláról beszélt.⁷⁹⁹ Ebben szerepet játszott, hogy míg lánykorában voltak előítéletei a zsidó lányokkal szemben, a visszaemlékezés megírásakor hangsúlyozni akarta, hogy a későbbiekben éppen ellenkezőleg viszonyult hozzájuk.

A levelekből úgy tűnik anyjával való kapcsolata igen közvetlen volt. Magayné rendszeresen írt az aktuális helyi pletykákról, különböző eljegyzési, házassági hírekről számolt be internátusban lévő lányának, egy-egy megjegyzésből úgy tűnik, valamiféle női cinkosság is volt a szigorú apával szemben a család nőtagjai között. *„Tegnap nagy titoktartás mellett megint mondott (Zolti vagy Búz néni) egyet Halászi Miklóstól hallotta, hogy Czira Tóth Micit megkérte, de nem ment hozzá, nem lehet egészen igaz, mert tegnap kint voltak teniszezni és Bertus semmit sem vett észre, mint mindég épen most is csak annyira vannak, Tán még Vilmának jobban teszi. Ne írv ezekről, mert hátha Apuska nem szereti, hogy ilyen újságokat írtam”*⁸⁰⁰

Anyagi helyzetükről, a családi kiadásokról, anyja is, apja is részletesen tudósították, amikor megírták például, hogy nem tudják finanszírozni karácsonyi hazautazását. Ezt Mária éretten vette tudomásul, pedig anyja külön is megemlítette, hogyha nagyon rosszul esne neki, akkor megpróbálja valahogy előteremteni az útiköltséget. *„Ha... igen vágyakozol haza, majd másképen csinálom az ügyet, csak írd meg azonnal nekem őszintén.”*⁸⁰¹ Talán ebben is volt valamiféle apaellenes megnyilvánulás, de mindenképpen az erős érzelmi kötődés és bizalom látszik anya és leánya között. A szülői levelek arra utalnak, hogy felnőttként kezelték, és önálló döntéseit is elfogadták. Amikor például utazásról, vásárlásról, látogatásról írtak – elsősorban ezek a témák merülnek fel a levelekben, – soha nem utasították, vagy tettek kijelentéseket, hanem egyenrangú félként beszéltek meg vele az ügyeket. Nemcsak a közvetlenség szembetűnő ezekben a levelekben, hanem Mária későbbi leveleivel összevetve az is, hogy beszédmodjukat semmiféle vallásos színezet nem jellemzi. Anyja rendszeres templombajáró volt, lányait is vitte magával, de a családban senki nem volt követője semmilyen kegyességi irányzatnak sem.

⁷⁹⁷ Magay Mária levele Magay Bertához. Besztercebánya, 1914. febr. 1. MMGy.

⁷⁹⁸ VARGA 2005. 145.

⁷⁹⁹ ua. 148.

⁸⁰⁰ Magay Sándorné Magay Máriához. Kunszentmiklós, 1914. máj. 25. MMGy.

⁸⁰¹ Magay Sándorné levele Magay Máriához. Kunszentmiklós, 1914. ápr. 20. MMGy.

Házassága

Mária élete 1916-ban egészen új fordulatot vett Vargha Tamással kötött házasságával. Megismerkedésük idején, – amikor Vargha Tamást megválasztották kunszentmiklósi lelkésznek – Mária 18 éves volt, 7. gimnáziumba készült, ezért éppen görögöt és latint tanult, Vargha Tamás pedig 25. A lelkészválasztásban a család nagy szerepet tulajdonított, Mária nagynénjének, Magay Rózának, aki Szász Póla bibliaóráira is járt Pesten. A két család közötti kapcsolat Szász Károly kunszentmiklósi lelkészsége idejéből származott, amikor nagyon jó barátságba került Téchy Józseffel olyannyira, hogy keresztkomáknak is meghívták egymást. Baksay püspök megfelelő utódjának ítélték Vargha Tamást. Ebben közrejátszott az is, hogy Magay Róza rendkívüli asszonynak tartotta anyját, Szász Pólát, „*Mert az olyan asszony, hogy különbül beszél, mint egy pap, nemhiába Szász Károly bácsi lánya.*”⁸⁰² Emellett azt sem tévesztette szem elől, hogy apja, Vargha Gyula, államtitkár. Mindez emelte Vargha Tamás népszerűségét nemcsak a családban, hanem a hasonló társadalmi állásúak körében is. A kunszentmiklósi „parasztok” Szappanos Lajost akarták, akinek minden rokona Kunszentmiklóson lakott, jelölt volt még az akkori káplán is, de végül az „urak” döntöttek Vargha Tamás mellett.⁸⁰³ Szász Póla nagyon örült, hogy „kedvenc fia, aki a legjobban hallgatott rá”, Baksay örökébe lépett, és egy nagy gyülekezet lelkésze lett.

Mária később gyermekeinek is gyakran emlegette, hogy tanulni szeretett volna, egyetemet végezni, egész életében nagyon sajnálta, hogy nem tehetette, Vargha Tamás azonban nem akart várni az esküvővel.

Memoárjában úgy írt a házasságról, mint olyan állapotról, amelytől félt, és amelyet még pár évig szívesen elodázott volna. A menyasszonyságot tartotta „legkedveszerintibb” állapotnak. A házasságot, csak mint a kötelességek, a megfelelések, az új addig ismeretlen megoldandó helyzetek és problémák soraként látta. „*Hogyisne, hiszen elmenni, abba a nagy idegen házba, háztartás, szennyesszámlolás, nagymosás, cselédek, beosztás, befőzés, meg hogy mindig mi legyen az ebéd... és ha ott volt is Liszka, Tamás házvezetőnője, aki főz, de hogy tudok én annak parancsolni,... Hej, sokkal szebb lett volna csak így, hogy Tamás jövőget hozzám, úgyszólván naponta, otthon segíték egy-egy kicsit port törölgetni, de Anyuska főz, Apuska beszerzi, ami kell. Jaj, mennyivel jobb tanulni, mint háziasszonynak lenni.*”⁸⁰⁴

Vargha Tamás házassága elé nagy várakozással tekintettek a családban is, és az egyházi körökben is. Úgy gondolták – maga Szász Póla is, hogy valakit a belmissziói mozgalom berkeiből választ majd. A kiszemeltek között volt többek között Szabó Irma, Szabó Aladár lánya. Szabó Aladárról igen epésen jegyezte meg Mária, hogy „...*Póla mamával együtt*

⁸⁰² VARGA 2005. 43.

⁸⁰³ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. I./154–155.

⁸⁰⁴ ua. I./178.

*téritgették a népet*⁸⁰⁵ Továbbá Matolcsyné lánya Matolcsy Juci.⁸⁰⁶ Amikor kiderült Tamás választása, apja, Vargha Gyula nem titkolta véleményét leendő menyével kapcsolatban, az első benyomása az volt, „...*hogy Marcsa milyen kis fejletlen, éretlen, igénytelen leányka. Nem győzők bámulni Tamás választásán.*”⁸⁰⁷

Pilder Mária levele tükrözi legjobban, azt a komoly elvárást is, amely megfogalmazódott Vargha Tamás feleségével, mint lelkésznével szemben: „*Látod Marcsám, én már akkor szerettelek, mikor még nem ismertem még a nevedet sem, már akkor, mikor még azért imádkoztam, hogy találta meg az Úr Tamással azt a lányt, akit az úr az Ő szent akarata szánt neki. Már akkor tudtam, hogy én nagyon fogom szeretni azt, akit Tamás szeret... És tenéked még külön kívánok valamit kis Marcsám. Állj te mindig...: fölfelé mutatva a te társad mellett. Ő künn áll az élet forgatagában és lármájában – őt sokszor elcsüggeszti majd a zűrzavaros küzdelem, őt sokszor lehajítja majd az élet terhe – akkor te légy az, aki fölfelé mutatva megvigasztalod és megerősíted őt, te légy az, akinek lelkéből a Krisztus békéje győzelmesen előtörve – visszaadja társad békéjét – Úgy legyen.*”⁸⁰⁸

Tamás számára a házasságkötéskor a legfontosabb szempont a lelki összhang volt, első kérdése a leánykéréskor az volt „*szereti-e az Úr Jézust, elfogadta-e Megváltójának?*”⁸⁰⁹

Mária lelkészné lett, s házasságával olyan családba került, amely mind az egyházi életben, mind a belmissziói mozgalomban fontos szerepet töltött be. És bár vallásos neveltetéséről nem sokat tudunk az egyértelmű, hogy vallásos identitása személyiségének addig nem volt meghatározó eleme. „Megtérésének” körülményeit nem ismerjük, „megtéréstörténetét,” nem tartotta később számon azonban vőlegényével való levelezésében már egészen új beszédmód jelent meg, amelyet a korábbi családi levelekben még nem használt.

„Megtérése”

Máriát vallásos identitáskeresésében, Istenkeresésében kezdetben mindenképpen férje irányította, emellett meghatározó volt az az elvárás is, amely a család, elsősorban Szász Póla felől érkezett.

„*Édes angyalom, olyan nagyon örültem mindennek, a mit abban a levélben írtál, olyan nagyon reményteljesnek látom a te keresztyén életed fejlődését s úgy szeretnék segítségedre lenni, hogy egyre hálásabb, boldogabb, hívőbb gyermeke légy a mi kegyelmes Istenünknek.*

⁸⁰⁵ ua. I./157.

⁸⁰⁶ uo.

⁸⁰⁷ VARGA 2005. 56.

⁸⁰⁸ Pilder Mária levele Magay Máriához. Bp., 1916. nov. 26. MMGy.

⁸⁰⁹ VARGA 2005. 208.

Úgy vágyom rá, hogy a mi szeretetünk ne csak földi szeretet legyen, hanem igazán az Istentől táplálkozzék. S úgy is van s úgy is lesz, Ugye kis Pötyikém.”⁸¹⁰

Szerelmüket Mária is Isten ajándékaként aposztrofálta, és mindenben megpróbált megfelelni ennek az új kegyességi formának. 1916 nyarán Vargha Tamás egy hónapot Lőbön töltött, s ezalatt állandó levelezésben álltak egymással. A levelekben nagy hangsúlyt kapott Mária lelki fejlődése, vallásos gyakorlata. Minden reggel templomba ment, rendszeresen bibliát és vallásos irodalmat olvasott, imádkozott. Reggel 9-kor egyszerre imádkoztak Vargha Tamással. *„Bevállik-e a reggel kilencz óra? Nekem nagyon jó. Akkorra fölkelek, megreggelizem, elolvasom a bibliai részemet s éppen alkalmas az idő arra, a mit már fölébredésemkor s egy nap nagyon sokszor megteszek, akkor különösen megtegyem: imádkozzam érted. Óh bárcsak a jó Isten segítene engem, hogy olyan boldoggá tegyelek, mint amilyenné reméled, hogy tenni foglak s amilyenné tenni szeretnélek! Bárcsak tudnálak igazán okosan szeretni s amint írtad is: »nevelni«, a mi alatt nem azt kell érteni, hogy valami gonoszcsont vagy, a kiből a rosszaságot ki kell nevelni, hanem, hogy kis gyermek vagy – velem együtt – a hitben, s növekednünk kell!”*⁸¹¹ Mindketten természetesnek tartották, hogy Mária ebben irányításra szorul. A kapcsolatban benne volt annak a lehetősége is, hogy Vargha Tamás „kineveljen” maga számára egy megfelelő papnétársat, akinek lelki fejlődését is és egyházi munkáját is irányíthatja. Mária tanácsot kért Vargha Tamástól a vallásos olvasmányokat és a bibliaolvasást illetően. *„Belülről mit írnak? ...mikor csak ráérek a könyveidet is olvasom, kár hogy olyan kevés időm jut rájuk. Tegnap épp Salamon imáját olvastam. Szeretném, ha egy-egy részletet néha jelölnél ki nekem a bibliából Drágám.”*⁸¹² *„Kéred, hogy jelöljek ki számodra a bibliából részeket. Hát szerintem a bibliaolvasásnak legértelmesebb módja, hogy az ember egyes bibliai könyveket elejüktől végükig olvas el. Először az evangéliumokat, még pedig ezt a sorrendet ajánlom: Ján. Luk. Mk. Mt, szóval megfordítva, mint a hogy a bibliában van. Aztán Csel-t, aztán az apostoli leveleket. Az Ótestamentumot legjobb a Zsoltárokon kezdeni, úgy térti rá Ézs. és Jeremiás prófétákra, esetleg néhány kis prófétára (Joel, Ános, Mik., Jónás), majd a történeti könyvekre. Meg ne ijedj kis Marcsókám, hogy azt várom tőled, hogy mindezeket egyszerre fölfald, csak úgy némi útmutatóul írom, ne hogy esetleg Zakariásba vagy III. Móz,-be kezdj bele. – Ha Isten is úgy akarja, a bibliának majd kisebb mélyebb megértésébe én magam szeretnélek belevezetni. A fő az, hogy a mit olvasol, imádkozva olvasd, gondolkozzál rajta, s a mit megértesz belőle, alkalmazd magadra. Hiszem már eddig is ezt tetted ugye?”*⁸¹³

⁸¹⁰ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Lőb, 1916. aug. 26. MMGy.

⁸¹¹ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Lőb, 1916. aug. 21. MMGy.

⁸¹² Magay Máriához levele Vargha Tamáshoz. Kunszentmiklós 1916. aug. 14. MMGy.

⁸¹³ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Lőb, 1916. aug. 14. MMGy.

Kunszentmiklóson Vargha Tamás lelkészségéig nem volt vasárnapi iskola és bibliaóra. Ő kezdte el ezt a munkát és a vasárnapi iskolai oktatásba bevonta leendő feleségét is, hogy a belmissziói munkába fokozatosan, a gyermekek oktatásán keresztül tanuljon bele.⁸¹⁴

Mária nyilván fogékony léleknek tűnt, bár Vargha Tamásban többször felmerülhetett a kétely is, hogy valóban megfelelő társra talált-e benne. Mária nem lehetett tisztában azzal, hogy mit is várnak egy lelkésznétől, főként abban a kegyes körben, amelyhez Vargha Tamás is tartozott. Nagyon komolyan készült lelkésznői szerepére, leendő családtagjainak is több ízben írt erről „...*igyekezni fogok tőlem telhetőleg, hogy erre a szeretetre rászolgáljak s ne csak jó papné és jó feleség, hanem Nektek is hűséges és szerető testvéretek. Édesapának, Édesanyának is szerető és hálás lányuk legyek. Ezt kérem a jó Istentől. De mégis csak az első az, hogy igazán jó papné legyek. Komoly és nehéz hivatás, de a legszebb a világon. Együtt fogunk munkálkodni Istennek dicsőségére, legszentebb óhajtásunk, hogy a kik ránk vannak bízva, azoknak igazán gondját viseljük s szeretettel Hozzá vezessük. Ha Isten segít bennünket s megáldja igyekezetünket, hogy teljesüljön óhajtásunk: ez akkora öröm lenne nekünk, hogy ez magában is bőséges jutalom volna munkánkért. Nagyon szeretjük egymást. Szeretettel fogjuk egymást támogatni. Nekem, aki lélekben olyan gyöngye, olyan fölületes vagyok különösen nagy szükségem van Isten után az én Édesemnek támogatására is*”⁸¹⁵ Ezek az elképzelések azonban egy fiatal lány lelkes előképei egy szerepről, amelynek valóságos tartalmát nem ismerte. Ez volt természetesen az általános a lelkészházasságokban, csak a későbbiekben derült ki, hogy valaki valóban alkalmas-e a papnásra vagy sem.

Az új kegyességi formához való viszonya

A házasság döntő változást hozott Mária életében. Olyan közegbe került, ahol új alapokra kellett helyeznie mind vallásos, mind pedig női identitását. Emellett el kellett sajátítania egy új beszédmódot, viselkedésmódot, amely eltért mindattól, amelyet neveltetése során megtanult. Mindebben elsősorban férje irányítására számított.

Mária „szocializálását ebbe az új közegbe” azonban nemcsak leendő férje, hanem Szász Póla is megkísérelte irányítani. Leendő anyósáról első benyomásait a papválasztás idején szerezte, jellemzésében elsősorban nőietlen külseje ragadta meg, de azt elismerte, hogy ezt rendkívüli személyisége képes volt feledtetni. Mária számára az öltözködés, a külső megjelenés, a nőiesség, annak megélése nagyon fontos volt. A nőiesség megnyilvánulásait Szász Póla és leendő sógornői világiasnak, elítélendőnek, a keresztényi étellel ellentétesnek ítélték. „*Póla mama, aki nemcsak bajusza miatt, de egyébként is teljesen nőietlen teremtés*

⁸¹⁴ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Lőb, 1916. aug. 9. MMGy.

⁸¹⁵ Magay Mária levele Vargha Erzsébethez, Kunszentmiklós, 1916. aug. 9. MMGy.

volt. Pedig az arca nem lett volna csunya, szép élénk szemei voltak, szabályos orra, valóban szép kis szája, de egészében véve, mint egy derékon megkötött zsák, formátlan öltözet, a hosszú szoknya alól két nagy, esetlen, lúdtalpú láb, ormótlan cipőkben, esetlen járás, rossz mozgás, általában egyáltalán nem volt vonzó jelenség így külsőleg, azonkívül rettenetesen rövidlátó, egyenest az orra elé vitt mindent, amit látni akart, engem is. De rendkívüli közvetlen kedvessége, természetessége és szellemes temperamentuma mégis vonzó volt, akkor elfelejtette az ember, hogy ő tulajdonképpen nő, mert annyira férfias volt a lénye. Roppant hangosan és temperamentumosan beszélt, mint minden Szász.”⁸¹⁶

Házasságkötésük előtt egy hónapot töltött Mária a Szász családnál, hogy mind a rokonságot, mind a Bethániát megismerje. Ebből az egy hónapból csak egy-két levél maradt fenn, tanúságuk szerint rendkívül mély benyomást tett mindaz, amit ebben a körben tapasztalt. „Édesanyánk (Szász Póla) esténként a lányoknak bibliát olvas és magyaráz. Én is ott szoktam lenni. Nekem is így kellene majd otthon. ...Szeretnék munkás, szorgalmas munkás lenni, de olyan kevés az önbizalmam. Jól mondtad: gyöngé még bennem az új élet, azért Talán – csakugyan várnunk kéne még egy esztendeig, hogy kívül-belül megerősödjek egy kicsit, mielőtt még a te feleséged lennék. Olyan gyengének, olyan gyerekeknek, olyan tehetetlennek érzem magamat.”⁸¹⁷ Varga Domokos könyvében is van egy szövegrész erről az egy hónapról, amelyet úgy olvashatunk, mint egy olyan elmesélt történetet, amelybe már a későbbi tapasztalatok is belevegyültek, és így Szász Pólaival való kapcsolatát is jobban megvilágítják. De nemcsak kettejük viszonyát, hanem azt a helyzetet is, amelyet fiatal lányként átélt, amelyben ezzel a számára idegen világgal, az erős tekintéllyel szembeni ellenérzések és a megfelelés kényszere keveredtek. „De legtöbbit a Bethánia különféle összejövetelire vittek. Póla mama fő szándéka láthatólag az volt, hogy ha már bekerülök a családba engem is odakapasson. Ő mint első számú tekintély vitte ott a hangot, gyakran beszélt vagy imádkozott, s jobbadán az ő fordításában énekelték azokat a »hallelujákat« is, amikből alig ismertem valamit. Én a zsoltárokhoz szoktam Szentmiklóson, s a halleluja-énekeknek már a neve is a gunyoros hódajdit jutatta az eszembe. Próbáltam követni azért a többiek hangját, s elég sokan voltunk ahhoz, hogy ne vegyék észre, hogy csak tátogok.”⁸¹⁸ Ez a későbbi „hang”, a rejtett irónia, az elhatárolódás már a megfelelő távolságtartást is magába foglalja. Mária végül is fokozatosan a saját útját kezdte járni.

A Bethániában tett egyik látogatásuk után írt Vargha Tamásnak, s levelében feltárta azt a bizonytalanságot és ellenérzést, amelyet ez a kör valójában kiváltott belőle, s amelynek kapcsán végig kellett nyilván azt is gondolnia, hogy hogyan tud a várakozásoknak megfelelni.

⁸¹⁶ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. I./156.

⁸¹⁷ Magay Mária levele Vargha Tamásnak, Bp., 1916. ősz MMGy.

⁸¹⁸ VARGA 2006. 219.

Kettőjük kapcsolatáról is árnyaltabb képet kapunk, hiszen teljes bizalommal és őszinteséggel tárta föl félelmeit.

Erving Goffman helyzet-meghatározásnak nevezi, amikor az egyén egy csoportba kerülve megmutatkozik a csoporttagok előtt. Úgy kell cselekvéseit irányítani, hogy az a csoporttagokban megfelelő benyomást keltsen. De az egyén szerepének hagyományai miatt néha mégsem alkalmas arra, hogy ezt a kellő benyomást elérje.⁸¹⁹ Mária egy olyan csoporttal találta magát szemben, amelyik teljes önmegtagadást követelt tagjaitól, más csoportoktól való teljes elzárkózást és a viselkedésnek is egy sajátos módját jelentette. Mindezzel valószínűleg nyilván csak ekkor szembesült és megpróbálta helyzetét értelmezni. Az említett levélben leírt egy találkozást, egy pár perces beszélgetést, amelyről az volt a benyomása, hogy a beszélgetőpartner nem is figyelt igazán a beszélgetésre, de amikor ezt megemlítette Szász Pólának, ő azt válaszolta: még nem vette észre, hogy az illető figyelmetlen lenne. Azután megfigyelte Pauer Irmát is, hogy beszélget másokkal és a többféle benyomás következményeképp megfogalmazódott benne a kívülállás érzése. *„Tetszik nekem az az ember, a kinek erős hite és szeretete van és vallásos – nem csak tetszik, hanem szeretem, tisztelem és – talán – irigylem is és szeretek azok közelébe lenni. De ahogy tegnap ott ültem, valahogyan úgy éreztem, mintha ide már erőltettség és túlzás csúszott volna be, bár az is homályos előttem, hogy mi keltette bennem ezt az érzetet, csak olyan idegenül és »unheimlich« módon éreztem ott magam. ...mindenesetre azt hiszem, hogy Jézusnak nem az a célja, hogy az emberek olyan hogy úgy mondjam zárdaiak legyenek, a kik mindentől a mi a világhoz tartozik, úgy távol érzik magukat és – mintha a föld fölött lebegnének (látod nem tudom kifejezni azt amit érzek) hanem igenis, hogy ő általa az ő szeretetével, s erényivel fölvertve járjunk a világban s ezekkel felruházva is kereshetjük a földi boldogságot, sőt kell keresnünk, természetesen nem úgy, hogy az mások boldogtalanságát vonja maga után, ... Ha ez a benyomásom nem csal s ez nekik hibájuk, akkor, mint te rám bízad, ezt elnézem nekik s jótulajdonságaikat látom meg és szeretem és követem. De ha igazuk van, ha ennyire, hogy úgy mondjam túlzásban kell vinni a vallásosságot, a kegyességet – akkor én kétségbe vagyok esve, mert akkor hitetlen vagyok, s nem értek velük egyet.»⁸²⁰* Ellenérzését másrészt az váltotta ki, hogy nem tudta elfogadni amit tapasztalt a bethánisták körében, nevezetesen, hogy különbséget tesznek hívők és nem hívők között. Máriának erről az volt a véleménye, hogy azért, mert valaki nem evangéliumi munkás, vagy nem tagja egy vallásos egyletnek vagy talán még bibliát sem olvas, de megvan benne az Istenszeretet és emberszeretet, arra nem kell rászütni, hogy hitetlen. A levél zárása tartalmazza persze azt a kitétel is, hogy férje véleménye

⁸¹⁹ GOFFMAN 1999. 17.

⁸²⁰ Magay Mária levele Vargha Tamásnak, Bp., 1916. ősz. MMGy.

még elmozdíthatja erről az állásponttól. *„Majd egyszer nyugodtan beszélünk erről s ha nincs igazam, majd meggyőzől. De most nekem erős meggyőződéselem ez, amit írtam.”*⁸²¹ Memoárjában összehasonlította Pilder Mária bibliaóráját – ahová szintén elvitték a „szoktatás” idején – a Bethániával. Az előbbit sokkal rokonszenvesebbnek találta, a Bethániában rendkívül zavarta az ott tapasztalt szenteskedés mellett, hogy sok az „alsóbb néposztálybeli”, ez feltűnt neki az „arisztokrata érzésű úrilánynak.”⁸²² Pilder Mária bibliaóráján, ahová „nagyúri lányok” jártak barátnőt is talált, Ószy Katóval, Ószy Kornél lóversenyistálló-tulajdonos „szép szőke” lányával később is barátnők maradtak. Kató is gyakran járt Szirmai Lilihez, Mária későbbi barátnőjéhez⁸²³ *„Az volt a benyomásom, hogy Pilder Mária tudatosan szedte össze a műveltebb, tanultabb úrilányokat, akikhez nívósabban is szólhatott, mint az a Bethániában szokás volt.”*⁸²⁴ Pilder Máriát rendkívüli rátsága ellenére nagyszerű szellemnek tartotta. Úgy tapasztalta, hogy aki hallgatta őt, az elfelejtkezett külsejéről olyan *„mély és jó volt, amit mondott.”*⁸²⁵

Mária mégsem adta föl a személyiségét, s egy-egy későbbi megnyilatkozásából, illetve sógora, Vargha Zoltán vele kapcsolatos véleményéből úgy tűnik, a család egy része nem is igazán fogadta őt el a későbbiekben (sem). Bár – főleg Pólával – rendszeres levelezésben állt, a családi élet számtalan ügyéről beszámolt neki, s támogatásukra is mindig számíthatott. Ilona és Erzsébet, két sógornője rendszeresen csipkelődtek vele, s mikor hangot adott annak, hogy ez mennyire rosszul esik neki, azt válaszolták, hogy örüljön, hogy a szemébe mondják, mit gondolnak róla. Anyósára memoárjában úgy emlékezett, hogy nem bántotta, nem volt „gyöngédtlen” hozzá soha,⁸²⁶ de amint a későbbiekben lesz erről szó, sok mindennel nem értett egyet abból, amit Mária csinált, illetve ahogyan élt.

Családi élet – lelkesznői szerep

Vargha Tamáséknak hét gyermeke született, és Mária hosszú éveken keresztül a gyermekek gondozásával és a papi háztartással volt elfoglalva. Anyja is sokat segített, Szász Pólák is gyakran vitték a gyerekeket Löbre. Leveleiben rendszeresen felmerül, hogy cselédgondokkal küzdött, sokszor nem talált megfelelő alkalmazottat, aki valóban megfelelt volna egy ekkora háztartásban ügyességét és lelkiségét tekintve egyaránt. A lelkesznéséggel járó reprezentációval kezdetben nehezen boldogult, a vendéglátásban is gyakran kérte anyja tanácsát és segítségét. Egy eljegyzési vendégségről írta a következőket anyósának. *„Nem*

⁸²¹ uo.

⁸²² VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. I/179.

⁸²³ ua. I./180.

⁸²⁴ uo.

⁸²⁵ ua. I./181.

⁸²⁶ ua. I./197.

győztem csudálkozni, hogy milyen ügyesen, zajtalanul, figyelmesen és minden látható megerőltetés nélkül lássák el azt a sok embert a háziak, akik még a mellett folyton mulattatták a vendégeket is. Én milyen zavarban vagyok, ha csak 3-4 vendég van is és hogy rettegek, hogy nem sikerül valami (aminthogy meg is szokott esni).”⁸²⁷ Úgy tűnik nem titkolta bizonytalanságait, vagy alkalmatlanságát a családtagok előtt sem. Később már nem okozott gondot számára bármekkora társaság is gyűlt össze náluk. Sőt „szépérzékét”, igényességét abban élte ki, hogy esztétikailag is gyönyörködtető süteményeket készítsen, ízlésesen terítsen és tálaljon.

Főként házassága első időszakában megélt bizonytalanságaiban, abban, hogy az elvárt női szerepek nem mindegyikének tudott megfelelni valószínűleg anyja is szerepet játszott. Úgy tűnik Téchné lánya háztartásába szeretett erőteljesen beleszólni és annak, hogy nem tartotta őt alkalmasnak, hangot is adott. Amikor Vargha Tamás influenzás volt egy alkalommal, anyja tanácsokkal látta el lányát a betegápolást illetően, miközben saját fontosságát és lánya alkalmatlanságát egyaránt ecsetelte. *„Igen aggódom szegény Tamáson, nem hogy jobban volna, hanem mindig rosszabbul. Miért nem ápolod jobban... megírok mindent ahogy gondolom... (részletes értrendet írt le, amellyel a beteg gyomrát kímélhette)... Kérlek fogadj szót, mert én most érzem, hogy valami nagy baja lesz, ha elhanyagolod, ne légy gyáva, rendelkez! Liszkával csináltass neki vele, amit csak gondolsz és ne légy kényelmeskedő, ha valamit kíván szaladj azonnal, bár csak tudnád ápolni, hogy hamar meggyógyuljon, szegényt úgy sajnálom, hogy semmi érzéked nincs a beteg ápoláshoz, – mikor én beteg voltam is addig halasztgattad a kávémmel csinálását, hogy magam keltem fel, igyekezz Mariskám, hisz semmi másdolgod nincs most!”*⁸²⁸

Mária családanyaként nagyon sok gondot fordított gyermekeire, a rokonságnak szóló leveleiben általában szinte csak róluk írt. Vezetett gyereknaplót is, amelybe mindent aprólékosan feljegyzett velük kapcsolatban. Egészségi állapotukról, tanulmányaikról, fejlődésükről, a mindennapi történésekről. Bár memoárjában többször felmerül, hogy nem tartotta magát „jó anyának”, robotnak érezte a családi kötelességeket, nem foglalkozott eleget velük, a naplók – ezzel szemben – azt bizonyítják, hogy mindenre odafigyelt.

Lelkésznői szerepéről is többször úgy nyilatkozott, hogy nem tudott vele azonosulni, egyrészt zárkózott személyisége miatt, másrészt, mert a kunszentmiklósi parasztyülekezetben idegennek érezte magát. Memoárjában erre a kérdésre többször is visszatért, férjével kapcsolatban leírta, hogy ő sem találta meg a „parasztokkal” a hangot, hisz addig semmi kapcsolata nem volt velük, alig ismerte még szülei cselédeit is, gyerekkorától fogva a

⁸²⁷ Magay Mária levele Szász Pólához. Kunszentmiklós, 1925. XII. 28. MMGy.

⁸²⁸ Magay Sándorné levele Magay Máriához. h.n. é.n. MMGy.

„könyvek embere” volt. Azt hitte, hogy a pesti belmisszói módszerekkel tódulni fognak a bibliaóráira, de „idegen” nép közé került, és elsősorban az idős asszonyok és lányok jártak csak, a férfiak ellenezték, ezt a délutáni, esti mécsparlást. Mária ezt a sikertelenséget úgy interpretálta, hogy férje nem is a maga elhatározásából lett pap, hanem anyja kedvéért hagyta ott a matematika szakot az egyetemen és iratkozott be a teológiára. A maga esetében neveltetésének tulajdonította, hogy külön kasztként kezelte a kunszentmiklósiakat. Gyerekkorára úgy emlékezett, hogy anyja sem érintkezett parasztasszonyokkal, nagyanyja azonban meghallgatta panaszait és főként a pletykákat, de a szobába csak legkedvesebb „hírvivőjét” engedte be ő is. *„Így tartottuk némileg a távolságot, nem gögből, hanem abban az időben csakugyan nagy úr volt úr és paraszt közt, eszembe se jutott, hogy leültethetném, aki nálunk megfordult, nem is várták, talán csudálkoztak volna rajta.”*⁸²⁹ Másrészt úgy gondolta, hogy már házasságkötésük után probléma volt, hogy férje a kötelező vizitek alkalmával nem vitte el őt a presbiterekhez, ezért nem ismerhette meg sem őket, sem családjukat. Nem is tudta, ki hol lakik, később leánykörének tagjait „sem tudta emiatt meglátogatni”. Visszaemlékezve, idős korában sajnálta, hogy nem változtattak ezeken a szokásokon, hogy nem ismerték meg a *kisembereket és mindennapi életüket* közelről. Összegzésképp szentmiklósi papnáságáról azt írta memoárjában *„... ott éltem idegenként és idegenben aztán ötven esztendőnél is tovább ismeretlen emberek ismeretlen otthonától alig száz lépésnyire, vagy még közelebb is – és szinte más földrészen.”*⁸³⁰

Vargha Tamás lelkeszi tevékenységében elsősorban a prédikálásra koncentrált, amit a gyülekezet nagyon szeretett hallgatni, emellett bibliaórákat tartott, de „élő” gyülekezetet nem tudott teremteni. Rendszeresen részt vett a Bethánia konferenciáin, írt, fordított annak kiadványaiba, amit Mária szerint szintén nem szívvel-lélekkel csinált. Ő úgy látta, hogy mindezzel csak anyjának akart megfelelni, annak ellenére, hogy benne sem olyan energia, sem olyan meggyőződés nem volt, mint Szász Pólában.

Más helyen azonban megemlíti azt is, hogy a gyülekezet tagjai tulajdonképpen ezt a távolságtartást nem nehezményezték, ugyanis Baksay püspök sem érintkezett velük, őt is és utódját is maguk fölött valónak tartották *„nagy de tisztelettel bélelt úr tátongott köztük”*⁸³¹.

Mária tagja volt a Lelkésznék Szövetségének, eljárta a gyűléseikre. Kovácsné Huszár Jolán ajánlotta előadástartásra egy alkalommal és ebben azt írta róla, hogy: *„Vargha Tamásné*

⁸²⁹ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg* I./192–193.

⁸³⁰ ua. I/193.

⁸³¹ ua. I/162.

*is nagyon értékes asszony – dolgozik most egy szép nagy életrajzon. Félénk kissé de tán a lányoknak szólna, ha nekünk nem.*⁸³²

Amennyire gyermekei és családi élete engedte vezette a leánykört, az asszonykört. Elsősorban a lánykör munkája volt aktív, a lányokat konferenciákra vitte, kézimunkázni tanította; heti rendszerességgel jártak össze. Minden alkalommal volt megbeszélnivaló téma, bibliamagyarázat. Az asszonykör elsősorban nagy ünnepeken segédkezett, például karácsonyi vásárt rendezett.⁸³³ Később rendszeresen hívták konferenciákra előadást tartani, tagja volta Nőszövetségnek is.

A „bizonyágtevést” ő is gyakorolta, egy-két levele erről tanúskodik. Amikor cselédet ajánlott például sógornőjének, Podmaniczky Pálnénak, leírt egy esetet, amelyben egy asszony hitre jutásában közvetítőszerepet játszott „...*Szelesteynével jól járna, mert nemcsak becsületes néni, de az evangéliumot is szereti. Egyszer volt benn nálam azzal, hogy „szeretne az Úr gyermeke lenni” (s ez nem affektáció volt tőle!), megmagyaráztam neki, hogy annak milyen egyszerű az útja, imádkoztunk együtt s nagyon boldogan távozott. Azóta is leghűségesebb asszonyaim közé tartozik.*”⁸³⁴

Férjéről való megemlékező soraiban leírta, hogy férje milyen alázatos, mélyen hívő, elkötelezett emberként gyakorolta papi szolgálatát, prédikációinak hitelességét senki nem vonta soha kétségbe. A presbiterekkel soha nem volt semmilyen vitája, el tudta velük fogadtatni elképzeléseit. Nyilván úgy tudta megvalósítani a kunszentmiklósi gimnázium átszervezését is és a hatalmas építkezést is – amelyet egyik fő művének tekintett –, hogy mögötte állt gyülekezete. Nyugdíjas korában akárhányszor megfordult Kunszentmiklóson egykori hívei nagy tisztelettel és szeretettel vették körül. Mária memoárjában, illetve leveleiben elejtett magáról szóló megjegyzései arra utalnak, hogy a leánymunkát nagyon szerette, hogy a papi házban mindvégig sok vendég megfordult különböző gyűlések alkalmával és a papi ház reprezentációja kifogástalan volt. A kérdés tehát az, hogy Mária miért érvelt mindvégig amellest, hogy nem teljesítették jól hivatásukat. Úgy gondolom azontúl, hogy Máriának másfajta elképzelései voltak – szeretett volna valamilyen saját művészi pályát befutni –, és emiatt úgy érezte nem azonosult azokkal a szerepekkel, amelyeket betöltött, ezentúl két szemlélet ütközéséről is szó van. Tulajdonképpen annak lehetünk tanúi, hogy az új lelkész- és lelkészné ideálnak való megfelelés vágya – illetve ennek az elvárása abban a körben, amelyhez tartoztak – ütközött egy „hagyományosnak” jellemezhető igénnyel. Vargha Tamás magáévá tette azt a szemléletet, miszerint a belmissziót

⁸³² Kovácsné Huszár Jolán levele Novák Olgához. Dunaszentbenedek, 1927. dec. 4. MREZsL 8. R.L.O.Sz. akták 1927–1932. 65/1927.

⁸³³ lánya, Vargha Ida közlése.

⁸³⁴ Magay Mária Szász Pólához. h.n. é.n. MMGy.

a lelkésznek gyakorolnia kell gyülekezetében, ennek sokféle sokféle példáját láthatta. Ahhoz azonban, hogy ez a munka sikeres lehessen, arra a lelkésznek alkatánál fogva is alkalmasnak kellett lennie, a gyülekezet csak így fogadta el és követte.

Mária, aki férjhezmenése előtt nem tudta milyen is lelkésznének lenni, mi várható ettől a szereptől, szintén ezt az ideált látta maga előtt, úgy gondolta ennek kell megfelelnie. Menyasszonykorából idézett levelei is erre utalnak. Erre azonban az ő személyisége sem volt alkalmas, másrészt az addig megszokott társadalmi viszonyrendszeren kellett volna változtatnia. Mindezek ellenére 50 évig szolgáltak egy helyen, közben Vargha Tamást esperessé is megválasztották. A gyülekezet úgy tűnik, mégiscsak elfogadta a két sajátos személyiséget. Valószínűleg elsősorban azért – amire Mária is utalt, – hogy egy nagylétszámú, hagyományos parasztközösségről volt szó, amelyik előző papjainál (Baksay vagy Szász Károly) megszokta, hogy tiszteletteljes távolságban él a lelkész a parókián. Úgy tűnik, nem igényelték a közeledést, a (társadalmi, műveltségbeli) határok átlépését. A lelkész szépen és hitelesen prédikált, temetett, keresztelt, esketett, megtartotta a presbiteri gyűléseket, és rendkívül szerény és igénytelen volt. Már amikor beköltöztek az egykori püspöki lakásba a házat nem volt hajlandó Vargha Tamás renováltatni, se belül újrafestetni, újratapétáztatni, ugyanis nem akarta gyülekezetét anyagilag terhelni. A későbbi időkről is úgy emlékezett Mária, hogy férje: *„...nem tudott pénzt csinálni. Jött az infláció, adót emelni nem akart, az adót a tojás árából kifizette a paraszt, tartották a díszes esküvőket, ő valami kevéske stólamegváltást kapott a fizetésébe, stólat nem kért az esküvősöktől, és mi otthon paprikáskrumplit ettünk, mikor két-három nagy esküvőn Hencidától Boncidáig folyt a sárga lé és selyemben vonultak fel a nyoszolyólányok, én meg fél éjszakákon át stoppolgattam a gyerekek rongyos harisnyáit.”*⁸³⁵

A lelkészné elsősorban hét gyerekes családanya volt, aki megfelelően reprezentált férje mellett, rendszeresen járt templomba és bibliaórára. Asszonykört és leánykört vezetett.

„Az író”

Elsősorban önkifejezési vágya határozta meg, hogy elkezdett írni, ellentétben anyósával vagy sógornőivel, akik hangsúlyozták, hogy az írást is Isten szogálataként gyakorolják. Mária az írással, az írónévé válással elismertségre vágyott, és egyfajta „kitörési kísérlet” volt abból a környezetből, élethelyzetből, amelyben beszorítottnak érezte magát.⁸³⁶ Memoárja szerint sógorától Podmanicky Páltól „kívánta meg” a novellaírást.⁸³⁷ Azokban az

⁸³⁵ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. I./158.

⁸³⁶ VARGA Domokos: *Száz éve született Mamám*. (beszéd Vargha Tamásné századik születésnapjára). Kézirat. MMGy.

⁸³⁷ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. II./263.

években fogott hozzá, amikor már úgy érezte, hogy „*ide-oda dobálták a hajsolt napok*”. Legalább álmaiban próbált ebből kiszabadulni, egyik álmaként emlegette, hogy kiderült, hogy tehetsége van az íráshoz, ezért amikor Szenczi Molnár⁸³⁸ bűvkörébe került, megírta annak életrajzát. Az életrajzot Vargha Gyulának ajánlotta, az előszóban Ravasz László méltatta a szerzőnőt. A megjelenés után Kiss Ferenc a Szeretetszövetség elnöke felkérte, hogy írja meg a reformáció nagy alakjainak regényes életrajzát. Károli Gáspár⁸³⁹ ezekből el is készült, de mire a kiadásra került a sor kitört a háború, így a többi kötet elmaradt. Bár a kiadás külsejével egyáltalán nem volt megelégedve, szegényesnek találta, mégis sikerként élte meg, hogy az írással keresett annyit, amiből két hetet Szirmai Lili barátnőjével Párizsban tölthetett.⁸⁴⁰ Úgy tekintette, hogy „önálló” útját, önálló pénzkeresettel fedezhette.

Regényein kívül verseket és novellákat is írt. Tehetségével kapcsolatban állandóan voltak kétségei, bizonytalanságai, amelyeket Póla előtt is feltárt: „...*próbaképen nekifogtam egy novellának, de regény lesz belőle, vagy inkább hosszabb elbeszélés. Nem igen érek rá írni, este még ha nekifogok, azon alszom el mindjárt. De nem is nekem való az, csak olyan, mint a favágás, amit én írok. Nélkülöz minden egyéniséget és stylusbeli szépséget. Azért a Ker. Csal. mértékét talán megütné...*”⁸⁴¹ Családanyai feladataival nem volt könnyű összeegyeztetnie az alkotómunkát. Hajnalonként kilopózott a parókia nagyebédlőjébe, ahol télen sem fűtöttek, és ott írt. Talán az írásra inspirálta az is, hogy olyan családba került, ahol a családtagok nagy része az irodalommal is foglalkozott. Egymás szövegeiről véleményt mondtak, Mária is körbeküldte kéziratait véleményezésre. A rokonok általában elismerően szóltak írásairól, különösen regényeiről.

A kiadásban is felhasználták egymás javára kapcsolataikat, s mint erről már volt szó, Szász Póla a saját maga által szerkesztett újságokban is rendszeresen jelentette meg a családtagok írásait. „*Bizony egy kis csalódással láttam, hogy írásom nem nagyon tetszett odahaza. Lehet, hogy Tamás bírálata egy kicsit elfogult volt – javamra és emiatt vártam többet... Azt hiszem különben jobb, ha nem védekezem, hiszen azzal nem javítok semmit az íráson... Köszönöm szépen, hogy Édesanyám Tormay C-hez kész beajánlani... Arra kérem Édesanyámat, hogy azt a példányt juttassa el Podmaniczky Palihoz megbírálás végett. Az ő kritikájától teszem aztán függővé, hogy elküldöm-e emezt a Napkeletnek. Ha tényleg erőitlen és az evangéliumnak sem használó kísérletezés, akkor miért igyekeznénk valahová bejuttatni és*

⁸³⁸ uő: *Vándormadár útja. Regényes rajz Szenczi Molnár Albert ifjúságáról.* Bp., Sylvester Kiadó, (1929.)

⁸³⁹ uő: *Kései szüret. Az istenes vénember: Károlyi Gáspár életének regénye.* Debrecen, 1939. Népparát. Református Iratterjesztés 95. sz.

⁸⁴⁰ uő: *Repülő szőnyeg.* II./323.

⁸⁴¹ Magay Mária levele Szász Pólához, h.n. 1921. MMGy.

*miért kísérleteznék egyáltalán tovább az írással? A Prot. Szemlét nem merném megpróbálni. Ott csak jó írások szoktak megjelenni. A Napkelet nívója azt hiszem alacsonyabb.*⁸⁴²

Családján és azon az elsősorban női csoporton túl, amelyhez a belmisziói mozgalmon keresztül illetve lelkésznői státusza révén tartozott, az egyházon belül máshonnan is érkezett ösztönzés, például Sebestyén Jenő kifejezetten bízta az írással, s megjelentette azokat a Kálvinista Szemlében. *„Nagyon szépen köszönöm a szép és igazán nemes nőies illetve nőiesen nemes cikkét. Most akarom közölni a a karácsonyi számban*”⁸⁴³ Muraközy Gyula szintén lehetőséget adott számára a *Református Élet*-ben.

Azok a lelkésznétársai, akik olvasták őt, és fontosnak tartották írásait, elsősorban művei lelki hozadékára helyezték méltatásukban a hangsúlyt, illetve arra, hogy közvetlen stílusával mindenkit meg tudott szólítani. Cikkei egy részében kifejezetten női témákat tárgyalt. *„Most csak azért kereslek fel lapommal, hogy köszönetet mondjak a Ref. Élet legutóbbi számában megjelent kedves cikkedért! Köszönöm, mert tanultam belőle. Én is sokszor érzem tehernek az apró házi munkákat és a gyerekek nevelését, pedig nálam még nem 18 pár harisnyát kell stoppolni, s jó, hogy jön a figyelmeztetés (most a Te cikkeiden keresztül), hogy először kis dolgokon kell híveknek lennünk.*”⁸⁴⁴ A *Református Élet*ben Cornélia álnéven írt rövid cikkeket azokról az apró történetekről, amelyek környezetében, családjában megestek, ezekben sajátos női nézőpontot képviselt, egy olyan nőét, aki konfliktusként éli meg a hagyományos női szerepnek való megfelelést és a belső vágyat és készletét, amely az alkotásra, a szabadabb életre ösztönzi. Ez a fajta hang nem volt általános az egyházi sajtóban. Annak ellenére, hogy másképpen közelítette meg a női létnek ezeket az összeütközéseit, a feloldást az isteni gondviselés elfogadásában látta.

Kovácsné Huszár Jolán is mélynek értékesnek és igaznak ítélte Mária leírt gondolatait,⁸⁴⁵ Novák Olga a *Kései szüret* című regényéről nyilatkozott nagyon pozitívan: *„Senki így meg nem írhatta volna, mint Te. Minden szava, és magyar íze átment az én lelkemre is! Igaz, kedves, nemes emberi lélekfestése is”*⁸⁴⁶ s mindezért igen alkalmasnak találta arra, hogy tanítványai Károly Gáspár személyét ebből a könyvből ismerjék meg. Volt azonban nagyon elutasító vélemény is Mária irodalmi munkásságáról, legifj. Szász Károlytól kapta, aki egyértelműen le akarta beszélni arról, hogy írással pocskolja az idejét. Egy novellája kapcsán, – amelyet a *Budapesti Hírlap*nak elküldött – kapta a lesújtó „ítéletet”: *„Ez az elbeszélés édes Marcsám, magasabb irodalmi szempontból, egy előkelő fővárosi újság színvonalát tekintve: gyenge alkotás... Őszintén szólva: ez után az elbeszélés után még biztatni*

⁸⁴² Magay Mária levele Szász Pólához, Kunszentmiklós, 1926. II. 7. MMGy.

⁸⁴³ Sebestyén Jenő levele Vargha Tamásné Magay Máriaához. Bp., 1930. dec. 19. MMGy.

⁸⁴⁴ Vikás Zoltánné levele Vargha Tamásné Magay Máriaához. Mohács, 1936. szept. 20. MMGy.

⁸⁴⁵ Kovácsné Huszár Jolán levele Vargha Tamásné Magay Máriaához. Kiskunfélegyháza, 1938. nov. 30. MMGy.

⁸⁴⁶ Novák Olga levele Vargha Tamásné Magay Máriaához. Bp., 1940. febr. 3. MMGy.

*sem merlek a további irodalmi munkálkodásra... Természetesen, nem valami általános ellenszenv szól belőlem a női írók iránt. Igaz, hogy valahányszor új nőíró jelentkezik – a hitvesi, anyai és háziasszonyi nagyon fontos élethivatása mellett ráér verseket és regényeket is írni – mindig bizonyos szkepszissel fogadom bemutatkozását. Ha azonban igazi hivatottságot látok: rendkívül tudok örülni a nőíróknak, a kiknek – Elliot-tól Tormay C[ecil]ig nagy tisztelője vagyok... No de édes Marcsám, nyújt neked az élet az irodalmi foglalkozáson kívül annyi gyönyörű és annyi nehéz feladatot, hogy ha azokat sikeresen megoldod, igazán hálás lehetsz a Gondviselés iránt, v esetleg még én irántam is, a ki igazi hivatásod felé terelni igyekeztelek.*⁸⁴⁷ Legifj. Szász Károly levele, – aki testvérét, Pólát kiugróan tehetségesnek tartotta – érdekes kitévelt tartalmaz a nőírókkal kapcsolatban, akiknek egy része csak unalmas családi teendői mellett próbálkozik irodalmi babérokkal minden tehetséget nélkülözve. Máriát is ebbe a kategóriába sorolta – valószínűleg ennél jobban nem is gázolhatott volna önérzetében –, és arra biztatta, hogy maradjon meg a „hivatásánál” és családanyai kötelességeit teljesítse. Máriát mindez azonban nem tántorította el, továbbra is folytatta irodalmi tevékenységét.

Másik álma az volt, hogy fessen, úgy gondolta, ha nem ment volna férjhez, tanulhatott volna festészetet és festőművész is lehetett volna (mint Szirmay Lili barátnője). Később faliszőnyeget készített, ún. gombképeket, idős korában néhány kiállítást is rendezett ezekből.

„A modern nő”

Többször ellentétbe került Póláékkal, ugyanis másképpen kívánta megteremteni függetlenségét, nem azon a módon, ahogy a családban ez elfogadott volt, ahogy Póla is kialakította a maga számára. Konferenciák, evangelizációs utak, egyházi munka, mindaz, amit Isten szolgálóleányaként végzett egy nő az beleillett a család által elfogadott női szerepbe és a többi női családtag szívesen besegített azidő alatt, amíg az illető távol volt. Mária is tartott előadásokat, járt konferenciákra, de ezzel nem elégedett meg, 1933-ban Skóciába ment, három hónapra, elsősorban nyelvet tanulni. Ezt a családban elítélték, úgy fogták föl, mint öncélú dolgot. *„Marcsa ezt az ő útját valóságos missziónak tekinti, készíti az utat gyermekei számára, azáltal, hogy Skóciában kitanulmányozza a viszonyokat, ismeretségeket szerez. Ami a költséget illeti azt mondja, hogy ez befektetés. ...Az eszme úgy látszik másoknak is tetszik, tegnap kaptam levelet Schmidtné Pálmától, aki hallván ezt a tervet szintén szeretne így kimenni Angliába, ... Sebestyén Jenő meg Marcsának írt, hogy milyen érdekes és praktikus a terve, majd ők is követik. Még kisül, hogy csakugyan mi vagyunk a tormába esett fergek.*⁸⁴⁸ Férje „megengedőbben” és szelídebben viszonyult az úthoz, segítette mindenben, elsősorban

⁸⁴⁷ Legifj. Szász Károly levele Vargha Tamásné Magay Mária, 1925. október 20. MMGy.

⁸⁴⁸ Szász Póla levele Podmaniczky Pálné Vargha Ilonához. h.n. é.n. MMGy.

az út finansziális részét biztosította, de kételkedésének azért ő is hangot adott: „*Drágám most már lassacskán megcsinálhatod ennek a nyaradnak mérlegét és eldöntheted, hogy érdemes volt-e és Isten vezetése volt-e hogy kimentél. Terveid és reményeid, melyekben olyan bizonyos voltál s melyeket én szelíd kételkedéssel hallgattam, semmi esetre sem váltak valóra. Ez még nem volna baj magában véve. A főkérdés az, hogy kaptál-e olyan értékeket, melyek megérik az áldozatot s hogy gyermekeinkre vonatkozólag is lesz-e kinnlétednek valami pozitív haszna... Hát csak használd fel kicsim a még hátralevő heteket. Intézd minden dolgot Isten színe előtt.*”⁸⁴⁹ „*Gondolj rám szívem sok szeretettel és imádsággal. S úgy gyere haza, hogy igazán támaszom légy. Tudom, hogy így is akarsz. Köszönöm!*”⁸⁵⁰ Glasgow-ban egy családnál segített a házimunkában, s ez alatt anyjára hagyta a háztartást, a gyerekek egy részét a rokonokhoz küldte.⁸⁵¹ Férjének egy levélben megfogalmazta útjának igazi célját, hogy „művészelemnek” mindig szüksége van az újabb és újabb inspirációra, a feltöltődésre, emiatt fontos számára, hogy lehetősége legyen ezekre a „saját időkre”. „*Hiszem, hogy legfőbb haszna ittlétemnek, hogy majd jobban veletek tudok lenni otthon. Azon az egy ponton félek, sosem tudsz megérteni, hogy azt, ami mégis csak művészi adottság bennem, nem tudom elnyomni. Szükségem van mindig arra, hogy lássak, tanuljak, impressziókat szerezzek, mindig újakat, s aztán néha ki is adjak belőle. Ha nem tehetem, ha arra vagyok kényszerítve, hogy a 4 fal között éljem a magam egysíkú életét, ez számomra kész veszedelem és romlás. Nekem több perspektívára van szükségem, mint másnak. Muraközy Gyulával beszélgettem egyszer erről, én csak tudat alatt éreztem ezt, ő adott neki hangot. Itt is kaptam tőle egy kedves levelet, örül és jónak tartja, hogy kijöhöttem.*”⁸⁵² Fia szerint jót tett neki ez az út, utána mintha könnyebben viselte volna a mindennapi rutint.⁸⁵³

Sebestyén Jenő valóban nagyban támogatta tervét, „szenzációsnak”, igen érdekesnek, praktikusnak nevezte.⁸⁵⁴ „*Nagyon örülök, hogy célját elérte és olyan jól utazott. Kitartása pedig egyenesen imponáló: Magay Feriék is mind csodálkoztak szívósságán és céltudatosságán*”⁸⁵⁵

Muraközy Gyula pedig a Református Figyelőben *Levelek Skóciából* címmel sorozatot jelentett meg Mária útjáról. Szintén Cornélia álnéven élvezetes stílusban számolt be benyomásairól, az otthonokról a legapróbb tárgyakig, a skóciai emberekről, a háztartásokról, mindennapjaikról, szokásaikról, az üzletekről, a kirándulásokról. Egy-egy megjegyzést tett a

⁸⁴⁹ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Sopron, 1933. aug. 19. idézi: VARGHA Zoltán: *Szász Póla*. VI./A 60.

⁸⁵⁰ Vargha Tamás levele Magay Máriához. Sopron, 1933. aug. 26. idézi: ua.VI./A 61.

⁸⁵¹ Magay Mária levele Forgács Gyulához, h.n., é.n. RL C/27 Forgács Gyula iratai 6. doboz.

⁸⁵² VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. II./354.

⁸⁵³ VARGA Domokos: *Száz éve született Mamám*. MMGY.

⁸⁵⁴ Sebestyén Jenő levele Vargha Tamásné Magay Máriához. Bp., 1933. V. 24. MMGY.

⁸⁵⁵ Sebestyén Jenő levele Vargha Tamásné Magay Máriához. Fonyód, 1933. aug. 24. MMGY.

nők helyzetéről is, amikor például egyik vendéglátójáról írt, kiemelte, hogy az asszony a háború alatt egy front mögött szolgálatot teljesítő egyházi alakulatnál volt, de ilyen „női hadsereg” csak ott lehetséges, „...*ahol hasonló tisztelettel tekintenek a nőkre...*”⁸⁵⁶ Máshol egy özvegy papnét mutatott be, aki jómódban, elegáns villanegyedben élt, ezt vetette össze a magyarországi özvegy papnék kilátástalan helyzetével, a kopott gyászruhával, a nélkülözéssel, a mindennapi kenyérgondokkal.⁸⁵⁷

Más terveiről is úgy vélekedtek, hogy nem illik bele egy családaya, lelkészné szerepébe. Sokat járt Pestre, itt legszívesebben Marsovszkyné Szirmai Lili festőművész barátnőjénél és társasága körében szeretett lenni, amely egy szabadszellemű, polgári miliőt jelentett számára és amely „*ég-föld távolságra volt a szentmiklósi úri- és gazdavilágtól.*”⁸⁵⁸ A család azon is felháborodott, hogy Pesten akart lakást bérelni, hogy nyugodtan feljárhasson a fővárosba. Ebből a tervéből nem lett semmi, Szirmai Lili halála utána, annak húgánál Médinél szállt meg mindig, amikor a fővárosban időzött „*Levelednek néhány passzusa kissé fájdalmasan érintett. Különösen a Marcsa újabb bolondságának a híre, hogy már meg lakást akar bérelni Pesten, hogy annál több oka legyen csavarogni, pénzt költeni és haszontalanságokkal foglalkozni... nem találhatna-e dolgot otthon a házában, meg a gyülekezetekben? Remélem Tamás erélyesen ellent fog állni ennek a gondolatnak.*”⁸⁵⁹

Azt a képet, amely a rokonságban kialakult róla a modernitásról vallott családi nézetek kontextusában is értelmezhetjük. A Pólát követő generáció (lányai és menyei) által képviselt női szerep meghatározó elemét elsősorban a hagyományos női hivatásról vallott elképzelés jelentette. Minden családban sok gyerek volt, tehát családayaként, feleségként, tekintélyes háztartások irányítójaként kellett megfelelniük. Ezzel párhuzamosan különféle evangelizációs munkát végeztek mindannyian, ha nem is olyan intenzitással, mint Póla tette. Erre a szolgálatként értelmezett tevékenységre, a lelki épülést szolgáló konferenciákra a nők is fordíthattak időt „*családjuk rovására*” is, megteremthették a „*saját idejüket.*” Az egész évi megfeszített otthoni munka és „*szolgálat*” feljogosította őket arra is, hogy nyáron testi és lelki felépülésükre például a Béthelben időzzenek. Ezeket a határokat Póla jelölte ki az évek során.

Felmerül a kérdés, hogy ez a női szerepértelmezés mennyiben tekinthető modernnek vagy hagyományosnak. Elfogadva azt a megállapítást, miszerint „*A modern nem tekinthető sem stabil referensnek, sem attributumok bizonyos csoportjának: inkább mozgó és elcsúszó kategóriaként működik a besorolás, mely az eltérő és gyakran egymással is vetekedő*

⁸⁵⁶ CORNÉLIA: *Falusi parokhiák Skóciában*. RF 1933. dec. 9. 390.

⁸⁵⁷ uő.: *Levelek Skóciából*. Edingburgh. RF 1933. szept. 16. 295.

⁸⁵⁸ VARGA Domokos: *Száz éve született Mamám*. MMGy.

⁸⁵⁹ Szász Póla levele Vargha Zoltánhoz. Sopron, 1946. nov. 29. MMGy.

*nézőpontok strukturálását, legitimálását és értékkel való ellátását szolgálja*⁸⁶⁰, vizsgálhatjuk, hogy a családon belül miképpen konstruálódtak a modern nőről való elképzelések. Csak egyik aspektusa jelenik meg, mégis tanulságos elemzése abból a szempontból, hogy mennyiben határozta meg ez a megközelítés a nők rokonságon belüli megítélését. A 19. században zajló folyamat eredményeképpen – elsősorban a középosztályban – megmerevedtek a határvonalak a nyilvános- és magánszféra között. A nők számára maradt az otthon világa, a modernitás ebben az aspektusban a nő nyilvános szférában való megjelenését jelenti. Póla megjelenése az egyházi nyilvánosságban, az erre fordított „saját idő” az ő generációjában kezdetben nemtetszést váltott ki. Utalnék csak a férjével való nézeteltérésekre, testvérei neheztelésére például a vasárnapi ebédekről való távolmaradás miatt. Fokozatosan mégis elfogadottá vált a „szolgálatban” kivívott függetlenségnek ez a foka. A következő női generáció számára ez már természetes volt. Mária igyekezett megfelelni ennek a családban már „hagyományosnak” elfogadott női szerepnek, másfelől azonban átlépte ezt a határt. Bár retorikájában, például skóciai útjánál megtartotta az adott kereteket, a család számára ez már határátlépést jelentett. A valóságos „saját idő” iránti igényt, amit a pesti lakásbérlet még jobban kifejezett: öncélúnak tartották. Legmarkánsabban és szélsőségesebben erről sógora Vargha Zoltán mondott véleményt, Mária modernségét zsidó hatásnak ítélve. *„Tamás házanépe a másik végletben evezett: nemcsak az angolokat, hanem annak szövetségeseit is várta, az üldözött zsidóságot keblére ölelte, barátait tüntetőleg közülök választotta, s bennük valami magasabbrendű fajt vélt felfedezni. Ez a philosémia magával hozta a zsidó világfelfogást, zsidó szellemet, az irodalmi és erkölcsi dekadenciát. Ezzel járt persze a szépítőszerek használata, hipermodern ruházkodás, amiben Marcsa nem járt Molnár Ágnes mögött, ami többféleképpen is hiba volt. 1. elfelejtette, hogy ő papné, ki hívek százainak állandó keresztüzében áll. 2. neki nem kellett férjet fognia, mivel legderejobb már oldala mellett állott. 3. moderneskedése rossz hatással volt gyermekeire, kiket Karácsony Sándor mesterkedése különben is megmételtyezett. Az igen tehetséges Marcsában minden vonatkozásban a bohémság volt a domináló, könnyed, fesztelen, abszolúte felelőtlen; él a jelennek, nem törődik a jövővel. Élvezi fiatalságát, melynek időpontját szeretné végletekig kitolni. Gyönyörűségét leli a kontrasztban, mely korán öregedő férje s az ő ifjúsága közt fennállott. Büszke nagyszámú gyermekére, de ezeket meglehetősen magukra hagyja, s így kerülnek az utca ügyesen álcázott romboló erők vonzókörébe. Mivel fajtája nagy átütő képességű, lesznek gyermekei 6/7 részben »modernek« Tamás józan, haladó konzervativizmusa első gyermekében, Évikében kitermelte önmagát s tovább nem hatott. ...Mindez természetszerűleg Póla mamát nagyon izgatta, botránkoztatva. Fájt neki, hogy*

⁸⁶⁰ FELSKI 2006. 26.

gyöngédlelkű fia nem tudta bélyegét családjára rányomni, hanem az jórészt Marcsa után ment, egyáltalán nem kívánatos irányban.”⁸⁶¹

A korábban idézett Rita Felski írja, hogy a modernitás lényegének létrehozásában a modern művészet mellett ugyanúgy része van a „*nők nyilvánosságférabeli szabadságát, a divatot és a nőiességet, a kozmetikumokat és az otthoni takarítást illető viták*”-nak is.⁸⁶²

Vargha véleményének egyik leglényegesebb pontja, hogy Mária úgy élte meg a nőiességet, ahogy egyházi körökben a modern nőkről tartották. Őrizni akarta fiatalságát, divatosan öltözködött, kozmetikumokat használt. Családi háborúságot idézett elő, amikor például levágatta hosszú haját és az elfogadott konty helyett divatos rövid frizurát csináltatott magának. Ami még elfogadhatatlanabbá tette Mária viselkedését, az papné státusza volt. A papnéé, aki vezetője, példaadója a gyülekezet női közösségének. A róla megfogalmazott bohémság a puritánság, a protestáns etika ellentétéként értelmezhető, leegyszerűsítve: az a bohém, aki sem pénzét, sem idejét nem osztja be és nem hasznosnak ítélt tevékenységgel tölti az idejét. Ebben a kontextusban a modern nő, nemcsak mint papné, mint feleség, hanem mint anya sem tölthette be megfelelően szerepét, hiszen olyan hatásokat engedett érvényesülni, amelyek csak rossz irányba vihették gyerekeit. Ez ebben a közegben egy másik lelkiismereti irányt, vagy egy másik karizmatikus embert követő kört is jelenthetett, mint Mária gyermekeinek esetében Karácsony Sándor követése. Annak ellenére is, hogy Póla felváltva vitte unokáit magával például a Béthelbe és nyaranta Löbön töltöttek hosszabb időt, a rokonságnál is sokat vendégeskedtek, például Sopronban Ilonkákéknál, a gyerekek mégis Karácsony Sándor „bűvkörébe” kerültek. És ezt a család úgy ítélte meg, hogy Mária „modern” gondolkodásának a következménye.

Mikor Mária beszámolt memoárjában pesti „szoktató” hónapjáról, jellemzett néhány jövődöbéli rokont, akik közül két nő tetszett neki igazán. Az egyik Bibó István felesége volt, róla azt írta, hogy fiatalos, rokonszenves, modern és intelligens. A másik szimpatikus nőrokon, Szász Póla Ida húgának menyje volt. Vele kapcsolatban a természetes, eleven, vidám, sikkes, bájos jelzőket használta.⁸⁶³ Abban a közegben, amelyben megismerte őket az, hogy egy nő fiatalos akart maradni, hogy sikkes volt, vagy „modern”, kirívónak tűnt. A bethánistákkal összehasonlítva a természetesség, és elevenség kiemelése sem lehetett véletlen. Mária számára azonban ezek voltak azok a tulajdonságok, amelyeket egy nőben rokonszenvesnek talált, velük találta meg igazán a közös hangot.

Amikor memoárját írta, visszatekintve életére megfogalmazta azt a másik alternatívát is, amelyet választhatott volna, de amelynek érdekében el kellett volna nyomnia saját

⁸⁶¹ VARGHA Zoltán: *Szász Póla*. VIII./A 4.

⁸⁶² FELSKI 2006. 47. (Martin Humphrey gondolatait idézi.)

⁸⁶³ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. I./179.

személyiségét. *„Persze lehetett volna másképp is. Lehetett volna úgy is, hogy egészen magamévá teszem Tamás törekvéseit, belevetem magam az ő pietista törekvéseibe, hogy lemondok a fiatalságról, gondozatlan, bethánista külsővel és hajjal, bár naponta magasabb erőkkel feltöltve győzöm a napi munkát és gondot, felüdülést pedig az imaórák és a konferenciákra járások hoznak. Tamás és főképp Póla mama teljese meglepedésére.”*⁸⁶⁴

Mária nem csatlakozott a Bethániához, sőt elutasította, bár ebben a körben is többször megfordult később.

Barátság fűzte Sebestyén Jenőhöz is, aki leveleiben gyakran ostromozta a pietistákat, utalt rá, hogy nem egy körhöz tartoznak, mégis Máriát elfogadta, s mint már volt róla szó írásait is megjelentette. *„A különbség köztünk az, hogy én enyhébben ítélem meg a magyar emberek lelkületét, mint maga, mert nem történik nálunk minden olyan hitetlenségből, ahogy azt a Bethánia látja, inkább a tradíciók rabjai vagyunk...”*⁸⁶⁵ *„Nagyon köszönöm, hogy mindenkinek (t.i. előítéletek, vádak... és meg nem értések stb.) daczára is testvéri együttérzéssel nézi a munkámat. Ez jól esik különösen az olyan lelkek részéről akik az ember munkában imádságban és barátságban mindenestől a maga oldalán illetve a maga ideáljai szolgálatában szeretne látni... Magának a fő? Nemcsak hívő lelke adott, hanem gazdag kifejezésbeli készségei is.”*⁸⁶⁶

Az 1930-as évektől kötött szoros barátságot Marsovszkyné Szirmai Lilivel, akinél havonta néhány napot eltöltött, hogy kilépjen az otthoni robotból. Memoárjában üresnek és unalmasnak jellemezte a társaságot,⁸⁶⁷ gyerekei úgy emlékeznek rá, hogy jól érezte magát ebben a szabad szellemű polgári társaságban.⁸⁶⁸ Lilit a zsidóüldözés idején segítette, papírokat szerzett számára, 1944 nyarán Zamárdiban bújtatta, annak húgát Médit és anyját szintén egy ideig Szentmiklóson. Amikor sikerült őket elhelyezniük a Bethesdában, egy házaspárt rejtegettek.

„Mamám”

A háború alatt fordulat állt be vallásosságában. Férjének írt erről a belső átalakulásról *„Drágám már hónapok óta érzem, hogy így, ahogyan eddig volt, nincs tovább az életem, nem férek bele, nem megy tovább, egy nagy akadály van az utamban minden relációmban, emberekkel, munkámmal, életemmel, és ez az akadály én magam vagyok. Azt hiszem mindig ezt akartam megtartani minden egyéb rovására, de már látom, hogy nem megy tovább, ez az amit sarokba kell vágnom, mert az idő sürget. Istennek ellenállhatatlan és széttephetetlen*

⁸⁶⁴ ua. II./323.

⁸⁶⁵ Sebestyén Jenő levele Vargha Tamásné Magay Máriához. Bp., 1929. okt. 22. MMGy.

⁸⁶⁶ Sebestyén Jenő levele Vargha Tamásné Magay Máriához. Bp., 1930. márc. 10. MMGy.

⁸⁶⁷ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. III./329.

⁸⁶⁸ VARGA Domokos: *Száz éve született mamám*.

gyűrűje egyre szorosabban fonódik a nyakam köré. Talán senkit hosszabb pórázra nem engedett azok közül valaha, akik azért mégis biztosak voltak benne, hogy biztos kézben van a zsineg másik vége. Azért kellett ez a nagy türelem hozzám, hogy szinte kézzelfoghatóan bebizonyosodjon az életem minden területén, hogy nem tudom tovább elhallgatni a belső hangot, ami most már kényszerít a Krisztusban feloldódó életre... Most egy dologról szólok csak, amiben realizálódott az, amiről írtam. A kedvedért és az őszinteség okáért vállalom a megőszülést, mert ez se fontos most már nekem, hogy illik-e hozzám külsőleg, vagy nem. Ha így van, hogy őszülök, elfogadom. Ez egy kicsi programont, de a többit is majd apránként megmutatja Isten, aminek el kell jönni.” Több hatást is említett levelében, amely ezt a változást kiváltotta. Többek között, hogy úgy érezte, sokan szeretnének belékapaszkodni, várják a segítségét, de ő nem képes rá a maga erejéből. A közvetlen hatások közül említette, hogy hallotta Bereczky Albert egyik prédikációját, amelynek szintén jelentős hatást tulajdonított lelki fejlődésében.⁸⁶⁹

Amikor bejöttek az oroszok elkezdett oroszul tanulni, hogy megértse őket, tudjon velük beszélni így nem érezte magát kiszolgáltatottnak velük szemben. Később fordítani is megpróbált, a szovjet-magyar irodalmi társaságtól is kért fordítanivalót, egy rövid ideig kapott is: elsősorban énekszövegeket, verseket⁸⁷⁰

1945-ben nevezték ki Vargha Tamást esperessé, munkáját nagy odaadással végezte, próbálta lélekkel megtölteni hivatalát. Mária ezt az időszakot nem tartotta igazán jelentősnek, csak azt hangsúlyozta, hogy a reprezentációs alkalmak száma szaporodott. Önmagáról, mint esperesnéről, semmit nem jegyzett föl. Vargha Tamást 1956-ban nyugdíjazták, el kellett hagyniuk Kunszentmiklóst. Pestre jöttek, azonban nem volt saját lakásuk ezért néhány évig a telet gyerekeiknél töltötték, a nyarakat pedig zamárdi nyaralójukban, amely 1938-tól volt a család tulajdonában. Vargha Tamás 1968-ban halt meg, utána Mária lett a családban is és a közeli ismeretségi körben is a „Mamám”. Ez az elnevezés amolyan családi központ, összetartó szerepet jelölt. Teljes odaadással fogadta el és töltötte be ezt a szerepét. Vallásossága elmélyült, kétségeitől megszabadult. Ettől kezdve sokat foglalkozott a család történetével, megírta *Repülő szőnyeg* című négykötetes memoárját, rendezte a levelezést, kiállításai voltak gombképeiből. 1992-ben halt meg lányánál, Idánál Csepelen.

Magay Mária életútjának elemzése két fontos kérdést vet föl. Egyrészt, hogyan tudott egy vallásilag elkötelezett körben, – mint amilyen a bethánisták köre, illetve Szász Póla családja volt – kialakítani egy saját értékrendet, és e szerint élni egy olyan nő, aki számára bár fontossá vált hitéletének elmélyítése, mégsem volt képes magát teljesen alárendelni azoknak

⁸⁶⁹ VARGHA Tamásné: *Repülő szőnyeg*. III./425.

⁸⁷⁰ ua. III./444.

az elvárásoknak, amelyeket ez a közeg képviselt. Hagyományos református vallásos gyakorlatot sajátított el otthon, és nagyon fiatalon került a belmisszió hatása alá, amikor személyisége még képlékeny volt. Ennek ellenére megpróbálta megőrizni személyisége szuverenitását. Nőiségét „modern nőként” szerette volna megélni, a családanyai szerep pedig nem elégítette ki, a vidéki életet szűknek érezte, de nem találta meg azt utat, amely az önmegvalósítást jelentette volna igazán számára. Végül is az „írói” pálya valamiféle pótlék volt számára, de úgy tűnik, mégsem érezte, hogy ebben kiteljesedett volna teljesen. Mindez felveti a másik kérdést is, hogy hogyan tudott azonosulni a lelkésznői szereppel, amellyel szemben éppen a két világháború között új elvárások fogalmazódtak meg. Visszaemlékezése tanúsága szerint, mint kudarctörténet élt benne lelkésznői pályafutása, annak ellenére, hogy valószínűleg voltak többen a papnők között, akik hasonlóan élték meg ezt a szerepet. Személyisége korlátait pedig nyilvánvalóan nem tudta átlépni. Életében komoly problémát jelentett, hogy a vidéki papnéság státuszának, helyzetének elsősorban hátrányait érezte. A megfelelő művelt társaság hiánya, a bezártság, az eseménytelenség, az egzisztenciális helyzet miatt sokszor ítélte úgy, hogy a pesti papnésággal jobban tudna azonosulni. Ennek ellenére nem lényegtelen mégsem, hogy helyzetét mégiscsak az határozta meg, hogy egy presztízzsel, elismertséggel rendelkező csoportnak – a lelkésznők – volt a tagja.

Ő magát életének ebben a szakaszában úgy jellemezte, mint „fiók Bovarynét”, aki csendesen lázadt az őt meghatározó és behatároló körülmények ellen, miközben igyekezett mégis megfelelni azoknak a szerepeknek – elsősorban családanyai szerepének és emellett lelkésznői hivatásának –, amelyek életét meghatározták, de amelyekkel teljesen azonosulni nem tudott. Mindkét szerepnek feszegette a családban elfogadott kereteit, amellyel sokszor kivívta férje, illetve a rokonság rosszallását. A háború alatt történt egy fordulat vallásosságában, s ezzel életében is, amely ha nem is hozott olyan gyökeres változást, mint például anyósa életében, de mindenképpen hozzásegítette ahhoz, hogy időskorában elfoglalja és elfogadja a családban betöltött „*Mamám*” szerepét.

Mindazok a dilemmák, amelyek Magay Mária életútja során felmerültek, valójában reflektáltak mindazokra a változásokra is, amelyek a nők életében, illetve a női hivatás és a nők egyházi szerepének megítélésében történtek a múlt század végétől kezdve. Ahhoz a második női nemzedékhez tartozott, amely az előtte járó generáció által megteremtett lehetőségeket, megszerzett tapasztalatokat már felhasznál(hat)ta, de amelynek természetes velejárója volt a már kialakult értékrenddel, elképzelésekkel, formákkal való konfrontáció is.

4.4 Novák Olga életútja

Életútjának⁸⁷¹ megírásához forrásul két rövid önéletrajzi írása, és Ravasz László püspökhöz írott levelei szolgálnak.

Első visszaemlékezését 1950-ben pedagógia célzattal írta, kifejezetten diákjainak szánta, „*Életem története*” címmel. Élettapasztalatai továbbadásában határozta meg célját: „*Tanítványaimnak ajánlom ezt az írást... Akiket 20 éven át a Baár-Madasban igyekeztem Krisztushoz vezetni ...és a Baranyai asszonyoknak, leányoknak, akikhez Isten gondviselése öregségemre hazavezérelt. ...Eddig »tanítóttalak« benneteket a Szentírás igazságai alapján Istennek és az ő útjainak megismerésére. Most az életem végén, magát az életemet adom elébetek bizonyságul és pecsétül.*”⁸⁷² Ebben a visszaemlékezésében, gyermekkoráról és neveltetéséről is bővebben írt, mint azt az előszóban jelezte, ezzel kívánta bizonyítani, hogy a gyermekkori benyomások milyen mélyen beleivódnak az emberbe, a neveltetés mennyire meghatározó az ember életében. Az egyes életszakaszok végén levonta az adott időszak tanulságait és tanácsokkal látta el leendő olvasóit.

1954-ben egy részletesebb emlékiratot írt, „*Emlékezéseim*”⁸⁷³, *amik úgy gondolom, hogy egyházi vonalon sem... érdektelenek, sőt talán hasznosak is. Hiszen 1913 óta az életem teljesen az Egyházzé volt, egyre fokozódó mértékben... Tehát valósággal én is kötelességemnek – és utolsó szolgálatomnak tekintem emlékeim megírását, mert hiszem és vallom, hogy közülünk senki sem él önmagának stb.*”⁸⁷⁴ A szöveg két részből áll, az egyik teljes egészében a Baár-Madasban töltött évekről szól, a másikban írta le voltaképpen az életét, középpontba inkább egyházi tevékenységét állítva. Ez utóbbit – az egészhez képest – egy feltűnően hosszú útiemlékeket tartalmazó fejezet zárja.

Miért tarthatta fontosnak Novák Olga, hogy megírja a visszaemlékezéseit? A református egyház első teológójaként „feladatának” érezhette, hogy megörökítse emlékeit. Leveleiben arról olvashatunk, hogy megnyugvást jelentett gondolatainak, a vele történt eseményeknek a rögzítése önmaga számára: évtizedeken át naplót vezetett, ezek sajnos a háború alatt elvesztek. „Szépirodalommal” is próbálkozott, de ezeket a műveket nem mutatta meg senkinek, félve a kritikától. Egyházi témájú cikkei, bibliakalauzai azonban megjelentek, és visszaemlékezéseinek megírását is évekig tervezgette. Mindenképpen szeretett volna valamilyen módon nyomot hagyni, és mivel nem volt családja, nem születtek gyermekei, úgy érezhette, hogy ez az egyetlen eszköz, amellyel az utókor emlékezetében megmaradhat. Ebben a gesztusban benne volt annak az öntudata is miszerint értékes, hasznos életet élt, s ha a

⁸⁷¹ SÁRAI SZABÓ 2005b

⁸⁷² NOVÁK Olga: *Életem története*. Kézirat. h.n. 1950. RL C/55 1. doboz.

⁸⁷³ NOVÁK Olga: *Emlékezéseim*. Kézirat. Mátraháza, 1954. RL C/55 1. doboz.

⁸⁷⁴ Novák Olga levele a Ref. Egyetemes Konventhez (fogalmazvány). Pécs, 1953. okt. 17. R.L. C/55 3. doboz.

hagyományos nő szerepnek nem is tudott megfelelni, egy másik szerepet, amelyet az egyházi társadalom számára éppolyan fontosnak tartott, sikeresen betöltött.

Ravasz Lászlónak beszámolókat írt – évente legalább egyet, – elsősorban egyházi munkájáról. Ravaszt megkérdőjelezhetetlen tekintélynek ismerte el az egyházi életben is, és saját életében is ezt a szerepet szánta neki, magánéletét, kétségeit, vívódásait és terveit bizalommal feltárta előtte. Ennek egyik oka az lehetett, hogy az eddig elemzett nőkkel szemben, Novák Olgának nem volt családja, szülei révén pedig nem rendelkezett megtartó kapcsolati hálóval. Teljes egészében ő teremtette meg kapcsolatrendszerét, így Ravasz László személye is valószínűleg azt a fogódzót jelentette számára, amely a hiányzó támogatást pótolta. Sajátos volt helyzete abból a szempontból is, hogy kisszámú és az egyházi életben új női csoport – a teológiát végzett nők – képviselője volt.

Neveltetése és „asszonykorszaka”

Novák Olga 1889-ben született Baján, kétéves korában szülei visszaköltöztek Vörösmartra (Baranya megye), ahol azután gyermekkorát töltötte. Apja bajai származású kereskedő volt, apai nagyapja iparos, akinek korai halála után fia nem folytathatta a gimnáziumot, és kénytelen volt kereskedőtanoncnak állni.⁸⁷⁵ Anyja egy vörösmarti földműves családban született⁸⁷⁶. A két fiatal házassága jól jövedelmező családi vállalkozást eredményezett, mely egyrészt a gazdaságon, másrészt egy épületfa kereskedésen nyugodott.

Apja korán elhunyt (1896-ban), ezután anyja és nagyszülei vezették a családi vállalkozást, amely a nagyapa halála után végleg a két asszonyra maradt. Ők tovább gyarapították a vagyont, „férfiasan” helyálltak az üzleti életben. *„Emlékszem Nagyapám intézkedéseire, 11 évi betegsége alatt..., szőlőket telepített, Nagyanyámat, Édesanyámat valósággal beszervezte a munkába (olyan sikerrel, hogy Nagymama az ő halála után még 16 hold földet meg egy második cséplőgarnitúrát szerzett, és vitte az egész jól menő épületfa kereskedést, gazdaságot, szőlőket, és az egész falunak kölcsönadója volt az első háború idején...”*⁸⁷⁷ Novák Olga és húga, Blanka ezt a női mintát látták otthon. Testvéréről később írt püspökének, olyan „igazi nőként” jellemezve őt, akinek a család többi nőtagjával ellentétben támaszra volt szüksége. Mivel húga nem ment férjhez, mindig úgy érezte, hogy erősebb, „férfiasabb” lévén testvééréért ő a felelős. *„Blanka testvérem pedig töprengő és irányítani nem tudó természet. Annyira szereti a békességet, hogy inkább szó nélkül hagy mindent, és hagyja a dolgok folyását a maguk vájta medrében. Szabályozni, energiákat modern módszerekkel felhasználni, terveket szívós következetességgel keresztülvinni, de még csak tervezni is – erre*

⁸⁷⁵ NOVÁK: *Életem története*. 1.

⁸⁷⁶ uo.

⁸⁷⁷ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Bp. 1943. jún. 16. R.L. A/1c. 914/1943. 88. doboz.

Ő nem született. »Régi dicsőségen« merengő, tradíciókat őrző, benyomásokon rágódó, és »megállapításaihoz« életre-halálra hűséges, nehézkes, jóságos, tiszta lélek. Született nő. Repkénytermészet.»⁸⁷⁸

Ő maga leginkább nagyapjához kötődött, aki rajongott Kossuthért, Turinban is felkereste őt, és élete végéig megőrizte azt a két ereklyét, amelyet látogatásakor kapott tőle: Kossuth képét és névjegyét hozzá intézett szavaival együtt. Mint Olga írta róla: *„Református és magyar öntudatom korai kifejlődése az ő nevelésének következménye.»⁸⁷⁹*

Anyja és nagyanyja az üzlettel voltak elfoglalva, így meghatározó alakja gyermekkorának nagyapja maradt. Tőle tanulta a zsoltárokat, ő vitte el – a négy polgári elvégzése után egy magyarországi körútra, ugyanis úgy tartotta, hogy minden magyarnak meg kell ismernie a hazáját. Együtt bejárták a Felvidéket, Erdélyt és az Alföldet.

Gyermekkorának másik meghatározó élménye volt, az a négy éves időszak, amelyet Baján töltött katolikus keresztanyjánál, aki *„nagyon »finom« kislányt akart nevelni. (belőlem). A zárdába járattak (különórákra is: német, később zongora).»⁸⁸⁰* Egy évre német szóra a német zárdába is beadták. A család középosztálybeli lánynak megfelelő oktatást kívánt számára biztosítani. Ez a katolikus hatás nem maradt nyom nélkül, bár Novák Olga mindig nagyon erőteljesen hangsúlyozta a felekezetiesség fontosságát, mégis, a későbbiekben, Ravasz Lászlóhoz küldött beszámolóit gyakran nevezte „gyónásnak”, magát Ravaszt pedig „gyóntatójának”. Ez öniróniának is fölfogható, de mindenképpen jelzi egy másfajta vallásos gyakorlat, viszonyrendszer ismeretét, illetve talán igényét is. *„Ha gyerekesnek találja levelem, amely elnéző mosolyra indítja... kérem vesse kályhába, s utána egy égő gyújtót (ne papírkosárba, hogy más is hozzájusson esetleg.) Valami különös habozás száll meg. Miért is küldjem el a levelet, miért tegyem ki magam annak, hogy esetleg megmosolyogjon, amikor nekem, a teológusnak különösen érdekem, hogy komolyan vegyen. Mégis, valami belső, szinte „tehetetlenségi erő” indít, hogy a felmerült gondolatomnak ne szegjem útját. Hiszen ha bármikor is, most már mint pesti lelkész, engem mint itten az első nő teológust közelebbről megismer, nyilvánvaló lesz előtte hamarosan az az én külön jellemvonásom is (őszinteség-e vagy némely dolgokban ösztönszerű cselekvés?), ami ellen én folyton küzdök, mert valahogy nőietlennek tartom, és mindig sok gyötrő töprengést okoz nekem, és – ami mégis mintha hivatásom lenne. Vannak emberek, akik előtt szinte magától feltárul a lelkem, és végül is (azon bizonyos gyötrő töprengés után) mindig jól esik éreznem, hogy igazi mivoltomban ismernek.*

⁸⁷⁸ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Vörösmart, 1927. aug. 16. R.L. A/1c. 805/1927. 13. doboz.

⁸⁷⁹ NOVÁK: *Életem története*. 2.

⁸⁸⁰ uo.

*Vágyódom arra, hogy Ön is, most már íme az én lelkipásztorom is így ismerjen. Gyógyítson ha kell, világítson, ha erre van szükség, s bízson reám munkát ha alkalmasnak talál arra.*⁸⁸¹

Születési helyére, Vörösmartra egész életében lelkiismeretfurdalással vegyes vágyakozással tekintett, Ravaszhoz való különleges bizalmának is az volt az egyik alapja, hogy úgy érezte Ravasz megérti (sorsközösségük okán) ezt az állandó hazavágyódást, s itt, Magyarországon, a gyökértelenség érzését. Úgy készült öregségére, hogy azt végre Vörösmarton töltheti, nyugdíjazását is azért kérte 1944-ben, hogy a határok lezárulása előtt hazatérhessen. Mire nyugdíjazták, már nem térhetett haza.

16 éves korában férjhez ment egy közjegyzőhöz, első szerelméhez (nevét sohasem említi egyetlen írásában sem), akinek apja svájci származású tisztartó volt. *„Engem férjhezmenésre neveltek, akármilyen jó tanuló voltam is. Ott volt a szép kis vagyon, szőlők, két üzlet, cséplőgépek. Két derék vő is kellett volna a két házhoz. Nagyapa egyre azt mondogatta anyáméknak, csak addig éltesse az Isten, míg Olgánkat férjhez adhatjuk, hogy ne maradjatok férfierő nélkül.*⁸⁸² Nyolc hónappal házasságkötése után meghalt nagyapja, Novák Olga ekkor már terhes volt. *„Eddig boldog fiatal asszony. Ami abban az időben ábrándja lehetett egy fiatal lánynak, minden teljesedett. Szerető fiatal férj, 5 szobás szép lakás, dús kelengye, fogat,...*⁸⁸³ A *„szép szőke, kékszemű, jómódú fiatalember”*-ről azonban hamarosan kiderült, hogy szélhámos, váltókat hamisított, sikkasztott. Koraszülött fiúk is meghalt. Amikor férje feljelentette magát, Novák Olga idegösszeroppanást kapott. Végül hosszas vívódás után beleegyezett a válásba, *„Rettentő nehezen viseltem az »elvált« jelzőt, és leányneveimet használtam újra.*⁸⁸⁴ Életének asszonyszakasza ezzel a rövid időszakkal lezárult. Évekig úgy érezte, hogy a környezete által elvárt női szerepnek ezután a teljes kudarc után nem tud megfelelni.

A belmisszió hatása

A helyi lelkészék egy alkalommal felvitték az egyházkerületi gyűlésre Budapestre, ahol megismerkedett a Bethániával és a Lorántffy Zsuzsánna Egyesülettel. *„Emlékszem, előbb egy Bethánia estélyre mentünk el. Igen szívesen fogadtak bennünket. Előttem a falusi »túlpurítán« reformátussághoz szokott fiatalasszony előtt úgy tűnt, hogy túlszívesen is. A nyájasságot találtam túlzottnak, a szüntelenül mosolygó arcokat. Előfizettették velünk a »Mustármagot« és elhalmoztak bennünket ilyen-olyan traktátusokkal, képekkel, fali mondásokkal. – Valamelyik következő napon a Lorántffy Zsuzsánna Nőegyesületnek volt*

⁸⁸¹ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Bp., 1921. máj. 22. R.L. C/141 Ravasz László iratai, Levelezés betűrendben, 4. doboz.

⁸⁸² NOVÁK: *Életem története*. 6.

⁸⁸³ uo.

⁸⁸⁴ ua. 9.

estélye. ...A Lorántffyban nem volt az a túlzott szívélyesség. Hagyták az embert egy kicsit nézelődni és gondolkodni is. Az »Olajágot« és a többi iratot itt is meghirdették, de nem oktrojálták. Az vett, aki akart»⁸⁸⁵ A Bethánia, az általános keresztyénség a későbbiekben sem állt hozzá közel, a Lorántffy Egyesület szellemisége ebben az időben jóval nagyobb hatást gyakorolt rá.

Visszatérve Vörösmartra vasárnapi iskolát szervezett, helyi K.I.E-t alapított, mindebben támogatta őt a szomszéd falu (Csúza) jegyzőjének fia is, a későbbi teológiai tanár, Sebestyén Jenő. 1913-ban, 24 éves korában megválasztották a Lorántffy Leánykollégium vezetőjéül. Ezt a „panziót” egyetemista lányok számára hozták létre, s „Mivel az volt a felfogás, hogy a hívő fiatalokra jobban hallgatnak a fiatalok, mint a »maradi öregekre«, úgy látta jónak az egyesület, hogy fiatalokra bízzák az otthon vezetését... Az nem hogy baj lett volna, hogy elvált asszony vagyok, sőt, hogy ilyen fiatal korban szerencsétlenül végződött a házasságom, ez intő példa is volt a lányok számára.»⁸⁸⁶

1914-ben felmerült, hogy Amerikába mehet, ahol missziói utazótitkárrá képeznek ki. Elkezdett angolul tanulni, de a világháború közbe szólt. „Gondoltam, amíg bevégeződik a háború és út nyílik Amerikába, addig leteszek néhány gimnáziumi osztályt. Csak 4 polgárim volt, és bántott is, hogy minden leány, akiknek »igazgatónőjük« voltam, műveltebb, illetve tanultabb mint én. (Mert hiszen olvasni olvastam én rengeteget otthon a keserves évek alatt, 19-23 éves korom között!)”⁸⁸⁷ Otthagyta a kollégium vezetését és nekilátott a tanulásnak. A Lónyay Gimnáziumban érettségizett, közben elhatározta, hogy a teológiát is elvégzi. „Akár Amerikába kerülök ki, csak más egy érettségizett, sőt teológiát is hallgatott nő, mint 4 polgárit végzett? Akár – ha teológiai tanár felesége lennék... Ez a munkatársi viszonyt csak emelné, mélyítené.»⁸⁸⁸

Novák Olga a Lorántffy Egyesületben két számára ideális házasságot ismert meg, a Szilassy házaspárét és Szóts Farkasékét. Szóts Farkas a dogmatika professzora volt, felesége pedig a Teológia konviktusának vezetője, tehát a „jövő papnemzedék nevelői”. Mindkét asszony és mindkét házasság mély benyomást tett rá. Úgy gondolta ebben az időben, hogy ő is megtalálta azt a férfit Sebestyén Jenő teológiai tanár személyében, akivel Szótsék – éppen nyugdíjba készültek – helyére lépve hozzájuk hasonló, eszményi házasságban élhetne. Sebestyén Jenő közben arra bízta, hogy végezze el a teológiát. „Látja Olga magának kellene az első magyar lelkésznőnek lenni” „Én sohase állnék föl a szószékre” vágta vissza rá hirtelen... én nem akarok »rendkívüli« nő lenni, hanem rendes! ...Én Anna néni utóda

⁸⁸⁵ NOVÁK: *Emlékezéseim*. I. 2.

⁸⁸⁶ NOVÁK: *Életem története*. 11.

⁸⁸⁷ NOVÁK: *Emlékezéseim*. I. 15.

⁸⁸⁸ ua. I. 19.

szeretnék lenni! Igen! Milyen szép lenne, milyen gyönyörű, nevelni tovább az ifjú papi nemzedéket – együtt... Mi, két baranyai! Ez élet lenne, program lenne, nemcsak afféle »férjhezmenés« De azért boldogság is lenne»⁸⁸⁹ De a házassági ajánlat késett, majd a választott férfi mást vett feleségül. Visszaemlékezésében ezt a csalódást és kudarcot látta az igazi fordulópontnak abban, hogy véglegesen lezárult „női élete”, és egyértelműen „az egyházi munkását” választotta: „...mintha egy jégsekrény ajtaja csapódott volna rá az egyéni, a személyes női életemre... Megdermedtem.”⁸⁹⁰ „Férfiak nekem sohasem bókolgattak. »Szalutáltak« és tiszteletben tartottak. Elismertek munkatársnak a nők és lányok között. A határvonalat mindig élesen és világosan meghúztam a férfiakat és a nőket megillető munka között az Egyházban.”⁸⁹¹

Teológusnő

Két év alatt elvégezte a gimnáziumot, majd az érettségi letétele után 1917-ben felvételét kérte, mint rendkívüli hallgató a budapesti Teológiára. „Gondoltam: a teológiai végzettség nekem komoly megélhetést sohasem fog adni. Egyáltalán nem számításból mentem a teológiára sem feltűnésvágyból, én itt csak Istent szeretném igazán megismerni, mert sok mindent nem értek... A magam sorsát sem értem... Mert már kell nekem az, hogy az otthoni kis vagyontól is függetlenül, megélhetési lehetőséget biztosítsak magamnak. Beiratkoztam tehát az egyetemre is, magyar-történelem szakra, és filozófiát, pszichológiát és mi mindent felvettem még.”⁸⁹²

Leírásai azt tükrözik, hogy a Teológiai Akadémiára való felvételének nem voltak ellenzői, az Akadémia tanárai szívesen fogadták őt. Sebestyén Jenő biztatásáról több ízben is írt. „...látja Olga asszony! Magának is olyan szónokká kellene kifejlődnie, mint Varga Gyuláné, de magának azt is kellene tudni mit jelent az exkluzív szó. (Értsd: Tanulni kellene.) Bár igen kedves volt, amikor Vargáné azt mondta, hogy ő nem tudja mit jelent az. Mondja a közbeszóló magyarul...”⁸⁹³

Arra nem gondolt, hogy lelkészként működjön a Teológia elvégzése után, sőt amikor megkérdezték a végzett teológusnők munkaköréről igen határozottan nyilatkozott „...a nők számára a vallásoktatói és missziói munkát jelöltem meg. És, hogy mégcsak eszünkbe se juthasson a paróchus lelkészség, szószék, palást, a szentségek kiszolgáltatására való felhatalmazás, egyházkormányzási munka (elképzелhetetlen, hogy pl. egy magyar paraszt presbitériumot nő vezessen!), azt ajánlottam, hogy tőlünk nőktől még csak be se kívánják a II.-

⁸⁸⁹ ua. I. 13.

⁸⁹⁰ ua. I. 19.

⁸⁹¹ ua. II. 61.

⁸⁹² uo.

⁸⁹³ ua. I. 6.

ik lelkeszi vizsga letételét, ellenben a vallástanári vizsgát föltétlenül, mert alaposabb és részletesebb pedagógiai és lélektani vizsgára, illetve ismeretekre és gyakorlatra van szükségünk, mint amit ezidő szerint a 4 év alatt kapunk. És beadványom végére emlékszem: Isten óvja meg attól a Magyar Református Egyházat, hogy ebben valamikor is nők végezzék a férfiak munkáját...”⁸⁹⁴

Miután másfél év múlva felvették rendes hallgatónak, a bölcsészkaron megszakította tanulmányait. 1923-ban abszolválta a Teológián, 1927-ben pedig a nők közül elsőként letette a vallástanári vizsgát is. Sokat küszködött a tanulással, nehézségeiről leveleiben, visszaemlékezéseiben sokat írt. Vallástanári vizsgája előtt Ravasznak beszámolt mindarról a dilemmáról és nyomásról, amit nőként és „elsőként” érzett tanulmányai során. Vallástanári vizsgájára készülve írta: *„akkor az történt, hogy a vizsga végén sírva fakadtam, és minden megmaradt erőforgácsom abban összpontosult, hogy professzoraim mosolygó tekintete és vigasztaló szavai elől föld alá süllyedjek. De az energiaforgácsok ehhez is kevésnek bizonyultak. Hát ez egyszer megtörténhetett azok előtt a professzorok előtt, akiknek már 2 éven át a kezük alatt voltam, de semmiképp sem történhet meg Pápán, két idegen püspök és ismeretlen vizsgabizottság előtt, életem utolsó vizsgáján, az első nővel, aki vallástanári vizsgát áll (ezzel nememnek tartozom), azzal ki a Baár-Madas-ban is dolgozott már (ezzel a Baár-Madasnak tartozom), akit először vett fel a budapesti theológia és adott oklevelet a Dunamelléki Egyházkerület.”⁸⁹⁵*

A megtérés

Vallástanári vizsgája után nehezen hozta meg a döntést arról, hogy elfogadja-e a Baár-Madas Leánygimnáziumban felajánlott vallástanári állást. Bár meggyőződése volt, hogy jó pedagógiai érzéke van, úgy érezte otthon, Baranyában is nagy szükség lenne munkájára. Két évig Baranyában missziós utazótitkárként dolgozott, többször is hazament, egyre vívódott. A végső döntést édesanyja betegsége idején hozta meg, ehhez kötötte nemcsak életének újabb fordulópontját, hanem hitbeli fejlődésének döntő pillanatát is. Valójában megtéréstörténetként mesélte erről. Édesanyját Pestre hozta egy operációra *„Mialatt anyám az orvosok kezén volt odafönn a műtőben, ... virrasztottam. És egyszerre eszembe jutott Jézus mondása: »Aki inkább szereti atyját és anyját, hogy nem engemet, nem méltó énhozzám« ... Megdöbbsentem! szinte megrázott. Sírva fakadtam ott egyedül a kerti padon... Oh ! hogy is lehettem én ilyen süket és vak, és megátalkodott! Az otthonomhoz és a földjeimhez ennyire ragaszkodó! Mikor Te így vezéreltél, hordoztál engem! Egyszerű falusi elvált asszonyt eljuttattál a Te igaz*

⁸⁹⁴ ua. I. 28.

⁸⁹⁵ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Vörösmart, 1926. aug. 13. RL A/1c. 948/1926. 10. doboz.

megismerésedre a teológia elvégzésére! És hívnak kész állásba, mikor hányan folyamodnának emberi protekciókat keresnének érte és én még – gondolkodom! ...Óh! Hogy Püspök úr is, a többiek is meg nem vetnek ekkora makacsságért, hálátlanságért, – kishitűségért! Hát én nem merem letenni az életemet a Te kezébe!?!... Azt hiszem: ez volt az én igazi megtérésem... – Édes anyám meggyógyult!”⁸⁹⁶

Egyházi munkája

Elfogadta az állást és 20 évig működött, mint vallástanár, tehát egyrészt professzionális egyházi munkát végzett, emellett azonban részt vett számos női kezdeményezésben és az egyesületben tevékenykedő nőkhöz hasonlóan dolgozott ő is. Női konferenciák állandó előadója volt, nagy szerepe volt abban, hogy megalakult a Református Lelkésznék Szövetsége és a Szociális Misszió. Az O.R.L.E. gyűlésein a papnéknak külön előadásokat tartottak, ahol: „A férfi előadók igen vigyáztak arra, hogy »asszonyoknak való módon« szóljanak. Női előadókkal nem bővelkedtünk még ebben az időben. Pláne a papnék között. Kezdték »felkapni« engem a »papnőt«. Ravasz Lászlóné egyénisége az összefogásra és tartásra volt alkalmas az ura révén. Lelkek »halászására« nem. Kovácsné Huszár Jolán, Czeglédy Sándorné a Biblia-köri elmélyedő munka és az asszonyi élet problémáinak megbeszélésére és vezetésére szívesen, és eredménnyel vállalkoztak. De perspektívát adni, meríteni a múltból, feladatot mutatni a jelenben és ihletni a jövőnket erre hamarosan engem találtak hivatottnak asszonyok és férfiak egyaránt. Benn voltam már a 40-es években, az »emberélet útjának felén túl«, képzettségem megvolt és rátermettségem »megadatott«. Sohase vettem észre, hogy asszonyok irigykedtek reám.(Magányos, családtalan nő voltam.) Vagy, hogy féltékenykedtek volna... (Köztudomású volt, hogy a szívem e tekintetben »jégszekerényben« van) ...Rövidesen kialakult a közóhaj a ref. papnék szövetkezésére. S ennek vezetésével engem bíztak meg.”⁸⁹⁷ A női egyesületek és az ifjúsági egyesületek egyaránt igényt tartottak rá, gyakran hívták előadni. Ez utóbbiak sorában ő elsősorban az S.D.G.-t választotta, de a M.E.K.D.E.SZ. és az S.D.G. megalakulását egyaránt fontosnak tartotta, az elsőt a „világkereszténység”, a másodikat pedig a magyar reformátusság öntudata szempontjából. Sebestyén Jenő nem értett vele egyet, „kétkulacosnak” tartotta emiatt, de Novák Olga visszaemlékezésében is hangsúlyozta, hogy tanítványait sem befolyásolta soha abban, hogy melyik egyesületbe járjanak.⁸⁹⁸ Arról, hogy melyik teológiai irányzathoz csatlakozott, nem írt sehol, de valószínűleg – elsősorban Sebestyén Jenő hatására – a történelmi kálvinizmusához közel állhatott hozzá.

⁸⁹⁶ NOVÁK: *Emlékezéseim*. II. 7.

⁸⁹⁷ ua. III. 61.

⁸⁹⁸ ua. 59–60.

Ravasznak iskolai napirendjéről is beszámolt, szerette agilisnak bemutatni magát és sikeresnek munkáját „1/2 6-kor kelek, átnézem a reggeli áhítat anyagát. Mikor a kis lányok is felkelnek, rájuk ügyelek, hogy rendesen öltözzenek. Reggeli után sietünk le a hegyről. Aztán egész délelőtt bennvagyok az iskolában. A »Lyukas-óráimban« igyekszem a következő napi anyagból készülni. Aztán: föl a hegyre. Ha délután Biblia-óránk van, csütörtöki napon, akkor újra lemegyek. D.u. 5-7-ig korrepetálás a fönnlakó lányokkal. Vacsora után is részben köztük vagyok. Mikor lefeküdtek, akkor fogok a magam dolgaihoz: áhítatra készülés, textusok keresése az óráim levezetéséhez, a tanórák végiggondolása, vázlatok, készülés a Biblia órákra is meg a vasárnapi iskolai Istentiszteletekre. Addig vagyok fön, amíg ezekkel foglalkozom, vagy amíg azt nem érzem, hogy már nem fog az eszem. Az a rossz, hogy a lányokkal egy teremben alszom...”⁸⁹⁹ A püspök közbenjárására később már nem az internátusban lakott, hanem egy kolléganőjével hónapos szobát vett ki.

A vallástanításban konkrét elképzeléseit próbálta megvalósítani, ezt a munkáját mindvégig rendkívül sikeresnek tekintette. Ennek tudta be azt is, hogy az új Baár-Madas épületében egy szószéket építettek számára, ahonnan a reggeli áhítatokat tarthatta, illetve hogy Áprily Lajos, – mikor a gimnázium élére került – megtisztelte őt a „nagyiszteletű” megszólítással (ami a lelkészeknek és feleségüknek járt csak). Jó pedagógusnak tartotta magát és ezt önérzetesen ki is emelte mindig. Vallástanári működésében fontosnak tartotta, hogy tanítványait ne csak elméleti oktatásban részesítse, hanem a gyakorlatban is bevezesse az egyháztársadalmi életbe. A két világháború közötti nemzedék számára az egyesületek és az oktatási intézmények nagymértékben átvették a családoktól a vallásos nevelésnek és az egyházi életbe történő szocializációnak a feladatát. Novák Olga ezt a munkát nagyon tudatosan végezte, az egyházi-, illetve a karitatív munkának többféle lehetőségét bemutatta növendékeinek. Úgy gondolta fontos, hogy egészen fiatakoruktól kezdve tisztában legyenek azzal, hogy mit jelent a gyakorlatban a református egyháztársadalomban aktívan közreműködni. Tanítványait elvitte a Baár-Madas által pártfogolt árvaházakba, a vakok intézetébe, a nyomorék gyermekek otthonába „Szándékosan tettem, hogy ti Baár-Madasi lányok, ebben a mi védett, szép palotánkban azért megtudjátok azt is, hogy mi van kinn a világban. ...A legnagyobbakat rendesen az egyházi intézményeink látogatására vittük: Bethesda-, Lorántffy kórházakba, ahol helyszínen ismerték meg az intézmény történetét és itt ismerték meg a diakonissza hivatást és munkát is. És a Diákszövetségbe: S.D.G. vagy valamelyik nőegyesületbe. Ezeken a helyeken rendesen meg is vendégelték leányainkat. A

⁸⁹⁹ ua. II. 5/b.

céлом, hogy már az egyetemi évek előtt megismerjék a helyet és társaságot ahova csatlakozzanak...»⁹⁰⁰

Személyisége

Míg visszaemlékezései egy többnyire sikeres, nagy konfliktusoktól mentes életutat tárnak fel, a levelekből megismerjük nehézségeit, vívódásait, elkeseredéseit is. Azt gondolnánk, hogy sajátos lehetett a helyzete a korszakban, mint egy teológiai végzettséggel illetve vallástanári vizsgával rendelkező nőnek, de erről, mint konfliktusforrásról soha nem tesz említést. Talán ebben az is közrejátszott, hogy az egyházi közvélemény meghatározó alakjai álltak mögötte, elsősorban maga a püspök (Ravasz László). Konfliktusai elsősorban személyiségéből adódtak. Leveleiből egy rendkívül határozott véleményű, minden kérdésben állást foglaló nő képe bontakozik ki (bármilyen kérdéstről írt: iskolai élet, a vörösmarti gyülekezet élete, női egyesületek). A nemzetet és az egyházat érintő kérdésekben tájékozott volt és nyíltan képviselte álláspontját. Leveleiben gyakran írt érzékenységről, elesettségről, összeomlásairól, arról, hogy nem jártas – mint a férfiak – a gyakorlati kérdésekben, de ezután bármikor átváltott egy-egy gyakorlati kérdés részletes javaslatára.

Vörösmart kapcsán is jól kidolgozott tervet vázolt fel püspökének. Eképzelt arra épült, hogy ideiglenesen ő is tudná vállalni – bizonyos keretek megtartásával – a lelkeszi feladatok ellátását, az irányítást, szervezést. *„Jó lenne az, ha mielőtt családos lelkész eltartására kellene az egyházi föld haszna, előbb a lelki élet fellendítésébe fektethetnénk bele! Valami olyant szeretnék, hogy érezze meg a gyülekezet, hogy az Egyház a szó szoros értelmében anyja neki. A lelki életének is forrása és gondoskodó nevelője is. Hát én azt gondoltam, – egy »3 éves tervet« gondoltam – hogy ha én hazamennék, lennék a vörösmarti gyülekezetnek pásztora 3 évig ingyen, ... Azután: az első év jövedelmét, (persze a föld hozama mellett az egyházi adót is rendületlenül fizetni kellene a megszavazott díjlevél szerint!!) arra fordítanánk, hogy fiúkat és lányokat téli gazdasági iskolába küldenénk. Had kerüljön a fiatalság egy kicsit a kis kapun kívül, és jó helyeken lássák meg, hogy megy másutt. Az egyház pénzén mennének, tehát az egyház várja tőlük a tanultak hasznát is.! A vincellér tanfolyamot végzetek vezetnék aztán a szőlőtelepítést a papi földbe... A 2-ik évben kenderrel vethetnénk be a papi földet. Olvastam a Ref. Lapban egy baranyai kendertelepről. Oda elküldenénk két presbitert... »tanulmányútra«. Azt nem kell kapálni. Az ifjúság felnyűné, megázthatná (van nálunk Dunaág), megtilolná, a lányok, asszonyok fonnák, szőnek... Fellendítenénk a női háziipart!... A 3-ik év jövedelméből elkészítenénk a templomtól elrekesztve... A gyülekezeti termet, hogy mire a lelkészcsaládnak lesz szüksége a paplakra, legyen hová menni a*

⁹⁰⁰ua. II. 34.

gyülekezeti belmisszióval! A negyedik évben megválasztanánk az új papot, aki már a szőlő első termését kóstolhatná!... Persze közben folya a belmisszió! (Adminisztrátorunk Berta Imre lehetne, mert én presbiteri gyűlést nem vezetek, csak addig lennék ott, amíg a magam mondókáját elmondanám... A rendes Istentiszteleteket vezetném (megszoktam a Baár-Madasban). Egy évben vasárnap délutánonkint a kátét végigmagyaráznám (18 évi gyakorlatom van benne). A konfirmációi oktatást végezném, a felső osztályokban átvenném a hittan tanítást; a nagy leányokat és fiúkat bevonnám a vasárnapi iskolai tanításba. A hét minden napjának délutánját beosztanám valamire télen. 1, K.T.E 2, Asszonykör,3. fonó, 4. közművelődési előadás sorozat a gyülekezet felnőtt tagjai részére, 5. vas. Isk. előkészítő és imaóra. – A férfiaknak külön az olvasóköriben 1-1 presbiter vezetésével, illetve felolvasásával összeállítanánk egy sorozatot. Gazdasági, világnézeti dolgokra gondolok. Az legyen a téli délutánokon az összejöveteli hely, ne a pince! És aztán haza vacsorára a családi körbe.”⁹⁰¹

Néha az lehet az érzésünk, hogy nem volt egészen elégedett helyzetével, hogy „csak” gyerekeket bíztak rá. A vallástanári munkát egy idő után szerette volna felcserélni az asszonyok között végzett munkával. Úgy gondolta, hogy őket is sikeresen tudja „megszólítani”, hogy „jól beszél”, ezért többször felvetette az utazótitkárság lehetőségét. Ravasz László ez alól a kérése alól mindig kitért, Novák Olga betegségére illetve korára hivatkozva. „A tulajdonképpeni levelében írottakból azt látom, hogy olyan kérdések foglalkoztatják, amelyek nem aktuálisak. Az a fontos, hogy egészségére lehetőleg vigyázzon, erőit konzerválva iskolai munkáját: a tanítást, a nevelést, a pásztorságot, minél jobban és teljesebben végezze. Ezt elvégezheti, mert nem olyan sok, hogy ép szervezet, még ha törékeny is, összeroppanjon alatta. De viszont szükséges az, hogy a hypochondriát az életünkből lehetőleg kiküszöböljük és bizodalunk legyen a saját munkabírásunkhoz is. A munkabírás, nem hiába jórészt fizikai munka, úgy fejleszhető, mint sport által bármely fizikai képesség. Minden elképzelhető munka közül Magának fizikai szempontból is legalkalmasabb, legkönnyebb, legcsendesebb és így a legelbíráhatóbb, a tanári munka. Ezzel szemben az utazótitkári és szervező munka fizikai és idegéletani szempontból egyike a világ legnehezebb munkájának. Férfiak is csak életük delén innen bírják ki huzamosabb ideig. Hogy gondol ilyesmire arra az esetre, ha tanári munkájába testileg belefáradna?... Maga sokkal egészségesebb, munkabíróbb, testileg és lelkileg rugalmasabb, mint ahogy saját maga elképzei. Az életnek és a hivatásnak megvannak a maga terhei s bizony ezek alatt sokszor mindnyájunknak megroppanak a csontjai. Nem jó, ha nehezíti ennek a terhét még azzal is, hogy saját maga teherbírásáról alkotott felfogását pesszimiztikusnak engedi kialakulni.”⁹⁰²

⁹⁰¹ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Bp. 1943. jún. 16. RL A/1c. 914/1943. 88. doboz.

⁹⁰² Ravasz László levele Novák Olgához 1939. (másolat) RL A/1c. 2464/1939. 65. doboz.

Úgy tűnik Ravasz nemcsak előljáróként, hanem „atyaként” is próbálta keretek között tartani pártfogoltja elképzeléseit és „őszintén” felhívta figyelmét a fogyatékoságaira.

Az egyedülálló nő problémái

Novák Olgának volt néhány visszatérő problémája, amelyekre állandóan kitért leveleiben és visszaemlékezésében, ezekkel sokat küszködött életében. Az egyedüllét, a magányosság kérdése rendszeresen felmerült. Vagy általánosságban az egyedülálló nők helyzetéről vagy saját magányosságáról panaszkodott. Tulajdonképpen azt próbálta püspökével is, valószínűleg környezetével is megértetni, hogy akik kívülről látnak egy önálló, független, saját egzisztenciával rendelkező nőt, aki elkötelezte magát Isten szolgálóként, arról azt gondolhatják, hogy nincsenek kétségei, elégedett a sorsával, képes azonosulni a női létnek ezzel a formájával. Ezzel szemben feltárta azokat a kínlódásokat, elbizonytalanodásokat, kétségeket, összeomlásokat, amelyeket mint magányos nő megélt. *„Mert kell tudnom hordozni a magányosságot! Erre neveltem magam már két évtizede, sajnos csak külső eredménnyel, mert belül még mindig rettenetesen nehéz hordozni. De ha nem hordoznám, akkor nem lennék méltó Istentől és emberektől nyert azon megbízatásomra, hogy gyermekeket, ifjú leánylélkeket önfegyelemre, csöndes, türelmes, lemondó életre, sőt nagy – csak Istentől látott belső szenvedések hordozására is felkészítsek.”*⁹⁰³

Hiába szögezte le többször is, hogy megnyugodott abban a „szolgálóleány” szerepben, amelybe Isten állította őt, mégis sokszor élte meg szenvedésként magányosságát. Nemcsak a házastársi, hanem az anyai szerep hiánya is gyakran gyötörte. *„Mindig a konfirmációi oktatás után volt leginkább az az érzésem, hogy megüresedtem. Teljesen szétoztottam magamat. És amikor a nagyon szép és mély ünnepély után a templom ajtóban növendékek és szülők köszönetekkel és virágokkal árasztottak el (Egyszer Darányi Kálmán miniszterelnök, lánya konfirmációjakkor a Szilágyi Dezső téren, nyílt színen kézcsókkal, a felesége csókkal köszönték meg a tanítást), – és utána erre-arra elmentek a lányaim, s én egyedül maradva, mint a szedett szőlőtőke, elindultam magányos otthonomba, – az mindig sírással végződött. Ilyenkor egy parányit éreztem a Getsemánéból.”*⁹⁰⁴ Zárójelben azért itt is jelezte, hogy munkájában sikeres volt olyannyira, hogy még a miniszterelnök elismerését is kivívta.

Azt is magányosságának tudta be, hogy nőiességéből veszített az évek során és egyes férfiakra tulajdonított vonások felerősödtek benne. Úgy értelmezte helyzetét, hogy az egyedülálló nő, – mivel nem gyakorolja a neki rendelt női hivatást – a „női tulajdonságait” sem tudja minden tekintetben megőrizni. *„Éppen ezért az asszonyok között és a velük való*

⁹⁰³ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Vörösmart. 1934. aug. 1. RL A/1c. 1289/1934. 37. doboz.

⁹⁰⁴ NOVÁK: *Emlékezéseim*. II. 23.

munkálkodásomban is háttérben marad az asszonyos érzékenység, és előtérben áll valami férfias lovagiasság, higgadtság, és kímélet. És ebben a férfiak jobban megértenek, mint az asszonyok, tehát őket érzem igazán »bajtársaknak«. Az asszonyok pedig, – akik megérik és elhiszik, hogy hogyan szeretem őket – néhány már ilyesféleképp fejezte ki hozzám való bizalmát: jó veled lenni, mert olyan erős, derűs és harmonikus vagy. Aki azonban mélyebbre lát, annak a kézszorításából is megérezem, hogy érti és érzi a magányosság fájdalmait, gyöngeségeit és sírásait is, és míg az én sorsomra gondol, széles, boldog öleléssel szorítja magához férjét és gyermekeit, otthonát.»⁹⁰⁵

Magányosságában közrejátszott itteni gyökértelensége, valamilyen szinten társadalmi elszigeteltsége és a „vidékiség” érzése is. A falusi élet, a vidék, az „egyszerű” emberek jelentették számára azt a természetes közeget, amelyben otthon érezte magát, az arisztokráciával illetve a középosztállyal (főként a budapestivel) szemben sokszor ellenszenvvel viseltetett. Természetesen, amikor egyes emberekről beszélt, nem ebből a szempontból ítélte meg őket, sőt volt, akiről szinte csodálattal emlékezett meg (ld. Szilassy család). Mikor résztvett Losoncon egy M.E.K.D.E.Sz. konferencián, ellátogattak a táborba Wenckheim grófék is, és meghívták őket magukhoz, gácsi várba. *„Régmúlt idők emlékei vették körül ott a lelkeket. »kóstolót« kaptunk a magyar arisztokrácia nagyvonalú életéből, a Bibliothékától kezdve az asztali remekig. Gyönyörű emberpéldányok a grófi pár, és a szép szőke grófkisasszonyka! A testileg-lelkileg kiművelt nagyvonalú életet élő emberek élete és környezete lebilincselő, regénybeillő volt. A modoruk finom természetessége, a nagyvonalú életet élő természetes egyszerűséggel éltek és élvezték mindazt, ami számunkra elérhetetlen volt. De olyan jók, szépek, finomak, közvetleneke voltak, hogy irigység nem támadhatott a szívben.»⁹⁰⁶*

Ennek ellenére (főként az első Baár-Madasi években) gyakorta hangsúlyozta tartózkodását. A gimnáziumot is általában azért kritizálta, mert elsősorban a felsőbb rétegek leányait próbálták megnyerni.

Magányossága mellett arra is rendkívül érzékeny volt, hogy elvált asszony. Pályája kezdetén kevésbé voltak ebből problémái, volt azonban egy időszak életében, amikor mintegy stigmaként viselte. Mikor meghallotta, hogy a Lelkésznék Egyesületében valaki(k) megjegyezte(k): mit keres egy elvált nő a papnék között? – azonnal lemondott titkári funkciójáról és teljesen vissza akart vonulni a nyilvános szereplésektől is. *„...Mert, amint valaki a nyilvánosság előtt megjelenik és sok szem néz rá, abban a pillanatban felmerül a kérdés: ki ez. És ekkor szerzett jogok és név – különösen éppen nőnél nem nyomják le a*

⁹⁰⁵ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Vörösmart, 1928. aug. 11. R.L. A/1c. 805/1928. 15. doboz.

⁹⁰⁶ NOVÁK: *Emlékezéseim*. II. 57.

serpenyőt azzal az adott helyzettel szemben, ahogy előbbi élete alakult vagy megszűnt... egyszerűen megkaptam az üzenetet: eddig és ne tovább... Itt van tehát az ideje, hogy mind az a lelki gazdagság, amit az idők folyamán Isten az ő csodálatos ingyen kegyelméből juttatott nekem, »hajszálcsoveken«: – gyermeki lelkeken és személyes érintkezés által női lelkeken át szívódjék fel a közéletbe. De nem pódium útján!! Ha rátermett is vagyok. Sőt annál inkább! Mert mérges gyanú és gyarló irigység annál inkább érhet. ...elirtóztam attól, hogy engem bármiféle vonatkozásban nyelvükre vegyenek. Mert az én helyzetem is más mint pl. még Joláné⁹⁰⁷ is. Neki férje van, papné, aki vele együtt hordoz felelősséget, s ha kell rágalmat. Én magam vagyok, tehát még jobban kell vigyáznom. Így hát kérem Főtiszteletű Urat, ne hívjon engem utakra, sőt az eddigiekre való vállalkozás alól is mentsen fel. Hagyjanak engem most néhány évig egészen csöndben, csak tanítványaimnak és a missziós Testvérekkel való lelki érintkezésben. ...Kezdem belátni, hogy mindenkorra érvényesek Pál ap.-nak az asszonyokra vonatkozó intései, éppen – az asszonyok érdekében... Mi nem bírjuk azt, amit a férfiak bírnak, és úgy ahogy ők bírnak.»⁹⁰⁸

A családos és egyedülálló nő között sajátos párhuzamot vont a társadalmi kötelezettségek tekintetében és arra a megállapításra jutott korábbi véleményével szemben, hogy a családos nők inkább alkalmasak a társadalmi éltben való aktív részvételre, mint azok, akik család nélkül, teljesen magukra kell, hogy hagyatkozzanak. Amikor ezeket a gondolatait leírta úgy látta, hogy neki, a magányos nőnek sokkal kevesebb az inspirációja, mint a családos asszonyoknak. Valójában a nőkérdésről folyó diskurzusban állandóan jelen volt, hogy csak az a nő tud aktívan közéleti szerepeket is vállalni, akit nem köt le a családi élet terhe, felelőssége. Novák Olga ezzel szemben úgy látta, hogy a családos nő viszont minden társadalmi kérdésben jóval érintettebb: hiszen nemcsak saját személyében éli meg a különböző problémákat. Másrészt tapasztalatai következményeképpen magáévá tette azt a nézetet is, hogy a nőnek mindig, minden megnyilvánulásához szüksége van a férfitámaszra, teljesen önállóan nem képes „nagy dolgokat” cselekedni. „Volt idő, amikor azt hittem, hogy én, mint magányos nő, akit sem családjának, urának és gyermekeinek érdeke nem befolyásol, többet tehetek, és kell is tennem nyílt porondon is a jelen való élet formálásában, mint a férjes asszonyoknak, gyermekes anyáknak. Azt hittem, hogy az ő feladatuk a visszavonulás, családi kör gondja. Most meg azt látom, hogy azoknak van bátorságuk és energiájuk belenyúlni a társadalmi élet zűrzavarába, akiknek van félteni valójuk, és van mögöttük ezekben a dolgokban edzett, tanácsadó, befolyásoló férfierő, és – nekem, s a hozzám hasonlóknak marad a visszavonulás, a szemlélődés, a fejlődő gyermeklélek lebilincselő világában való jártasság megszerzése, a

⁹⁰⁷ Kovácsné Huszár Jolán

⁹⁰⁸ Novák Olga levele Kovács J. Istvánhoz. Bp., 1932. okt. 16. R.L. C/197. Levelezés levélírók szerint. 10. doboz.

*felnőttekkel szemben pedig az az egyetlen feladat, hogy amikor nagyon belemerülnek, vagy nagyon belefáradnak az élet harcába, akkor egy-egy meghitt csöndes órában belevonjam őket az én szép békességem és csöndességem világába, amit Krisztustól kaptam ajándékkul, kárpótlásul az otthon a család, a gyermek helyett, bölcsőtől a sírig.*⁹⁰⁹

Az egyházi és a társadalmi nyilvánosságban való megjelenés egy nő számára mindig együttjárt bizonyos kétségekkel. Hiába tűnik úgy, hogy egyre természetesebbé vált jelenlétük, az egyéni történetekben felmerül a bizonytalanság – személyiségüktől – függően persze, de mégis jelezve azt a belső gátat, amelyet általában le kellett küzdeniük a társadalmi nyilvánosságba való belépéskor. Annak a nemzedéknek a számára, amelyik már valamilyen intézményes formában nevelődött bele az egyháztársadalmi életbe sokkal természetesebb volt a közszférában való mozgás, szereplés. Novák Olga esetében mindehhez hozzájárult az elvált nő státuszának bizonytalan megítélése is, bár úgy tűnik soha nem érte hátrány emiatt egyházi körökben. Ő maga pedig kifejezetten határozott elképzelésekkel irányította saját életét úgy, hogy természetes állapotként kezelte „elváltságát”. Életének egy érzékenyebb korszakában erősödött csak fel benne, hogy ezt az állapotot megbélyegzettként is meg lehet élni. Valószínűleg ebben az időszakban kezdte úgy érezni, hogy mégisincs azon a helyen, amelyre tehetsége, képzettsége predesztinálná.

Nemcsak a nyilvánosság előtti szerepléstől akart ebben az időben távolmaradni, hanem általánosságban is úgy gondolta, hogy a nők és a vidéki alsó társadalmi csoporthoz tartozó emberek számára maga a nyilvános térben, például a hivatalokban való megjelenés is nehézséget okozott. Elsősorban magára célozva (vagyis a támasz nélkül élő nőkre, akik kénytelenek ügyeiket maguk intézni) arról írt, hogy a nők nem is alkalmasak arra, hogy a nyilvános szférában magukat képviseljék, így véleménye szerint a feminizmus céljai is inkább szájalomraméltóak voltak, mint elfogadhatóak. *„És feltűnik gondolatomban egy-egy nehézjárású csizmás magyar, ha el kell járnia valami ügyben, és szinte feljajdulok arra a kultúrtörekvésre, hogy pusztáiból, nádasáiból a világ piacára állítsák. És egészen megértem a becsületes férfiak abbeli törekvéseit, hogy minket nőket, a »nyílt tértől« távol tartsanak. Ez a legnagyobb jó, amit velünk tehetnek. A politikai feminizmus pedig olyan hősiesség, amire kár, hogy szükség van. Valóban sajnálni lehet azokat az asszonyokat, akik harcos hívei...”*⁹¹⁰

Nyugdíjazását követően szülőföldjére már nem mehetett vissza, előbb Mohácsra majd Pécsre költözött. Résztvett a Baranya-megyei Nőszövetség munkájában, „...*eddig 54 eklézsia asszonyait látogattam meg, az idén bevezetem nagy lányok számára a 10 napos Biblia-iskolákat. Minden egyházmegyei körzetben szeretnék egyet levinni ezen a télen... Legutóbb*

⁹⁰⁹ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Vörösmart. 1929. Húsvét vas. R.L. A/1c. 499/1929. 17. doboz.

⁹¹⁰ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Bp. 1928. márc. 21. R.L. A/1c. 335/1928. 14. doboz.

olyan alsó-ormányásgyi falvakban jártam, ahol még bekötő utak, villany és járda sincs. Ködben, sárban ülnek a falvak. Én látogattam, beszélgettem, Biblia-órákat, előadásokat tartottam. Jöttek. Más falvakból is átjöttek (ahol már volta). Kukoricaszedésből, összefázva ültek be este 6 órakor az iskolába, és én csak beszéltem nekik. Másképp, mint a B.M.-ban. Ott mindent előre leírtam. Itt, – a lelkésszel való beszélgetés közben vagy a családlátogatásaim nyomán alakult ki a mondanivalóm... Mosom a fejüket és felveszik tőlem, mert mindjárt az elején megmondom, hogy én nem »futkározó atyafi« vagyok, hanem baranyai asszony, aki meg nem halhatok addig, amíg éppen a baranyai asszonytársaimnak el nem mondom, hogy mit tett énvelem a kegyelmes Úr Isten, és mint innen »kikopott üszökkel«, és mindazt, amit tanultam, láttam, halottam át nem adom nekik, az ők és a gyermekeik javára. És énreám ne mondják azt, hogy »szépen« beszélek, mert bíz én csúnyákat mondok, de azt aztán csak vallják be és mondják, hogy »igazat« mondok, mert ugye, hogy azt mondok!? Úgy 1 ½ óra múlva mondom, hogy hanem már be is fejezem. »de csak mondja tovább! Éjjelig is elhallgatjuk... Csak had égesse Baranya népét a bűnbánat lángja... Mindenütt azt mondják: jöjjön ám megint«.»⁹¹¹ Ha munkájáról volt szó öntudata, képességeiben való mély hite, mindig elős volt.

Az egyesületek betiltása után munkája megszűnt. Házvezetőnőséget vállalt, de betegsége miatt ezt is abba kellett hagynia. Rendkívül rossz anyagi körülmények között élt egy özvegyasszonynál, 1954-ben erre és betegségére hivatkozva kért beutalót Mátraházára a református üdülőbe, hogy ott nyugodt körülmények között megírhasa „Emlékezéseit”.

Budapesten, a Bethesdában halt meg 1961 ápr. 23-án.

Novák Olga írásait olvasva feltűnik, mennyire természetesnek tartotta, hogy teológiát végzett, hogy vallástanári vizsgát tett. Önálló egzisztenciát épített fel, azon kevés nők közé tartozott, akik egyházi alkalmazásban álltak és professzionális egyházi munkából tartották el magukat. Öntudatosan képviselte, hogy az egyházban végzett női- és férfimunkát szét kell választani, de mindkettőre ugyanúgy szükség van, mindkettőnek ugyanúgy meg kell adni a maga rangját. Képességeivel tisztában volt, s ezek alapján többféle munkára tartotta magát alkalmasnak. Egyházi tevékenységét, az egyházban betöltött szerepét mindvégig szükségesnek, fontosnak tartotta, s ennek fejében elvárta a megfelelő megbecsülést. Vallásos identitásáról, arról, hogy Isten „szolgálóleánya” gyakran tett tanúságot, megpróbálta a hitvalló kálvinista nő szerepét gyakorolni, főként a leányok és asszonyok között végzett munkájában. Női identitásában azonban törést jelentett válása, és hogy a vágyott házastársi szerepben nem lehetett része. Az egyedülálló nő szerepét, tulajdonképpen nem tudta természetesként elfogadni annak ellenére, hogy – úgy tűnik –, öntudatosan élte meg. Önálló egzisztenciát

⁹¹¹ Novák Olga levele Ravasz Lászlóhoz. Pécs, 1948. dec. 5. R.L. C/141 Ravasz László iratai. Levelek betűrendben. 4. doboz.

épített fel, mégis számos megnyilvánulásából látható, hogy egész pályáját meghatározta női életének kudarca. Másfelől nem volt teljesen elégedett azzal, amit elért, úgy gondolta önmagának tulajdonított képességei és az a többlet, amely teológiai képzettségéből adódott felelősebb munkakört is lehetővé tehettek volna számára.

Összegzés

Disszertációmban megkíséreltem többféle szempontból megvizsgálni a kérdést, hogy vajon a nőemancipáció, amely a 19–20. század egyik alapvető társadalmi programja és folyamata volt, miként ment végbe egy olyan speciális közegben, mint amilyen a református egyház? Másképp fogalmazva: miként alakult a nőemancipáció ügye egy olyan nagy múltú intézményben és közösségben, amelyet miközben szilárd és elrendezett ideológia (hit és meggyőződés) tart fenn, ezer szállal kötődik a társadalmi élet minden területéhez és változásaihoz? S amely mint sok más a társadalmat foglalkoztató kérdésben, a két nem rendeltetésével kapcsolatosan is megingathatatlan álláspontot mondhat magáénak. Igyekeztem feltárni, hogyan is közelítették meg az egyházi közvéleményben azokat a nőket érintő kérdéseket, amelyek a társadalomban már nemcsak széleskörű vitákhoz, hanem törvényekben és jogszabályokban is rögzített változásokhoz vezettek. Hogy az egyházon belül – mindezeket hol bizonyos késéssel követve, hol pedig eléjük lépve –, hogyan is zajlott le az a sajátos emancipációs folyamat, amelynek belső mozgatórugóját a vallási megújulási mozgalmak, mindenekelőtt a belmisszió jelentették. S hogy melyek voltak azok a nők számára megnyíló lehetőségek, amelyek csak és kizárólag egyházi keretek között jelentkeztek. S végül: hogy ezen belül milyen motivációit fedezhetjük föl a nők választásainak, nevezetesen annak, hogy nem a világi életben, hanem az egyházi élet keretein belül próbáltak érvényesülni. Magától értetődik, hogy mindezeknek a kérdéseknek a megválaszolása az általános nő- (illetve gender) történeti háttér és szempontrendszer ismerete és alkalmazása mellett az egyháztörténeti háttér bizonyos aspektusainak feltárását és bemutatását is igényelte.

A nőkérdésről a református sajtó egészében és a belmissziói irodalomban folytatott diskurzus feltárásával és elemzésével átfogó képet lehetett alkotni arról, miként is vélekedtek az egyházban a női szerepről, a nők egyházi munkájáról. Látható lett, hogy az egyházi közvéleményt saját körén belül, saját nyilvánosságában, egyedi nézőpontjait is szem előtt tartva, a nőkérdés kapcsán sokáig többé-kevésbé ugyanazok a problémák foglalkoztatták, amelyek a széles társadalmi nyilvánosságot: a nőiség mibenlétének, a férfi-nő viszonyának, a nők művelődéshez való jogának, a nőnevelésnek, a nők hivatalviselésének kérdései. A két világháború között itt is főként a társadalmi problémák kerültek előtérbe, s ezek egyik

következményeként tárgyalták azoknak a női típusoknak a megjelenését is, amelyek a modernséget, a hagyományos női szerepek tagadását testesítették meg. Az „új” református nőideált – ezzel szemben – olyan nők reprezentálták, akik megerősödtek vallásosságukban, reformátusságukban és bármilyen helyzetben éltek (családban, dolgozónőként, egyedül, diakonisszaként, lelkésznőként stb.), a hagyományos női értékeket képviselték.

Az egyházi diskurzus a nemi szerepekről való nézeteiben természetesen elsősorban teológiai érveket használt, férfi és nő alárendelt, illetve mellérendelt viszonyát ebben a kontextusban értelmezte. S ugyanez jellemezte a nők egyházi- szerepvállalásáról, munkájának lehetőségéről folytatott eszmecserét is. E kérdésben a hivatkozási alapot sokáig – és hagyományosan – Pál apostol korinthusbeliekhez írt levele jelentette, amelyben kijelentette, hogy a nőknek nincs joguk szólni a gyülekezetben, vagyis: nincs helyük az egyházi nyilvánosságban. Már a források első áttekintése során is kitetszett, milyen lényeges hatása volt a belmissziói mozgalomnak a nők szerepének megítélésében, hogy nemcsak különféle, társadalmi, szociális problémák megoldásában volt kezdeményező, hanem a nők rendeltetésének is új értelmezést adott. A reformáció örökségét felelevenítve erőteljesen hangsúlyozta, hogy Jézus fellépésével a nők egyenjogúvá váltak a férfiakkal, kiemelte, hogy a két nem csak egymást kiegészítve képes betölteni hivatását az élet minden területén, így az egyházi életben is. Mintegy „negyedik” szerepkörként értelmezték a nők „Jézus szolgálóleányaként” való működését, s ezzel Jézus tanításainak közvetítése a női kötelességek részévé vált. A nők nemi szerepeiből, mindenekelőtt az anyaságból, adódó sajátos és pozitív tulajdonságait nemcsak a társadalom, hanem az egyház is hasznosítani akarta: ennek következtében azután az egyházi élet aktív résztvevőiként léphettek elő a diakóniai munkában, illetve az evangelizációban. Miközben újraértelmezték azt a keretet, amelyen belül a nők egyházi munkát végezhetek, az egyházi nyilvánosságban (is) létrejött az az alternatív köztér, ahol (a megsokasodó előadások, sajtó- és könyvpublikációk révén) megjelenhetett a női hang és a női mondanivaló.

A női munka támogatását azonban nem lehet leszűkíteni a belmisszió követőinek körére (maga a belmisszió sem tekinthető egységes irányzatnak, hiszen különböző gyökerekből táplálkozott, számos csoportra bomlott, különböző teológiai irányokkal működött együtt), ugyanis, ahogy az a sajtóban is megmutatkozott, a női részvétel mindenféle egyházmegújító törekvés számára fontossá lett. Miközben a belmisszió tulajdonképpen megteremtette a női munka gyakorlati lehetőségeit, a liberális teológia számos képviselője éppúgy segítette a nők egyházi térnyerését, mint a történelmi kálvinizmus elveit vallók köre. Ez utóbbiak nemcsak a női egyházi munka általában vett jótékony hatásait tartották szem előtt, hanem a nők teológiai képzését is támogatták. Minthogy a társadalom minden

szegmensében képviselni, képviseltetni kívánták a református szellemiséget, e feladatban egyaránt fontos szerepet szántak a nőknek és a férfiaknak. Ezért azután elengedhetetlennek ítélték, hogy növekedjék a teológiai is képzettek száma, hogy a különböző fórumokon ne csak érzelmi megközelítésben, általánosságban, illetve felszínesen közvetítsék a kálvinista elveket. A két világháború közötti időszakban végül is elfogadottá, általánossá vált a női részvétel az egyházi (köz)életben. A hivatalos egyház képviselőinek zöme számára (függetlenül attól, milyen teológiai irányt képviseltek) egyértelművé vált, hogy ezt a munkát (mindenekelőtt gyakorlati szempontokhoz igazodva) egyházi keretek között kell összefogni és hatékonyra tenni.

A belmisszióban tevékenykedő nők első két generációjával kapcsolatban a következő általános megállapításokra jutottam: az „úttörő nők” generációjának tagjai (akik elsősorban a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület keretein belül kezdték meg működésüket) társadalmi státuszuknál fogva, a családjuk révén élvezett társadalmi presztízst kamatoztatva kerültek vezető szerepbe. Bár munkájukat nem hivatali elfoglaltságként végezték, számos jel utal arra, hogy így is a hagyományos karitatív tevékenységen túllépő önmegvalósítás lehetőségeként tekintettek rá, amelyet megfelelő egzisztenciális, és támogató háttér mellett, egyfajta „hivatásként” gyakorol(hat)tak. Mindez látható változásokat eredményezett életmódjukban és értékrendjükben. A második generáció a családtagok, illetve az első generáció által irányított szocializáció útján, sok esetben nem saját döntés, hanem a környezet elvárása alapján folytatta az egyházi munkát. Később többen közülük valóban professzionális egyházi munkások lettek.

Disszertációm második részében az egyházi életben tevékenységük, státuszuk, illetve végzettségük alapján elkülöníthető női csoportokat vizsgáltam, elsősorban azt a kérdést állítva középpontba, hogy vajon milyen női szereplehetőségeket, milyen női mintát kínáltak.

A lelkésznék hagyományos szerepét, elsősorban a két világháború közötti időszakban, számos új elvárás alakította, amelyek kapcsán felszínre kerültek a „papné státusz” sajátos problémái. Amellett, hogy családanyaként mindannak eleget kellett tenniük, amit elvártak egy (ideális) középosztálybeli nőtől, a keresztyén női minta megjelenítését, a példaadást és a gyülekezet nőtagjainak vezetését is tőlük várták. A papné működésének sikere nemcsak saját személyének megítélésében volt fontos, hanem férjének a papnak a munkáját is befolyásolta. Vallási életét sem tekinthette magánügynek, ez ismét számos kötelezettséget rótt rá, s egyháza elvárta tőle a belmisszió munkájának irányítását is. Ahogy általában véve a társadalmi érintkezésben, a hívekhez való viszonyában is rendkívül körültekintőnek kellett lennie. A lelkészfeleléseket leánykorukban mindenekelőtt a családi életben betöltendő hagyományos női szerepekre készítették fel: otthoni neveltetésük, illetve iskolai taníttatásuk célzottan erre irányult. Lelkésznéként azután azzal szembesültek, hogy szűkebb-tágabb környezetük jóval

több elvárással fordul felénk, azaz, hogy egy jóval összetettebb női szerepnek kell megfelelniük. Ezeknek a nehézségeknek a tudatában alapították meg a Református Lelkésznék Országos Szövetségét, amely elsősorban a közös identitás és a szolidaritás érzésének felkeltésével és elmélyítésével kívánt a lelkésznéknek segíteni. Miközben ráirányította a lelkésznék és az egyházi közvélemény figyelmét az őket érintő sajátos problémákra, felvállalta a legelesettebbek: az özvegy papnék támogatását. Ezt a törekvést a női közösségformálás, a női közösségvállalás, a női érdekvédelem egyik eszközeként is értelmezhetjük, ezért is akadt ennek a „külön szervezkedés”-nek számos ellenzője, főként a megalakulás idején. Később egyre inkább elcsitultak ezek a hangok, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az egyesület tagjai nem feszegették a lelkészi hatáskör határait, nem kérdőjelezték meg a lelkész és lelkészné alá- fölérendelt viszonyát.

A diakonissza alakját az egyházi közvélemény egy része elsősorban, mint „ellen”-nőszerepet értelmezte, hiszen olyan női mintát jelenített meg, amelyet sokan idegennek ítélték a református egyháztól. Egy olyan egyházban, amelyben a papok számára sem létezik cölibátus, s amelyben mindkét nemmel szemben elsődleges elvárás, hogy a családi életben betöltsse hivatását, számos kritika érte ezt a fajta, egyedülálló női életformát. Nemcsak a családi élet felől nézve fogalmaztak meg azonban ellenérveket, hanem a függetlenséget óhajtók vagy elfogadók oldaláról is támadások érték (mindenekelőtt) az anyaházi diakonisszaintézményt, mivel ebben a diakonisszák erősen patriarchális függésben éltek, előljáróiknak a legteljesebb engedelmességgel tartoztak. A diakonissza alakja tehát sem a hagyományos női hivatásnak, sem a már bizonyos helyzetekben elfogadott, önmagát eltartó és tehetségét kibontakoztató nő ideáljának sem felelt meg. Akik pedig védtek a református diakonisszaintézményt és elismerték létjogosultságát, úgy érveltek, hogy az egyedülálló keresztyén nő számára csak (és kizárólag) ez kínálja fel a női mivoltának is megfelelő tartalmas élet lehetőségét. Az anyaházban ugyanis közösségben élhet, s egy férfi irányítása alatt, akár egy családban. Úgy vélték, hogy a diakonisszák munkája ráadásul éppen azokat a női nemre jellemző sajátosságokat, tulajdonságokat igényli, amelyek a nő családban betöltött szerepéhez is szükségesek.

Összefoglalóan elmondható, hogy a diakonisszahivatást választók nemcsak professzionális munkához, egzisztenciához, hanem a legtöbb esetben társadalmi felemelkedéshez, presztízshez is jutottak, mindez azonban nem járt együtt függetlenséggel.

A teológiai végzettség is különféle lehetőségeket teremtett a nők számára: férjhez mehettek, lehetett belőlük „képzett” papné vagy önálló egzisztenciát teremthettek vallástanárként, egyházi alkalmazottként. A nők teológiai képzése körüli dilemmák kifejezték, hogy végső soron a nők egyházi munkájának, a nők egyházi életben való részvételének

határait kellett véglegesíteni a döntéssel: engedjék-e őket a szószékre vagy sem. Nem kérdéses, hogy a nők jelenléte az egyházkormányzás színterén nem volt kívánatos, hogy a gyülekezetek irányítását sem akarták női kezekben látni, s bár a nőket általánosan alkalmatlannak ítélték a lelkészi teendők jó részére, teológiai képzésüket azonban mégis szükségesnek tartották. Végül is mindez oda vezetett, hogy újra kellett gondolni a nők egyházi szerepét. Ennek során elismerték ugyan a „szaktudáshoz”, s ezzel együtt a „tanításhoz” való jogukat, de az egyházi nyilvánosságban való részvételük határait jó időre megszabták (hosszú évtizedek múlva, 1981-ben szentelték csak fel az első lelkésznőket). Maguk a nők is ragaszkodtak ezekhez a határokhoz, a nyilvánosság előtt mindannyiszor megerősítették, hogy nem kívánják őket átlépni, s nem kívánnak lelkészi szolgálatot végezni.

Értekezésem harmadik részében a következő összetett kérdésfelvetést követve négy életutat elemeztem: miként befolyásolta vagy határozta meg őket egy új vallási mozgalomhoz való csatlakozás, egy új kegyességi forma elsajátítása, az egyházi életben való aktív részvétel, az egyházi nyilvánosságban való megjelenés. Bár négy különböző életsorsról, négy különböző családi eredetről és társadalmi helyzetről, neveltetésről, különböző megtéréstörténekről van szó, mégis több közös vonás fedezhető fel bennük. Mind a négyen tudatos, határozott döntéssel csatlakoztak egy vallásos irányhoz s ezzel együtt egy közösséghez (illetve határolták el magukat egy másiktól): vállalták a belmissziói munkát, amely életük meghatározó döntése lett. Magánirataikból világosan kiderül: hogy sokféle kétséggel küszködtek, olykor sorsdöntő választások elé kerültek, többféle válságot éltek meg, s önmagukkal is, környezetükkel is sokszor vívtak harcot. Az, hogy a korábban elsajátított, s környezetük által el is várt női mintáknak nem minden tekintetben feleltek meg, gyakran már önmagában is belső vívódásokhoz vezetett. Jellemző, hogy tisztában voltak képességeikkel, tudták, hogy joguk van azok kiteljesítésére, érezték „hasznosságukat” és „fontosságukat” nemcsak a családon belül, hanem szélesebb körben is, mégis gyakran adtak hangot kétségeiknek. Mindannyiuk számára lényeges volt az önkifejezés valamiféle lehetőségének birtoklása és gyakorlása (ha ezt nem is egyforma intenzitással, magabiztossággal, illetve tehetséggel tették). Fontosnak érezték, hogy gondolataikat, véleményüket a szélesebb nyilvánosság elé tárják, ezért rendszeresen publikáltak.

Az esettanulmányokból is jól látható, hogy a női önmegvalósítás és függetlenség kivívásának milyen sajátos lehetőségeit kínálta fel az egyházi élet. Amint az is, hogy a hagyományos alapértékek megtartása mellett a nemi szerepekről alkotott nézetekben követték a társadalomban zajló folyamatokat és reflektáltak rájuk. Egyszerre biztosították a nők számára az emancipációs folyamat személyes megélésének különböző útjait és egy számottevő közösség védelmét.

Disszertációm a téma első megközelítésének tekintem, kutatásaimat a továbbiakban a református női csoportok társadalomtörténeti vizsgálatával, női kapcsolati hálók feltárásával szeretném folytatni. Egy másik irányt jelenthet a más felekezetű női csoportokkal való összehasonlítás, amelynek során a konzervatív feminizmuson belüli árnyalatok, különbségek is nyilvánvalóvá válhatnak. Végül pedig ki lehet terjeszteni az elemzések körét az egyházakban megkonstruált férfiszerepek irányába is.

Bibliográfia

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára: **EREKGy**

A 25. A kolozsvári Theológiai Fakultás levéltára.

Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár: **TREKL**

II.2. Teológiai Akadémia iratai.

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár: **RL**

A/1c Püspöki Levéltár: Elnöki iratok.

A/13 Budapesti Református Theológiai Akadémia iratai

C/27 Forgács Gyula iratai.

C/55 Novák Olga iratai.

C/68 Sebestyén Jenő iratai.

C/97 görzsönyi Vargha család iratai.

C/197 Kováts J. István iratai.

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára: **MREZsL**

8. Református Lelkésznék Országos Szövetségének iratanyaga.

Magánkézben lévő gyűjtemények

Alföldy-Boruss Dezső gyűjteménye **A-BGy**

Dessewffy Emma iratai.

Vargha Zoltán iratgyűjteménye (Perecz családnál) **VZGy**

Szász Póla iratai.

Magay Mária gyűjtemény (Vargha Idánál) **MMGy**

Magay Mária iratai.

Szász Póla iratai.

Kovácsné Huszár Jolán iratgyűjteménye (Zábránszkyné Pap Kláránál) **KnéGy**

Kovácsné Huszár Jolán iratai.

Nyomtatott források: alapszabályok, évkönyvek, jegyzőkönyvek

BTA Ért

A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Budapesti Teológiai Akadémiájának Értesítője
1917–1940 közötti évek.

DTITE Évk

- 1929 A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1924–25. tanévről. Hajdúhadház.

DREK Évk

- 1917 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1917. évi szeptember hó 22 és következő napjain tartott őszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp.
- 1936 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1936. évi november hó 19. és 20. napjain tartott rendes közgyűlésének... jegyzőkönyve. Bp.

Évk. BREm vall. okt.

- 1939/40 Évkönyv a Budapesti Református Egyházmegye vallásoktatásáról. Bp., Pártia Rt.
- 1940/41 Évkönyv a Budapesti Református Egyházmegye vallásoktatásáról. Bp., Pártia Rt.

LZsESz

- 1907 A Lorántffy Zsuzsánna-Egyesület diakonissza-otthonának szabályzata, házi rendje és szolgálati utasítása. Bp.

LZsE Évk

- 1897 A Lorántffy Zsuzsánna Egyesület Évkönyve 1896-ból. Bp., Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.
- 1909 A Lorántffy Zsuzsánna Egyesület Évkönyve az 1908-ik esztendőről. Bp., Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája.
- 1917 A Lorántffy Zsuzsánna Egyesület Évkönyve az 1916-ik esztendőről. XXV. Bp., Bíró Miklós Könyvnyomdai Műintézete.
- 1938 A Lorántffy Zsuzsánna Egyesület Évkönyve az 1932–1937. esztendőkről. Bp., Bethánia Irodalmi és Nyomdai Vállalat Könyvnyomdája.

MREKjk

- 1908 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1908. dec. hó 8–10 napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1911 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1911. ápr. hó 26–29. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1912 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1912. ápr. hó 24–27. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1914 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1914. máj. hó 13–15. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.

- 1915 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1915. máj. hó 27–29 napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1917 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1916, dec. hó 14. napján tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1917 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1917. évi május 31. és június 1–2 napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp.
- 1924 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1924. évi május hó 20–21. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Bp.
- 1925 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1925., jún. hó 9–11. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1941 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1941 máj. hó 6–8. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.
- 1942 A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten 1942. máj. hó 6–7. napjain tartott ülésnek jegyzőkönyve. Bp.

MREtv

- 1933 A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik Budapesti Országos Zsinat által alkotott kilenc törvénycikk. Bp.

MKNSzA

- [1913] Munkát Kereső Nők Szövetségének alapszabálya. Bp.

MKNSzJ

- 1915 Munkát Kereső Nők Szövetségének működéséről szóló V. jelentés. Bp.

OGyLA

- 1906 Az Országos Gyermekvédő Liga alapszabályai. Bp.

PF Ért

- A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője. Az 1920–1940 közötti évek.

SFT Ért

- A Sárospataki Ref. Főiskola Theológiai Akadémiai és Főgimnáziumi Értesítője. Az 1926–1940 közötti évek.

Folyóiratok rövidítés jegyzéke

- DPL** Debreczeni Protestáns Lap
DuPL Dunántúli Protestáns Lap
EPL Erdélyi Protestáns Lap

- KSZ** Kálvinista Szemle
MK Magyar Kálvinizmus
PEIL Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PK Protestáns Közlöny
RÉ Református Élet
RF Református Figyelő
SL Sárospataki Lapok
SRL Sárospataki Református Lapok

Irodalomjegyzék

Anyánk emlékére. Özvegy Szász Károlyné Münstermann Francziska 1806–1892. Bp., 1893.

ASSMAN, Jan

- 2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Bp., Atlantisz Könyvkiadó.

BARDE, Eduard

- 1901 *Mária és Mártha.* Ford. Vargha Gyuláné. Bp., Magyar Prot. Irodalmi Társulat.

BARTHA Tibor dr. – MAKKAI László dr. (főszerk.)

- 1983 *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978.* Bp., A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya. (Studia et Acta Ecclesiastica V.)

BAUBÉROT Jean

- 2002 *De la femme protestante.* In: FRAISSE, Geneviève et PERROT Michelle (dir.): *Histoire des femmes en Occident IV. Le XIXe siècle.* Plon.

BÁLINT Péter

- 2001 *Nyílt kártyákkal (A levél- és naplóírásról). Nagyvilág esszék.* Bp.

BELICZAY Angéla

- 1980 *Szász Károly a püspök.* In: *Kálvin téri tanulmányok.* Bp., 77–86.

BENKŐ Loránd (főszerk.)

- 1970 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* II. kötet. Bp., Akadémiai Kiadó.

BIBERAUER Richárd

- 1903 *A diakonissza-munka fontosságáról.* Különlenyomat a dunamelléki ev. ref. egyházkerület Budapesten 1903. okt. 24-én tartott egyházi értekezletének Emlékkönyvéből. Bp.

- 1913 *A női diakóniáról. Az Országos Református Lékészegyesület által 1912. évi október hó 2–5. napjaiban tartott belmissziói kurzuson.* Bp.

BIBERAUER Richárdné ZOMBORY Ágnes

1935 *Diakonisszasors – diakonisszalélek*. Előadás. A Filadelfia Diakonissza Egylet kiadása.

BLACKMORE, Henrietta (ed.)

2007 *The beginning of woman's ministry. The revival of the Deaconess in the 19th Century Church of England*. Woodbridge: Boydell Press.

BODOKY Richárd

1942 *Anyaházi diakónia az egyházban*. Bp.

BÓDY Zsombor

2008 „*A női munka felszabadítása vagy korlátozása.*” *A női eszmények változása, a női egyenjogúság konfliktusa és női szervezetek állásfoglalása a két világháború közötti középosztályban*. In: Bakó Boglárka & Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Bp., Nyitott Könyvműhely.

BOURDIEU, Pierre

1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Bp., Gondolat.

1986 *L'illusion biographique*. Acte de la recherche en sciences social. jún. 69–72.

BÖGRE Zsuzsa

2003 *Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció*. Szociológiai Szemle. 1. sz. 155–168.

CZEGLÉDY Sándorné

1927 *Titkon, ajtómat behajtva...* In: A Református Lelkésznek 1927. évi konferenciájának Emlékkönyve. Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R.T. 39–67.

CZEGLÉDY Sándorné – HEIFETUSZ Klára

1942 *Papnék könyve*. Cegléd.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János (szerk.)

1866 *A magyar nyelv szótára*. IV. kötet. Pest.

DESSEWFFY Emma

1904 *A szövetségek lényege*. Felolvasatott a Miskolci Vízesöpp-Társaság 1904. március 16-án tartott felolvasó-ülésén. Miskolc, Lorántffy Kiadvány.

- 1909 *Melyek a patronage munkásság vezérelvei a züllés veszélyének kitett, vagy erkölcsi romlásnak indult fiatalok, illetve a nőrabok érdekében?* In: A Budapesten 1909. szeptember hó 10. és 11-én tartott II. Országos Patronage Kongresszus iratai, Bp.

FÁBRI Anna

- 1996 *„A szép tiltott táj felé” A magyar írók története két századforduló között (1795–1905).* Bp., Kortárs Kiadó.

FÁBRI Anna (szerk.)

- 1999 *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865.* Bp., Kortárs Kiadó.

FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter (szerk.)

- 2006 *A nő és hivatása. II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895.* Bp., Kortárs Kiadó.

FÁY András

- 1841 *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban Különös tekintettel nemesek', főbb polgárok' és tisztos karuak' lyánkáira.* Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona.

FEKETE Csaba

- 1983 *Lelkészképzés. Lelkészegyesület és ikerszervezetei.* In: Tanulmányok a magyarországi református egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. (főszerk.): Dr. BARTHA Tibor – Dr. MAKKAI László. Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, (Studia et acta ecclesiastica V.) 437–443.

FELSKI, Rita

- 2006 *A modernitás, a posztmodern és a nő. A modernitás és a feminizmus.* In: SÉLLEI Nóra (szerk.): A feminizmus találkozása a posztmodernnel. Debrecen. Csokonai Kiadó.

FLUSSER, Vilém

- 1997 *Az írás. Van –e jövője az írásnak?* Bp., Balassi Kiadó.

FORGÁCS Gyula

- 1925 *A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve.* Pápa.

FOUCAULT, Michel

- 1999 *Megírni önmagunkat.* In: uő.: Nyelv a végtelenhez. Latin betűk, Debrecen, 331–345.

FRAISSE, Geneviève – PERROT, Michelle

2002 *Ordres et libertés. In: sous la direction Histoire des femmes en Occident. Le XIXe siècle.* Plon, 11.

GÉRA Eleonóra Erzsébet

2006a *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952.* Doktori disszertáció. Bp., Kézirat.

2006b *A Bethesda Kórház és a filadelfia-diakonisszák.* In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* Bp., 943–997.

2006c *A Lorántffy Zsuzsanna Egylet és intézményei.* KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* Bp., 1015–1048.

GILL, Sean

1994 *Woman and the Church of England. From the Eighteenth Century to the Present.* London.

GOFFMAN, Erving

1999 *Az én megjelenítése a hétköznapi életben.* Bp., Thalassa-Pólya.

GUENIFFEY, Patrice

2000 *A biográfia a megújuló politikatörténetben.* Aetas. 3. sz. 136–150.

GYÁNI Gábor

1999 *A szociális gondoskodás genealógiája.* Történelmi Szemle. 1–2 sz. 57–85.

2000 *A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása.* In: uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Napvilág Kiadó, Bp., 145–161.

HORVÁTH Györgyi

2007 *Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban.* Bp.

HORVÁTH Jenő

1948 *A belmisszió lényege. A belmisszió református teológiai alapvetése.* Kolozsvár, Magántanári dolgozat.

M. HRABOVSKY Júlia

2001 *Ami elmúlt. Visszaemlékezések életemből.* Bp., Helikon Kiadó.

KENESSEY Béla

1906 *Emlékbeszéd Szász Károly felett.* Protestáns Szemle. 5. sz. 285–303.

1913 *Női jellemképek.* Bp., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. (A Protestáns Irodalmi Társaság Házi Kincstára V.)

KISS B. Júlia

1992 *„Hittem, azért szóltam...” Adalékok a magyar református leánymunkaszervezés történetéhez.* Kiss B. Júlia visszaemlékezései nyomán összeállította Dr. SZABÓ Lajos. Debrecen.

KISS Réka

2006 *Református ébredés Budapesten.* In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* Bp.

KONCZ Sándor

1942 *Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása.* Debrecen.

KORNIS Gyula

1927 *A régi magyar nőmozgalom és leánynevelés.* In: *Budapesti Szemle.* 57–94.

KÓSA László

1993 *Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolútizmus korában.* In: uő.: *Egyház, társadalom, hagyomány.* Debrecen.

2006a *Szabó Aladár és az Új óramutató.* In: uő.: (szerk.) *Reformátusok Budapesten 1.* Bp., 511–523.

2006b *Zsindelyné Tüdős Klára és az Országos Református Nőszövetség.* In: uő.: (szerk.) *Reformátusok Budapesten 1.* Bp., 741–755.

2006c *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében.* In: uő.: (szerk.) *Reformátusok Budapesten 2.* Bp., 1077–1121.

KOVÁCS Ábrahám

2006a *The history of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914.* Frankfurt am Main. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.

2006b *A magyarországi vasárnapi iskola mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése.* In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.* Bp., 997–1015.

KOVÁCS Bálint

2002 *Arcok. Az evangéliumi ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből a református egyházban.* A Kálvin János Társaság Kiadványai.

KOVÁTS J. István (szerk.)

1929 *A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Budapesti Teológiai Akadémiájának Értesítője az 1928–29. tanévről.* Bp.

KOVÁTS J. István

2005 *Egy élet prédikációja. Önéletrajz.* (szöveget gond.): HEGYI-FÜSTÖS István és TIMÁR Pál. Bp.

KOVÁTS J. Istvánné

1927 *Mi a célunk?* In: A Református Lelkésznek 1927. évi konferenciájának Emlékkönyve. Bp., Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R.T. 17–25.

KÖVÉR György

2002 *A biográfia nehézségei.* Aetas. 2–3. sz. 245–263.

KUN Béla Dr. – MARSCHALKÓ János Dr. – ROTTENBILLER Fülöp Dr.

1911 *A fiatalok számára támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon.* Bp.

KUTAS Kálmán

1929 *Szász Károly.* Protestáns Szemle. 373–377.

LANDES, Joan B.

1988 *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* Ithaca. Cornell University Press.

LEVI, Giovanni

2000 *Az életrajz használatáról.* Korall. 2. sz. 81–93.

LUKÁCSY Imre

é. n. *Református nő magatartása a társadalomban. Elmondta a hódmezővásárhelyi papné konferencián, 1928. aug. 31-én.* H.n.

A magyar nyelv értelmező szótára. V. kötet. Bp., Akadémia Kiadó. 1980.

MAJTÉNYI György

2002 *Emlékezés és személyiség. Az életút rekonstrukciójáról.* Aetas. 2–3. sz. 162–178.

MAKKAI Sándor

1938 *Az egyház missziói munkája.* Bp.

MAYER Endre Dr.

1896 *A belmissió fogalma, köre, feladata s helye a teológiai tudományok között.* Hajnal. 2. sz. 43.

MÁRKUS Jenő

1939 *A liberális szellem a református egyházban.* Pápa.

MIKSZÁTH Kálmánné visszaemlékezései. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957.

MÓK Ferencné

- 1935 *A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” negyedévszázados munkássága.* In: Dr. DOROS Gábor (szerk.): *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen.* Bp., 50–101.

MOLNÁR Ambrus

- 1983 *Az egyház küldő rendje.* In: Dr. BARTHA Tibor –Dr. MAKKAI László (főszerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica V. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből.* Bp.

MÜLLER Ildikó

- 2000 *Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában.* In: *Sic Itur ad Astra.* 3. sz. 131–205.

NAGY Beáta

- 1994 *A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében.* In: HADAS Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról.* Bp., Replika kör.

NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin

- 1969 *A nők művelődési jogáért folytatott harc hazánkban (1777–1918).* Bp.

N. SZEGVÁRI Katalin

- 1981 *Út a nők egyenjogúságához.* Bp., Kossuth Könyvkiadó.

OROSZ Lajos

- 1962 *A magyar nőnevelés úttörői.* Bp.

PAP Jánosné özv. dr.

- 1935 *A „Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen” pályaudvari- és vasúti missziója.* In: DOROS Gábor (szerk.): *Küzdelem a leánykereskedés és a prostitúció ellen.* Dr. Doros Gábor, Bp. 103–117.

PÁSZTOR Jánosné

- 2001 *Matolcsy Miklósné. A vakok misszionáriusa.* Bp.

PATAKI Ferenc

- 2001 *„Az önéletírás „dramaturgiája””: az élettörténeti forgatókönyvek.* In: uő.: *Élettörténet és identitás.* Bp., Osiris Kiadó. 309–360.

PERROT, Michelle

- 1998 *Les femmes ou les silence de l’Histoire.* Flammarion.

PETŐ Andrea

1997 *„Minden tekintetben derék nők” A nők politikai szerepei és a nőegyletek Magyarországon a két világháború között.* In: Nagy Beáta & S. Sárdi Margit (szerk.): Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Debrecen, Csokonai Kiadó.

PETŐ Andrea – SZAPOR Judit

A női esélyegyenlőségre vonatkozó női felfogás hatása a magyar választójogi gondolkodásra 1848–1890.

http://www.phil-inst.hu/recepcio/htm/7/705_belső.htm (2010. 05. 04.)

PIK Katalin

2004 *A szociális munka története Magyarországon (1817–1990).* Bp.

POKOLY József

1896 *Belmissiói nyomok a magyar protestáns egyháztörténetben.* In: SZABÓ Aladár (szerk.): Új óramutató. Bp.

POZSVAI Györgyi (szerk.)

1999 *A magyar költészet kincsestára. A századforduló költészete.* Bp., Unikornis.

M. PRELINGER, Catherine

1984a *Prelude to Consciousness. Amalie Sieveking and the Female Association for the Care of the Poor and the Sick.* In: Edited by John C. FOUT: *German Woman in the Nineteenth Century. A social history.* New York – London.

1984b *Charity, challenge, and change. Religious Dimension of the Mid-Nineteenth-Century Woman's Movement in Germany.* Contribution in *Woman's Studies*, Number 75.

PRUZSINSZKY Pál

1922 *Szilassy Aladár. Visszatekintés negyvenéves egyháztársadalmi munkásságára.* Bp.

RAVASZ László

1924 *Az igazi nőkérdés.* In: uő.: „Az emberélet utjának felén” Beszéddek, cikkek, előadások. „Az Út” kiadása.

RÉVÉSZ Imre

1943 *Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A. N. Somerville magyarországi körútja 1887–1888.* Theológiai Szemle, XIX. évf. 1. sz. 10–45.

ROLLA Margit

1944 *Arany estéje.* Bp.

ROTTEMBILLER Fülöp Dr.

1936 *Az Országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése 1906–1936.* Bp.

RÖCKELEIN, Hedwig

2002 *A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”.*
Aetas. 2–3. sz. 231–245.

M. RUNYAN, William

1998 *Vita a pszichobiográfiáról.* In: HUNYADY György (szerk.): Történelmi és politikai pszichológia. Bp., Osiris, 305–340.

SÁRAI SZABÓ Katalin

2001 *Nőkép a református sajtó tükrében, 1867–1918.* Egyháztörténelmi Szemle. Nr. 2. 3–35.

2002 *Református lelkesznék a két világháború közötti református lapokban.* In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve X. Szerk.: Petrőczy Éva. Bp., 2002. 175–186.

2005a *Nők a Budapesti Teológiai Akadémián a két világháború között.* In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve XI.: Szerk. Petrőczy Éva – Berecz Ágnes. Bp. 226–238.

2005b *„Kicsi pont vagyok én ezen a világon. Még a magyar életben is, de hát vagyok...”* Novák Olga az első magyar református teológusnő. In: Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából. Szerk.: Steiner Ágota. Kortárs, 2005. 75–83.

2007 *Szemerjai Szász Károly református püspök és családja.* In: Családok, családfák, generációk. Szerk.: Bana József – Katona Csaba. Győr, 2007. 261–277. (Mediawave Konferenciák I.)

2008a *Női generációváltás a református egyházi közéletben a 19. század végén és a 20. század első felében.* In: Generációk a történelemben. Hajnal István Kör Társadalomtörténelmi Egyesület 2007. évi konferenciakötet. Szerk.: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna, Nyíregyháza, 373–382.

2008b *Ravasz László a női hivatásáról és a nők egyházi munkájáról.* In: Ravasz László emlékezet. Emlékezés Ravasz László születésének 125. Évfordulóján. Szerk. Kósa László. Dunamelléki Református Egyházkerület Bp., 80–93.

2008c *A nők és a belmisszió: új női szerepek a református egyház életében.* In: Határtalan nők. Szerk. Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia. Nyitott Könyvműhely, 2008. 358–381.

2009a *Egy poétikus statisztikus magánélete. Vargha Gyula (1853–1929) portréjához.* Sic Itur ad Astra 60. XX. évf. 101–121.

2009b „Családi élet őrizői, magyar református anyák, asszonyok...” *Nők a két világháború közötti református egyházi sajtóban*. Médiakutató X. évf. 2009/1. 83–97.

SCHMIDT, Jutta

1998 *Beruf: Schwester. Mutterhausdiakonie im 19. Jahrhundert*. Campus Verlag, Frankfurt – New York.

SIPOS Balázs

2005 „Asszonyfejjel férficélokért...” *Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról*. In: PALASIK Mária – SIPOS Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs. A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág. 11–39.

SZABÓ Aladár

1941 *Kegyelem által*. Gödöllő.

SZARKA Eszter

2006 *A magasabb nőképzés ügye. Bevezetés*. In: FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – uő.: *A nő és hivatása. II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Bp., Kortárs Kiadó. 85–87.

SZÁSZ Károly

2006 *A nők a gyermekszobában*. In: FÁBRI Anna (et al.) (szerk.): *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866–1895*. Bp., Kortárs Kiadó. 72–75.

SZÁSZ Károly legifj.

é.n. *Emlékeim*. Bp.

SZATMÁRI Judit

2006 *Szász Károly pesti lelkesz, a „költő püspök”*. In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1*. Bp. 503–511.

SZÉKELY Ödön

1908 *Az öreg Szász Károly*. Erdélyi Múzeum 4. sz. 193–202.

P. SZILCZL Dóra

2002 *Hitelesség és tanúságtevés az egyházi kommunikáció vonatkozásában*. In: GLÓZER Rita ...et al. (szerk.): *A kölcsönösség struktúrái*. Bp.

SZINNYEI József

1909 *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Bp.

VARGHA Gyuláné

1914 *Dicsőség Istennek! Versek*. Bp., Bethánia Iratterjesztés.

VICINUS, Martha

1985 *Independent woman. Work and Community for single woman 1850–1920.*
Chicago, University of Chicago Press.

Theologische Realenzyklopädie. Band XVI. (hg.): MÜLLER, Gerhard. Berlin–New York,
Walter de Gruyter, 1987.

WALLMANN, Johannes

2000 *A pietizmus.* Bp., Kálvin Kiadó.

WEBER, Max

2005 *Vallásszociológia. A vallási közösségek típusai.* Bp., Helikon Kiadó.

WERTÁN Katalin:

2006 *A Szilassy család.* In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.* Bp.,
696–686.

WICHERN, Johann Heinrich

1933 *Die innere mission der deutschen evangelischen kirche.* Hamburg.

ZÁMBÓ András

1996 *Mondhat –e újat a feminista teológia? (A feminista teológia kritikai analízise)*
Bp.

ZIMERMANN, Susan

A magyar nőmozgalom és a „szexuális kérdés” a XX. század elején.
<http://www.freeweb.hu/eszmelet/42/zimmerman42.html> (2010. 07. 08.)